

T. C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ
TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ
(1908–1918)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nasrullah UZMAN

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Selçuk URAL

KARS–2008

T. C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Nasrullah UZMAN'a ait "**İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1908-1918)**" konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı	İmza
Doç. Dr. Selçuk URAL	.....
Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ASLAN	.....
Yrd. Doç. Dr. Mithat DURMUŞ	.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../...../2008 tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1-17

BİRİNCİ BÖLÜM

1878–1908 YILLARI ARASINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

1.1. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan Sonra Genel Durum	18
1.2. Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları	20
1.3. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Genel Bir Bakış; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Doğuşu.....	22
1.3.1. Jön Türkler.....	27
1.3.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	34
1.4. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları....	39
1.4.1. Rusya	45
1.4.2. İngiltere.....	46
1.4.3. Fransa	47
1.4.4. Almanya	47

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'TEN I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

2.1. Rusya'nın Boğazlar Politikası	49
2.2. Rusya'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası	51
2.3. Rusya'nın Balkan Politikası	53
2.3.1. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İlhakı ve Rusya'nın Boğazlar Üzerindeki İstekleri.....	57
2.3.2. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlanı ve Rusya.....	64

2.4. Trablusgarp Savaşı Sırasında Türk-Rus İlişkileri	66
2.5. Balkan Savaşları Sırasında Türk-Rus İlişkileri	81
2.5.1. I. Balkan Savaşı	81
2.5.2. II. Balkan Savaşı.....	91
2.5.3. Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara Yönelik Faaliyetleri.....	97
2.6. Türk-Alman Yakınlaşmasına Rusya'nın Tepkisi: Liman Von Sanders Heyeti	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK-RUS YAKINLAŞMA ÇABALARI

3.1. Türk-Rus Dostluk Cemiyeti	112
3.2. Livadia Görüşmesi	117
3.3. İttifak Arayışları	120
3.4. Yakınlaşmaya Düşen Gölge: Ermeni Meselesi.....	128
3.4.1. Ermeni Islahatı Meselesi: 8 Şubat 1914 Türk-Rus Anlaşması.....	142
3.4.2. Tehcir Kanunu	150

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE ESKİYE DÖNÜŞ: I. DÜNYA SAVAŞI

4.1. Avrupa'da Bloklaşma ve Nedenleri	155
4.2. I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Rusya'nın Savaşa Girmesi	156
4.3. Türk-Alman İttifakı	157
4.4. Goeben (Yavuz)-Breslau (Midilli) Meselesi ve Türk-Rus Savaşı'nın Başlaması	161
4.5. Kafkas (Doğu) Cephesi	166
4.6. İtilaf Devletleri Tarafından Rus İsteklerinin Kabulü: 1915 İstanbul Anlaşması.....	171
4.7. Bolşevik İhtilali ve Türk-Rus Savaşı'nın Sonu.....	174
4.8. Türk-Rus Savaşı'nı Bitiren Antlaşma: Brest-Litovsk Barış Antlaşması.....	175

SONUÇ	179
--------------------	-----

KAYNAKLAR	183
------------------------	-----

EKLER	205
--------------------	-----

ÖZGEÇMİŞ	213
-----------------------	-----

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (1908–1914)

Nasrullah UZMAN

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

Danışman

Doç. Dr. Selçuk URAL

Haziran 2008, VI+213 Sayfa

ÖZET

Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilişkiler, 15. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu uzun zaman diliminde her iki devlet, inişli çıkışlı dönemler yaşamıştır. Aslında savaşlardan kaynaklanan gerginlikler bir yana bırakıldığında; her iki devlet sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda birbirlerini derinden etkilemişlerdir. Her iki devletin tarihi birbiriyle o derece iç içe geçmiştir ki, bu gün Türk-Rus ilişkileri başlı başına bir araştırma alanı halini almıştır.

Her iki Devlet de gerek bölgesinde, gerekse dünyada söz sahibidir. Aldıkları kararlarla bölgelerini ve dünyayı etkilemişlerdir. Bu çalışmada İttihat ve Terakki dönemi Türk-Rus ilişkileri (1908-1918) incelenmiştir.

Bu dönem, hem Türk tarihi, hem de Dünya tarihi açısından önemlidir. Bu dönem, her iki devlet için de ayrı ayrı önemlidir. Rusya, Osmanlı Devleti'nin en büyük sınır komşusudur. Her iki ülkede, bu dönemde ihtilaller yaşanmıştır. Karşılıklı mücadeleler ve yakınlaşmalar görülmüştür. 1914'te, iki ülke I. Dünya Savaşı'na girmiş ve karşı cephelerde savaşmıştır. Savaşın sonundaysa her ikisi de yıkılmış, her ikisinin yerine de yeni rejimler kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Rusya, Balkan, Boğazlar (Çanakkale ve Boğaziçi), Doğu Anadolu.

THESIS OF MASTER ART
TURKISH AND RUSSIAN RELATIONSHIP DURING THE PERIOD OF
COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS (1908-1918)

Nasrullah UZMAN

KAFKAS UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DIVISION OF HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Supervisor

Associate Prof. Dr. Selçuk URAL

June 2008, VI+213 Page

ABSTRACT

Turkish and Russian relationship dates back the fifteenth century. During this long term both countries had a chequered relationship. Both countries significantly influenced each other in social, cultural and economic fields if we exclude the tensions which arose between these two countries because of wars. The history of these two countries is so unique that nowadays Turkish and Russian relationship has become a field of study.

Both countries are dominant in the world as well as in their regions. They have influenced both their regions and world with the decisions they made. In this study, Turkish and Russian relations during the Period of Committee of Union and Progress (1908-1918) has been studied.

This period is important for both Turkish and world history. This period is also important for both countries specifically. Russia is the biggest neighbor of Ottoman Empire. In both countries revolutions took place during this time. Binary struggles and coming closer

occurred. In 1914 both countries fought against one another during the World War I. At the end of the war both countries were destroyed and new regimes were founded.

Key Words: Committee of Union and Progress, Russia, the Balkan, the Straits (the Bosphorus and the Dardanelles), the East Anatolia.

ÖNSÖZ

İttihat ve Terakki, 1908'den 1918'e kadar; II. Meşrutiyet'ten, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iktidarda kalmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Rusya ile birçok defa karşı karşıya gelmiş; I. Dünya Savaşı sırasında da karşı cephelerde savaşmıştır. İttihat ve Terakki dönemine ait birçok çalışma olmasına rağmen, başlı başına Türk-Rus ilişkilerine değinen; Akdes Nimet Kurat'ın, Türkiye ve Rusya'sı hariç pek fazla eser yoktur.

Çalışmamızda, İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus ilişkileri ele alınmıştır. Osmanlı Devleti ve Rusya birbirine sınırdadır ve asırlardır süren, ilişkileri-mücadeleleri vardır. Ele alınan dönem içinde iki Devlet arasındaki ticari ilişkiler, iki Devlet'in sınır sorunları (Aşiret faaliyetleri), mücadeleleri ve diğer devletlerle olan ilişkilerine değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikaları ve Rusya'nın, Ermeni Meselesi ile Elviye-i Selase'ye bakış açısı da ortaya konulmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Almanya ve diğer Avrupa Devletleriyle ilişkilerine, Rusya'nın gösterdiği tavır da incelenmiştir.

Çalışmaya ait arşiv belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivinden sağlanmıştır. Konu ile ilgili Türk ve Rus hatıratlardan; yüksek lisans ve doktora tezlerinden; telif ve tetkik eserlerden; makalelerden ve döneminin basınından yararlanılmaya çalışılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, başlangıçtan Berlin Antlaşması'na kadar, Türk-Rus ilişkilerine ana hatlarıyla değinilmiştir. İki Devlet arasındaki ilişkilerin nasıl başladığı, nasıl geliştiği ve iki Devlet arasında, 1878'e kadar geline süreçte yaşanan savaşlar, ittifaklar, anlaşmalar ve anlaşmazlıklar ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Birinci Bölümde, 1878-1908 tarihlerinde Türk-Rus ilişkileri; XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin durumu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğuşu incelenmiştir.

İkinci Bölümde, II. Meşrutiyet'ten, I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte (1908-1914) Türk-Rus ilişkileri değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, I. Dünya Savaşı öncesinde yakınlaşma çabaları ve yakınlaşmaya düşen gölge olarak da değerlendirdiğimiz, Ermeni Meselesi ele alınmıştır.

Dördüncü Bölümde, I. Dünya Savaşı sırasında Türk-Rus ilişkileri, ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın nedeni; konu hakkında yapılan çalışmalara yeni bilgi ve belgeler ışığında katkıda bulunmak; sonraki çalışmalara basamak oluşturmaktır. Amacı ise İttihat ve Terakki'yi irdelemek; Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine ışık tutmak; İttihat ve Terakki döneminde Türk-Rus ilişkilerinin hangi ekseninde, nasıl geliştiğini tespit etmek; dönemin Türk ve Rus politikalarını, girişimlerini ortaya koymaktır.

Arşiv ve literatür çalışmaları sırasında yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Milli Kütüphane görevlilerine teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmada bana destek veren Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nün değerli öğretim üyelerine; Fazıl İNALÖZ'e, Salim BAYGIN'a ve bana destek veren herkese teşekkür ederim. Maddi-manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, her zaman yanımda olan ve beni yüreklendiren sevgili aileme ise nasıl teşekkür edeceğimi halen bulabilmiş değilim.

Çalışma konusunun ve metotlarının belirlenmesinde beni yönlendiren, çalışmanın her aşamasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, değerli vaktini ayırıp, engin bilgilerini paylaşan, çalışmanın bu noktaya gelmesinde büyük emeği olan, bana her zaman yol gösteren danışman hocam sayın Doç. Dr. Selçuk URAL'a; sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Kars 2008
Nasrullah UZMAN

KISALTMALAR

AAMD	: Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi
ATASE	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi
A.}-MKT-MHM	: Sadaret Mühime Kalemi Evrakı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren(ler)
DH-EUM	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH-EUM-VRK	: Dâhiliye Nezareti Evrak Odası
DH-EUM-5. Şube	: Dâhiliye Beşinci Şube
DH-MUİ	: Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi
Ed.	: Editör(ler)
Hak.	: Hakkında
Haz.	: Hazırlayan(lar)
HR-SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
KBY	: Kültür Bakanlığı Yayını
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayıları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayın(1)(cılık)(ları)
Y-EE:	: Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa

GİRİŞ

BAŞLANGICINDAN BERLİN ANTLAŞMASI'NA KADAR TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerin geçmişi, yaklaşık beş asır kadar uzun bir zaman dilimine yayılmaktadır. Bu uzun zaman diliminde her iki devlet, savaşlardan ticarete kadar inişli çıkışlı dönemler yaşamıştır. Aslında savaşlardan kaynaklanan gerginlikler bir yana bırakıldığında; her iki devlet sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda birbirlerini derinden etkilemişlerdir. Bu nedenle “...Rusya tarihi Türkiyesiz, Türkiye tarihi Rusyasız düşünülemez...”¹ Her iki devletin tarihi birbiriyle o derece iç içe geçmiştir ki, bugün Türk-Rus ilişkileri başlı başına, bir araştırma alanı halini almıştır. İttihat ve Terakki döneminde Türk-Rus ilişkilerine geçmeden önce, 1878’e kadar olan dönemdeki Türk-Rus ilişkilerine değinmek gerekir. Elbette 500 yılı tek bir makalede, tezde, hatta kitapta detaylı bir şekilde ele almak mümkün değildir. Bu nedenle Osmanlı Devleti-Rusya ilişkilerine başlangıçtan 1878’e kadar, yalnızca ana hatlarıyla (ticari, siyasi, askeri, sosyal) değinilecektir.

Türk-Rus ilişkilerinin tarihi 1475 yılına kadar gitmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde, Altınordu’nun en önemli varisi olan Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti’ne bağlanınca (1475), bunun doğal sonucu olarak da Moskova Knezliği² ile Osmanlı Devleti komşu iki devlet haline geldi³.

Moskova Knezi III. İvan, komşuluğu ticari kazanca dönüştürmek için Kırım Hanı Mengli Giray vasıtasıyla Osmanlı Devleti’yle ticarî ilişkiler kurmaya çalıştı. Mengli Giray’ın çabalarıyla ilk Türk-Rus ticari ilişkileri 1488’de başladı. III. İvan, ilişkileri geliştirmek için 1497’de Michail Pleşçeyev adlı elçisini İstanbul’a gönderdi. Elçinin ziyaretinin ardından II. Beyazıt, Ruslara siyasi olarak önem vermediği için [ki bu duruma, Rus elçisinin kaba tavırları neden olmuştur], Ruslarla temasın bundan sonra Kefe ve Kırım vasıtasıyla yapılmasını uygun bulmuştur. Osmanlı yönetimi

---

¹ İlber Ortaylı, “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 126.

² Knezlik: Prenslik.

³ Omeljan Pritsak, “1491–1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 67.

adına ilk defa, 1500’de Kefe’den Sali Bey ve Alagöz adlarında iki elçi Rusya’ya gönderilmiştir⁴. Elbette Osmanlı Devleti, Rusya’ya önem vermeme kararı alırken, Rusya’nın ileride ne kadar büyüyebileceğini ve Osmanlı Devleti’ne ne gibi sorunlar çıkaracağını tahmin etmemiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin, Rusya’ya önem vermeme politikasında, o zamanki siyasi, askeri ve ekonomik gücünün büyüklüğü de etkili olmuştur⁵.

Yine aynı dönemde Rusya, Osmanlı Devleti ile dostça geçinmeyi bir zaruret olarak görürken, Osmanlı Devleti ise Rusya’yı; “*Avrupaca siyasi mevki ve Osmanlı kudretine karşı gelecek bir iktidarı dahi haiz olmayan, Kafkasya ve Kırım bölgelerindeki Âli Cengiz hükümetlerinin harâc-güzârı küçük bir kuzey hükümeti*” olarak kabul ediyordu⁶.

Rusya, bir taraftan güney komşusuyla ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan Altınordu Devleti’nin yıkılışından sonra ortaya çıkan hanlıkları ele geçirmeye ve doğuya doğru genişlemeye gayret ediyordu. Bu hanlıklardan 1552’de Kazan’ın, 1556’da Astrahan’ın varlığına son verdi⁷. Astrahan’ın işgali, Türkistan Müslümanlarının Hazar’ın kuzeyinden İstanbul’la bağlantısını kestiği gibi, Rusları Kuzey Kafkasya ticaretinde de üstün duruma getirdi⁸.

Rusların, Kazan ve Astrahan’ı işgali, Onların aynı zamanda Karadeniz’e doğru genişlemek istediklerinin de ilk işaretiydi. 1569’da, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında ilk gerginlik kendini gösterdi. Çerkezlerin ve Nogayların Osmanlı himayesindeki Azak Kalesi’ne saldırmaları ve Doğu Türk Hanlıklarında yaşanan Rus

---

⁴ Mehmet Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, 2. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004, s. 22; Halil İncalcık, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1700”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 26; Omeljan Pritsak, “1491–1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri”, s. 68; A. P. Novoseltsev, “XV. Yüzyıl İle XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 75-76.

⁵ Yahya Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, Ankara: Yeni Matbaa, 1949, s. 20.

⁶ Hasan Şahin, “Kaynarca’dan (1774) Paris Barışına (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, **Türkler**, C.12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, s. 531.

⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz.; Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 24-28; İncalcık, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1700”, s. 28-30.

⁸ Mehmet Saray, “Türkistan’da Rus-İngiliz Rekabeti”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 34, 1984, s. 398; Mehmet Saray, “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, **Türkler**, C. 18, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, s. 562.

mezalimi, Osmanlı Devleti'ni kuzey komşusu hakkında endişeye sevk etti⁹. Bu tarihten itibaren, asırlarca sürecek olan, Türk-Rus mücadelesi başladı.

Bütün bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni, “*Don-Volga Kanalı Projesi*”ni hazırlamaya sevk etti. Bu suretle esaslı önlemler alınmış olacak ve daha etkili bir doğu siyaseti izlenecek, hem Doğu Türk İlleri ile bağlantı kuvvetlendirilecek; hem de Rus ilerleyişine set çekilebilecekti¹⁰.

Osmanlı Devleti bölgeye, 1569'da Don Nehri yoluyla bir ordu ve hafif donanma gönderdi. Bu kuvvetler, Don ve Volga ırmaklarının birbirine en yakın noktasında¹¹ açacakları kanalla Volga'ya geçerek Astrahan üzerine yürüyecekti¹². Bu plan doğrultusunda ordu, karadan yürüyerek Astrahan'ı kuşatmışsa da, Rusların direnişi, açlık ve ağır topların yokluğu gibi etkenlerle Azak'a çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti, bu olumsuz gelişmelerden sonra Don-Volga Kanalı Projesi'ni tamamen iptal ederek, donanmasını Kıbrıs'a gönderdi¹³. Projenin iptal edilme kararının diğer nedenleri ise Avusturya cephesinde vuku bulan gelişmeler, Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı, Sokullu Mehmet Paşa'nın hasımlarının entrikaları, Kefe Valisi Kasım Paşa'nın başarısızlığı, Rusların ve Kırım Hanı'nın karşı faaliyetleriydi¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin başarısızlığı, Rusları, güneye inme ve Karadeniz'i ele geçirme noktasında heveslendirdi. 1682–1725 yıllarında Rus tahtına oturan I. Petro (Romanof), bu hayali stratejiye dönüştürerek, kendinden sonra gelen çarlara vazgeçilmez bir hedef olarak benimsetecekti¹⁵.

Petro ile Rusya siyasi birliğini tamamlayarak, İmparatorluk haline geldi. Petro'dan itibaren, Rus Çarları, Rusya İmparatoru unvanını almaya başladı. Petro, bastırıldığı madalyaya “Grek İmparatoru” yazdırarak, III. İvan'dan beri¹⁶, Bizans'ın

⁹ İnalçık, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1700”, ss. 29–30; Saray, “Rusya'nın Türkistan'da Yayılması”, s. 562; Mehmet Saray, **Rusların Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri**, Ankara: ODTÜ, 1984, s. 1-2; Ekrem Memiş-Nuri Köstüklü, **Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası Tarihi**, Konya, 2000, s. 48-49.

¹⁰ Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 29.

¹¹ Rusların, Prevolok dedikleri yerde.

¹² İnalçık, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1700”, s. 30.

¹³ İnalçık, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1700”, s. 30.

¹⁴ Saray, “Rusya'nın Türkistan'da Yayılması”, s. 562.

¹⁵ Rusların güneye inme politikalarının en büyük planlayıcısı ve bunu gerçekleştirmek için uğraşan en büyük şahsiyeti 1682-1725 yılları arasında yaşayan Çar Petro'dur. Rus kaynaklarında; “Çar Büyük Petro”, Türk kaynaklarında ise; “Çar Deli Petro” olarak geçer (Saray, “Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti”, s. 400).

¹⁶ III. İvan, eşinin ölmesiyle, Moskova Knezliği'nin büyüklüğüne yakışacak bir eş aramaya başladı. O sırada, Bizans İmparatoru XIII. Konstantin'in kardeşi olan, Mora Despotunun kızı Sofiya (Sofya!) Roma'da, Papa himayesindeydi. Sofiya'ya, hakkı olmadığı halde Bizans Prensesi deniliyordu. III. İvan, kendisine uygun bir eş olarak Sofiya'yı seçti. Bu seçime Papa'da sıcak baktı. Çünkü Papa,

mirasçısı olduğu iddiasından vazgeçmediğini gösterdi. Yazılı bir vasiyetnamesine rastlanmasa da, Petro'ya ait olduğu düşünülen, bir vasiyetnamesinden bahsedilmektedir. Rus devlet politikası, Petro'dan sonra gelen Çarlar tarafından uygulanmaya konulduğu düşünülen, bu vasiyetnameye göre belirlenmiştir. Vasiyetname'nin 9 maddeden oluştuğu rivayet edilmektedir. Söz konusu vasiyetnamede özetle: Karadeniz'in, Boğazların, Doğu Anadolu'nun ve İran'ın işgal edilmesi; Akdeniz'e, Hint Okyanusu'na ve Atlas Okyanusu'na çıkılması; Balkanların işgalinde azınlıklardan ve büyük devletlerden faydalanılması vasiyet ediliyordu. Petro'dan sonra gelen Çarlar iç politikada reformlarla otoriteyi güçlendirme; dış politikadaysa Türkler aleyhine işgali devam ettirerek, Boğazları ele geçirme ve açık denizlere çıkma siyasetini benimsediler¹⁷.

Türk-Rus ilişkilerinde belirleyici olan bir diğer faktör de, Karadeniz ticaretiydi. Karadeniz ticareti, Rusya açısından hayati öneme sahipti. XVI. Yüzyılda Ruslar için Karadeniz yolu, Avrupa yolundan sonra ikinci öneme sahip ticaret yoluydu. Ruslar, bu yolla dış ülkelere av kuşları (Kartal, Sungur, Aladoğan), balmumu, maden ürünleri ve kürk ihraç ederken, ipek, atlas ve kadife kumaşlar ithal ediyordu¹⁸.

XVI. Yüzyılın ortalarında, Kazan ve Astrahan Hanlıklarının Rusya'ya bağlanması, Rusya'nın Kırım Hanlarıyla olan ilişkilerini olumsuz etkilese de, Osmanlı Devleti ile olan siyasal ve ekonomik ilişkilerinin yoğunluğunu etkilemedi. 1569'da Kırım ve Osmanlı Orduları, Astrahan üzerine sefere çıksa da, bu durum küçük bir olaydan başka bir şey değildi. Ayrıca bu durum, Osmanlı Devleti'nin, Rusya ile olan ilişkilerinde saldırgan planların varlığına işaret etmez. Çünkü Osmanlı Devleti bu olayda, Safevilerle savaş halindeyken, Orta Asya'daki müttefikleriyle stratejik açıdan önemli olan ilişkiyi kurmayı amaçlıyordu. 1588'de yapılmasına karar verilen yeni Astrahan Seferi de, birçok nedenle gerçekleşmedi. Zaten ilerleyen yıllarda da Osmanlı Devleti, Astrahan'a yönelik herhangi bir plandan tümüyle söz etmedi. Türk-Rus ilişkilerine, Astrahan olayları uygulamada yansımada. XVI.

---

himayesindeki Sofiya'nın III. İvan'la evlenmesiyle, Rusların Papalığın hâkimiyetine girmesini umuyordu. Neticede evlilik gerçekleşti. 1472'de Sofiya Moskova'ya hareket etti. Ruslar, Papa'nın beklediği gibi Papalığın hâkimiyetine girmede. Ancak bu evlilik Rusya'da çok şeyi değiştirdi: Rusya, kendini Bizans'ın varisi, İstanbul'un sahibi ve III. Roma saymaya başladı. Ortodoksluğun himaye merkezi Moskova oldu. Rusya'ya nezaket ve Bizans-İtalyan inceliği kazandırdı. Bizans'ın çift kartallı arma ve bayrağı, Rus bayrağı olarak kabul edildi (Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, s. 21.).

¹⁷ Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, ss. 33-34.

¹⁸ M. Nekrasov, "XVI. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 93-95.

Yüzyıldan, XVII. Yüzyılın sonuna kadar Türk-Rus ilişkileri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilişkilere düşmanlığın değil, ticaret ve geleneksel diplomasinin damgasını vurduğu görülür¹⁹.

Aynı dönemde İngiltere de, tüccarları vasıtasıyla Rusya ile temasa geçti. Rusya bu fırsatı siyasi bir kazanıma dönüştürmek için, İngiliz tüccarlara, her türlü kolaylığı gösterdi. Bu ticari ilişkiler neticesinde, Rusya, İngiltere'den birçok yeni gelişmeyi öğrendi ve İngiltere, Rusya'nın açık denizlere inme arzularını körükledi²⁰.

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde ticari sahada başlayan ilişkiler, zayıflamaya paralel olarak siyasi ve askeri alanlara da kaydı. Rusya, I. Petro tarafından temelleri oturtulan yayılma stratejisi doğrultusunda, önce Karadeniz, ardından da Balkan bölgesi ve Kafkasya'ya doğru genişlemeye çalıştı.

Bu doğrultuda Rusya, Karadeniz'i ele geçirmek ve Baltık Denizi'nden de açacağı bir pencereyle sıcak denizlere açılmak istiyordu. Söz konusu dönemde Baltık Denizi, adeta bir 'İsveç Gölü' durumundaydı. Rusya bu duruma son vermek için İsveç'e savaş açtı ve galip geldi. Mağlup olan İsveç Kralı II. Şarl, Osmanlı Devleti'ne sığındı. Rusya, II. Şarl'ın iadesini istedi. Ancak Osmanlı Devleti, Şarl'ı himaye etmeye devam etti. Bu durum bir anlaşmazlık konusu oldu ve 1711'de, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Prut Savaşı'nın çıkmasına sebep oldu²¹.

Rusya, Prut Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti idaresindeki Sırp, Hırvatları ve Makedonyalıları isyana teşvik etti. I. Petro tarafından uygulanan bu siyaset, daha sonraki dönem boyunca Rusya'nın temel politikalarından biri olacak ve Rusya, her fırsatta Hıristiyan azınlıkları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtacaktı²².

Baltacı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Prut nehri civarında Rus ordusunu mağlup etti. Baltacı Mehmet Paşa, Rus ordusunu tarih sahnesinden silebilecek fırsatı yakalamasına rağmen, dönemin şartları gereği, Prut Antlaşması'nı imzaladı. Prut zaferi, Osmanlı Devleti'nin gücünü halen koruduğunu gösterdi. Ancak Ruslar, antlaşma şartlarını hiçbir zaman tatbik etmedi. Dolayısıyla savaş sonucunda elde edilen kazançlar kâğıt üzerinde kaldı²³.

¹⁹ Nekrasov, "XVI. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri", s. 96.

²⁰ Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, s. 24.

²¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara: KBY, 1990, s. 19-21.

²² Refik Korkud, **Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası**, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı, 1966, s. 14.

²³ Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 54-61; İsmail H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, IV/1**, Ankara: TTK, 1982, s. 78-87; Ayrıca Bkz.: Sâmîha Ayverdi, **Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri**, İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1970, ss. 141-145.

1715'te imzalanan Edirne Antlaşması ile Kırım'ı ve Karadeniz'i ele geçiremeyeceğini anlayan Rusya, Balkan coğrafyasında işgal ettiği yerleri boşalttı. Ancak yeni yayılma sahası olarak kendine, Kafkasya ve özellikle Türkistan'ı seçti²⁴. XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın ilk yarısında Rusya topraklarını, Asya'da olduğu gibi Avrupa ve diğer bölgelerde de genişletti. Ancak, Rusya'nın Asya'daki ilerlemesi göz ardı edilse de, güney ve batı yönlerindeki ilerleyişi büyük devletlerin dikkatlerinden kaçmadı²⁵.

Rusya, Avusturya ile daha önce yapmış olduğu ittifaktan güç alarak, bir yandan Kırım'ı ele geçirmek, diğer yandan da Lehistan üzerindeki Osmanlı himayesini ortadan kaldırmak için 1736'da harekete geçti. Bu suretle iki devlet, yeniden karşı karşıya geldi. General Münnich komutasındaki Rus Ordusu, ilk kez bu savaşta, Kırım'a girerek Bahçesaray'ı tahrip etti. Özü ve Azak Kaleleri Rusların eline geçti. Fakat Avusturya karşısında elde edilen başarı ve Belgrat Kalesi'nin geri alınması, Osmanlı Devleti'nin durumunda bir denge sağladı. Rusya, Osmanlı Devleti'yle tek başına mücadele etmek istemedi. Hotin ve Yaş Kaleleri'ni ele geçirdikten sonra, Fransa'nın arabuluculuğuyla 1739'da Belgrat Barış Antlaşması'na dahil oldu. Böylece, 1736'da başlayan savaş, 1739'da son bulmuş oldu. Belgrat Antlaşması'na göre:

- 1- Azak kalesi yıkılacak ve arazisi iki devlet arasında boş saha olarak kalacaktı.
- 2- Ruslar, Azak Denizi'nde ve Karadeniz'de savaş ve ticaret gemileri yapmayacaklardı.
- 3- Kuzey Kafkasya'da Küçük ve Büyük Kabartaylar bölgesi kimsenin müdahale etmeyeceği iki devlet arasında serbest bölge olarak kalacaktı.
- 4- Ruslar, Dinyester ile Buğ nehirleri arasındaki küçük bir arazi hariç aldıkları yerleri geri verecekti.
- 5- Rus Çarlarına İmparator diye hitap edilecekti.
- 6- Rusya tebaasından din adamlarına Kudüs ve diğer yerlerdeki ziyaretgâhlara gidip gelirken kolaylık gösterilecekti²⁶.

²⁴ Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", s.400.

²⁵ Saray, "Rusların Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri", s.3.

²⁶ Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 74-75; İsmet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 202; Kezban Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 143-144.

Belgrat Antlaşması ile Rusya, Karadeniz'e çıkmasa dahi bu yolda ilk esaslı şartları ve imkânları elde etmiş oldu. Azak Kalesi'nin elden çıkışı, hiç şüphesiz Rusya'nın işini kolaylaştıracaktı²⁷. Rusya, Belgrat Antlaşması'yla "ebediyete kadar barış" kaydını imzalıyor ve ebediyete kadar dostluk vaat ediyordu. Ancak bu barış sadece 30 yıl sürecekti²⁸.

Rusya, Belgrat Antlaşması'na rağmen Balkan bölgesinde ve diğer bölgelerdeki siyasi faaliyetlerini sürdürdü. Yine de taraflar arasındaki barış, 1768'de patlak veren Lehistan Sorunu'na kadar devam etti. Osmanlı Devleti XVI. Yüzyılın ikinci yarısından beri Lehistan Krallığı'na seçilecek kişilerin Avusturya ve Rusya yanlısı olmamasına özen göstermiş, bu konuda da başarılı olmuştu. Ancak Rusya, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından yararlanarak her geçen gün Lehistan'ın içişlerine müdahalesini arttırdı.

Rusya'nın, Stanislas Pontovoski'yi zorla Leh tahtına seçtirip, Lehistan'a asker sevk etmesi halkın ayaklanmasına neden oldu. Kral değişikliğini onaylamayan Osmanlı Devleti, 8 Ekim 1768'de, Rusya'ya savaş açtı. Ruslar, beş koldan saldırıya geçti. Kafkasya, Gürcistan, Ukrayna ve Baserabya'yı istilaya başladı. 30.000 kişilik Rus Ordusu, Kartal Ovası'nda, 180.000 kişilik Osmanlı Ordusu'nu bozguna uğrattı. Savaş bütün şiddetiyle devam ederken Rus Çariçesi II. Katerina, Balkan bölgesindeki Hıristiyan unsurları, Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttı. Rumlar Mora'da isyan etti²⁹. Hüsamettin Paşa komutasındaki Osmanlı Donanması Mora önlerine gelince, Ruslar isyancıları yalnız bırakarak adadan ayrıldı. Bu suretle isyan kendiliğinden son buldu.

Bu sırada Rus Donanması, İngilizlerin yardımlarıyla Cebeli Tarık Boğazı'ndan geçerek, 1770'te Çeşme Limanı'nda bulunan Osmanlı Donanması'nı yaktı. Çeşme'de elde ettikleri başarıdan cesaret alan Rus Donanması, Çanakkale Boğazı'na kadar ilerledi. Kaptan-ı Deryalığa getirilen Cezayirli Hasan Paşa, Rus Donanması'nı Ege Denizi'nden uzaklaştırmayı başardı.

Rus Ordusu, Kırım'da önemli başarılar elde edip Rusçuk ve Silistre'yi kuşatınca, yenilgi haberlerine daha fazla dayanamayan Sultan III. Mustafa 21 Ocak 1774'te vefat etti. Sultan I. Abdülhamit, Türk-Rus Savaşı'nın Osmanlı Devleti

²⁷ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Ankara: TTK, 1993, s. 276; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 23.

²⁸ Korkud, **Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası**, s. 17.

²⁹ II. Katerina'dan itibaren, Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki Rumları sürekli kışkırtıyordu. Osmanlı Devleti ile ittifak anlaşması imzaladığı dönemlerde bile, Rumları kışkırtmaktan ve desteklemekten çekinmiyordu. Rusya'ya göre; Rumların çıkaracağı karışıklıklar Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını sağlayacak ve böylece Rusya'nın nüfuzu artacaktı (Korkud, **Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası**, s. 30.).

aleyhine devam ettiği bir dönemde tahta geçti. Ruslara karşı konulamayacağını anlayan I. Abdülhamit, 21 Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzaladı. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'a bağımsızlık verildi. Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını elde eden Rusya, aynı zamanda Balkan bölgesinde yaşayan Ortodoksların hamiliğini de üstlendi. Osmanlı Devleti, savaş tazminatı ödemek şartıyla, Ruslar tarafından işgal edilen Eflak, Boğdan, Beserabya ve Akdeniz'deki adaları geri alabildi. Fakat adı geçen bölgelerde genel af ilan etmek, halka din ve mezhep özgürlüğü vererek (!) dilediği yere göçme hakkı tanımak şartıyla. Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin, kurulduğu günden, 1774'e kadar imzaladığı en ağır antlaşmaydı. İlk defa, halkı tamamen Türk ve Müslüman olan bir eyalet, Kırım, kaybedildi. Karadeniz'in Türk Gölü olma özelliği, sona erdi. Osmanlı Devleti, ilk kez savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı. Rusya'ya da kapitülasyonlardan yararlanma hakkı verildi. Rus ticaret gemilerine, Boğazlardan serbestçe geçiş hakkı verildi. Hepsinden önemlisi Rusya'ya, adeta Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale imkânı tanındı³⁰.

Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında iki yüz yıllık süre içinde yapılan birçok antlaşmanın, uzun vadeli sonuçları açısından en önemlisiydi. Bu antlaşma, iki devlet arasında gelecek Yüzyıl içinde imzalanacak öteki antlaşmaların temeli sayıldı. Rusya sürekli bu Antlaşmaya atıfta bulundu³¹.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile de, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında kalıcı bir barış sağlanamadı. Çünkü Rusya, Kırım'ı tamamen kendine bağlamak istiyordu. Osmanlı Devleti'nin atadığı III. Selim Giray Han ile Rusya'nın Kırım'a Han olarak seçtiği Şahin Giray arasında bir iç savaş çıktı. Yeni bir Osmanlı-Rus savaşı ihtimalinin belirmesi üzerine, 21 Mart 1779'da Aynalıkavak Senedi imzalandı. Buna göre Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bazı maddeleri değiştirildi. Ruslar Kırım'dan askerlerini çekecek, Osmanlı Devleti ise Rusların istediği Şahin Giray'ın Hanlığını kabul edecekti. Tamamen Rus taraftarı olan Şahin Giray'ı Kırım halkı istemedi. Şahin Giray, halk ayaklanmasını gerekçe göstererek Rus kuvvetlerini Kırım'a

---

³⁰ <http://www.osmanli700.gen.tr/padisahlar/26-27osmanli.html> (8 Haziran 2006); Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 73-93; Şahin, "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", s. 531-533; Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", s. 401.

³¹ Şahin, "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", s. 532.

çağırdı. Bu olay üzerine Kırım Hanlığı, 9 Temmuz 1783'de Rusya'ya bağlı bir eyalet haline getirildi³².

Rusya, II. Katerina'dan itibaren, ele geçirmek istediği yerlerde, Rus sempatanlarının ya da Rusya'da yetişenlerin iktidar olmasına çalışıyordu. Şahin Giray, Kırım'da, bu şekilde iktidara getirilmişti. Rus emellerine göre hareket eden Şahin Giray, Türk gençlerini Rus usulü eğitim-öğretime tabi tutuyordu. Bu suretle Rusya, istila ve işgal etmeden, bir milleti kendi öz evlatları vasıtasıyla, kendine bağlı bir topluluk haline getirmenin mümkün olduğunu gösteriyordu³³.

II. Katerina'nın, Rusya'yı, Osmanlı Devleti aleyhine genişletme politikasının sonucu olarak, 1787 Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdi³⁴. II. Katerina, Avusturya İmparatoru II. Joseph ile anlaşarak, askeri hazırlıklarını hızlandırdı. Savaş için bahane arayan II. Katerina, Beserabya üzerinde hak iddia ettiği gibi, Özü Kalesi'nin de Rusya'ya teslimini istedi. Bunlara paralel olarak Eflak ve Buğdan'da halkı isyana teşvik etti. Rusya'nın bu tutumu karşısında Osmanlı Devleti, 15 Ağustos 1787'de Rusya'ya savaş ilan etmek zorunda kaldı³⁵. Avusturya'nın Rusya'nın yanında savaşa girmesine karşılık Osmanlı Devleti de İsveç'le ittifak kurdu³⁶.

Savaşın başında durum Rusya aleyhineydi. Çünkü büyük bir Rus Filosu, Karadeniz'de fırtına yüzünden batmış ve Rus Ordusu da Özü Kalesi önünde saplanıp kalmıştı³⁷. General Suvorov'un, Rus Ordusu'nun başına geçmesiyle durum değişmeye başladı. Ruslar kısa sürede Özü Kalesi'ni ve Tuna üzerindeki İsmail Kalesi'ni ele geçirdiler. General Suvorov, Özü ve İsmail Kalelerindeki Müslümanları acımasızca katletti (1788)³⁸.

Sultan I. Abdülhamit, 7 Nisan 1789'da vefat etti. Yerine III. Selim, tahta çıktı. III. Selim olayların Osmanlı Devleti'nin aleyhine geliştiğini görerek, Avusturya ile 1791'de Sistova Antlaşması'nı imzaladı³⁹. Avusturya'nın savaştan çekilmesiyle de, 9 Ocak 1792'de, Rusya ile Yaş Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Küçük

³² Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 94.

³³ Korkud, **Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası**, s. 21.

³⁴ Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, s. 162.

³⁵ Osmanlı Devleti'nin bu kararı almasında İngiltere ve Fransa'nın da etkisi vardır. Çünkü Fransa ve İngiltere hükümetleri el altından Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni kıskırtmaktaydılar (Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 291).

³⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 36-37.

³⁷ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 291.

³⁸ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 291; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 36-37. Ayrıca 1787 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 97-107; Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", s. 125-133.

³⁹ Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, s. 162.

Kaynarca Antlaşması'nın bütün maddeleri tasdik edildiği gibi, Rusya'ya yeni topraklar da bırakıldı. Kırım'ın Rus egemenliğine geçişi onaylandı. Buğ ve Dinyester Irmakları arasında kalan bölge ve Özü Kalesi Rusya'ya bırakıldı. Balkan bölgesinde Dinyester Irmağı, Kafkasya'da ise Kuban Irmağı sınır kabul edildi⁴⁰. Rusya, Özü Kalesi'ni ele geçirerek, Karadeniz'de hâkim güç oldu⁴¹.

XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan tutumu ve akabinde Mısır'ı işgal etmesi, 23 Kasım 1798'de Osmanlı-Rus ittifakını doğurdu. İttifak sonucunda biri açık, diğeri gizli olmak üzere iki anlaşma imzalandı. Anlaşmanın açık olan maddelerine göre; Osmanlı Devleti'nin dostu, Rusya'nın da dostu, Osmanlı Devleti'nin düşmanı, Rusya'nın da düşmanı olacaktı. Rusya, Fransa'nın Osmanlı Devleti topraklarına saldırısını tanımadığı gibi, Fransa Mısır'da kaldığı müddetçe de, Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti. Saldırıya uğrayan devlet, dostlarından isteyeceği yardımın şeklini belirlemekte serbest olacaktı. Bu yardım, para, asker veya donanma ile yapılabilecekti. Her iki devlet, bu antlaşmayı topraklarını genişletmek için değil, sadece savunma amacıyla yapmıştı. Bu Antlaşma, yalnızca sekiz yıl devam edecekti⁴².

Anlaşmanın gizli maddelerine göreyse Rus savaş gemileri boğazlardan serbestçe geçebilecekler ve aynı şekilde Karadeniz'deki Rus Limanı'na dönebileceklerdi. Rusya, Osmanlı Devleti'nden gelecek bir talep doğrultusunda, 80.000 kişilik bir orduyu, Osmanlı Devleti emrine verilmek için, Turla (Dnester) Nehri'nin güneyine geçirecekti (Bu madde, Avusturya tarafından gelebilecek saldırılara karşı konulmuştu.)⁴³.

Avrupa'daki şartların değişmesine bağlı olarak, bu anlaşma sadece bir yıl sürdü. Ruslar 1798'de imzalanan antlaşmanın genişletilerek yenilenmesini istedi. Yeni maddeler arasında Osmanlı idaresindeki Ortodoksların Rus himayesine girmesi, Rus savaş gemilerine boğazlardan serbestçe geçme hakkı tanınması, Eflak-Boğdan Voyvodalarının Rusya'nın onayı olmadan tayin-azil edilememesi gibi hususlar vardı. Osmanlı Ortodokslarının Rusya'nın himayesine girmesi, Devletin egemenlik haklarıyla uyuşmadığı için reddedildi. Diğer iki madde ise kabul edildi. 23 Eylül 1805'te "Tedefüî İttifak" imzalandı. Ancak bu anlaşma da uzun sürmedi. Rusya'nın

⁴⁰ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 291; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 36-37.

⁴¹ Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, s. 162.

⁴² Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 108-109. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: B. Ignatyev, "XIX. Yüzyıl Sonu ile XX. Yüzyıl Başında Rus-Türk İlişkileri (Gerçekleşmeyen Yakınlaşma Tasarıları)", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 153-163.

⁴³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 48-49.

barış ve ittifak hükümlerine sadık kalmaması üzerine Osmanlı Devleti, Rus savaş gemilerinin boğazlardan geçişine iki kez izin vermedi ve anlaşma feshedildi. İki devlet arasındaki ilişkiler gerilmeye başladı ve 1806 yılına girildiğinde ufukta yeni bir savaş belirdi⁴⁴.

Yapılan ittifak anlaşmaları, Rusya'nın, Osmanlı Devleti ile yaptığı barış ve dostluk anlaşmalarına sadık kalmadığını, her fırsatta Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerini sürdürdüğünü gösterdi. Zaten yaptığı ittifak anlaşmalarında yalnızca yeni kazançlar elde etmeye çalıştı. İttifak anlaşmaları ile umduğu kazançları sağlayamazsa, askeri harekât yolunu seçti. 1798'de ittifak anlaşması imzalanmasına rağmen, 8 yıl gibi kısa bir süre sonra, 1806'da savaş açması bunun bir örneğidir⁴⁵.

Rusların Kafkasya'da ilerlemeleri ve Fransa ile ittifak yapmaları, Osmanlı Devleti'ni endişeye sevk etti. Eflak-Boğdan'daki karışıklıklar da buna eklenince iki Devlet 1806 yılı sonunda yeniden savaşa başladı. Savaş, Fransa'nın Rus ittifakına son vermesi ve Napolyon'un Moskova seferine çıkması üzerine, 1812'de sona erdi. 28 Eylül 1812'de Bükreş Antlaşması imzalandı. Bükreş Antlaşması ile Rusya, Eflak ve Boğdan'dan çekilmesine karşılık Baserabya'yı topraklarına kattı. Osmanlı Devleti de, Bosna ve Hersek'ten iki yıl vergi almayacak ve Sırlara özerklik verecekti. Tuna Nehri'nde, Türk gemilerinin yanı sıra Rus gemilerine de geçiş hakkı tanındı. Prut ve Tuna Nehirlerinin sol sahilleri, iki Devlet arasında sınır kabul edildi. Savaş sırasında Osmanlı Devleti aleyhine hareket edenler, yine affedildi⁴⁶.

Rusya ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin zayıf durumunu fırsat bilerek, Balkan bölgesinde yaşayan Slavları sürekli olarak isyana teşvik ediyordu. İlk olarak, Sırlar 1804'te isyan etmiş ve Bükreş Antlaşması ile de bazı imtiyazlar elde etmişlerdi. Buna rağmen Sırp hareketleri son bulmadı. Bükreş Antlaşması'na rağmen Rusya, isyan hareketini desteklemeyi sürdürdü. Sırp isyanına benzer bir isyan girişimi de, Eflâk'ta yaşayan Yunanlılar tarafından başlatıldı. Ancak Osmanlı Devleti, ayaklanmayı kısa sürede bastırdı. Yunanlılar ikinci kez Mora'da isyan başlattı ve bu isyan kısa sürede genişledi. Osmanlı Devleti, isyanı bastırması için Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirdi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordu ve donanma, isyanı kısa sürede bastırdı. Buna rağmen İngiltere, Rusya ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine

⁴⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 49-50.

⁴⁵ Korkud, **Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası**, s. 27.

⁴⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 50-51.

müdahale ederek Yunanlılara bağımsızlık verilmesini istedi. Sultan II. Mahmut bu talebi reddedince İngiltere, Rusya ve Fransa'dan oluşan bir donanma, Mora'nın Navarin Limanı'nda demirlemiş olan Osmanlı Donanması'nı yaktı (20 Ekim 1827)⁴⁷.

Osmanlı Devleti durumu kınayarak İngiltere, Rusya ve Fransa'dan tazminat talep etti. Tazminat talebini İngiltere ve Fransa cevapsız bırakırken, Rusya savaş ilan etti. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırması ve yeni ordunun henüz kurulma aşamasında olması ve bunlara bağlı olarak devletin iç çalkantılarla uğraşması, Rusya'ya aradığı fırsatı vermişti. Rusya, batıda Edirne, doğuda ise Erzurum'a kadar ilerledi. Bu şartlar altında Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829) imzalandı. Antlaşmaya göre Kuban Nehri'nin ağzından başlayarak bütün Karadeniz sahili Rusya'nın egemenliğine girdi. Yunanistan'a bağımsızlık verilirken, Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a özerklik verilecek ve bu yönde reformlar yapılacaktı. Rus ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş hakkı tanındı⁴⁸.

1831'e gelindiğinde, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Fransa'nın desteğini alarak, Osmanlı Devleti'ne isyan etti. Osmanlı Orduları karşısında başarıyla ilerleyen Mısır Ordusu, Filistin ve Suriye'yi işgal etti. Mehmet Ali Paşa, 21 Aralık 1832'de, Konya'da, Osmanlı Ordusu'nu mağlup ederek, Osmanlı Sadrazamını⁴⁹ esir aldı. Osmanlı Devleti'nin düştüğü zor durumdan faydalanmak isteyen Rusya, Osmanlı Devleti'ne yardım teklif etti. II. Mahmut, Rus yardımının doğuracağı kötü sonuçların farkında olduğu için teklife sıcak bakmadı. Fakat İngiltere'den istenen yardım gelmeyince çaresiz kalarak, Rus yardımını kabul etmek zorunda kaldı. Rus Donanması, Boğazda tahkimat yaptı. Osmanlı-Rus yakınlaşmasından rahatsız olan büyük devletler, Mehmet Ali Paşa'yı Anadolu'dan çekilmeye razı etti. Karşılığında da, Rus Donanması'nın Boğazlardan çekilmesini istedi. Ancak Ruslar çekilmeden

⁴⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/II._Mahmut (2 Haziran 2006); Ayrıca Sırp, Yunan İsyanı ve Navarin Olayı Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 113–115; Şahin, “Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, s. 534–536.

⁴⁸ Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, s. 190–191; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 323–325; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 56–59. Ayrıca 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 115–118; Şahin, “Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, s. 532–536; Alexander Bitis, “1828–1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması”, Çev: Nasuh Uslu, **Türkler, C.12**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, s. 703–720; Ali Arslan, “Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katogigosluğu'nun Rolü, İstanbul: **Kafkas Araştırmaları II**, 1996, s. 29–31; Saray, “Rusya'nın Türkistan'da Yayılması”, s. 564; İbrahim Aykun, “Paskoçev ve Şark Seraskerliği ile İlişkileri”, **Türkler, C. 12**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 721–729; W. E. D. Allen, Paul Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1966, s. 23-45.

⁴⁹ Başbakan.

önce, 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladı. Bu Antlaşmaya göre;

1- Osmanlı Devleti ve Rusya herhangi bir savaşa girdiklerinde birbirlerine yardım edeceklerdi.

2- Osmanlı Devleti, savaş tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı zaman Rusya, Osmanlı Devleti'ne kuvvet gönderecekti.

3- Rusya'ya karşı bir saldırı olduğu zaman, Osmanlı Devleti Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını kapatarak düşman donanmalarının Karadeniz'e girmelerine engel olacaktı.

Ruslar, bu Antlaşma sayesinde Karadeniz'de güvenliklerini sağlamış oldu. Ayrıca bu Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerinde egemenlik haklarını kullanarak imzaladığı son antlaşmadır⁵⁰.

XIX. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde Fransa Katoliklerin, İngiltere Protestanların, Rusya ise Ortodoksların hamiliğini üstlenmişti. Fransa'da yeniden iktidara gelen III. Napolyon, ülkesinin itibarını artırmak için 'Kutsal Topraklar' meselesini ele aldı. Osmanlı Devleti'nden, Katoliklere 1740 kapitülasyonlarıyla verilmiş olan imtiyazların tam olarak uygulanmasını istedi. Fransa'dan cesaret alan Rusya da, Ortodokslara Küçük Kaynarca Antlaşması'yla verilmiş haklara saygı gösterilmesini talep etti. Osmanlı Devleti, çeşitli önlemler almasına rağmen, Rus ve Fransız isteklerinin sonu gelmedi. Rus elçisi Menkiçof, daha da ileri giderek, kabul edilemeyecek taleplerde bulundu. Bu istekler kabul görmeyince, Rus Orduları, 22 Haziran 1853'te Eflak ve Boğdan'a girdi⁵¹.

Prusya ve Avusturya, Rusya'nın saldırısını protesto ederek sınıra asker yığdı. Osmanlı Devleti de, yaptığı protestodan bir sonuç alamayınca savaş ilan etmek zorunda kaldı (Ekim 1853). İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Avrupa'da yayılmasını durdurmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. Üç yıllık bir mücadelenin

---

⁵⁰ Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, s. 192–193; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 325–326; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 59–65; Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri", s. 206; Şahin, "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", s. 536–538.

⁵¹ Bazı araştırmacılara göre Rusya'nın 'Kutsal Yerler Meselesi'ndeki tavrının ve ardından gelen savaş kararının en önemli sebebi, 1833 'Hünkâr İskelesi Antlaşması' ile Boğazlar konusunda kazandığı avantajları, 1841'de, 'Londra Boğazlar Sözleşmesi' ile kaybetmesiydi (Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, s. 194).

sonunda, 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması imzalandı⁵². Paris Antlaşması'nın önemli maddelerine göre:

Osmanlı Devleti ile antlaşmayı imzalayan devletlerden bir veya birkaçı arasında anlaşmazlık çıkarsa, kuvvete başvurulmadan önce antlaşmayı imzalamış devletlerin aracılığına başvurulacaktı. Islahat Fermanı kabul edilerek, "Padişahın ne kendi tebaası ile ilişkilerine ne de Osmanlı Devleti iç idaresine karışmaya, tek tek veya grup olarak antlaşmayı imzalayan devletlerin hakları yoktur" ilkesi kabul edildi. Osmanlı Devleti, Avrupa Devleti sayıldı. Karadeniz'in tarafsız hale getirildi. Boğazların bütün milletlerin ticaret gemilerine açık; fakat savaş gemilerine kapalı tutulması kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti ve Rusya'nın, Karadeniz kıyılarında tersane ve donanma bulundurmaması kararlaştırıldı. Tuna Nehri'nde ulaşımın serbest olması ve bir komisyon tarafından kontrol edilmesi kararlaştırıldı⁵³.

Fransız devlet adamı ve şairi Lamartine, Kırım Savaşı sırasında yazdığı bir eserinde; Kırım Savaşı'nda Türklerin aslında Hıristiyanlık davası için savaştıklarını ve Tuna üzerinde tüm dünyanın özgürlüğünü savunduklarını yazmıştır⁵⁴.

Rusya, Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Antlaşması'ndan memnun kalmadı. Çünkü bu antlaşmada var olan Karadeniz'in tarafsızlığı ilkesi Rusya'nın çıkarlarına tersti. Rusya, Balkan bölgesinde yaşayan Ortodokslar üzerinde kaybolan itibarını yeniden kazanmak için, Slav unsurlar arasında Panslavizm hareketlerine hız verdi. Rus kışkırtmalarıyla, Bosna-Hersek (1875), Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'da (1876) ayaklanmalar çıktı.

Yeni bir savaştan çekinen büyük devletler, 23 Aralık 1876'da, 'Tersane Konferansı' olarak anılan bir konferans düzenledi⁵⁵. Konferans devam ettiği sırada,

⁵² Kırım Savaşı ile ilgili Bkz.: **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, Yayına Haz.: Mustafa Küçük ve Diğerleri, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2006; Besim Özcan, "Kırım Savaşı (1853-1856)", **Osmanlı 2 (Siyaset)**, Ankara 1999, ss. 97-112; Besim Özcan, **Kırım Savaşı'nda Mâli Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1997.

⁵³ Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz", **Türkler, C.12**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, s. 761-764; Şahin, "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", s. 539-542; Cezmi Karasu, "XIX. Yüzyılda Eflak ve Boğdan'daki Rus İşgalleri", **Türkler, C.12**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, s. 741-749; Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, s. 193-195; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 326-329; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 65-74; Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 56-101; Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Ankara: TTK Basımevi, 2004, s. 63-122.

⁵⁴ Taner Timur, "Osmanlı ve 'Batılılaşma'", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1**, İstanbul: İletişim Yay., 1985, s. 142.

⁵⁵ Raif Karadağ, bu konferanstaki tutumu nedeniyle, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin bütün mesuliyetini Midhat Paşa'ya yüklemektedir (Raif Karadağ, **Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar**, 3. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2004, ss. 193-195.).

Balkan bölgesinde yaşayan Slav unsurlara özerklik veya bağımsızlık verilmesini önlemek amacıyla, I. Meşrutiyet ilan edildi. Meşrutiyetin unsurlar arasında eşitlik getirdiğini savunan Osmanlı Heyeti, konferansta alınan kararları kabul etmedi.

Londra'da yeni bir konferans toplandıysa da, Osmanlı Devleti'ne, Balkan bölgesine özerklik verilmesi fikri kabul ettirilemedi. Bundan memnun olmayan Rusya, Ortodoksların haklarını koruma bahanesiyle, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Halk arasında 93 Harbi olarak da bilinen savaş, Rus Ordusu'nun Tuna'yı geçmesiyle başladı⁵⁶. Doğu'da Arpaçay'ı geçen Rus Ordusu, Kars ve Ardahan'ı ele geçirdi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Erzurum'da yaptığı eşsiz savunmayla, saldırıyı durdurdu. Gazi Osman Paşa ise Plevne'de uzunca bir süre direndiyse de gerekli yardımı alamayınca teslim olmak zorunda kaldı. Plevne ve Sapka düşünce Edirne yolu Ruslara açılmış oldu. Rus Ordusu Yeşilköy'e kadar ilerleyince, Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı⁵⁷.

30 Ekim 1878'de Mütareke, 3 Mart 1878'de de Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması imzalandı⁵⁸. Antlaşmaya göre:

Karadağ, Romanya ve Sırbistan bağımsızlık kazanıyorlar ve toprakları da genişletiliyordu. Karadağ bu genişleme ile Adriyatik Denizi'ne çıkarken, Sırbistan Niş'i alıyordu. Rusya'nın baskısı altında, Rus askerine önce geçit veren, sonra da 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Romanya, Basarabya'yı Rusya'ya veriyor, buna karşılık Dobruca'yı alıyordu. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile muhtar prenslik haline getirilmekle beraber, sınırları çok genişletilerek, kuzeyde Tuna nehri doğuda Karadeniz, güneyde Ege Denizi ve batıda Arnavutluğa kadar dayanıyor, Makedonya'nın⁵⁹ büyük bir kısmını alıyordu. Bosna ve Hersek'de,

⁵⁶ Savaş, Hicri takvime göre 1293 yılına denk geldiğinden, Halk arasında 93 Harbi olarak bilinmektedir.

⁵⁷ Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 97-107; 1877-1878 Türk-Rus Savaşı İle İlgili Ayrıca Bkz.: Mustafa Gül, "Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", **Atatürk Yolu**, S. 15 (Mayıs 1995), s. 367; Saray, "Balkan bölgesinde Rus Yayılması, Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafaası", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, (13) 1983/87, s. 551-576; Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı", **Türkler**, C.13, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, s. 15-23; P.P. Moiseyev, "1877-1878 Yıllarındaki Rus-Türk Savaşı Döneminde Osmanlı İmparatorluğu", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 165-168; Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, s. 213-214; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 353-356; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 74-91; Antlaşmanın tam metni için Bkz.; M. S. Anderson, **The Great Powers and The Near East 1774-1923**, London: Documents of Modern History, 1970, s. 98-101; Allen, Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, s. 101-187; Vahid Çabuk, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid Han**, İstanbul: Emre Yay., 2003, ss. 40-84.

⁵⁸ Saray, "Balkan bölgesinde Rus Yayılması, Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafaası", s. 576.

⁵⁹ Balkan Yarımadasının güney batısını teşkil eden Selanik vilayetinin tamamına, Kosova ve Manastır Vilayetlerinin Arnavutluk'tan geri kalan kısmına Makedonya denir. Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara: TTK, 1979, s. 81.

Avusturya ve Rusya'nın ortak kontrolü altında ıslahat yapılıyor; Rusya, Bosna Hersek'i Avusturya ile ortak kontrolüne alıyordu. Rusya, savaş tazminatı karşılığında Batum, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Doğu Bayezid'i ilhak ediyordu. Rusya, antlaşmaya Ermeniler lehinde ıslahat yapılmasını içeren bir madde ekleyerek yeni dönemde Türk-Rus ilişkilerinin Ermeni istekleri ekseninde gelişeceğini sinyali veriyordu⁶⁰.

Rusya'ya büyük menfaatler sağlayan bu antlaşma, özellikle Avusturya ve İngiltere tarafından protesto edildi. Hatta yeniden bir savaş bile gündeme geldi. Baskılara dayanamayan Rusya, Berlin Kongresi'ne katılmayı kabul etti⁶¹. Kongre sonrasında, 13 Temmuz 1878'de, imzalanan Berlin Antlaşması'nda şu hükümler kabul edildi:

Karadağ ve Sırbistan bağımsız olacaktı. Bulgaristan, Ayastefanos'da olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne vergi ile bağlı, hükümeti ve milis askeri olan, muhtar bir prenslik olacaktı. Bulgaristan'da Osmanlı askeri bulunmayacak; Bulgar Prensini halk seçecek fakat büyük devletlerin hükümdar ailelerinden hiçbiri Bulgaristan Prensi seçilemeyecekti. Bulgaristan'dan ayrılan Doğu Rumeli, her yönden Osmanlı Devleti'ne bağlı muhtar bir eyalet olacaktı. Girit'te uygulanmaya başlanan muhtariyet, aynen devam edecekti⁶². Avusturya, Bosna-Hersek'i işgal edecek, ayrıca Yenipazar'da da asker bulunduracaktı. Kars, Ardahan ve Batum, Rusya'ya bırakılacak; ancak Eleşkirt ve Bayezid Osmanlı Devleti'ne iade edilecekti. Osmanlı Devleti, Ermeniler için ıslahat yapacak ve Ermenileri Kürtlere ve Çerkezlere karşı koruyacaktı⁶³.

---

⁶⁰ Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 159–160.

⁶¹ Berlin Kongresi'nde Rusya'ya Savaş Tazminatı Ödenmesi ve Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları Hakkında Bkz.: Haydar Kazgan, "Tarih Boyunca Osmanlı-Rus Ticareti ve Sanayi Devrimi Ülkelerinin Ticaret Politikaları", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, ss. 42-44.

⁶² Girit, 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşında Yunanistan'ın yardımıyla yeniden ayaklandı. Rusya'nın Ayastefanos Anlaşması'na, Girit'te ıslahat yapılacağı yönünde bir madde ekletmesi üzerine Girit meselesi uluslararası bir nitelik kazandı. Bunun üzerine İngiltere konuyu Berlin Konferansı'na taşıdı. Berlin Anlaşması'nın 23. maddesi ile Girit'te, 1868 Nizamnamesi esaslarına göre ıslahat yapılmasını ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda Avrupa Devletlerine bilgi verilmesi kaydını koymuştur. Girit'e gönderilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Rumlar arasında 23 Ekim 1878'de Halepa mukavelesi imzalandı. Bu haklarla Rumlar, adanın yönetiminde daha etkin hale getirilmiştir. (Süleyman BEYOĞLU, "Girit Göçmenleri (1821-1924)", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 2 (Haziran 2000), s. 123-138).

⁶³ Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 160; Antlaşmanın tam metni için Bkz.; Anderson, **The Great Powers and The Near East 1774–1923**, s. 108–112.

Osmanlı Devleti, savaşın sonunda; topraklarının $\frac{2}{5}$ 'sini ve nüfusunun $\frac{1}{5}$ 'ini kaybetti. Bu suretle önemli bir iş gücü, gelir ve ürün kaybına maruz kaldı⁶⁴. Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ni sadece Rusya parçalıyordu. Ancak Berlin Antlaşması'yla bu parçalamaya diğer devletlerde katılmış oldu. Yani Kıbrıs'ı İngiltere; Bosna-Hersek'in yönetimini Avusturya-Macaristan aldı ve bu parçalanma, çorap söküğü gibi devam edecekti⁶⁵. Elviye-i Selase olarak da adlandırılan; Kars, Ardahan ve Batum için 40 yıl sürecek olan esaret dönemi başladı. Sunî olarak ortaya çıkarılan Ermeni meselesi de, bu antlaşmayla uluslararası bir sorun haline gelmiş oldu.

Bu antlaşmadan sonra Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'da, binlerce Müslüman Türk'ü göçe zorladı⁶⁶. Bölgeden yüz binlerce Müslüman Türk göç etti. Bunların bir kısmı, Balkan coğrafyasında kaybedilmemiş topraklara yerleştirilirken, diğer kısmı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde iskân ettirildi.

---

⁶⁴ Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı", s. 22.

⁶⁵ Bilâl N. Şimşir, "1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, Ankara: TTK, 1992, s. 149.

⁶⁶ Rusya'nın Türk Halkını Göç Ettirme Siyaseti Hakkında Bkz.; Nebahat Oran Arslan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kars, Ardahan , Iğdır", **Kars, Ardahan, Iğdır İllerinde Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu**, Ankara, 27-28 Kasım 2004, ss. 1-3; S. Esin Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yay., 1997, ss. 7-8.

BİRİNCİ BÖLÜM

1878–1908 YILLARI ARASINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

1.1. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan Sonra Genel Durum

Rusya, XIX. Yüzyıldan itibaren Karadeniz, Kafkasya, Balkan ve Türkistan'da önlenemez şekilde ilerledi. Balkan coğrafyasında Slavları; Kafkasya'da Hıristiyanları kullanırken; Türkistan'da ise Türk boylarının kendi aralarındaki rekabetlerden yararlanarak topraklarını genişletti. Asırlar boyunca Ural dağlarının ötesine geçmeye cesaret edemeyen Rusya, dönemin şartlarını kendi lehine şekillendirerek, bölgesinde ve dünyada ciddi bir güç haline geldi.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk-Rus ilişkileri, Boğazlar ve Anadolu toprakları üzerinde kimin egemenlik kuracağı noktasında kilitlendi. Bu dönem Türk'ün var olma mücadelesi olarak da değerlendirilebilir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Rusya karşısında farklı devletlerle ittifaklar kurarak, çöküşünü geciktirmeye çalıştı. İçte yapılan ve kimi zaman dış devletlerinin baskılarıyla hayata geçirilen reformlardan arzulanan sonuçları elde edemedi. Bu reformlar, birer sorun yumağı halinde Rusya'nın, Osmanlı Devleti aleyhine kullandığı kozlara dönüştü.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin ıslahat yaparak güçlenmesini ve Avrupalı Devletlerle iyi ilişkiler kurmasını istemedi. Bu nedenle yapılacak ıslahat hareketlerini sürekli engellemeye çalıştı. Hatta ıslahat önderlerini öldürtmek ve astırtmak için her çareye başvurdu. Güçlü bir Osmanlı Devleti istemedi. Mithat Paşa, Rusya'nın bu tür faaliyetleri neticesinde öldürülen, ilk Osmanlı Sadrazamıdır¹.

Osmanlı Devleti, çöküşü önlemek adına çareler ararken, büyük devletler, sanayileri için yeni pazarlar ve ham madde kaynakları peşinde koşuyordu. Sömürgecilik arayışları büyük devletlerarasında gruplaşmayı kaçınılmaz hale getirdi: Bismark'ın liderliğinde Alman birliğini gerçekleştiren Prusya, 1870'de Fransa'yı yendi. İtalyan birliğinin kuruluş döneminde Avusturya, İtalya'ya yenildi. Bu suretle Almanya ve Avusturya arasında doğal bir yakınlaşmaya başladı. Avrupa'da güçlü bir Almanya'yı istemeyen İngiltere ve Rusya da, Fransa-İtalya bloğu ile yakınlaştı. Bu

---

¹ Korkud, *Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası*, s. 41.

iki grup arasındaki rekabet, tarafları hızla I. Dünya Savaşı'na götürüyordu. Bu ortamda İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk ederek, Rusya ile birlikte, Fransa'yı da yanına alarak Osmanlı Devleti'ni paylaşma planları yapmaya başladı. Fransız-Alman rekabetinin gittikçe artması ve bu durumda İngiltere'nin Fransa'yı desteklemesi Avrupa'da yeni bir kuvvet dengesini ortaya çıkardı. Bu gruplaşma Almanya'yı, stratejik önemi büyük olan Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırırken; Rusya'nın, Boğazlar ve Karadeniz bölgesi hakkındaki emellerine karşı olan Fransa'nın ve İngiltere'nin, bu husustaki tutumlarının yumuşamasına neden oldu. Buna rağmen Rusya, Osmanlı Devleti hakkındaki emellerinin tasdikini; ancak I. Dünya Savaşı'nın başlarında sağlayabilecekti².

Rusya, İstanbul ve Boğazları ele geçirmek için, askerlerine ve diplomatlarına birçok çalışma-araştırma yaptırdı. İstanbul'da uzun süredir elçi olarak görevini sürdürmekte olan Nelidof'un, 1887'de hazırladığı rapor, bu çalışmalara bir örnektir. Nelidof, raporunda; İstanbul'un ve Karadeniz Boğazı'nın ani bir baskın ile ele geçirilmesi için ortamın uygun olduğunu bildiriyordu. Nelidof'un raporuna göre, bu baskın ile Osmanlı Devleti parçalanmayacak, sadece Rus idaresine geçecekti. Avusturya-Macaristan'a Selanik'in verilmesi ve İngiltere'nin ise Mısır'a yerleşmesi onaylanarak her iki devletinde rızası alınmış olacaktı. Ancak böyle bir harekâtın müdahalesiz kalmayacağını düşünen Rusya, Nelidof'un raporunu daha müsait bir zamanda uygulamak üzere rafa kaldırdı. Rapor, 1895'te yeniden gündeme gelse de, Rus Maliye Bakanı Witte'nin önerisiyle, yeniden vazgeçildi³.

Rusya, Osmanlı Devleti ile ilgili strateji üretirken, 1904-1905'te, Rus-Japon Savaşı patlak verdi. Rus-Japon Savaşı, Osmanlı halkı tarafından da ilgiyle takip edildi. Öyle ki, sokaktaki sıradan Osmanlı vatandaşları bile, Rusya'nın yenilmesinden duygusal bir haz duyuyordu. Aydınlar da, 50 yıl önce geri kalmış bir devlet sayılabilecek Japonya'nın, Rusya'yı yenecek düzeye erişmiş olmasını heyecanla karşıladı ve bunun nedenlerini araştırmaya çalıştı. Çünkü Japonya'nın bu zaferi Türkler için örnek olabilirdi. Osmanlı topraklarında, büyük bir Japon

---

² Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, s. 161-162; Ayrıca; 1878-1908 Yıllarında Osmanlı Devleti-Rusya Arasındaki İlişkiler Hakkındaki Değerlendirmeler İçin Bkz.: Bilal N. Şimşir, "1878-1918 Yıllarında Türk Rus İlişkileri", s. 148-152; Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, ss. 139-145.

³ Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", ss. 139-140.

hayranlığı başladı. Öyle ki birçok aile, Rus donanmasını hezimete uğratan Japon amirali Togo'nun adını çocuklarına veriyordu⁴.

Rusya'da Meşrutiyet rejiminin kurulması da, Jön Türkler tarafından ilgiyle karşılandı. Rusya'nın içinde bulunduğu Meşrutiyet süreci, yabancı basın aracılığıyla yakından takip edildi. Jön Türklerde aynı şeyin Osmanlı Devleti'nde ilan ettirilebileceği görüşünü kuvvetlendirdi⁵. Meşrutiyet sürecinde, Rusya'da çıkan isyanların etkisiyle Rusya'da daha serbest bir yönetim ortaya çıktı. Bu da Jön Türklerin işine yaradı. Çünkü Jön Türklerin, İstanbul ve Trabzon üzerinden, kara ve deniz yolunu izleyerek Erzurum'a ulaşmaları gerekiyordu. Bu yol, II. Abdülhamit'in hafiyeleri nedeniyle tehlikeli bir yoldu. Rusya'da daha serbest bir yönetim ortaya çıkmasıyla, Jön Türkler, Rusya üzerinden Doğu Anadolu'ya daha rahat girebilme ve propagandalarını daha geniş bir alana yayabilme açısından avantajlı bir durum yakaladı. 1905'te Rusya'da çıkan isyanlar neticesinde İttihat ve Terakki, Rusya'daki Türkler ile temas kurdu. Hatta 23 Kasım 1906'da İttihat ve Terakki Paris merkezi tarafından, Rusya'daki Türkler için bir nevi çalışma programı içeren bir mektup dahi gönderilmişti⁶.

1.2. Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları

Büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde emelleri vardı. Büyük devletler, Osmanlı Devleti'ne yönelik emellerini gerçekleştirmek için, sık sık Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalelerde bulunuyorlardı. Müdahale sebebi olarak da, gayri Müslimlere tanınan haklar bahane olarak gösteriliyordu. Zamanla verilen kapitülasyonlar, bazı imtiyazlar ve muafiyetler, büyük devletlerin dayanağıydı. Bu haklara hemen hemen tüm büyük devletler sahipti. Büyük devletlerin, görünürde gayri Müslim tebaanın haklarını iyileştirmek için 'İslahat' adı altında yaptıkları müdahalelerin asıl amacı, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmektir.

Büyük devletlerden Avusturya-Macaristan, Balkan bölgesinde, sınırlarını Osmanlı Devleti aleyhinde genişletme siyaseti güdüyordu. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin, Rusya veya başka devletlerce parçalanmasından ziyade, menfaati gereği toprak bütünlüğünün korunmasını istiyordu. Osmanlı Devleti'nde yapılacak ıslahatların batılı müesseselerin örnek alınmasıyla değil, mevcut müesseselerin

⁴ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul: İletişim Yay., 1991, s. 21. Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, s. 67.

⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 139.

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, 4. Baskı, Ankara: TTK, 1991, ss. 340-344.

geliştirilmesiyle yapılmasını istiyordu. Bu devlet Osmanlı Devleti üzerinde 1856'dan itibaren, siyaseten silik bir rol oynadı⁷.

Fransa ise Akdeniz üzerindeki hesapları ve Avrupa Devletleri'ne karşı, Osmanlı Devleti'ni müttefik gösterme politikası nedeniyle, Osmanlı Devleti ile yakından ilgileniyordu. Ayrıca kapitülasyonlarla ve ticaret anlaşmalarıyla birçok imtiyaza sahipti ve bunları kaybetmek istemiyordu. Bu yüzden de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını ve ıslahatlarla kuvvetlenmesini; ancak bunun büyük devletlerin kontrolünde olması gerektiğini düşünüyordu. Milliyetçilik akımı ile kurulacak devletlerin de, Fransa himayesinde ve etrafında toplanması fikrini savunuyordu. Bu durum da, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan Rusya-Fransa ittifakını güçlendiriyordu⁸.

İngiltere'ye gelince, Fransa ve Avusturya Macaristan gibi, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün devamını; hatta kuvvetlenmesini istiyordu. Çünkü İngiltere'nin, Hindistan sömürgelerinin güvenliği; Akdeniz politikası ve Rusya tehlikesi; İngiltere için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını gerektiriyordu. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti üzerinde hammadde, ticari pazar, kapitülasyonlar ve çeşitli imtiyazlara sahip olması da işin bir diğer boyutu. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü sürdürmesi ve kendisini savunabilecek güce ulaşması tamamen, İngiltere'nin menfaatleri gereği olduğundan, yapılacak ıslahatlar İngiltere tarafından gerekli görülüyordu⁹.

Rusya ise Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün aleyhine bir siyaset izliyordu. Bu siyaseti gerçekleştirmek için üç ayrı seçeneği vardı: 1- Osmanlı topraklarını Rusya'ya katmak. 2- Osmanlı topraklarını büyük devletlerle paylaşmak. 3- Osmanlı topraklarında özerk devletler kurmak ve kurulacak devletleri himayesine almak. Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü Paris Anlaşması ile garanti altına alınca, Rusya, aynı anlaşmanın 9. maddesini bahane ederek, özerk devletler kurmak ve kurulacak devletleri himayesine almak için, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak suretiyle, Hıristiyan tebaanın haklarının iyileştirilmesini içeren bir dizi isteklerde bulundu. Ancak diğer taraftan Tanzimat ve Islahat fermanındaki gibi cins ve mezhep farkı gözetmeksizin eşit bir Osmanlılık ilkesini, Osmanlı Devleti'ni güçlendireceği ve dolayısıyla içişlerine müdahaleyi ortadan kaldıracacağı düşüncesiyle,

---

⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VI: Islahat Fermanı Devri (1861–1876)**, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1983, ss. 19-20.

⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, s. 18.

⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, ss. 16-17.

desteklemiyordu. İsteddiği sürekli bir müdahale kapısının açık olmasıydı. Bu da ancak farklı dil, din ve ırktaki tebaanın mevcut farklılıklarının sürdürülmesiyle mümkün olabilirdi¹⁰.

1.3. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Genel Bir Bakış;

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Doğuşu

İttihat ve Terakki, özelde Osmanlı Devleti Tarihi'nde, genelde ise Dünya Tarihi'nde önemli bir yer teşkil etmektedir. İttihat ve Terakki dönemi, Osmanlı Tarihi'nin en çok konuşulan, tartışılan dönemidir. On yıl gibi kısa bir süre iktidarda bulunmasına rağmen¹¹, bu on yıl ve on yıla gelinen dönemde yaşanan süreç, İttihat ve Terakki'nin önemini artırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 622 yıl gibi uzun bir süre hüküm sürdüğü göz önünde bulundurulursa, İttihat ve Terakki'nin on yıl iktidarda kalması, çok da uzun bir süre olmasa gerek. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde iktidar olması, İttihat ve Terakki'nin önemini artırmaktadır.

Ele alınan dönemde, Osmanlı Devleti'ni İttihat ve Terakki yönettiği için, dönemi iyi anlamak adına, İttihat ve Terakki'nin iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle İttihat ve Terakki'yi doğuran dönemi ve iktidara taşıyan olayları ana hatlarıyla değerlendirmek yerinde olacaktır.

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti, 4 milyon km² alana ve çeşitli ırk, dil, din ve mezhebe bağlı insanlardan oluşan 25 milyon nüfusa sahip bir Devlet'ti. Osmanlı Devleti XVIII. Yüzyıldan itibaren askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda üst üste sorunlarla karşılaştı. Gelişen dünya şartlarına ayak uyduramadı. Uluslararası ilişkilerde de yalnızlığa itildi. Hemen hemen tüm kurumlarında adeta bir başıboşluk, gerileme başladı. Gelişen Avrupa karşısında, adeta gerileyen bir Osmanlı Devleti portresi çizildi.

Askeri alanda yaşanan mağlubiyetler, nüfuz, nüfus, para ve toprak kaybına neden oluyordu. Bu kayıplar, toplum hayatında etkilerini hissettiriyordu. Sosyal yapı itibarıyla Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan halk Müslüman ve gayri Müslim olarak ikiye ayrılıyordu. Müslümanlar, toplumsal alanda görünürde, birçok konuda gayri Müslimlerden üstündü. Bununla birlikte gayri Müslimler birçok konuda kendilerini idare etme yetkisine sahipti. Askerlikten muaf oldukları için de, ticari bakımdan oldukça gelişmişlerdi. Devşirme usulü denen sistemle, Gayri

¹⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, ss. 15-16.

¹¹ İttihat ve Terakki, ilk beş yılda "Perde Gerisinde" (1908'den 1913'e kadar); son beş yılda da kadar da "Sahnedeki" (1913'ten 1918'e) olmak şartıyla toplam on yıl iktidarda kalmıştır.

Müslimlerden, Müslüman olanlar devlet yönetimine gelebiliyorlar; hatta Sadrazam bile olabiliyorlardı. Ancak yine de batılı devletler, Müslüman-Gayri Müslim ayrımını kullanarak, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışıyorlardı. Gayri Müslimler için bağımsızlığa giden süreç; hamilerinin desteğiyle karışıklık çıkarıp özerk olmakla başlıyor, akabinde de, Osmanlı Devleti'nin zor bir anında da bağımsızlığını ilan etmekle son buluyordu¹².

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde birçok isyan çıkmıştı. Bu isyanlar; askeri, mahalli, milli ve dini (mezhep) olmak üzere dört bölümde incelenebilir: Askeri isyanlar, padişahların veya sadrazamların idarelerine karşı İstanbul'da, Yeniçeriler tarafından çıkarılan isyanlardı. Hükümet darbesi niteliğinde olan bu isyanlar, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla son buldu. Mahalli isyanlar, eyaletlerde, nüfuzlu paşalar tarafından, idareleri altında bulunan topraklarda özerklik ya da bağımsızlık kazanmak amacıyla çıkarılmaktaydı. Milli isyanlar, Hıristiyan tebaa tarafından istiklâl amacıyla yapılan isyanlardı. Din ve mezhep isyanları, devlet idaresine karşı yapılmış olmamakla beraber, devleti meşgul eden ve yıpratıcı isyanlardı¹³.

Osmanlı Devleti, bu isyanları bastırmak ve kötü gidişatı düzeltmek adına birçok ıslahat yaptı. Bu nedenle XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından, devleti kurtarmak adına ıslahatların yapıldığı bir Yüzyıldır. Bu ıslahatları, yalnızca "Batı medeniyetinin etkisi ile yapıldı" şeklinde değerlendirmek yanlış olur. Çünkü ıslahatların yapılmasını gerekli kılan öncelikli faktörler, iç faktörlerdir¹⁴.

Askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki kötü gidişatı durdurmak için, daha III. Selim döneminde (1789-1807) bir dizi ıslahatlara girişildi. Osmanlı Devleti'nde ıslahat fikri ve uygulanması, başka Devletlerde olduğu gibi, siyasi bir parti tarafından temsil edilmedi. İcra kuvveti tarafından benimsendi ve yürütüldü¹⁵. 1793'te Nizam-ı Cedit¹⁶ askeri teşkilatı kuruldu. Askeri alanda daha başka, Humbaracı, Topçu Ocakları için yeni kanunlar çıkarıldı. 1794'te Mühendishane-i

---

¹² Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, s. 29.

¹³ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, s. 29.

¹⁴ Bülent Özdemir, "Mevcut Literatür ve Bakış açıları üzerine Bazı Düşünceler: XIX. Yüzyıl Osmanlı Reformlarını Nasıl İncelemeliyiz?", **Türkler, C. 14**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 572-580.

¹⁵ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, s. 300.

¹⁶ Bu konuda Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.; Enver Ziya Karal, **III Selim'in Hatt-ı Hümayunları-Nizam-ı Cedit 1789 - 1807**, Ankara: TTK, 1988; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt V: Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789 - 1856)**, Ankara: TTK, 1999.

Berr-i Hümayun kuruldu. Ekonomik alanda, Zahir Nazırlığı kuruldu. İlk kez 1793'te daimi elçiler atandı.

III. Selim'le başlayan ıslahat hareketleri, II. Mahmut (1808-1839) döneminde de, geliştirilerek devam ettirildi. II. Mahmut, Merkezi idareyi kuvvetlendirmek adına Ayanlarla Sened-i İttifak'ı imzaladı¹⁷. II. Mahmut döneminde: Osmanlı Devleti'ne adeta ayak bağı olan, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıldı (15 Haziran 1826) [Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması Vaka-i Hayriye olarak anılır]¹⁸. Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye kuruldu. Çıkarılan Kıyafet Kanunu'yla, devlet memurlarının kavuk, sarık, şalvar ve çarık yerine fes, pantolon, ceket giymelerini kararlaştırdı. Askerlik yapabilecek halkın sayısı ve yeni vergi kaynaklarının saptanması amacıyla ilk kez nüfus sayımı yapıldı. İlk resmi Gazete, Takvim-i Vekayi'yi çıkartıldı¹⁹. Avrupa'ya öğrenciler gönderildi. Batı tarzında eğitim-öğretim veren okullar açıldı: Rüştîyeler (ortaokul) ve devlet memurlarının yetişmesi için Mekteb-i Maarif-i Adliye kuruldu. Tıbbiye ve Harbiye okulları açıldı. Divan teşkilatını kaldırıldı ve yerine Nazırlık sistemi getirildi²⁰. Posta teşkilatı kuruldu. Çeşitli konularda istişare yapmak için Şuralar kuruldu. Kurulan yeni okullar için yabancı kaynaklı eserler, Türkçeye tercüme ettirildi. Bir dizi ekonomik önlemler alındı. Yapılan ıslahatlarla, bir nevi Tanzimat Fermanı'nın zeminini hazırlandı.

3 Kasım 1839'da, Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilan edildi. Tanzimat Fermanı ile eşit haklara sahip, "Osmanlılık Devri" başlamış oldu. Buna göre; Osmanlı halkı, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin, devlet nazarında, şahsi haklar bakımından eşit olacaktı. Tebaanın can, ırz ve namus emniyeti, mülk güvenliği gibi hakları güvence altına (!) alınacaktı²¹. Ancak Avrupa Devletleri, yapılan ıslahat hareketlerini yeterli bulmadı. Osmanlı Devleti'ni Hıristiyan tebaa lehine yeni ıslahatlar yapması için zorladı. Kırım Harbi'nde, Rusya karşısında, zor durumda kalan Osmanlı Devleti'ne, İngiltere ve Fransa yardım etti. Bu iki devlet, yardımlarının karşılığı olarak, Islahat Fermanı'nı hazırlattılar ve bu fermanı Paris

¹⁷ Bu konuda Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 11. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2004, s. 41-56; Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2000.

¹⁸ Bu konuda Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.; Mehmet Ali Beyhan, **Gülzar-ı Fütuhat/Şirvanlı Fatih Efendi/Bir Görgü Tanığının Kalemiyle Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı**, İstanbul: Kitabevi, 2001; Şevki Koca, **Yeniçeri Ocağı ve Devşirmeler**, İstanbul: Nazenin Tarih, 2000.

¹⁹ Bu konuda Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.; Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

²⁰ Bu suretle Sadrazamlık makamına 'Başvekâlet', Sadrazama da 'Başvekil' denilmeye başlandı.

²¹ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, s. 298-299; Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", **Türkler, C. 12**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 783-785.

Antlaşması'nın 9. maddesine koydurdular. 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ilan edildi. Islahat Fermanı, Hıristiyanlara, Müslümanlarla eşit siyasi haklar sağlıyordu²². Bu suretle, Tanzimat Fermanı'nda bırakılmış bulunan boşluk yabancı baskısı ile dolduruldu. Bundan böyle, tebaa eşitliği, Avrupa Devletlerinin kontrolü altına girmiş oldu. 1856'dan sonra Avrupa Devletleri, Islahat Fermanı'nın kendi görüş ve anlayışlarına göre yürütülmesi için, devamlı olarak, Osmanlı devletinin iç işlerine müdahalelerde bulunacaklardı²³.

XIX. Yüzyıla kadar benimsenen Osmanlı düzeni, sadece güvenliği ve adaleti esas alıyordu ve bunun için vergi toplanıyordu. Ancak XIX. Yüzyılda toplumsal meselelere daha fazla yakınlık duyan, belirli konularda müdahaleci ve yenilikçi bir anlayış benimsendi. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyılda; **İdarî** (Saltanat adetlerindeki değişmeler, Babıâli, Taşra İdaresi, Kaza ve Köyler, Belediye Hizmetleri vs.), **Hukukî** (1840'da Fransız Kanunları örnek alınarak hazırlanan ceza kanunu, Osmanlı Hukuk Sistemini Çağdaştırmak adına yapılan ilk yeniliktir. Ayrıca 1876 Anayasası²⁴), **Askerî** (Askerlik yaşı, süresi, niteliği, asker sayısı, Gayri Müslimlere tanınan haklar vs.), **Mali**²⁵ (Vergi, Gümrükler, Para, vs.) ve **Eğitim** (Meclis-i Maarif'in kurulması, Rüştîyelerin sayısının artırılması, Dârülfünun açılması vs.) alanlarında birçok yeniliğe gitti. Ancak bu ıslahatlar mutlak çöküşü önlemeye yetmeyecekti²⁶.

Tanzimat Devri'nde yabancı devletlerin de teşvikiyle, milliyetçilik akımı azınlıklar arasında yayıldı. Azınlıklar Müslümanlara nazaran daha zengin bir konuma ulaştı. Azınlıklara özerklik verildi. Osmanlı Devleti yöneticileri, içinde bulunulan durumdan kurtulmak için, batının sempatisini ve yardımını sağlamayı düşündüler. İngiltere ve Fransa'nın önerisiyle harekete geçen II. Mahmut; *"Ben tebaamın Müslüman'ını Cami'de, Hıristiyan'ını Kilise'de, Musevi'sini de Havra'da fark ederim, aralarında başka güna bir fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır."*²⁷ diyerek idare anlayışını ortaya koydu. Bu anlayış Osmanlı tebaası arasında, şahsi haklar yönünden tebaa eşitliğiydi. 1839

²² O döneme kadar Devlet memuriyetine yalnızca Müslümanlar kabul edilmekteydi

²³ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, s. 299. Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", ss. 785-787.

²⁴ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, "1876 Anayasası ve Türk Tarihi'ndeki Rolü", Çev.: Damla Güney, **Türkler, C. 12**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 899-908; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, ss. 132-150.

²⁵ Şevket Pamuk, "Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)", **Türkler, C. 14**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 241-252.

²⁶ Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", s. 787-801.

²⁷ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara: TTK Basımevi, 1954, s. 100.

Tanzimat Fermanı ile bu eşitlik belgelendi. Bu suretle eşit haklara dayalı Osmanlılık²⁸ devri başlamış oldu²⁹.

Devlet'in adı, kurucusuna nispetleydi ve 'Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ydi. Tahtın adı, 'Taht-ı Âli Baht-ı Osmanî'ydi. Devlet'e bağlı memleketlerinin adı 'Memâlik-i Mahrusâ-i Osmanî'ydi. Kanunlar, 'Kavanin-i Osmaniyan'ı. Yani Devlet'te tek birleştirici unsur Osman Oğulları ailesiydi. Ancak bu birliktelik sadece siyasi bir değer taşımaktaydı³⁰.

Osmanlı Devleti, çeşitli mezhep ve ırklara mensup toplulukları bünyesinde toplayan çok milletli bir yapıya sahipti. Osmanlı Devleti'nde "Millet" kavramı, bugünkü gibi "Ulus" anlamında kullanılmıyordu: Osmanlı millet sisteminin kaynağı İslam hukukuydu. İslam hukukuna göre; dil ve ırk esasına dayanan millet anlayışı reddedilmekteydi. Millet kavramının özünü inanç ortaklığı yani din ve mezhep birlikteliği oluşturmaktaydı³¹.

Bu sisteme göre; Türkler, Araplar, Acemler, Boşnaklar ve Arnavutlar Müslüman milletini oluşturuyorlardı. Fener Patrikhanesi ve Patrik, Ortodoksların Devlet'le ilişkilerini yürütüyordu. Diplomaside "Vezir" seviyesinde olan Patrik, seçimle ve Padişah'ın onayı ile göreve geliyordu. "Monofizm"³² denilen bir inancı benimseyen ve Ortodokslar tarafından dinsizlikle suçlanan Ermenilerin de, ayrı bir patrikliği bulunmaktaydı. Osmanlı nüfusu içinde sayıları pek fazla olmayan (yaklaşık % 1) Musevilere bile, bir millet olarak örgütlenme imkânı tanınmıştı. Musevilerin devletle ilgili işlerinden İstanbul'daki "hahambaşı" sorumluydu. Günümüz manası ile 'Millet' kavramı, 20. Yüzyılın başlarında İstanbul'un resmi çevrelerinde kullanılacaktı³³.

²⁸ Osmanlı kelimesi eski vak'a-nüvislerde daima "Devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinden geçinen hâkim sınıf" manasına gelmektedir. Osmanlı ırkı ya da bir Osmanlı kavmi yoktur. Osmanlı ismi Devlet'in kurucusunun ve Hanedanlığın adıdır. (Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara: T.T.K, 1991, s. 5.).

²⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, ss. 298-299.

³⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, s. 298.

³¹ Bilal Eryılmaz, "Osmanlılarda Millet Sistemi", **Osmanlı Ansiklopedisi, C. VI**, İstanbul: İz Yay., 1993, s. 227; Ayrıca konuda Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Bilal Eryılmaz, "Birlikte Yaşama Tecrübesi: Osmanlı Millet Sistemi", **Yeni Türkiye, Mayıs- Haziran 2002, C. 45, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı 3**; ss. 340-349; Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi ve Tanzimat", Ankara: TTK (**Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler, Ankara, 13-14 Mart 1985**), 1987, ss. 13-24; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", **Türkler, C. 10**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 216-220.

³² Monofizm Ortodoksluk içinde ortaya çıkmıştır. Monofizm'de, Hz. İsa'nın şahsında, Tanrı ile insanlığın birleştiği görüşüne inanılmaktadır.

³³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Metin Kıratlı, Ankara: TTK, 1970, s. 345.

XIX. Yüzyılda Osmanlıcılık terimi, Devleti meydana getiren millet, cemaat, din, mezhep, ırk, kültür farkı gözetmeksizin bütün herkesi adalet, hürriyet, eşitlik ortamında bir arada tutma ve yaşatma fikrine dönüştü. Bu insanların dili, dini, ırkı, rengi, mezhebi ne olursa olsun vatanları ve devletleri aynıydı. Osmanlıcılık herkesi Osmanlı kimliği altında eşit şartlarda birleştirmeyi hedefledi. Ancak Osmanlıcılık bile, Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtaramayacaktı.

“Osmanlı” tabiri, siyasi manada yeni bir millet oluşturma gayretinin adı oldu. Bu yeni oluşum ve Osmanlıcılık şuuru üç temel unsur etrafında meydana getirilecekti³⁴:

- 1- Osmanlı Hanedanı
- 2- Osmanlı Vatanı
- 3- Müşterek Menfaat

Osmanlı halkı eşit, hür ve adaletli bir sistem içerisinde bu üç temel ilkenin şuuruna vararak “Osmanlı milletini” meydana getirecekti. Osmanlıcılık bir nevi halkı toplama, bir arada tutma politikasıydı³⁵. İttihat ve Terakki Cemiyeti, böylesine çalkantılı bir dönemde ortaya çıktı. Osmanlıcılık görüşünü benimsedi. Ancak ilerleyen günlerde ise Osmanlıcılık, gelişen olaylarında etkisiyle, yerini önce İslamcılığa, sonra da Türkçülüğe bırakacaktı.

1.3.1. Jön Türkler

İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmadan önce, benzer misyonlar üstlenen birkaç cemiyet kuruldu. Bu cemiyetlere, kısa da olsa, değinmekte yarar var. Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatından ve büyük devletlerin müdahalelerinden rahatsız olan bazı kişiler; Sultan Abdülmecit'in gereksiz harcamalarını önlemek ve Sultan Abdülmecit'i gerekirse tahttan indirmek amacıyla gizli bir cemiyet kurdular³⁶. Ancak başarılı olamadılar. Cemiyet, Ceride-i Havadis'in 13 Eylül 1859 tarihli ve 953 numaralı “...İhlali asayiş niyeti fasidesile bazı sebekmezgan bir cemiyet teşkilini

³⁴ Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüzde Büyük İslam Tarihi**, C: XII, Çağ Yay., İstanbul 1989, ss. 59-60.

³⁵ Yıldız, **Doğuştan Günümüzde Büyük İslam Tarihi**, C. XII, ss. 58-59.

³⁶ Cemiyetin bazı üyeleri; Süleymaniyeli Şeyh Ahmet, Hüseyin Dâim Paşa, Cafer Dem Paşa, Binbaşı Rasim Bey, Didom Arif Bey, Tophane Müftüsü Bekir Efendi, Hezorgatlı Şeyh Fezzullah Efendi, Kütahyalı Şeyh İsmail, Hoca Nasuh Efendi, Tophane Mızıkça Başçavuşu Erzurumlu Mehmed'dir. Dikkat edilirse toplumun çeşitli kesimlerinden insanlar vardır (Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul: Doğan Kardeş Yay., 1952, s. 89).

Murat eyledikleri haber alınarak buna mütecasir olan 40 kadar eşhas derhal ahzû girift ve Kuleli Kışlasında hapsolunmuştur.” haberi ile açığa çıkarıldı³⁷.

Bu olaya, ‘Kuleli Vakası’ denildi. Olaya, Kuleli Vakası denilmesinin sebebi, yakalanan kişilerin Kuleli Kışlası’nda sorgulanmasıdır. Cemiyet üyelerinden Cafer Dem Paşa, Kuleli Kışlasına sevk edilirken kendini denize attı ve boğuldu. Diğer Cemiyet üyeleri Şeyh Ahmet, Hüseyin Daim, Arif ve Rasim Beyler idama, ötekilerse çeşitli cezalara çarptırıldı. Ancak Abdülmecit, idam cezalarını müebbet hapse çevirdi. Bir program ya da nizamnameye sahip olup olmadığı ve meşrutiyet isteyip istemediği bilinmemekle birlikte Cemiyet, “Jön Türk” hareketinin öncüsü, Meşrutiyete atılan ilk adım sayılmaktadır³⁸.

Meşrutiyete atılan ikinci adım ise Genç (Yeni) Osmanlılar Cemiyeti’dir. Genç Osmanlılar Cemiyeti’ni anlayabilmek için, Cemiyeti ortaya çıkaran etkenleri ve Jön Türklerin ortaya çıktıkları dönemi iyi kavramak gerekir. Genç Osmanlılar Cemiyeti’nin kurucuları, yaş itibarıyla Tanzimat Fermanı’ndan sonra doğmuşlardı. Yani yeni bir nesle mensuptular. Yaşadıkları devirde, Osmanlı Devleti’nde Batılı eğitim müesseseleri kurulmaya, gazeteler çıkmaya, Batı Devletleriyle sıkı ilişkiler kurulmaya başlanmıştı. Bu neslin bir kısmı yabancı dil öğrenmiş böylece dönemin fikir akımlarını ve Avrupa Devletlerinin, Osmanlı Devleti hakkındaki fikirlerini öğrenmişlerdi. Bazıları da, Avrupa’da kalmışlar ve bunu bizzat gözlemlemişlerdi. Bu aydınlar, Divan Edebiyatı’ndan, Siyasi Edebiyat’a kaymışlardır. Olayları, Dinî inanışlardan gelen his ve heyecanlarla değil, akla ve mantığa dayanan eleştiri ile değerlendirmişlerdir. İtaat ve dalkavukluk ile değil, liyakat ile bir yerlere gelmenin gereğine inanmışlardır. Halka hizmet etmek ve halk tarafından anlaşılmağa istemişlerdir. Bunun için de gazetenin çok tesirli bir vasıta olduğunu anlamışlar ve Abdülaziz devrinde, Tasviri Efkâr, Muhbir ve Tercüman-ı Ahval gazetelerini kurmuşlardır³⁹. Bu gazetelerin yayınlanmasında ve bahsedilen içeriğe sahip olmasında Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi yazarların etkisi büyüktür.

---

³⁷ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul: Kaynak Yay., 2000, ss.17-18; Konu Hakkında Daha Geniş Bilgi İçin Bkz.: Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1956, ss. 60-64; Uluğ İğdemir, **Kuleli Vakası Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: TTK, 1937.

³⁸ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 19; Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859–1952**, s. 90.

³⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, ss. 300-301; Ayrıca 1880’lerde İstanbul’da Basın ve Etkileri Hakkında Bkz.; Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1989, ss. 46-52.

Bu gazetelerin idarehaneleri birer siyasi kulüp gibiydi. Orada toplanılır, siyasi, iktisadi ve içtimai meseleler görüşülürdü. Bu gazeteler bir halk kürsüsü karakteri de kazanmıştı. Orada memleketin sorunları incelenmekte ve çözümler araştırılmaktaydı. Yabancı gazetelerden de, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren yazılar Türkçeye çevrilerek yayınlanmaktaydı. Bu faaliyetler neticesinde halkta, yavaş yavaş hükümet icraatına karşı bir muhalefet oluşmaya başladı. Yapılan ıslahatlar yetersiz bulundu, Mustafa Reşit, Ali ve Fuat Paşalar, ıslahatçı olarak eksik ve kusurlu görüldü. Devletin Avrupa'ya borçlanması⁴⁰, borçla elde edilen paranın memleketin acil ihtiyaçları yerine, sefahate harcanması eleştirildi. Yabancı devletlerin çeşitli bahanelerle iç işlerimize karışmaları ve çeşitli imtiyazlar elde etmeleri de telin edildi. Bütün bu olumsuzluklar, hükümetin icraatlarını denetleyecek bir organizmanın yokluğuna bağlandı⁴¹.

II. Selim'den itibaren başlanılan ve II. Mahmut, I. Abdülmecit (1839–1861) dönemlerinde de devam ettirilen ıslahatlar, Avrupa Devletleri'ni ve Osmanlı azınlıklarının memnun etmeye yetmedi. Devlet'in kötü gidişatını durduramadı. Böyle bir ortamda 'Osmanlı Devleti Nasıl Kurtulur?' sorusuna cevap arayan kişiler, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni 1865'te, İstanbul'da Sağır Ahmet Bey'in Yalısında, gizli olarak kurdular. Fikri yapısı ve ideolojisi Şinasi tarafından hazırlanan Cemiyetin başkanlığına Mehmet Bey getirildi⁴².

Genç Osmanlılar, Jön Türkler (Fransızca: Jeunes Turcs) olarak da anılırlar. İlk defa 1867 yılında Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa⁴³ tarafından kullanılan bu terim; Mustafa Fazıl Paşa'nın, Abdülaziz Han'a hitaben Paris'te yayınladığı meşhur mektubunda görülerek, Namık Kemal ve Ali Suavi tarafından benimsendi. Bunların önderliğinde diğer dernek üyeleri de, kendilerini 'Jön Türk' olarak adlandırdılar. Bu suretle 1867'den itibaren Yeni (Genç) Osmanlılar tabiri yerine 'Jön Türk' terimi kullanılmaya başlandı⁴⁴.

⁴⁰ Bu Konuda Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Sait Açıba, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması**, Ankara: Vadi Yay., 2004.

⁴¹ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, s. 301.

⁴² Derneğin Kurucuları: Sağır Ahmet Beyin oğlu Mehmet Bey, reji komiseri Nuri, Kayazade Reşad, Suphi Paşazade Ayetullah, Namık Kemal, Ali Suavi... (Yusuf Ziya İnan, **Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, İstanbul: Bayramâşık Yayınevi, 1978, s. 17; Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952**, s. 21.).

⁴³ Mısır Hidivi Kavalalı İsmail Paşa veraset usulünü değiştirerek kardeşi Mustafa Fazıl Paşa'yı bütün haklardan mahrum edince, Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'e ve Devlet yönetiminin üst kademelerine karşı muhalif bir tavır sergiledi.

⁴⁴ İnan, **Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, s. 14.

Tarik Zafer Tunaya, 1889'dan sonra gelişen II. Abdülhamit muhalifleri için "İkinci Jön Türk Hareketi" tabirini kullanmıştır. Tunaya'ya göre Jön Türk; memleketini müstebitlerden kurtarmak gayesiyle, gerektiğinde yurtdışına dahi çıkarak, her türlü fedakârlık ve mahrumiyet pahasına savaşıyan akıncı ve mücahit anlamına gelmektedir⁴⁵. Sonraları Jön Türk terimi, Padişah muhalifleri ve Meşrutiyet yanlılarının tamamı için kullanılacaktır.

Cemiyet'in Teşkilâtı ve çalışma usulleri, İtalyan Carbonari Cemiyeti taklit edilmek suretiyle meydana getirilmişti. Cemiyetin programı, Meşrutiyet Rejimini kurmak ve genel bir ıslahat yapmaktan ibaretti. Bu hususta Padişah'a bir rapor vermek gereğine inanılıyordu. İlerleyen yıllarda, Cemiyet üyelerinin sayısı 245'i buldu. Cemiyet üyeleri arasında oldukça nüfuzlu kişiler de vardı⁴⁶.

Suphi Paşazade Ayetullah Bey tarafından hükümete duyurulan Cemiyet, önceleri hükümetçe pek önemsenmedi⁴⁷. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'ten, Sultan Abdülaziz'e gönderdiği Fransızca bir mektubun, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik ve Sadullah Beyler tarafından Türkçeye çevrilmesi ve Tasviri Efkâr gazetesi tarafından halka dağıtılmasından sonra Cemiyet aktif rol oynamaya başladı. Bu durum Sadrazam Ali Paşa'nın hoşuna gitmedi. Cemiyet üyeleri çeşitli görevlerle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Mustafa Fazıl Paşa cemiyet üyelerini Paris'e davet etti. Bu davet üzerine cemiyet üyelerinden; Ziya Paşa, Kemal Bey, Kayazade Reşad Bey, Menapirzâde Nuri Bey, Çapanoğullarından Agâh Bey, Sağır Ahmet Bey, Beyzade Mehmet Bey ve Suavi Efendi Paris'e geldiler ve Mustafa Fazıl Paşa tarafından himaye edildiler⁴⁸.

Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan'a gönderdiği bu mektubu Cemiyet, reform olarak kabul etti ve program olarak benimsedi⁴⁹. Cemiyet, Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğiyle; 1867'de Muhbir, 1868'de de Hürriyet Gazetesi'ni Londra'da çıkarmaya başladı. Bu gazeteler Osmanlı Hükümeti'ni ağır bir şekilde eleştirdi. Bu eleştirinin

⁴⁵ Yıldız, **Doğuştan Günümüzde Büyük İslam Tarihi**, ss. 240-241.

⁴⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, s. 302.

⁴⁷ Başlangıçta gizli olarak kurulan Cemiyetin, ileride daha da genişleyerek, Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyeceğini kim tahmin edebilirdi ki?

⁴⁸ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, ss. 74-75; Ayrıca Jön Türklerin Yurt dışındaki Faaliyetleri İçin Bkz.: Kunihıro Şıdara, "Jön Türklerin Memleket Dışındaki Faaliyeti", **XIII. TTK Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3, Kısım: 1, Ankara: TTK, 2002, ss. 1-7.

⁴⁹ Meşrutiyet açısından çok önemli bir belge olan bu mektupta, mevcut idare tarzının olumsuzlukları ve yeni bir idare şeklinin gerekliliği ve faydaları gösterilmekteydi. Sultan'a etrafındakiler tarafından gerçeklerin duyurulmadığı, ahlâkın gittikçe bozulduğu, isyanlarında yabancı devletlerin rolü ve Müslümanların sahipsiz olduğu yazılmaktaydı. İdare şekli olarak da Meşrutiyet önerilmekteydi (Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, ss. 303-305.).

yankıları, Osmanlı Devleti'nde oldukça yoğun bir şekilde hissedildi. Ancak Hükümet, bu eleştirileri umursamadı. Sultan Abdülaziz'in yurtdışı gezisi sırasında, Mustafa Fazıl Paşa sultan'dan af diledi, af olundu ve yurda döndü. Nazırlığa getirilerek hırsını tatmin etti. Mustafa Fazıl Paşa'nın yurda dönmesiyle, Jön Türkler hareketi dağıldı⁵⁰.

Osmanlı Devleti'nde, yönetimin başında, Padişah vardı. Padişahı; Padişahın atadığı Sadrazam ve Şeyhülislâmın teşkil ettiği ekip temsil etmekteydi. Padişah, Sadrazamı dilediği gibi tayin etme ve azletme yetkisine sahipti. Padişahın yetkileri sınırsızdı. Genç Osmanlılar Cemiyeti, bazı tarihçiler tarafından, Osmanlı Devleti tarihinde, hükümet icraatını kontrol ve denetleyecek bir idare sisteminin kurulması için, siyasi faaliyetlere başlayan ilk Cemiyet olarak kabul edilmektedir⁵¹.

Osmanlı Devleti'nde, Genç Osmanlılar Cemiyeti'ne kadar, Hükümet karşısında bir muhalefet partisi yoktu. Padişah ya da Sadrazam değiştirmek için zaman zaman zaman muhalif güçler olsa da, bunlar sadece şahıslara karşıydı. Bu açıdan Genç Osmanlılar Cemiyeti, ilk muhalefet partisi olarak kabul edilebilir. Liderleri, merkezleri ya da şubeleri olmamakla birlikte, program ve usulleri olduğundan Osmanlı Devleti'nde daha önce eşine rastlanılmayan iki yeni siyasi değerdir. Her şeyi Dinî açıdan açıklamaya alışmış olan Osmanlı toplumunda, akıl ve mantık ile bir açıklama yolunun olabileceğini ilk defa göstermeye çalışanlar, Dinî idealden başka değer tanımayan halka, bir vatanseverlik ideali getirenler Jön Türklerdir. Jön Türkler, devletin siyasi hayatına olduğu kadar, fikrî hayatına da tesir etmiş ve gelecek nesilleri de etkilemişlerdir⁵².

İlerleyen günlerde Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye Medreseleri öğrencileri, Sultan Abdülaziz'in istikrarlı bir Hükümet oluşturması için isyan ettiler. Öğrencilerin amacı, Mithat Paşa'yı Sadrazam yapmaktı; ancak olmadı. Mehmet Rüştü Paşa, dördüncü kez Sadrazamlığa getirildi. Yabancı devletler de, bu olayla yakından ilgilendi. İngiliz ve Fransız basını, Mithat Paşa'yı; Rus basını ise Mahmut Nedim Paşa'yı destekliyordu. Sultan Abdülaziz'de Rusya taraftarı bir siyaset izliyordu. Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa, Mekâtibi Askeriye Nazırı Süleyman Paşa, Dari

⁵⁰ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, ss. 20-25; Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara: KBY, 2002, ss. 58-78; İnan, **Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, ss. 15-25; Çavdar, **İttihat ve Terakki**, ss. 10-15; Ünsal Yavuz, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, Ankara: TTK, 1999, ss. 8-10; Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti (1600-1908)**, 6. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, ss. 141-146; Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, ss.302-305.

⁵¹ Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, ss. 299-300.

⁵² Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII**, ss. 313-315.

Şûra Reisi Redif Paşa, Mithat Paşa ve Kayserili Ahmet Paşa'nın oluşturduğu ekip, 1876'da Abdülaziz'i tahttan indirdi. Yerine Sultan V. Murat'ı getirdi. Sultan V. Murat'ın durum ve hareketlerinde bazı anormallikler görüldüğünden, meşruti bir idare uygulaması şartı ile II. Abdülhamit tahta çıkarıldı⁵³.

Sultan II. Abdülhamit, 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'i ilan etti. Meşrutiyet'in ilan edildiği sırada Avrupa Devletleri İstanbul Konferansı'nda toplantı halindeydi. İstanbul Konferansı'nın amacı Osmanlı Devleti'ni ıslahata zorlamak ve Balkan bölgesinde bir ateşkesi kabul ettirmektir. I. Meşrutiyet'in ilanı, bu konferansa gerek kalmadığını gösterdi. Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası olan Kanun-i Esasi'ye⁵⁴ göre; Osmanlı Devleti artık Padişahların keyiflerince değil, Anayasa esasları içerisinde yönetilecekti. Halkın seçtiği Meclis-i Mebusan kanunları yapacak ve Hükümeti denetleyecekti. Ancak 113. Madde ile Meclisi açma-kapama yetkisi Padişaha verilmişti. Meclis-i Mebusan'ın yanında, üyeleri Padişah tarafından seçilen Meclis-i Ayan'da vardı. Milletvekillerinin kanun önerme hakkı sınırlıyken, Padişaha, çıkacak kanunları onama yetkisi kayıtsız şartsız tanınmıştı. I. Meşrutiyet'le, çok dar kalıplar içerisinde olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde ilk parlamento çalışmalarına başlandı⁵⁵. I. Meşrutiyet'i ilan eden II. Abdülhamit'in ilk işi, Meşrutiyet yanlılarını İstanbul'dan uzaklaştırmak ve 'İstibdat Dönemi'⁵⁶ olarak da bilinen, baskı yönetimini kurmak olacaktı⁵⁷.

I. Meşrutiyet'in ilanıyla dağılan İstanbul konferansı sonuç vermeyince, 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi patlak verdi. Rusya, kendisine bağımlı, ileride Balkan bölgesinde bir Rus Karakolu görevi üstlenecek ve Akdeniz'e çıkış yolu olarak kullanabileceği bir Bulgaristan Devleti kurmayı amaçlıyordu. Bunun için de gelecekte Bulgaristan toprağının çoğunu oluşturacak olan Tuna eyaletinde çoğunluğu

⁵³ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, ss. 25-28.

⁵⁴ Kanun-i Esasi'nin içeriği için Bkz.; Kemal H. Karpat, Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)", Çev.: Nasuh Uslu, **Türkler**, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 874-876.

⁵⁵ Yavuz, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, ss. 10-11; Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, ss. 29-30; Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, ss. 85-90; Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", ss. 154-156; Ayrıca Bu Konu Hakkında Detaylı Bilgi İçin Bkz.: Süleyman K. İrtem, **I. Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamit: Midhat Paşa-Abdülhamit Kavgası**, İstanbul: Temel Yay., 2004; Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul: 3F Yay., 2006; Ebubekir Sofuoğlu, **Osmanlı Devletinde İslahatlar ve I. Meşrutiyet**, İstanbul: Gökkuşbu, 2004.

⁵⁶ İstibdat: Baskı, sıkıyönetim manasına gelmektedir.

⁵⁷ İstibdat Dönemi olarak bilinen bu dönemde II. Abdülhamit; gizli ve örgütlü bir Hafiyeye teşkilatı kurdu. Herkes birbirinden şüphelenir hale geldi. Basın-Yayına sansür getirdi. Özel Mahkemeler kurdu. Keyfi sürgün ve tutuklama kararları çıkardı. II. Abdülhamit Dönemi ve Hafiyeye Teşkilatı İçin Bkz.; Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamit Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Journaller", **Türkler**, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 939-950.

elinde bulunduran Müslümanların bölgeden atılması gerekiyordu. Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Kısa zamanda Tuna'yı geçtikten ve Osman Paşa'nın Plevne'deki direnişini büyük zorluklarla kırdıktan sonra Balkan Dağlarını aştı⁵⁸. İstanbul'a doğru yürüyüşe geçen Rus birlikleri ile Rusya tarafından silahlandırılan Bulgarlar, çok sayıda Müslüman'ı katledip, Türk kasabalarını tahrip ettiler. İngiliz Konsolosluğu'nun raporlarına göre bu sırada 300 bin Müslüman öldürüldü ve yaklaşık 1 milyon Müslüman da, göçe zorlandı. Yeşilköy'e kadar gelen Ruslar, Osmanlı Devleti'ni 31 Ocak 1878'de ateşkese zorladılar. Ayestafanos (San Stefano) Antlaşması, Mart 1878'de imzalandı. Antlaşma ile Rusya'nın düşlediği büyük bir Bulgaristan kuruldu. Ancak büyük devletler, Rusya'nın güçlenmesinden memnun olmadı. Büyük devletlerin isteğiyle, Berlin Konferansı toplandı. 13 Temmuz 1878'de sona eren Berlin Konferansı'na göre Bulgaristan'ın toprakları küçültülecek, böylece Rusya'nın gücü sınırlandırılacaktı⁵⁹. 93 Harbi sonunda Osmanlı Devleti, 25.000.000 olan nüfusunun neredeyse yarısı Müslüman olan 5.500.000'ni, yani yaklaşık 1/5'ini kaybetti⁶⁰.

Rus ilerleyişi, Meclis-i Mebusan üyelerinin Hükümeti sert bir şekilde eleştirmesine yol açtı. Sultan II. Abdülhamit, 14 Şubat 1878'de, Osmanlı-Rus Harbi'ni de bahane ederek, Meclis'in artık faaliyetlerine gereği gibi devam edemeyeceğini öne sürerek Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil etti. Artık Meclis-i Mebusan, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar kapalı kalacaktı.

Rusya savaş tazminatı olarak Kars, Ardahan ve Batum'u aldı. Bu suretle Elviye-i Selase⁶¹ olarak da bilinen Kars, Ardahan ve Batum için, 40 yıl sürecek olan esaret yılları başladı. Osmanlı Devleti'nin Balkan bölgesindeki ve Kafkaslardaki gücü zayıfladı. Gayri Müslimlerin çoğu bu savaştan sonra Osmanlı Devleti

---

⁵⁸ Plevne Müdafaası ve Gazi Osman Paşa Hakkında Geniş Bilgi İçin Bkz.: Francis Stanley, **Sr. Petersburg'tan Plevne'ye Gazi Osman Paşa**, Çev.: Salih Cingilloğlu, İstanbul: Profil Yay., 2007; Metin Hülagü, **Yaralı Mareşal (Gazi Osman Paşa)**, İstanbul: Yitik Hazine Yay., 2006; Von Herbert, **Plevne Meydan Muharebesi Bir İngiliz Subayının Anıları**, Çev.: Nurettin Artam, İstanbul: Kastaş Yay., 2004.

⁵⁹ Kemal H. Karpat, Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)", ss. 876-878; Ayrıca 93 Harbi Hakkında Detaylı Bilgi İçin Bkz.: Turhan Şahin, **Öncesiyle ve sonrasıyla 93 Harbi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988; H. Hikmet Süer, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Ankara: ATESE, 1993; Mehmed Arif, **Başımıza Gelenler 93 Osmanlı-Rus Harbi**, Ankara: Akçağ Yay., 2006.

⁶⁰ William Hale, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Çev.: Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yay., 2003, s. 19.

⁶¹ Elviye-i Selâse: Osmanlı Devleti döneminde Kars, Ardahan ve Batum Sancaklarına verilen ortak isimdir. Üç Vilayet-Sancak anlamına gelmektedir. Elviye-i Selâse terimi daha önce Makedonya (Selanik, Kosova ve Manastır) için de kullanılmıştır (**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: XI**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 68.).

topraklarının dışında kaldı. Aynı yıl Kıbrıs, İngiltere tarafından işgal edildi. 1881’de Fransa Tunus’u, 1882’de İngiltere Mısır’ı işgal etti. Sultan Abdülhamit, Osmanlıcılık anlayışından uzaklaşarak, devletin bütünlüğünü ve milletin birliğini korumak için İslamcılık-Ümmetçilik anlayışına kayacaktı.

Bu tarihten 1889’a kadar, II. Abdülhamit’i tahttan indirmek ve Meşrutiyet’i yeniden ilan ettirmek için başarısızlıkla sonuçlanan iki ciddi girişim oldu. Bu iki girişimden başka girişimler olduysa da, bu ikisi kadar önemsenmedi. İlki Ali Suavi ve arkadaşlarının yeniden Sultan Murat’ı tahta çıkarmak için Çırağan Sarayı’na saldırımları olayı ki bu olay Çırağan Vakası olarak anılır⁶², ikincisi ise Kleanti İskalyeri (Cleanthi Scalieri)-Aziz Bey Komitesi olayıdır.

Baskı rejimini kuran II. Abdülhamit, Mithat Paşa ve ekibini İstanbul’dan uzaklaştırdı. II. Abdülhamit, V. Murat’ın yeniden akıllanıp, yaş itibarıyla tahta geçme hakkını elde etmesi ihtimaline karşı, V. Murat’ı sıkı bir denetime aldı. Bu kararın alınmasında, V. Murat’ı kaçırma girişimleri de etkili oldu. Aynı zamanda ordu ve donanmayı, iktidarına zararlı olmamaları için denetim altına aldı⁶³.

1.3.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Osmanlı Devleti’nin, büyük devletlere olan bağımlılığı, günden güne artıyordu. Büyük devletlere türlü kapitülasyonlar tanınmıştı: iktisadi, siyasi, hukuki, askeri... Büyük devletler, Osmanlı Devleti topraklarını paylaşmaya karar verdiği andan itibaren, Osmanlı Devleti toprak, nüfuz ve nüfus kaybetmeye başladı. Büyük devletler, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan azınlıkları bahane ederek, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine kolayca karışabiliyorlardı. Osmanlı Devleti’nin her iç meselesi, kolaylıkla bir dış mesele haline alabiliyordu. Osmanlı Devleti, dış politikasını bu şartlar altında belirleyebilmekteydi. Daha çok denge politikası gütmekteydi. Denge politikası; bir devlete karşı, diğerini desteklemek temeline dayanıyordu. Büyük devletlerde, Osmanlı Devleti gibi, denge politikasını benimsemişti. Ancak büyük devletler, birbirlerine karşı Osmanlı devletini desteklemekteydi.

---

⁶² Bkz.: Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, ss. 138-140; Çırağan Vakası Hakkında Ayrıca Bkz.: Levon Panos Dabağyan, **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi**, İstanbul: Kumsaati Yay., 2001, ss. 34-46.

⁶³ Akşin, “Siyasal Tarih (1789-1908)”, ss. 167-168.

Böyle bir ortamda, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”⁶⁴ İbrahim Temo Bey, İshak Sükûti Bey, Abdullah Cevdet Bey ve Mehmet Reşit Bey tarafından⁶⁵, Fransız İhtilali’nin 100. yıldönümünde, 1889’da, gizli olarak kuruldu. Kurucuların dördü de İstanbul Askerî Tıbbiye Mektebi öğrencisiydi. “İnciraltı İçtimar” olarak bilinen ve diğer üyelerin de katılımıyla yapılan ilk toplantıda en yaşlı üye Ali Rüşdi Bey Reis, Şerafeddin Mağmumi Zabıt Kâtibi, Asaf Derviş Kasadar seçildi. Cemiyetin esas kurucusu İbrahim Temo Bey 1/1 numarasını aldı ve birinci şubenin bir numaralı üyesi oldu⁶⁶.

Cemiyet, İtalyan Carbonari (Kömürcüler) ve Mason örgütleri yapısını benimsedi. Buna göre üyeler küçük hücreler oluşturmaktaydı. Her hücrenin ve hücre üyesinin kendisine ait bir numarası vardı. Bu numaralar kesir biçimindeydi: pay hücre numarasını, payda ise üye numarasını belirtiyordu. Hücreler beşli düzene göre oluşturulduğu için her üye, sadece kendi üyelerini ve onların numaralarını bilmekteydi⁶⁷. Yani üyelerin birbirinden haberi yoktu.

Üye yapılmak istenilen kişi gözleri kapalı bir şekilde dolaştırıp yemin merasiminin yapılacağı eve getiriliyordu. Üye adayı gözleri kapalı bir şekilde, sağ eli Kuran-ı Kerim’in, sol eli de tabancanın üzerine konularak yemin ettiriliyordu. Yeminden sonra gözleri açıldığında karşısında siyah maskeli, sadece gözleri açık, baştan aşağı kırmızı pelerine sarılı üç kişi görüyordu. Cemiyete giren için artık çıkış söz konusu değildi⁶⁸.

---

⁶⁴ 1889’da İttihat-ı Osmani Cemiyeti adı ile kurulan cemiyet, 1895’te Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adını aldı, 1907’de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. Cemiyet’in ismi ile ilgili Bkz.; Kunihiro Şhidara, “İttihat ve Terakki Mi? Terakki ve İttihat Mı?”, **XII. Türk Tarih Kongresi (12–16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler)**, 3. Cilt, Ankara: TTK, 1999, ss. 2-5; Ahmet Eyicil, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Türkler**, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 228–244; Ayrıca Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti’nin Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmesi Hakkında Bkz.; Erdal Aydoğan-İsmail Eyyüpoğlu, **Bahaeddin Şakir Bey’in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, Ankara: Alternatif Yay., 2004, ss. 304-309 ve 404-408; Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Çev.: Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, ss. 255-256.

⁶⁵ Ahmet Bedevi Kuran bu dört isme ilaveten, Hüseyinzade Ali’yi de Cemiyet’in kurucuları arasında gösteriyor. ve Cemiyet’in 1892’de kurulduğunu belirtiyor. (Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 45; Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, s. 155.).

⁶⁶ İbrahim Temo, **İbrahim Temo’nun İttihad ve Terakki Anıları**, İstanbul: Arba Yay., 1987, s. 13–17; Ayrıca Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kuruluşu Hakkında Bkz.: M. Şükrü Haniyoğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük**, C. 1 (1889-1902), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1989, ss. 173-184.

⁶⁷ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 16; Tevfik Çavdar, **Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş (1860–1918)**, Ankara: Ayça, 1982, s. 51.

⁶⁸ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, ss. 26–27.

Cemiyete üye olan her şahsa fedailik teklif ediliyor, kabul edip etmeme kişiye bırakılıyordu. Cemiyet, hainlikle suçladığı ve ölümüne karar verdiği kişileri fedailer aracılığıyla öldürmeyi planlıyordu. Ancak fevri hareketler olmasına rağmen Cemiyet merkezi, hiçbir fedaiye birini öldürmesi için görev vermemiştir⁶⁹.

Cemiyet'in genişlemesinde, tarikatların ve mason localarının da rolü vardı⁷⁰. Tıbbiyelilerin kurduğu ve hızla büyüyen Cemiyet; Harbiyeliler, Bahriyeliler ve diğer öğrenciler arasında da hızla yayıldı. Hatta yüksek mevkili yöneticiler dahi Cemiyete üye oldu.

Cemiyetin amacı, Genç Osmanlılar Cemiyeti ile hemen hemen aynıydı: Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için, II. Abdülhamit'in istibdadını kaldırmak ve Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirmek. Meşrutiyet'in ilanı ile II. Abdülhamit'in yetkileri sınırlandırılacak ve azınlıklara da kanun önünde eşitlik sağlanacaktı. Bu suretle büyük devletlerin, Osmanlı Devleti iç işlerine karışması engellenecek, nihayetinde Osmanlı Devleti'nin çöküşü durdurulacaktı.

Büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ile ilgili görüşlerini Cemiyet, 14 Temmuz 1896'da Meşveret Gazetesi'nde şu satırlarla değerlendiriyordu: *"Avrupa'nın Sırlara layık gördüğü, Rusya'nın Bulgaristan'a bahşetmek istediği Kanunu Esasi'ye Türklerin layık olmadığı hakkında Avrupa'da bir kanaat husule geldi"*⁷¹.

Cemiyet içi yazışmalarda, *"...Türk, Kürt, Bulgar, Arap, Ermeni vesaire vatandaşların müsavat-ı hukukunu aramak, vatanın saadet ve felâketini aralarında taksim edecek surette yekvücut etmeğe çalışmaktır. Bu memleket ne Türk'ün, ne Bulgar'ın, ne Arap'ındır, Osmanlı namını taşıyan her ferdin malı ve mülküdür. Bu hakikati kabul ve tasdik eden ve ahkâmına riayet eden her vatandaş cins ve mezhebi ne olursa olsun bir hemşerimizdir..."*⁷² gibi cümleler görülmektedir. Bu da Cemiyet'in, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan tüm azınlıkları, devlete bağlı kalmaları şartıyla, hiçbir ayırım yapmaksızın kucakladığının göstergesidir. Cemiyet'in nizamnamesine göre;

"1- Hükümet-i hazıranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-u beşeriye ihlal ve bütün Osmanlıları terakkiden men-i elvatan ecnebi yad-ı tasallut ve ittizabına

⁶⁹ Kazım Nami Duru, **"İttihat ve Terakki" Hatıralarım**, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957, s. 21.

⁷⁰ İlğaz Zorlu, **Evet Ben Selanikliyim**, İstanbul: Geyik Yay., 2006, s. 50; Mustafa Armağan, **Abdülhamit'in Kurtlarla Dansı**, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2006, s. 143.

⁷¹ Erdal Aydoğan, İsmail Eyyüpoğlu, **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, s. 67.

⁷² Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, s. 373.

düşüren usul-ü idaresini İslam ve Hıristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir.

“2- Cemiyetin maksadı umumun menafini tahlise çalışmaktır, arada milliyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep, taraftarlık yoktur. Aza reyinde hür ve müstakildir. Menafi umumiyyeden başka hiç bir emir ile mukayyet değildir.

“3- Cemiyetin vazifesi idare-i hazır-a-i hükümet-i hukuk-u insaniyetin muhafızı ve terakkiyat-ı medeniyenin menbâ olan usul-ü meşverete iade ve muhafazası...

“4- Cemiyet nazarında sülale-i necibe-i Osmaniye'nin makam-ı saltanat ve hilafette belası mültezimdir; fakat şer ve kanuna mugayir harekette buldukları ve usul-ü meşvereti kabul ve hukuk-u beşeriye ve medeniyeyi himaye etmedikleri halde haklarında şer'an ve kanunen lazım gelen muamele icra edilecektir.”⁷³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kurulduktan sonra İstanbul, Mısır, Paris ve Selanik⁷⁴ olmak üzere, dört büyük merkezde faaliyetlerini artırdı⁷⁵. Özellikle Selanik, İttihat ve Terakki açısından çok önemliydi. Selanik'in nüfusu 100.000'in üzerindeydi. Demiryolu, liman ve karayoluna açık olması, çok canlı bir ticari hayatı beraberinde getiriyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacminin ¹/₇'i Selanik Limanı'ndan gerçekleştirilmekteydi. Siyasi olarak da çok renkliydi. Fikir akımlarına da açıktı. Çeşitli dillerde 20 gazete yayınlanmaktaydı⁷⁶. II. Abdülhamit'in baskı yönetiminin ve sürgünlerinin yanında Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin Türklere karşı saldırıları ve azınlıkların ayaklanmaları da bu bölgede kendini hissettiriyordu. Nüfusunun çeşitli Milletlerden oluşması, Avrupa'ya dolayısıyla da dış dünyaya açık olması, çeşitli fikir akımlarını barındırması ve Avrupa Devletleri'nin de ilgisiyle, Selanik-Makedonya hem Osmanlı Tarihi açısından hem de İttihat ve Terakki açısından oldukça önemlidir.

Cemiyet'in deşifre edilmesiyle, bazı üyeleri tutuklandı, bazıları sürüldü, bazıları da yurt dışına kaçtı. Cemiyetin İstanbul'daki çalışmaları neredeyse bitti. Cemiyet üyeleri, Avrupa'da basın-yayın yoluyla faaliyetlerine devam etti. Abdullah

⁷³ YAZICI, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, s. 142; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 110. Ayrıca Bkz.: Erdal Aydoğan, İsmail Eyyüpoğlu, **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, ss. 17-20.

⁷⁴ Selanik Hakkında Bkz.: Tevfik Çavdar, **Talât Paşa**, Ankara: TTK, 1995, ss. 31-38.

⁷⁵ Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul: Güven Basımevi, 1943, s. 50.

⁷⁶ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, ss. 24-25.

Cevdet ve Tunalı Hilmi Beyler tarafından “Osmanlı Gazetesi”; Ahmet Rıza Bey tarafından da, “Meşveret Gazetesi” çıkarıldı. Ayrıca Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren olaylar hakkında broşürler basıldı. Bu gazete ve broşürler yabancı postaneler aracılığıyla ülkeye sokuluyordu.

Jön Türkler tarafından çeşitli ülkelerde 95 Türkçe, 12 Fransızca, 8 Arapça ve 1’de İbranice olmak üzere toplam 116 Gazete çıkarılmıştır. Bu gazeteler genellikle yurt dışında çıkarılıyordu. II. Abdülhamit’in uyguladığı sansür, bu gazetelere olan ilgiyi arttırıyordu⁷⁷.

Cemiyetin Avrupa’daki mensupları arasında bir birlik yoktu. Damat Mahmut Paşa ve Ahmet Rıza Bey ayrı ayrı hareket ediyorlardı. Ahmet Rıza Bey, cemiyetin lideri gibi hareket etmeye başladı ve Paris Cemiyet’in merkezi haline geldi⁷⁸. II. Abdülhamit, Jön Türklerin sert muhalefetini kırmak ve Damat Mahmut Paşa’yı Ülke’ye geri çağırmak için bir dizi girişimlerde bulundu. Mizancı Murat Bey’in de aralarında bulunduğu, Jön Türklerin bir kısmı, bu girişimler neticesinde ülkeye geri dönse de, Jön Türk muhalefeti tamamen yıkılmadı.

Damat Mahmut Paşa’nın oğullarından Prens Sabahattin Bey öncülüğünde I. Jön Türk Kongresi 1902’de, Paris’te, 60–70 kişi ile toplandı. Kongrede Jön Türkler Ahmet Rıza Bey Grubu ve Prens Sabahattin Bey Grubu olarak ikiye ayrıldı. Bu kongre de Arap, Ermeni, Rum, Kürt ve Osmanlı tebaasını temsil bütün milletler, hemen hemen temsil edildi. Kongrede yalnız propaganda ve yayının yeterli olmadığı, ihtilalin de yapılması gerektiği ve yabancı devletleri davet yoluyla ıslahata gidilmesi gerektiği konularında duruldu. Prens Sabahattin Bey, azınlıklar için Âdemi Merkezîyetçilik görüşünü ortaya attı. 1906’da da Teşebbüsü Şahsî ve Âdemi Merkezîyet Cemiyeti’ni kuracak; ancak Cemiyet, Jön Türklerin çoğu tarafından kabul görmeyecekti⁷⁹.

Meşrutiyet’in ilanına kadar, daha birçok gizli cemiyet kuruldu. Kurulan bu cemiyetlerin hepsinin ortak amacı Meşrutiyet’i ilan ettirmektir. Bu cemiyetlerden biri

⁷⁷ Ökkeş Kurt, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1918)’nin Düşünce Yapısı”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), ss. 18–19.

⁷⁸ Şhidara, “İttihat ve Terakki Mi? Terakki ve İttihat Mı?”, s. 2.

⁷⁹ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, ss. 189–193; Cemal Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki**, İstanbul: Tarih Yay., 1964, ss. 142–156; Çavdar, **İttihat ve Terakki**, ss. 18–22; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, ss. 296–298; Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev.: Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yay., 1994, ss. 45–46.

de, Erkân-ı Harp Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey de 1906'da, Şam'da kurduğu, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti idi⁸⁰.

1907'ye gelindiğinde, Ermeni "Taşnaksütyon Cemiyeti"nin, Prens Sabahattin Bey'e ve Ahmet Rıza Bey'e yaptığı teklifle, II. Jön Türk Kongresi toplandı. Görüş ayrılıklarına ve hatta bir süre görüşmelerin kesintiye uğramasına rağmen anlaşma sağlandı: Her Cemiyet kendi kimliğini koruyacak ancak prensip düşüncesini bir an için dikkate almayacak; diğer Cemiyetleri eleştirerek zaman kaybetmeyecek ve istibdada son vermek için ortak bir program altında çalışılacaktı⁸¹. Kongre bir beyanname yayınladıktan sonra dağıldı⁸². Bu Kongre; II. Abdülhamit'e muhalif gurupların, II. Abdülhamit aleyhtarlığı etrafında, detayları önemsemeksizin birleştiğini bir kez daha gösterdi.

Jön Türkler, II. Abdülhamit ve taraftarları tarafından, Osmanlı Halkına ve askerlerine karşı Hıristiyanlık taraftarı ve İslamiyet düşmanı olarak; Yabancı Devletlere karşı da Hıristiyanlık ve Avrupa aleyhtarı olarak tanıtılmaktaydı⁸³. Bu nedenle Jön Türklerin, hem Osmanlı Halkına hem de Yabancı Devletlere karşı kendini ifade etmek için bir hayli çaba göstermesi gerekiyordu.

1.4. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları

Büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeleri, özellikle Makedonya'da kendini hissettirdi. Nüfusunun çoğu Müslüman olmasına rağmen, hemen her milletten insan, Makedonya'da yaşamaktaydı. İttihat ve Terakki'nin de en güçlü olduğu bölge Makedonya'ydı.

Osmanlı Ordusu'nda da rahatsızlık hat safhadaydı. Alaylı-mektepli çatışmasına, askerlerin maaşlarını uzun süre alamaması da eklenince isyanlar kaçınılmaz oluyordu. Vergiler nedeniyle Erzurum ve Doğu illerinde de isyan çıkmış

⁸⁰ Bkz.: Hüsrev Sami Kızıldoğan, "Vatan ve Hürriyet: İttihat ve Terakki", **Bellekten**, sayı:3-4, ss. 619-655.

⁸¹ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, ss. 287-288. Ayrıca Kongre İçin Bkz.; Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, ss. 170-172; Kurt, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)'nin Düşünce Yapısı", ss. 39-45; Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, ss. 385-403; Erdal Aydoğan, İsmail Eyyüpoğlu, **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, ss. 420-434; Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", ss. 235-236.

⁸² Beyannamenin tam metni ve Kongre'nin kabul ettiği çeşitli teklifler için Bkz.; Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, ss. 290-297.

⁸³ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev.: Nuran Yavuz, 5. Basım, İstanbul: Kaynak Yay., 1999, ss. 23-24.

ve II. Abdülhamit tarafından bastırılmıştı⁸⁴. 1907–1908 yıllarında yaşanan sert kış, gıda maddelerinde de artışa neden olmuş ve iktisadi bunalımı da arttırmıştı⁸⁵.

Makedonya Meselesi yüzünden, Balkan bölgesinde siyasi hava iyice bozulmuş ve gerginleşmişti. Balkan bölgesinde, Avusturya, Rusya ve İtalya nüfuz mücadelesi ederken; Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk da menfaat mücadelesi halindeydi. Osmanlı Devleti'nin zayıflığı bir yandan bu devletleri iştahlandırıyor, diğer yandan da ortamı daha da geriyordu. Bu atmosferde, Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması için, yalnızca Jön Türkler endişe ediyordu⁸⁶.

Böyle gergin bir ortamda, Makedonya'daki çıkarlarını korumak için, İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola, Haziran 1908'de Reval'de⁸⁷ bir araya geldi⁸⁸. Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için anlaşmaya vardı. İngiltere ve Rusya'nın yaklaşmasının, birçok nedeni vardı. 1905'te Rusya'yı yenerek gittikçe güçlenen Japonya, Rusya için olduğu kadar İngiltere için de bir tehdit oluşturmaktaydı. Almanya'nın her geçen gün güçlenmesi, Bağdat Demiryolu Projesi'ni alması, Rusya ve İngiltere'nin çıkarlarını zedeliyordu. Avusturya-Macaristan'ın Almanya ile hareket etmesi de, İngiltere-Rusya yaklaşmasının bir başka nedeniydi⁸⁹.

Reval Görüşmeleri karşısında, İttihat ve Terakki Cemiyeti, kesin olarak sonuç alabilecek eylemlere yöneldi. Reval Görüşmelerine kadar, tüm faaliyetlerini büyük bir gizlilikle yürüten Cemiyet; *“büyük devletlerin dört yıldır Makedonya'da yaptıkları ıslahat teşebbüslerinden hiçbir olumlu sonuç alınamamış, bunlar faydadan çok zarar getirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, İslam-Hıristiyan, bütün vatandaşlarla birlikte vatani korumak amacındadır. Bunun içinde mevcut istibdat yönetiminden kurtulmak gerekmektedir.”* şeklinde özetlenebilecek bir beyanname

⁸⁴ Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev.: Nuran Yavuz, 2. Baskı, İstanbul: Sander Yay., 1982, ss. 149-150; Erdal Aydoğan, İsmail Eyyüpoğlu, **Bahaeddin Şakir Bey'in Biraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, ss. 362-365.

⁸⁵ Özer Özbozdağlı, **“İttihat ve Terakki'nin Balkan Siyaseti (1908-1914)”**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), s. 34.

⁸⁶ Bayram Kodaman, **“II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”**, **Türkler**, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 170.

⁸⁷ Bugünkü Estonya Cumhuriyeti'nin Başkenti olan Tallinn.

⁸⁸ Reval Görüşmesi sırasında, II. Abdülhamit'in hafiyelerinden Albay Nâzım Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında soruşturma yürütüyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Abdülhamit'in hafiyelerinden Albay Nâzım Bey'i öldürmeye teşebbüs etti ancak yaralandı. Bu olayın, İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola'nın görüştüğü güne rastlaması oldukça ilginçtir (Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, ss. 16-17).

⁸⁹ Hikmet Çiçek, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakoben**, İstanbul: Kaynak Yay., 2004, s. 77.

yayınladı. Beyannameyi büyük devletlerin konsolosluklarına dağıttı⁹⁰. Reval Görüşmelerinin kabul edilemeyeceğini açıkladı. Böylelikle İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk fiili teşebbüsünü gösterdi ve su yüzüne çıktı⁹¹. Ancak büyük devletler, doğal olarak, gücünü dahi bilmedikleri yasadışı bir Cemiyetin manifestosuna cevap vermediler⁹².

Reval Görüşmeleri karşısında II. Abdülhamit, kayıtsız bir tutum takındı. II. Abdülhamit'in kayıtsız tavrını protesto ederek Meşrutiyet'i ilan ettirmek isteyen, Kolağası Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908'de, 200 kişilik⁹³ asker ve sivil, yanına yeteri kadar cephaneye ve silah da alarak dağa çıktı. Kolağası Niyazi Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır şubesini de haberdar etti. Maiyetiyle birlikte, Debre, Elbasan, Ohri ve Görice bölgelerini dolaştı. Bölgedeki düşmanlıkları kaldırdı ve bölge halkına Cemiyet adına yemin ettirdi⁹⁴. Meşrutiyet'i ilan ettirmek ve Kanuni Esasi'yi yürürlüğe sokmak için, Hükümet'e, yerel makamlara ve halka çeşitli bildirimler dağıttı⁹⁵.

II. Abdülhamit aleyhine gelişen durumu önlemek için bir dizi tedbir aldı: Mitroviçe, 18. Nizamiye Fırkası Komutanı Arnavut Şemsi Paşa'yı görevlendirdi. Şemsi Paşa, 7 Temmuz'da, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi, Teğmen Atıf Bey tarafından vurularak öldürüldü⁹⁶. Şemsi Paşa'nın yerine Müşir Tatar Osman Paşa görevlendirildi. Müşir Tatar Osman Paşa'nın kuvvetleri, Doktor Nazım Bey'inde etkisiyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kazandırıldı. Bu kuvvetler, Müşir Tatar Osman Paşa'nın emirlerini dinlemedi. Müşir Tatar Osman Paşa etkisiz hale getirildi. II. Abdülhamit iyice sıkıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Miralay Galip Bey'inde

⁹⁰ Ahmet Bedevi Kuran bu beyannamenin Rus Konsolosluğuna gönderilmediğini belirtmektedir (Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 308.)

⁹¹ Hasan Babacan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921**, Ankara: TTK, 2005, s. 23.

⁹² Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 16.

⁹³ Bu rakamın 100 ila 400 arasında olduğuyla ilgili çeşitli görüş ayrılıkları vardır. Mesela; Kuran'a göre bu rakam 150'dir (Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 308), Eyicil'e göre 100'dür (Ahmet EYİCİL, "**Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti**", s. 238), Akşin'e göre 200'dür (Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1987, s. 109), Ahmet'e göre, 200 kadar asker, bir o kadar da başı bozuk kişi yani toplamda yaklaşık 400 kişi (Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 20). 200 rakamı daha mantıklı. Çünkü Niyazi Bey kendisinden 200 adamın lideri olarak bahsetmektedir. Aynı zamanda bu durum, ilk başlarda Niyazi Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcisi değil de bireysel hareket ettiği kanısını da oluşturmuştur.

⁹⁴ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, ss. 308-309.

⁹⁵ Bildiri için Bkz.; Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 21; Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, ss. 444-449. Niyazi Bey Hakkında Bkz.: Ahmet Niyazi, **Balkan bölgesinde Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları**, Çev.: İhsan Ilgar, İstanbul: Çağdaş Yay., 1975.

⁹⁶ Babacan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921**, s. 26; Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 110; Ayrıca Bu Konu Hakkında Bkz.; Bedi Nuri Şehsuvaroğlu, "İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey", **Belleten, Cilt XXIII, 1959, (Sayı 90'dan Ayrı Basım)**, ss. 307-332.

çabalarıyla, Firzovik Toplantısı'nı da lehine çevirdi. Özellikle Firzovik'te Arnavutların kazanılması II. Abdülhamit'i derinden sarstı. Çünkü II. Abdülhamit, Arnavutlara çok güveniyordu. Niyazi Bey'e, Enver Bey ve Eyüp Sabri Bey de katıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Niyazi Bey'in başlattığı isyan, 3. Ordu'nun ve halkın da katılmasıyla iyice büyüdü.

Netice olarak Osmanlı Devleti'ni paylaşma projesi olan Reval Görüşmeleri, "Parçalanmakta olan Osmanlı Devleti nasıl kurtarılabilir?" sorusuna yanıt arayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni harekete geçirmeye yetti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, sonunda II. Meşrutiyet'in ilan edileceği isyana sürükledi. Ancak isyanın nedenini yalnızca Reval Görüşmeleri olarak göstermek yanlış olur. Reval Görüşmelerine kadar gelinen süreç iyi incelenmelidir. Reval Görüşmeleri, sadece bardağı taşıran son damla olarak değerlendirilebilir.

23 Temmuzda gelindiğinde, Osmanlı Sarayı'na, Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konması ve Mebusan Meclisi'nin yeniden açılması için çok sayıda telgraf gönderildi. Telgraflar arasında, şayet Meşrutiyet ilan edilmezse, tahtta değişiklik yapılacağını belirten ifadelerde vardı. Çekilen telgraflara yanıt gelmeyince, İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi, askerle anlaşarak Meşrutiyet'i ilan etmeye karar verdi. Bunun üzerine Topçu Yüzbaşı Kayserili Ziya, yüz bir pare top atırarak, İstibdat Devri'nin sonunu ve Meşrutiyet'in ilanını duyurdu⁹⁷.

Halen tereddütte olan II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de Sadrazam Halim Paşa ve Nazırları, Yıldız Sarayı'nda durumu görüşmek üzere topladı⁹⁸. Toplantıda farklı görüşler çıksa da, II. Abdülhamit; "*Anayasa'nın ilanı benim zamanımda olmuştur; kurucusu benim. Bir müddet görülen lüzum üzerine yürürlükten durdurulmuştu. Nazırlar Kurulu'na gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilan için tutanağın yazılmasını istediğimi bildiriniz*" dedi⁹⁹. Bu suretle II. Meşrutiyet, ilan edildi¹⁰⁰. II. Abdülhamit, Meşrutiyet'i ilan ederek, İstanbul halkına ve Millete karşı, orduların

⁹⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX: İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı (1908-1918)**, Ankara: TTK, 1999, s. 37.

⁹⁸ Nazırlar Kurulu'nun Hazırladığı Karar İçin Bkz.: Çavdar, **İttihat ve Terakki**, ss. 34-35.

⁹⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, ss. 39-40.

¹⁰⁰ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, s. 479; Ayrıca II. Meşrutiyet'in İlanı Hakkında Bkz.: Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, ss. 95-99; Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlanı II. Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998, ss.13-20; II. Meşrutiyet'i İlan Eden ve Meclis-i Mebusan'ı Toplantıya Çağırın İradenin Metni İçin Bkz.: Şeref Gözübüyük, Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, ss. 59-60; Odile Moreau, "Fransız Belgelerinin Işığında 1908 Jön Türk Devrimi ve Askerî Reformları", **VII. TTK Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3, Ankara: TTK, 1999, ss. 1-9.

kendine sadık olduğunu gösteriyor ve Meşrutiyet'i lütfedip kendi ilan ettirmiş görünüyor ve üç ayda bir maaş alan emekli, dul ve yetimleri kendisine duacı kılmak istiyordu¹⁰¹.

İsmet İnönü'ye göre; “bir kahramanlık hareketi, bir fedakârlık hareketi, samimiyet ve vatanperverlik hareketi¹⁰²” olan II. Meşrutiyet, nihayet ilan edildi. Peki, halk Meşrutiyeti nasıl karşıladı? “*Hürriyetin ve Kanun-u Esasi'nin ilanı Türkiye'de bir volkan gibi patladı. Otuz üç seneden beri Abdülhamit'in istibdadının altında inleyen halk, birdenbire sevinçten çılgına döndü. İlk defa İkdam matbaası bayraklarla donatıldı. Ondan sonra her taraf bayraklara gark oldu. İstanbul sokakları insanla doldu. Hürriyet bayraklarını açarak (Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Kanun-u Esasi) feryatları İstanbul'u inletiyordu... Hıristiyan ve Müslümanlar birbirleri ile kaynaşıp öpüşüyorlardı. Çocuklar göğüslerine kırmızı beyaz kurdeleler asıyor, üzerinde Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet yazıyordu...¹⁰³”, “Hocalar, Papazlarla kucaklaşıyor, şahsi kinler kapanıyor, kan davaları olanlar bile huçlarını unutuyorlar, senelerce dış bileyenler gülümsemeler içinde birbirinin boynuna sarılıyordu...¹⁰⁴”*

Büyük devletler Meşrutiyet ile Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzların artacağını umuyorlardı. İngilizler, Meşrutiyet'le birlikte II. Abdülhamit'in ve Hilafet'in yıkılacağını bile düşündüler¹⁰⁵. Meşrutiyet Türkler tarafından Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engelleyecek bir önlem olarak görüldü. Ancak azınlıklar tarafından ayrılıkçı emeller için [Bulgarlar, Yunanlar, Ermeniler vs. bağımsızlıklarına ulaşmak için Meşrutiyeti bir araç olarak görmüşlerdir], büyük devletler tarafından da nüfuz ve yeni imtiyazlar için bir araç olarak görülmüştür.

Jön Türkler örgütlerini politik bir parti olan İttihat ve Terakki'ye dönüştürerek, [önceleri resmen değilse bile] fiilen, devletin yönetimini ele aldılar¹⁰⁶.

¹⁰¹ Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000, s. 327.

¹⁰² İsmet İnönü, **Hatıralar: (I. Dünya Harbi)**, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay., 1999, s. 88.

¹⁰³ Şapolyo, **Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, ss. 66-67.

¹⁰⁴ Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki**, s. 215.

¹⁰⁵ Rıza Tevfik, Meşrutiyet'e giden yolda destek gördükleri Avrupa Devletleri'nin sefirlerini ziyaret eder. Önce İngiltere Sefirine gider. Ancak İngiltere Sefiri tarafından soğuk karşılanır. Bu ziyareti başka bir İngilizle, Lord Nidilsin'e anlatır ve İngiltere Sefiri'nin bu soğuk davranışının nedenini sorar. Aldığı cevap; “Dostum Rıza Bey... Biz Jön Türkleri teşvik ettik. Çünkü onlardan büyük bir netice bekliyorduk! “İhtilal olacak, istibdat ile beraber Sultan da ve bahsus Sultan'ın temsil ettiği Hilafet müessesesi de al-aşağa edilecekti. Fakat aldanmış olduk...” Dabağyan, **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi**, ss. 54-55.

¹⁰⁶ Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, s. 328.

Artık Jön Türkler, 23 Temmuz 1908'den, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar [birkaç aylık muhalefet durumu bir yana] on yıla yakın sürekli olarak; 5 yıl çoğulcu, 5 yılda tek parti olarak iktidarda kalacaktı¹⁰⁷. II. Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki iktidarı başladı.

Bilindiği gibi İttihat ve Terakki'nin hedefi Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirerek, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktı. Yani Meşrutiyet'in ilanından önce özel bir dış politika düşüncesi yoktu. Bununla birlikte Avrupa'daki hassas dengeyi bozmamak ve tarafsız kalmak arzulanıyordu. Dış politikayı yalnızca yerli ve yabancı basından yüzeysel olarak izleyebiliyor, bu da yabancı çevreler tarafından kolayca yönlendirilmelerine neden oluyordu¹⁰⁸. İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'in ilanından sonra da, esas olarak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma ve büyük devletler karşısında özerkliğini sürdürebilme politikasını benimsemişti¹⁰⁹.

İttihat ve Terakki, sözde Osmanlı Devleti'ne ait olan ancak uygulamada Avusturya-Macaristan'a ait olan Bosna-Hersek'de ve yine sözde Osmanlı Devleti'ne ait olan ancak uygulamada Yunanistan'a bağlı olan Girit'te, Osmanlı Devleti idaresini yeniden kurma politikasını benimsedi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da bu yönde bir politika izledi. Ancak görüleceği gibi, bu iki bölgeyi yeniden Osmanlı Devleti idaresine geri getiremeyecekti¹¹⁰. II. Abdülhamit dönemi dış politikasından farklı olarak, büyük devletlerden destek aramaya yönelik aktif bir politika izlemeye başladı¹¹¹. Dışa bağımlılığı kaldırmak istedi. Güçlü bir ordu, güçlü bir devlet istedi. Aydın bir toplum oluşturmak istedi. Ancak ileride görüleceği üzere, dış politikanın şekillenmesinde, İttihat ve Terakki'nin isteklerinden çok, büyük devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları etkili olacaktı. İttihat ve Terakki, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak-paylaşmak-yıkma gibi düşünceler beslediğine inanıyordu [Osmanlı Devleti'ni parçalamak-paylaşmak-yıkma için yapılan gizli anlaşmalar İttihat ve Terakki'nin bu inancının haklılığını ortaya koyacaktı].

¹⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, s. 176.

¹⁰⁸ Orhan Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler), Ankara: TTK, 1999, s. 233.

¹⁰⁹ Ömer Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler), Ankara: TTK, 1999, ss. 242-243.

¹¹⁰ Bosna-Hersek ve Girit konusunda İttihat ve Terakki'nin tutumu Hakkında Bkz.; Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, ss. 367-371.

¹¹¹ A. Gül Tokay, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoglu, 3. Basım, İstanbul: Der Yay., 2004, s. 36.

1.4.1. Rusya

İttihat ve Terakki, Rusya'nın, II. Abdülhamit'in istibdadını desteklemek suretiyle Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmeye çalıştığına inanıyordu¹¹². Kafkasya'daki Ermenilerin ve Kürtlerin Rusya tarafından kışkırtıldığını da biliyordu¹¹³. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki tarihi ve dönemsel emelleri ve faaliyetleri, Rusya ile iyi ilişkiler kurulmasını engelledi. Hatta Rusya'nın zararına olan (1905, Rusya'daki isyanlar ve bazı hürriyet hareketleri gibi) olayları, İttihat ve Terakki, kendi lehine çevirmesini bildi. Rusya'daki Türklerin hürriyet hareketlerini destekledi.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet'i ilan etmesinden hoşnut olmadı. Çünkü Meşrutiyet'in, Rusya'da yaşayan Müslümanlarca örnek alınmasından¹¹⁴ ve Rusya'da yaşayan Ermenileri etkilemesinden çekiniyordu¹¹⁵. Üstelik Meşrutiyet'i ilan eden Osmanlı Devleti güçlenebilirdi. Bu da Rusya'nın işine hiç gelmezdi. Bununla birlikte Meşrutiyet'in ilanı ile çıkabilecek iç karışıklıklar, Rusya'nın müdahalesine yol açabilirdi. Üstelik yapılacak olan reformlara büyük devletlerin gözcülük etmeleri yerinde olacaktı¹¹⁶. Bu da Rusya'yı ziyadesiyle memnun ederdi. Meşrutiyet'in ilanı ile Rusya'nın, Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri iyice kabardı¹¹⁷.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini de, güçsüzleşmesini de istemedi. Çünkü güçlü bir Osmanlı Devleti, gücünü toplayabilir ve Rusya'nın emellerine taş koyabilirdi. Güçlü bir Osmanlı Devleti karşısında Rusya, Boğazları ve İstanbul'u işgal etmek şöyle dursun, Balkan bölgesindeki nüfuzunu da kaybedebilirdi. Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi Rusya'nın egemenliğindeki Türkleri de etkileyeceğinden Rusya'yı zor durumda bırakabilirdi. Osmanlı Devleti'nin güçsüzleşmesi durumunda ise herhangi bir büyük devlet ya da Balkan devleti Boğazları veya İstanbul'u işgal edebilirdi. Bu durumdaysa Rusya'nın tarihi hedefi, başka bir devletin egemenliğine geçerdi ki Rusya bu durumu hiç istemezdi. Zaten daha önce de Rusya'nın, Boğazları ve İstanbul'u başka bir Devletin işgal etmesi yerine; Boğazların ve İstanbul'un Osmanlı Devleti'nde kalmasını istediği de bilinmektedir.

¹¹² Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, s. 355.

¹¹³ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, s. 344.

¹¹⁴ Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", s. 244.

¹¹⁵ Tokay, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914", s. 36.

¹¹⁶ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 140.

¹¹⁷ Rusya'nın Meşrutiyetin İlanı Karşısındaki Tutumu Bkz.; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 149-147.

1.4.2. İngiltere

İngiltere 1880'den itibaren, Osmanlı Devleti aleyhine politika izledi. 1880'de İngiltere'de yapılan seçimler, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilişkilerin de dönüm noktası olmuştur. Seçimlerde Muhafazakâr Parti iktidardan düşmüş ve Gladstone başkanlığındaki Liberal Parti iktidara gelmiştir. Liberallerin iktidar olmasıyla İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmiştir. Yerine, "Hint yolunun güvenliği bakımından önemli gördüğü Osmanlı topraklarını kendi yönetimi altına almak ve Osmanlı toprakları üzerinde, kendisine bağlı ulusal devletler kurma" politikasını benimsemiştir¹¹⁸.

İngiltere, Mısır ve Kıbrıs'ı işgal etti; Bulgarları ve Ermenileri kışkırttı. Girit konusunda Yunanistan lehine tutum sergiledi. Bahreyn adalarını almaya çalıştı. Osmanlı Devleti aleyhine Rusya ile anlaştı. Makedonya'da, Osmanlı Devleti aleyhine olan tutumunu arttırdı. İngiltere'nin sergilediği politika, doğal olarak İttihat ve Terakki tarafından eleştirildi. Cemiyetteki Mısırlıların varlığı, İngiltere karşıtlığını ayrıca tetikledi. Bununla birlikte Cemiyet içinde, Meşrutiyet ilan edilince, eski İngiliz-Osmanlı dostluğunun yeniden kurulacağını umanlar yok değildi¹¹⁹.

Ancak umulduğu gibi olmadı. İngiltere, Meşrutiyet'in ilanıyla, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesinden tedirgin oldu. Bununla birlikte yeni yönetimden daha fazla ekonomik imtiyaz alabilirdi. Meşrutiyet'in ilanından hoşnut gibi görünse de sonradan gelişecek olaylar İngiltere'nin aleyhine olabilirdi. İngiltere, artık Osmanlı Devleti'nin iç işlerine, Makedonya melesine, karışamayacaktı. Meşrutiyet'i ilan eden Osmanlı Devleti gücünü toplarsa, Hindistan ve Mısır'da etkisini hissettirecekti. Dolayısıyla Mısır'da ve Hindistan'da da Meşrutiyet isteği oluşabilirdi. Durum böyle olunca İngiltere, İttihat ve Terakki'nin girişimlerinin başarısız kılınmasını istedi. İngiltere'nin bu tutumundan habersiz olan İttihat ve Terakki, 1908 ve 1909'da ısrarla İngiltere ile anlaşma zemini aradı. Ancak İngiltere'den olumlu bir yanıt alamadı. 1910'da Cevat Paşa'nın mali yardım arayışlarına karşın, İngiltere ve Fransa'nın çok ağır şartlar öne sürmesi İttihat ve Terakki karşıtlığının göstergesi olarak gösterilebilir¹²⁰.

¹¹⁸ Haluk Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1**, İstanbul: İletişim Yay., 1985, s. 283.

¹¹⁹ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, ss. 360-364.

¹²⁰ Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", ss. 234-235; Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", ss. 243 ve 246.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti aleyhine sergilediği politikaya karşı yapılan eleştiriler ve sitemler Cemiyet içi yazışmalarda, Cemiyet'in dış yazışmalarında, günümüze ulaşan haberleşme defterlerinde ve Cemiyet'in yayın organlarında açıkça görülmektedir.

1.4.3. Fransa

İttihat ve Terakki'nin, Fransa ile ilişkilerinde daha çok sitem ve eleştiri görülmektedir. Çünkü Fransa'nın Meşrutiyet rejimini yaygınlaştırmak için, Jön Türkleri desteklemesi bekleniyordu. Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki ıslahatlara öncülük ettiğini iddia ediyordu; fakat bu durum yalnızca sözden ibaretti. Bu da doğal olarak Fransa'ya karşı, hoşnutsuzluk doğuruyordu. Fransa, kendi ülkesindeki papaz ve keşişleri baskı altında tutarken, Osmanlı Devleti'ndeki papaz ve keşişleri, Osmanlı Devleti aleyhine destekliyordu. Osmanlı tebaasındaki Hıristiyanları himaye ediyordu. Rus politikalarını destekliyordu. Osmanlı Devleti aleyhine, sömürgecilik faaliyetlerini genişletmeye çalışıyordu. Bütün bunları göz önünde bulunduran İttihat ve Terakki, Fransa'yı yalnızca eleştirmiyor, aynı zamanda Fransa'ya sitemde ediyordu¹²¹.

Fransa, Osmanlı Bankası sayesinde özellikle mali bakımdan önemliydi. Meşrutiyet'in ilanı karşısında Fransa, Fransız kültürüyle beslenen Osmanlı aydınları sayesinde, nüfuzunun ve malî menfaatlerinin daha iyi korunacağını düşünüyordu¹²². İleride görüleceği üzere Fransa, Osmanlı Devleti'nin yakınlaşma girişimlerine ve yardım isteklerine karşı beklenen tavrı göstermeyecekti.

1.4.4. Almanya

1880'den itibaren, İngiltere'de başta Gladstone ve arkasından Salisbury olmak üzere, Türk dostu olmayan hükümetlerin iktidara gelmesi yüzünden II. Abdülhamit, İngiltere'ye duyduğu güveni yitirdi. Rusya'ya, Rusya'nın Boğazlar politikası yüzünden güvenemedi ve Almanya ile yakınlaşmaya başladı¹²³. Almanya da kendi menfaatleri gereği, Osmanlı Devleti ile ilgili iç ve dış konularda, II. Abdülhamit'i destekliyordu¹²⁴. Meşrutiyet'in ilanıyla, Alman nüfuzu altında yetişen

¹²¹ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, ss. 364-366.

¹²² Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", s. 243; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 2**, 4. Baskı, Ankara: TTK, 1991, s. 100.

¹²³ Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", s. 140.

¹²⁴ Erdal Aydoğan, İsmail Eyyüpoğlu, **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, ss. 214-216.

Osmanlı subaylarına güveniyor ve kazandığı stratejik ve ekonomik imtiyazları koruyabileceğini düşünüyordu¹²⁵.

İttihat ve Terakki ise Almanya'ya kuşku ile bakıyordu¹²⁶. Almanya'nın, II. Abdülhamit dostluğu ve Osmanlı Devleti'nden almış olduğu imtiyazlar, İttihat ve Terakki tarafından hoş karşılanmıyor, eleştiriliyordu¹²⁷.

---

¹²⁵ Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", s. 243; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 2**, ss. 96-97.

¹²⁶ Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", s. 243.

¹²⁷ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, s. 367.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'TEN I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

2.1. Rusya'nın Boğazlar Politikası

Rusya, XVII. Yüzyılda, siyasi, sosyal, fikri ve faaliyet bakımlardan Batı Devleti manzarası aldı. Rusya'nın bu ilerleyişi, Çar I. Petro'nun gerçekleştirdiği büyük reformlarla gerçekleşti. I. Petro, sıcak denizlere inen, topraklarını güneye doğru genişleten, Boğazlara, Balkan bölgesine ve Kafkaslara hâkim bir Rusya kurmayı amaçladı. Bu amacını da kendinden sonraki yöneticilere vasiyet olarak bıraktı¹.

Rusya'nın yükseliş dönemi, Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine rastlamaktadır. Çünkü Rusya'nın yayılma alanı, Osmanlı Devleti topraklarını da kapsıyordu. Rusya, toprak ve nüfuz bakımından, Osmanlı Devleti aleyhine genişledi ve güçlendi. Bunun doğal sonucu olarak da Rusya güçlendikçe, Osmanlı Devleti daha da zayıfladı. Rusya, sıcak denizlere ulaşmak için, Osmanlı Devleti'ni güçsüzleştirmek, parçalamak ve tamamen egemenliği altına almak istiyordu.

Sıcak denizlere inmeyi milli politika haline getiren Rusya, sıcak denizlere üç yoldan inebilirdi: Kafkasya, Balkan Bölgesi ve Boğazlar. Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya; Karadeniz üzerinden Boğazlara ve Tuna üzerinden Balkan Bölgesine doğru yayılmaya başladı. Kafkasya'da kesin bir hâkimiyet için sürekli mücadele etti.

'Boğazlar' ya da 'Türk Boğazları' terimi; İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'ni kapsamaktadır. Boğazlar, Asya ve Avrupa arasında köprü vazifesini görmektedir. İlkçağlardan bu güne kadar egemenlik mücadelelerine sahne olmuştur. Gelişen teknolojiye ve değişen şartlara rağmen önemini artırarak devam ettirmektedir. Dönemin şartları göz önüne alındığında; Boğazlara sahip olmak siyasi, ekonomik, politik ve stratejik güce sahip olmak demektir. Boğazlara hâkim olan

---

¹ I. Petro'nun vasiyetnamesi için Bkz.: Refik Özdek, **Siyasi Vasiyetnameler**, İstanbul, 1975, ss. 117-163; Savaş Yanar, "**Türk-Rus İlişkilerinde Kafkasya'nın Önemi**", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), Ek-2, ss. 192-195; S. F. Oreşkova, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, ss. 22-23.

devlet, dönemin siyasi şartlarını da kendi lehine çevirerek bütün Akdeniz havzasına egemen olabilirdi. Aynı zamanda doğu-batı ekseninde yeni yerler de fethedebilirdi. Dolayısıyla Boğazlar, çok önemliydi.

Boğazlar meselesi, önce Rusya'nın, sonra da diğer devletlerin Karadeniz'de kıyı sahibi olmalarıyla ortaya çıktı². Başlangıçta tamamen bir kara devleti olan Çarlık Rusya, büyümenin ve dünya gücü olmanın yolu denizlere ulaşmak ve hükmetmekten geçtiği için var gücüyle Karadeniz'e ulaşmaya çalıştı. Bunun için bir yandan Osmanlı Devleti ile diğer yandan da İsveç'le mücadele etmekten çekinmedi. 1699 tarihli Karlofça Antlaşması ile Azak Kalesi'ni alarak sınırlarını ilk kez Karadeniz kıyılarına kadar büyüttü. Bu suretle bir zamanlar "Türk Gölü" olarak anılan Karadeniz'de, bir nevi "hak sahibi" oldu. Boğazlara hâkim bir Rusya, Ortadoğu'ya, Balkan bölgesine ve hatta Avrupa'ya dahi hâkim olabilirdi.

Rusya, kuzey kıyılarındaki limanlarını yılın ancak belirli dönemlerinde kullanabiliyordu. Doğu kıyılarındaki Viladivostok Limanı ise sanayi merkezlerine uzaktı ve bu limandan Rusya'nın ithalat ve ihracatının çok azı yapılmaktaydı. Buna karşın Rusya'nın kullandığı en işlek limanlar, Karadeniz'deydi. Zira Rusya'nın en büyük sanayi merkezleri Karadeniz kıyılarına çok yakındı. Üstelik daha kuzeydeki sanayi merkezleri de, elverişli nehirlerle Karadeniz'e bağlıydı³.

Rusya, ayrıca güneyden yani Karadeniz'den gelen saldırılara karşı hep yara almıştı. Bilindiği gibi Karadeniz'in anahtarı da Boğazlardı. Boğazlar, Rusya'nın sadece güney sınırlarını değil, tüm topraklarını savunması açısından da önemliydi. Çünkü Rusya, aralarında hiçbir bağlantı olmayan büyük denizlerle çevriliydi. Bu nedenle doğu ya da batı sınırında meydana gelebilecek herhangi bir karışıklıkta, oraya Karadeniz'den kuvvet sevk etmek için Boğazlardan geçmek zorundaydı⁴.

Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Nelidov, 1882'de Boğazlar hakkında Çar III. Aleksandr'a bir rapor gönderdi. Nelidov'un raporu, Rusya'nın Boğazlar konusunda izlemesi gereken politikayı içeriyordu. Rusya, bir süre Nelidov raporuna göre hareket ettiği için Nelidov'un raporunu ana hatlarıyla inceleme gereği vardır. Nelidov'un

---

² Boğazlar Meselesi Hakkında Bkz.: Mensur Akgün, "Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, ss. 45-56; B. M. Potshveriya, "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, ss. 85-89; Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, ss. 47-54.

³ Gülcan Şahingöz, "**Milli Mücadele Sonlarına Kadar Boğazlar Meselesi**", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), s. 10.

⁴ Şahingöz, "**Milli Mücadele Sonlarına Kadar Boğazlar Meselesi**", ss. 35-36.

gönderdiği rapora göre: Boğazların Rusya tarafından ele geçirilmesi tarihi bir zorunluluktur. Rusya, Boğazları ele geçirmek için üç yol takip etmeliydi: Birincisi, her an bir bahane ile çıkarılabilecek bir savaştan faydalanarak; İkincisi, Osmanlı Devleti'nde olabilecek herhangi bir isyan ya da karışıklıkta ani bir baskınla; Üçüncüsü Osmanlı Devleti'nin, herhangi bir iç karışıklık ya da dış tehditte isteyebileceği Rus yardımı ve İttifakı bahanesiyleydi. Çar III. Aleksandr, üçüncü şıkkın altına, “*tabiatıyla aranacak en ziyade şık budur*” diye not düşüdü. Nelidov ‘a göre Boğazların bu şekilde ele geçirilmesi, Osmanlı Devleti'nin yıkılması demek değildi. Rusya, Osmanlı Devleti'ni himayesi altına alabilirdi. Ancak bunu yaptıktan sonra azınlıklara kendi topraklarını vermeliydi. İstanbul da Rusya himayesinde serbest bir şehir olmalıydı⁵. Avusturya-Macaristan'a Selanik'in verilmesi ve İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi onaylanarak her iki devletin de rızası alınmalıydı. Ancak böyle bir harekâtın, o dönemde müdahalesiz kalmayacağını düşünen Rusya, Nelidov'un raporunu daha müsait bir zamanda uygulamak üzere rafa kaldırdı⁶.

Osmanlı Devleti'nin Trabzon Valisi Esseyid Ahmet Aziz Bey de, Boğazlar üzerindeki tehlikeye dikkat çekerek, 1883'te II. Abdülhamit'e Boğazların korunmasına dair bir rapor sundu. Raporunda, Boğazlarda mühimmatın ve asker sayısının çoğaltılması, Boğazlardan geçecek olan gemilerinin kontrol edilmesi önerilerinde bulundu⁷.

Boğazların Rusya açısından önemini özetleyecek olursak; Rusya'nın Karadeniz'e kıyısı vardı. Karadeniz, kapalı bir deniz olduğundan; tek çıkış yolu Boğazlardı. Rusya, Karadeniz'den Akdeniz'e, Akdeniz'den de Atlas ve Hint Okyanuslarına ulaşmak için, Boğazlardan geçmek zorundaydı. Bu da demek oluyor ki, Rusya, Karadeniz'de kapalı kalmıştı ve Karadeniz'in 'anahtarı' olan Boğazlar, Osmanlı Devleti'nin elindeydi. Ancak Rusya'nın sıcak denizlere yani Akdeniz'e inmesi; yalnızca Osmanlı Devleti'nin değil, Fransa ve İngiltere'nin de aleyhineydi. Çünkü Akdeniz'deki Rus donanması, Ortadoğu'da hesapları olan Fransa'nın ve Hindistan'da sömürgeleri olan İngiltere'nin çıkarlarını zedeleyebilirdi.

2.2. Rusya'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası

Bugünkü ismiyle Doğu Anadolu dediğimiz bölge, daha geniş bir alanı da içine alarak, yerli ve yabancı kaynaklarca Turcomania olarak adlandırılmaktaydı.

⁵ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, ss 35-36.

⁶ Yuluğ Tekin Kurat, “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, ss. 139-140.

⁷ Güner Kılıç, “**Osmanlı Döneminde Boğazlar Meselesi**”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s. 107.

XVIII. Yüzyıldan itibaren yapay olarak oluşturulan Armenie ve Kürdistan adları, bölgenin tarihi ve coğrafi yapısına uygun düşmemektedir⁸.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri 1514 Çaldıran Savaşı'ndan itibaren Osmanlı Devleti yönetimine girdi. İran ile tampon bölge konumunu aldı. Arnavutluk, Lübnan ve Yemen gibi bölgelerde uygulanan idari sistem bu bölgelerde de uygulanmaya başlandı⁹.

Doğu Anadolu bölgesi Kafkasya ve Ortadoğu hâkimiyeti için stratejik bir öneme sahiptir. Bölge, bu önemini günümüzde de korumaktadır. Yine o dönemde Musul ve Bakü petrollerinin keşfedilmeye başlandığı unutulmamalıdır. Bununla birlikte Rusya'nın sıcak denizlere, kara yoluyla inmesi için de, önce Kafkasya'da, sonra da Doğu Anadolu'da Rus hâkimiyeti şarttı. Doğu Anadolu, Osmanlı Devleti için de önemlidir. Hem Kafkasya ve Ortadoğu hâkimiyeti için, hem de olası bir Türkistan harekâtı için, Doğu Anadolu, hatta mümkünse Kafkasya'da Osmanlı Devleti hâkimiyeti şarttı. Üstelik Doğu Anadolu, Osmanlı Devleti'nin kendi toprağıydı ve nüfus olarak da bölgede çoğunluğu Müslümanlar oluşturmaktaydı.

Rusya'nın, sıcak denizlere inme için seçtiği üçüncü yol ise Kafkaslardı. İskenderun ve Basra Körfezi üzerinden sıcak denizlere, hatta Hindistan'a ulaşılabilmesi için, Kafkasya'da hâkimiyet kurması şarttı. Kafkasya, Doğu Anadolu'ya giden yolda ilk adımdı. Doğu Anadolu ise İskenderun ve Basra Körfezi'ne giden yolda ilk adım olacaktı. Hedefine ulaşmak isteyen Rusya etnik, siyasi, mezhebi, askeri, ilmi, kültürel ve mali politikalarını uygulamaya koydu.

Rusya, XIX. Yüzyıldan itibaren sırayla Kafkasya, Doğu Anadolu ve Ortadoğu'ya egemen olarak sıcak denizlere inmek için; büyük bir askeri, siyasi ve kültürel faaliyet başlattı. Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulması için faaliyet gösterdi. Ancak Doğu Anadolu, etnik ve siyasi olarak bir Ermeni devletinin kurulmasına müsait değildi. Bu nedenle, Doğu Anadolu'daki diğer etnik unsurlara da yöneldi¹⁰. Kendi menfaatine uygun bir sosyal ve siyasi organizasyon oluşturmaya çalıştı. Organizasyonun amacı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki etnik unsurları siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri olarak kullanmaktı¹¹.

⁸ Suat Akgül, “Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)”, (Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1995), s. 15.

⁹ A. Halûk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, 4. Baskı, Ankara: Turan Kültür Vakfı, 1996, s. 281.

¹⁰ Bölgede yaşayan etnik unsurlar: Kürtler, Ermeniler, Keldaniler, Yezidiler, Süryaniler, Nesturiler ve diğerleri.

¹¹ Suat Akgül, “Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler”, **OSMANLI, C. 2: SİYASET**, Der. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, ss. 540-541.

Aralarında Rusya'nın da bulunduğu birçok büyük devlet, kendi emelleri için kullanabilecekleri Müslim ve gayri-Müslimler arasında daha çok Ermenilere, Süryanilere ve Kürtlere önem veriyordu. Diğer Devletler gibi Rusya da gezgin, misyoner ve diplomat rolüne bürünen birçok ajanını Osmanlı Devleti topraklarına gönderiyordu. Ajanları vasıtasıyla, stratejik yerlerin haritalarını çizdiriyor; sömürebilecekleri kaynakları, araç olarak kullanabilecekleri Hıristiyan ve Müslüman toplulukları belirleyerek onlarla ilişki kuruyordu. Subay S. Proskoviakov, Albay V.A. Kartsov, Yüzbaşı P.Y. Averianov, Vladimir Minorski, Prens Boris Shakovski ve Boris Nikitin, Rusya'nın görevlendirdiği ajanlardan sadece birkaçıydı¹². Rusya'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu politikası ve bu bölgedeki faaliyetleri üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.3. Rusya'nın Balkan Politikası

Balkan bölgesi, isminin kaynağını, bugün Bulgaristan sınırlarında olan dağ kütesinden almaktadır. Bu dağ, bölgenin sadece kuzeydoğu sınırını meydana getirdiği halde Balkan yarımadasına adını vermiştir. Balkan; kelime manası itibariyle dağlık bölge anlamına gelmektedir. Balkan bölgesi, Balkan yarımadası ya da Güneydoğu Avrupa olarak adlandırılan bölge, Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer almaktadır. Balkan bölgesi fiziksel coğrafya açısından; kuzeyde Tuna'nın aşağı kesimleri ve Sava ırmağı, doğuda Karadeniz, güneydoğuda Ege denizi, güneyde Akdeniz ve güneybatıda İon deniziyle çevrilidir. Bu sınırlar içerisindeki yüzölçümü yaklaşık 505.000 km²'dir. Siyasal coğrafya açısından bakıldığında Balkanlar; Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, eski Yugoslavya, Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları ve Romanya'nın tümünü içine alır ve 788.598 km² yüzölçümüne sahiptir¹³.

Osmanlı Devleti, XIV. Yüzyıldan itibaren Balkanlara egemen olmaya başlamıştır. Balkan bölgesine egemen olan Osmanlı Devleti, bölgenin etnik, dini ve sosyal yapısına dokunmayarak, bölgeye özgü bir yönetim şekli kurmuştur.

Rusya, Balkan bölgesindeki Slav unsurdan yararlanarak, Balkan bölgesine hâkim olmak ve Balkan üzerinden sıcak denizlere inmeyi hedeflemiştir. Balkan bölgesinde Panslavizm'i araç olarak seçmiştir. Dolayısıyla Balkan bölgesinde

¹² Salâhi R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", **BELLETEREN**, Cilt: **LXI**, Sayı: **231**, Ağustos 1997, s. 1.

¹³ Adem Uslu, "1840-1856 Yılları Arasında Rusya'nın Balkan Politikası ve Bu Politika Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu İle İlişkiler", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), ss. 3-4.

Osmanlı Devleti-Rusya ilişkileri, Rusya'nın Panslavizm politikası üzerine şekillenmiştir.

Osmanlı Devleti idaresindeki Ortodokslar İstanbul ve civarında, Lübnan ve Filistin'de yaşıyorlardı. Rusya, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. ve 14. maddeleri ile Osmanlı Devleti idaresindeki Ortodoksların hamiliğini üstlenmişti. Zira söz konusu Anlaşma'nın 7. ve 14. maddeleriyle Osmanlı Devleti, *“kendi sınırları içindeki Ortodoksların haklarına ve Kiliselerine saygılı olmayı, İstanbul'daki Rus Elçisi'nin bu konuda yapacağı girişim ve uyarıları dikkate almayı”* taahhüt ediyordu. Rusya, başlangıçta fazla sakıncalı görünmeyen bu maddeleri sonradan çok geniş bir biçimde yorumlayarak Ortodokslar üzerinde tam bir egemenlik kurdu. Ortodoksların haklarını korumak bahanesiyle de sık sık Osmanlı Devleti'ne baskı yaptı¹⁴.

Fakat Rusya, Balkan bölgesinde Ortodoks mezhebine mensup olan Bulgarların varlığından, ancak 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda haberdar oldu. Balkan bölgesinde, Ortodoks olan ve Rusçaya yakın bir dil konuşan Bulgarlarla karşılaşınca şaşırıldı. Ancak bu şaşkınlığı üzerinden çabuk attı. Bu tarihten sonra ise Balkan bölgesinin Osmanlı Devleti'nden kopma süreci başladı¹⁵.

Panslavizm terimi ilk kez XIX. Yüzyılda kullanıldı. Panslavizm, Ortodoks-Slav Kardeşliğine dayanıyordu. Slav ırkını, ortak kültürel ve siyasi hedefler doğrultusunda, Rus idaresi altında toplama politikasıydı. Balkan bölgesinde yaşayan Slav nüfus göz önüne alındığında, Panslavizm'in Osmanlı Devleti ve Balkan bölgesiyle olan ilişkisi daha iyi anlaşılır.

Panslavizm hareketi daha şuurulu olarak, Batı Slavlarından J. Herkel tarafından başlatıldı. Mayıs 1848'de, Prag'da toplanan 'Slav Kongresi'nde ileri gelen Slav liderlerin katılımıyla Slav meseleleri görüşüldü. Panslavizm, Rusya'nın bu hareketi kendi emperyalist maksatlarına alet etmesiyle daha da hızlı yayıldı. Daha sonra bütün Slavları Ruslaştırmak yani Pan-Rusizm hareketine dönüştü. Panslavizm, Rus milliyetçiliği şeklinde bütün Rusya'yı sardı. Bu ideolojik hareket Pogodin'den, Danilevskiy önderliğinde planlandı. Danilevskiy'in projesine göre kurulacak olan 'Rus Slav Birliği' Adriyatik Denizi'nden Büyük Okyanus'a, Buz Denizi'nden Adalar

¹⁴ Halûk Ülman, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, s. 273.

¹⁵ Süheyla Yenidünya, **“Balkan bölgesinde Kilise Mücadeleleri (XIX. YY-XX. YY)”**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s. 54.

Denizi'ne kadar uzanan sahayı içine alacaktı. 1860'larda Alman Birliğinin kurulması, Panslavizm hareketini bilhassa Orta Avrupa'da daha da hızlandırdı¹⁶.

Panslavizm, Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar, Avusturya-Macaristan'ın da toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürüyordu¹⁷. Üstelik Avusturya-Macaristan ve Rusya, Balkan bölgesinde, Osmanlı devleti aleyhine nüfuz ve toprak mücadelesinde bulunuyorlardı¹⁸.

Rusya, Panslavizm politikasını kullanarak Balkan bölgesinde nüfuzunu artırdı. Özellikle XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Balkan bölgesinde Panslavizm propagandası iyice arttı. 1878 Berlin Antlaşması ile özerklik kazanan Bulgaristan, Panslavizm'in yuvası haline geldi. Rusya, Sofya'da göçmen cemiyetleri kurmuştu. Bu cemiyetler aracılığıyla, siyasi ve ırki propagandalar yaparak binlerce komitacı yetiştirdi. Bulgar ve Rus milliyetçileri, gözlerini Makedonya'ya çevirdi. Hedef; Selanik yoluyla Rusya'ya Akdeniz'in kapılarını açmaktı. Bu da Makedonya'daki Slav-Ortodoks halkın ayaklandırılmasıyla gerçekleşebilirdi¹⁹.

Panslavizm politikasının başarısı Rusya'nın sandığı kadar kolay olmayacaktı. Panslavizm politikası Bulgaristan'da pek rağbet görmeyecekti. Bulgar Hükümeti, Rusya'dan sürekli uzaklaştı. 1885'te Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi ilhak kararına en büyük tepkiyi Rusya gösterdi. Bulgaristan da, I. Dünya Savaşı'na, Rusya'nın içerisinde bulunduğu grubu karşısına alarak girecekti. Ortodoks Kiliseleri de, XIX. Yüzyılın başlarından itibaren devletleri birbirine yakınlaştırıcı değil, birbirinden uzaklaştırıcı bir rol oynadı²⁰.

Bu suretle Rusya, bölgede yaşayan Slavları ve Ortodoksları himaye etme görevine soyunmuş oldu. Zaten Osmanlı Devleti'nin son yıllarında büyük devletlerin her biri, azınlıklardan birini himaye ediyordu. Fransa Katolikleri, İngiltere ise Protestanları himaye ediyordu. Rusya, Balkan bölgesinde nüfuzunu artırıp hâkim

¹⁶ Saray, "Balkan bölgesinde Rus Yayılması, Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafaası", ss. 555-564; Panslavizm Hakkında Detaylı Bilgi İçin Bkz.; Hans Kohn, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Çev.: Ağâh Oktay Güner, 2. Baskı, İstanbul: Kervan Yay., 1983; Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XI, S. 2-4, Ankara, 1953, ss. 241-277; Yuluğ Tekin Kurat, "XIX. Yüzyılda Rusya'nın Balkan bölgesindeki Pan-Slavizm ve Pan-Ortodoks Politikası Karşısında Osmanlı Diplomasisi", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997)**, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Ankara: TTK, 1999, ss. 137-148.

¹⁷ Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", s. 279.

¹⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, C. 1-2, 12. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, ss. 53-54.

¹⁹ Muzaffer Tufan, "Milletlerin Büyük Göçleri İçinde ve Günümüzde Türkler, Ruslar ve Bulgarlar", **X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım**, Ankara: TTK, 1993, ss. 1315-1316.

²⁰ Hasan Ünal, "Balkan Diplomasisinden Bir Kesit: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası 1908-1909", **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Yayına Haz.: Kemâli Saybaşıllı, Gencer Özcan, İstanbul: Bağlam Yay., 1997, ss. 53-54.

olduğu takdirde, hem güneye ve sıcak denizlere doğru ilerlemiş; hem de İstanbul'a ve Boğazlara karşı baskı oluşturmuş olacaktır.

Rusya, Panslavizm ile yalnız Osmanlı idaresindeki Balkan milletlerini nüfuzu altına almıyor; aynı zamanda, Osmanlı idaresindeki Slavların kendi ulusal devletlerini kurmalarını da destekliyordu²¹.

Birçok defa resmi görevle Rusya'ya giden, hatta Çar ile görüşen Turhan Paşa, hazırladığı bir raporda, Rusya'nın Balkan politikasını değerlendirmiştir. Turhan Paşa'nın, raporuna göre, Rusya'nın Balkan politikası şu şekildeydi: Rusya, Afganistan ve Hindistan'da, İngiltere ile uzlaştı. İran'da da, İngiltere ile uzlaştı. İran, kuzey ve güney olmak üzere iki nüfuz bölgesine ayrıldı. Bir süredir, rakipleriyle anlaşma politikası güttü, böylece zorla elde edemediği birçok şeye, kolaylıkla ulaştı. Japonya ile giriştiği savaşın da buna büyük etkisi vardı. Basra Körfezi konusunda da Petersburg²² ve Londra Hükümetleri anlaşta. Hindistan, Çin, Türkistan ve İran'da durumunu garantiye alan ve İngiltere ile uzlaşan Rusya, gözünü Balkan bölgesine dikti. Gerçi Balkan bölgesinde, Elviye-i Selâse'de, her ne kadar Avusturya ile statükonun korunması hususunda anlaşmış görünse de, herhangi bir gelişme karşısında, Avusturya ile yeni bir anlaşma yapabiliirdi. Bu durumda kolaylıkla İngiltere'nin de desteğini alabilirdi²³.

1908'den itibaren gücünü yeniden toplayan Rusya, Turhan Paşa'nın da belirttiği gibi, Uzak Doğu'daki durumunu, Japonya ve İngiltere ile yaptığı anlaşmalarla düzeltmiş ve İran sınırını da güvence altına almıştı. Ancak Kafkaslarda Rus kuvvetleri, Türk kuvvetlerinden zayıftı. Rus donanması da olası bir askeri harekâta hazır değildi. Siyasi, askeri ve ekonomik durumunu değerlendiren Rusya, politikalarını Balkan bölgesi üzerinde yoğunlaştırdı. Bununla birlikte Boğazlar üzerinde baskı kurmayı ve Doğu Anadolu'da faaliyetlerini sürdürmeyi de ihmal etmedi. Rusya, Balkan bölgesinde ilerlemek için, Makedonya'nın ıslahat meselesini kullanmayı düşündü. Bir yandan İngiltere'ye yaklaşmaya; bir yandan Bulgaristan'ı hoş tutmaya; diğer yandan da Avusturya ile anlaşmasını korumaya çalışacaktı²⁴.

---

²¹ Bu Konuda Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2005, s.59-87; Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev: Recep Boztemur, Ankara 2004, 85-128; Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Devri (18. ve 19. Asırlarda)**, Ankara 1988, s.17.

²² Saint (St.) Petersburg, o dönemde Rusya'nın başkentidir.

²³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa (Y-EE)**, 10/14.

²⁴ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, ss. 231-233.

2.3.1. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İlhakı ve Rusya'nın Boğazlar Üzerindeki İstekleri

1904-1905'te Rus-Japon Savaşı'nda Rusya güçlü donanmasını Karadeniz'den çıkaramamıştı²⁵. Dolayısıyla savaş Rusya'nın aleyhine gelişmiş ve Rusya yenilmişti [Rusya'nın yenilmesindeki tek neden elbette ki bu değildi]. 1907'ye gelindiğinde Rusya'nın Boğazlar üzerindeki istekleri yoğunlaşmıştı. Ancak henüz donanması olmadığı için, Boğazların başka devletlere açık olmasındansa, kendisi de dâhil olmak üzere tüm devletlere kapalı olmasını, ileride sadece kendisi için açılması gerektiği görüşünü savunuyordu. Boğazların yalnızca kendi donanmasına açılması için de, diğer devletlerin rızasını alması gerektiğini biliyordu. Rusya, İngiltere ile arasındaki rekabeti Doğu Anadolu'da önleyen bir anlaşma imzaladı²⁶. Bu anlaşmayla hem Avrupa'da bloklaşma sürecinde taşlar yerine oturmuş; hem de Rusya Boğazlar konusunda yeni bir hareket serbestisi kazanmış oldu²⁷.

Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle de, bir yandan Meşrutiyet'in ilanına memnun görünmeye çalışırken; diğer yandan da Boğazlardan savaş gemilerini serbestçe geçirebilmek ve Balkan Slavları ile ilgili tavizler koparabilmek için destek aramaya devam etti²⁸.

Rusya, Boğazları ele geçirmek, öncelikle Boğazlar bölgesini nüfuzu altına almak istiyordu. Osmanlı Devleti'nden daha güçlü bir devletin, Boğazlarda egemenlik kurmasına ya da Boğazları nüfuzu altına almasına ise şiddetle karşı çıkıyordu. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp, Boğazların güçlü bir devletin himayesine girmesindenense, Osmanlı Devleti'nin devamını tercih ediyordu. Bunun için de Osmanlı Devleti'nden yana tavır almaktan, Osmanlı Devleti ile yakınlaşmaktan bile çekinmiyordu. İleride de görüleceği gibi, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki istekleri, gücü ile doğru orantılı olarak gelişti. Rusya, öncelikle İstanbul'u ve Boğazları işgal etmeye; işgal edemeyeceğini anlayınca, Boğazlar üzerinde imtiyazlar elde etmeye çalıştı. İşgale hazırlanırken de Boğazları, Osmanlı Devleti'nden daha güçlü bir devletin ele geçirmesine engel olmaya çalıştı.

Boğazlardan, savaş gemilerinin geçmesi yasaktı. Yalnızca ticaret gemileri geçebilirdi. Savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi yasak olduğu için Rusya savaş

²⁵ Potshveriya, "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", s. 88.

²⁶ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1**, ss. 220-221.

²⁷ Sadık Erdaş, "**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)**", (Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2000), s. 54.

²⁸ Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", s. 244.

gemilerini, ne Karadeniz'den Akdeniz'e çıkarabiliyor, ne de Akdeniz'den Karadeniz'e geçirebiliyordu. Tabii bu durumu aleyhine gördüğünden, lehine çevirmek için çalışmalara başladı.

Boğazlar konusunda kendi lehine düzeltmeler yapılması için hareket geçen Rusya, bu isteğini gerçekleştirmek için, öncelikle İngiltere'nin onayını alması gerektiğini biliyordu. Bu nedenle, 1907'de, İngiltere ile sömürge anlaşması imzaladı²⁹. 1908'deki Reval görüşmelerinde ise İngiltere'nin, Boğazlarda Rus isteklerine muhalefet etmeyeceği izlenimini edindi. Kendince İngiltere'nin onayını aldığı zannına kapılan Rusya, isteklerini Avusturya'ya da kabul ettirmek için harekete geçti³⁰. Avusturya'nın da, Balkan bölgesi üzerinde bir takım istekleri vardı. Esasında Rusya, Avusturya ve Almanya'nın Balkan bölgesindeki her girişimini, Rusya'ya yöneltilmiş bir eylem sayıyordu³¹.

Rusya, Avusturya'nın Petersburg Büyükelçisi ile yapılan görüşmede, Büyükelçiden, Rusya'nın savaş gemilerine Boğazları açtırma isteğine destek vaadi aldı. Rusya, Avusturya-Macaristan'ın da Bosna-Hersek üzerindeki emellerini biliyordu³². Bu nedenle, Rusya Hariciye Nazırı³³ İzvolski, 2 Temmuz 1908'de, Avusturya-Macaristan'a bir nota göndererek, Bosna-Hersek ve Boğazlar Meselelerini görüşmeyi teklif etti³⁴.

Bir ay sonra 3 Ağustos 1908'de, Rusya Hariciye Nazırı İzvolski, Rus devlet adamlarının da katılımıyla 'Hususi İstişare Meclisi'ni topladı. Toplantının amacı Osmanlı Devleti'nde meydana gelebilecek olan olaylar karşısında, Rusya'nın nasıl bir tavır izlemesi gerektiğini ve gerektiğinde hangi tedbirleri almasını belirlemektir. İzvolski, Osmanlı Devleti'nde cereyan eden olayları, o anki durumu ve siyasi gelişmeleri anlattı. Mevcut durumun Rusya'nın lehine olmasa da, genel siyasi gelişmelerin, eskiye oranla Rusya'nın lehine olduğunu belirtti. Siyasi gelişmeleri göz önünde bulundurarak, imkânları dâhilinde Rusya'nın alması gereken tedbirlerin tespit edilmesini istedi. Rusya'nın, menfaatlerini korumak için hazır olması

²⁹ 1907'de yapılan İngiliz-Rus Sömürge Anlaşması İçin Bkz.: Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara: İmge Kitabevi, 1989, ss. 183-185.

³⁰ Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 226; Halûk F. Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, İstanbul: 1968, ss. 134-136.

³¹ Sazanov, **Kader Yılları-S. Sazanov'un Anıları-Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916)**, Çev.: Betil Önuçak, Yayına Haz.: Sabahattin Özel, İstanbul: Derin Yay., 2002, s. 66. (Bu eser, bundan sonra "Sazanov, S. Sazanov'un Anıları" olarak alınacaktır.).

³² Bosna-Hersek, teorik olarak Osmanlı Devleti idaresindeydi; fakat 1878'den beri fiili olarak Avusturya-Macaristan'ın egemenliğindeydi.

³³ Dışişleri Bakanı.

³⁴ Erdaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)", s. 55.

gerektiğini de belirtti. Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için büyük devletlerin onaylarının alınması gerektiğini vurguladı. İngiltere ve Fransa'nın olurunun alındığını; ancak Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın itiraz edebileceğini de ekledi. Rusya'nın menfaatleri gözetildiği müddetçe, Avrupa Devletleri ile birlikte hareket edilebileceğini ekledi. Ancak Osmanlı Devleti'nde meydana gelebilecek herhangi bir olayda, tek başına hareket edilmesi ya da Avrupa Devletleri'nin yapabileceği herhangi bir teklifin kabul edilip edilmemesi hususunun çözülmesi için, mevcut durumlarının değerlendirilmesini istedi³⁵.

Hususi İstişare Meclisi'nde yapılan görüşmeler neticesinde; Rusya'nın tek başına herhangi bir müdahalede bulunamayacağı, sadece diğer devletlerle birlikte harekete geçebileceği görüşüne varıldı. İstanbul'un işgali için, şimdiden hazırlıkların başlatılması kararı alındı. Hatta detaylı bir işgal planı da görüşüldü. Ancak olası bir askeri harekâtın başarısından şüphe duyuldu. Savaş olmadan, baskı yolu ile İstanbul'un işgal edilmesine, bu işgal içinde detaylı bir plan hazırlanmasına karar verildi. Tabii bu hazırlıklardan, Türklerin haberi olmamalıydı. Çar II. Nikola toplantı mazbatasına, "tamamıyla muvafık buluyorum" şerhini koydu ve imzaladı. Bu karar gereğince, başta Bahriye Nezareti olmak üzere, Rus yetkilileri, Boğazlara yapılacak harekât planlarını hazırlamaya başladı³⁶. Bu suretle Rusya, Nelidov Raporu'nu bir kez daha gündemine almış oldu.

Bu sırada, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhaka hazırlandığı haberleri Rusya'yı telaşlandırdı. Çünkü ilhak gerçekleşirse, Balkan bölgesinde, Avusturya-Macaristan'ın nüfuzu artacak ve Avusturya-Macaristan Selanik Limanı'nı ele geçirmek için bir adım daha atmış olacaktı. Rusya ise Avusturya-Macaristan ve Slavlar nezdinde güç kaybetmiş olacaktı. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakını, Rusya, ancak Avusturya-Macaristan, Rusya'ya bazı tavizlerde bulunursa kabul edebilirdi³⁷.

Hususi İstişare Meclisi'nde alınan kararlar ve 2 Temmuz'da Avusturya'ya gönderilen nota gereği, gerekli çalışmaları yürütmek üzere İzvolski harekete geçti. İzvolski, Akdeniz'deki devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'e geçme yasağının devamını; buna karşın Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin Akdeniz'e geçme izninin verilmesini istiyordu. Bu amaçla 16 Eylül 1908'de Avusturyalı meslektaş

³⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 141-142.

³⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 142-143.

³⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 145.

Aehrenthal ile Avusturya'nın Petersburg Büyükelçisi Kont Bertold'un, Buchlau'daki evinde buluştu. Yapılan görüşmede İzvolski, Aehrethal ile sözlü bir prensip anlaşmasına vardı. Anlaşma sözlü olduğu için, ileride her iki tarafta anlaşmayı farklı yorumlayacaktı. İzvolski'ye göre sözlü anlaşma şu şekildeydi: Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, büyük devletlerin onayına ve Boğazlarda Rusya'nın isteklerinin gerçekleşmesine bağlandı. Aehrethal'a göreyse; Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakını Rusya'nın onaylaması karşılığında, Avusturya-Macaristan da Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini kabul etmişti. Neticede her iki bakan da, kendi devletlerinin isteğini gerçekleştirmek için çalışmalarına başladı³⁸.

Aradaki ihtilaf konusunda, İzvolski'nin, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakını Rusya'nın onaylaması karşılığında, Avusturya-Macaristan'ın da Rus savaş gemilerinin boğazlardan geçmesine muhalefet etmeyeceğinin kabul edilmesi kararına varıldığı görüşü ağır basmaktadır. Çünkü Avusturya-Macaristan, söz konusu görüşmenin üzerinden bir ay bile geçmeden, 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak edecektir.

Rusya, Boğazlar üzerindeki isteklerinin, yalnızca Avusturya-Macaristan'ın onayının alınmasıyla bitmeyeceğini biliyordu. Boğazların statüsüyle ilgili diğer devletlerin de oluru alınmalıydı. Bu amaçla İzvolski, büyük devletlerle görüşmek üzere yola çıktı. İlk durağı Almanya'ydı. Almanya Hariciye Nazırı ile görüştü. Almanya, bazı tavizler karşılığında, Rusya'nın isteğine muhalefet etmeyeceğini, muğlâk ifadelerle bildirdi. İzvolski, İtalya'ya hareket etti. İtalya Hariciye Nazırı ile görüştü. İtalya, Trablusgarp'ın işgaline muhalefet etmemesi şartıyla, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki isteklerini kabul etti. Geriye İngiltere ve Fransa kalıyordu. İzvolski, önce Fransa'nın rızasını almak için, Paris'e hareket etti³⁹.

İzvolski, daha Paris yolundayken, 5 Ekim 1908'de, Avusturya-Macaristan, Yenipazar sancağını Osmanlı Devleti'ne geri verdiğini ve Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini ilan etti⁴⁰. İzvolski, 6 Ekim 1908'de daha Paris yolunda iken ilhak haberini gazetelerden öğrendi. Avusturya tarafından aldatıldığı izlenimine vardı. Yine de Fransa'da temaslarını sürdürdü. Fransa, sorunun çözümünde İngiltere'ye tabii olduğunu dolaylı olarak anlattı. İzvolski, Fransa'da tam bir hüsrana uğradı. Bunun üzerine, Paris'teyken diplomatik bir hileye başvurdu. Yaptığı temaslardan istediğini

³⁸ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 2**, ss. 101-104.

³⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 145-146.

⁴⁰ Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 226; Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, ss. 134-136; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 2**, s. 113.

elde ettiği kanaatini vermek maksadıyla, önceden hazırladığı 6 Ekim 1908 tarihli bir muhtırayı, Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Naum Paşa'ya verdi⁴¹. Verilen muhtıraya göre;

“...Rusya hiç toprak istemiyor ve Balkan yarımadasında bir şeyde gözü yoktur. Türkiye'nin samimi dostudur. Onun yaşamasını ve kuvvetleşmesini ister. Tek dileği Türkiye ile anlaşmış olarak, onun menfaatleriyle emniyetini bozmayacak şekilde Boğazlara ait hükümlerin sadece hukuki bir mahiyette değişmesinden ibarettir. Berlin Muahedesiyle teyit edilmiş olan bugünkü durum Karadeniz'e ne girebilen ne de orada çıkabilen Rusya'ya karşı sarıh bir haksızlıktır. Bunu Japon Savaşında iyice duyduk. Bu durum devam ederse bize üç donanma yapmak ve bulundurmak için çok ağır masraflar yükleyecektir. Bana öyle geliyor ki, Türkiye dâhil, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin bu işte bir imtiyazı olmalıdır ve boğazlar öbür devlet gemilerine kapalı kalmalı, fakat Karadeniz devletlerinin savaş gemileri bu denize girip çıkabilmelidir. Hulasa Hünkâr İskeleyi zamanındaki Türk-Rus münasebetlerine geri gelmek istiyoruz. Bu olunca Rusya İstanbul ve Boğazlarda Türk hâkimiyetinin devamında birinci derecede ilgili bir devlet olacaktır. Ve ondan sonra da artık oralara ne kendisinin, ne de başka bir devletin yerleşmesinde hiçbir menfaati olmayacaktır. Bütün bunlar İstanbul'da iyice anlaşılmalıdır. Ve Türkiye için en iyisi, bu sırada tutacağı yol hakkında Rusya, Fransa ve İngiltere ile samimi surette anlaşmaktır (İzvolski, doğru olmadığını bilmesine rağmen, bu konuda anılan üç devletin aynı düşüncede olduğu izlenimini vermeye çalışmaktadır). Rusya Türkiye için daha başka tavizler verilmesine de yardım etmeye hazırdır. Mesela kapitülasyonlar ve yabancı devletlerin murakabesi (Rumeli'de ve Şark vilayetlerinde ıslahat işleri-Berlin Muahedesinin 23. ve 61. maddeleri) işlerinde.”⁴²

Bu muhtırada, Rusya'nın 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması statüsüne dönmek istediği ve Rusya'nın bu isteğinin İngiltere ve Fransa tarafından uygun görüldüğünü bildiriliyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne, Rusya ile ikili müzakerelere girilmesini öneriyordu⁴³. Ancak İzvolski'nin bu blöfü çok geçmeden ortaya çıkacaktı. İzvolski, İngiltere'ye hareket etti. Londra'da, İngiltere Hariciye Nazırı Grey'le görüştü.

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 146-147.

⁴² Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 2**, s. 111.

⁴³ Rusya, zaten Osmanlı Devleti ile ilgili konularda, çok taraflı anlaşmalara katılmaktan kaçınıyordu. Genellikle ikili görüşme ve ikili anlaşma yolunu seçiyordu. Özellikle, Osmanlı Devleti, zayıf iradeli kişilerin idaresinde bulunduğu zaman anlaşmazlık çıkarma yoluna gitmiyordu. Bu dönemlerde yeni anlaşmalar ve imtiyazlar sağlama yolunu seçiyordu. Mesela Rus Çarı I. Petro, Karlofça Antlaşması'na bu nedenle katılmamıştı. Karlofça Antlaşması'nı takiben de bu prensiplere uygun olarak hareket etmişti (Korkud, **Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası**, s. 12.).

İngiltere Hariciye Nazırı Grey, Rus savaş gemilerinin Akdeniz'e inmesinin kabulü karşılığında, İngiliz savaş gemilerinin Karadeniz'e giriş hakkının tanınmasını istedi. İngiltere'nin bu isteği karşısında, Rusya'nın tüm planları altüst oldu⁴⁴.

İzvolski'nin bu girişimlerinden haberdar olan Osmanlı Devleti de, bir dizi girişimlerde bulundu: İngiltere'ye Boğazlar konusundaki, Rus isteklerine kesin olarak muhalif olduğunu bildirdi. Ayrıca Girit sorunu nedeniyle toplanması düşünülen konferansta, Rusya'nın, Boğazlar konusundaki isteklerini gündeme getirmesinden endişe ettiğini Büyükelçisi vasıtasıyla İngiltere'ye ilettili. İngiltere'ye, Rusya'nın isteklerine karşı çıkması halinde bu devletle aralarının bozulup bozulmayacağını sordu ve bu konunun şimdi değil de ileride görüşmeyi kabul ederse; böyle bir gerginliğin yaşanmayacağı cevabını aldı. İngiltere'nin çabalarıyla, Rusya söz konusu konferansta Boğazlar konusundaki isteklerini dile getiremedi⁴⁵.

Neticede Rusya, bir yandan Slavlık fikriyle kendi halkının hareketlenmesinden korkarak; diğer yandan da İngiltere ve Fransa'dan yüz bulamayarak, Bosna-Hersek'in ilhakı ile Boğazlar meselesini birbirine bağlayamadı⁴⁶. İzvolski'nin tüm çabaları başarısız oldu ve Rusya, Boğazlar üzerindeki emellerini ertelemek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti ve Osmanlı halkı da, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakını tepkiyle karşılamış, adeta bir savaş havası belirmişti. Ancak İngiltere'nin telkiniyle Osmanlı Devleti, Avusturya ile anlaşmayı kabul etti. 26 Şubat 1909'da Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında anlaşma yapıldı. Avusturya'nın iki buçuk milyon Altın Lira (56 milyon Frank) ödemesi karşılığında, Osmanlı Devleti ilhakı kabul etti ve Bosna-Hersek üzerindeki egemenlik haklarından tamamıyla vazgeçti⁴⁷. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakını, Osmanlı Devleti'nin para karşılığında kabul etmesi kapitalizme de uygun bir çözümdü⁴⁸.

Rusya Hariciye Nazırı Sergey Dmitriyeviç Sazanov'a göre Sırbistan'ın büyük bir bölümünün Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı, Sırp halkı için yalnızca milli duygularına indirilmiş ağır bir darbe değildi; aynı zamanda Avusturya-Macaristan'ın

⁴⁴ Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", s. 140; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 2**, ss. 117-119.

⁴⁵ Erdaş, "**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)**", s. 57; Ayrıca İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ne Bu Konudaki Tavsiyesi İçin Bkz.: Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 2**, ss. 116-117.

⁴⁶ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 2**, ss. 111-112

⁴⁷ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 136; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 148.

⁴⁸ Orhan Koloğlu, **Osmanlı-İtalyan Libya Savaşı'nda İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal**, Ankara: Ümit Yay., 1999, s. 74.

gelecekteki niyetini de gösteriyordu⁴⁹. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nden sonra ilhak kararına en büyük tepkiyi, Sırbistan gösterdi. Çünkü Sırbistan, Bosna-Hersek'i doğal yayılma alanı olarak görüyordu. Bu yüzden hamisi Rusya'nın desteğine sığındı. Ancak Rusya'dan beklediği desteği alamadı. Rusya'nın destek verememesinin nedeni; 1905 Japon yenilgisinin ezikliğini henüz üzerinden atamamasıydı. Zaten Fransa da, Balkan bölgesinde çıkması olası bir savaşta, Rusya'ya yardım edemeyeceğini açıkça belirtmişti⁵⁰.

Aehrenthal, Sırbistan ve hamisi Rusya'nın 26 Şubat'ta imzalanan protokolü tanınmasını istiyordu. Protokolü tanımak, Bosna-Hersek'in ilhakını tanımak anlamına da geliyordu⁵¹. Rusya, Avusturya'nın kendisini atlatmasını içine sindiremiyordu. Fakat askeri yaptırım uygulayacak güçte de değildi. Bu nedenle Rusya, Sırbistan'a milletlerarası bir konferansa gitmesini tavsiye etti. Almanya ise milletlerarası bir konferansı önlemeye çalışıyordu. 21 Mart 1909'da Almanya, Rusya'ya, ilhakı tanıyıp tanımadığına ilişkin kesin bir cevap vermesini, aksi halde sorumluluk kabul etmeyeceğini bildiren sert bir nota verdi. Savaşı göze alamayan Rusya, ilhakı tanımak zorunda kaldı⁵². İlhakı tanıyan Rusya, yalnızca Boğazlarda isteklerine ulaşamamakla kalmadı, aynı zamanda Balkan bölgesinde de nüfuz kaybetti. Üstelik Rusya'nın Panslavizm siyaseti de ağır bir darbe almış oldu. Rusya'nın ilhakı tanınmasıyla yalnız kalan Sırbistan da, Avusturya karşısında geri adım atmak zorunda kaldı ve ilhakı tanıdı.

Sırbistan, her ne kadar uğradığı 'manevi zarar' için tazminat alamadıysa da toprak bütünlüğünü ve egemenlik haklarını halen koruyordu⁵³. Ayrıca Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını kabul etmek zorunda kalmakla birlikte, ileride Avusturya'nın yayılmacılığını sürdürmesi halinde, Rusya'nın desteği olsun ya da olmasın, Avusturya karşısında durma kararı da aldı. Rusya ve Fransa ise ileride çıkabilecek olası bir savaşta, Sırbistan'ı ve birbirlerini yalnız bırakmayacaklardı. Aksi halde 1894 ittifakı, inanırlılığını yitirecek ve Rusya ile Fransa itibar kaybedecekti. Bu durum ise Almanya ve Avusturya'nın saldırganlığını tahrik ederdi. İşte bu durumda bir uyuşmazlık, 6 yıl sonra 1914'te gerçekleşecekti. Taraflar aldıkları kararlara uygun hareket edecek ve I. Dünya Savaşı başlayacaktı. Bosna-

⁴⁹ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 15.

⁵⁰ Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 226.

⁵¹ Ünal, "Balkan Diplomasısından Bir Kesit: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası 1908-1909", s. 65.

⁵² Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 137; Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 20-21.

⁵³ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 22.

Hersek bunalımı, bu nedenle, I. Dünya Savaşı'nın provası olarak da değerlendirilebilir⁵⁴.

2.3.2. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlanı ve Rusya

Bulgaristan Prensi Ferdinand, 1908 yılı içinde Aehrenthal ile görüşerek, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakını Fransa'nın tanınması karşılığında Avusturya'nın Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımamasını kabul ettirmişti⁵⁵. 1908 Eylülüne gelindiğindeyse, II. Abdülhamit'in doğum günü dolayısıyla, İstanbul'da yabancı diplomatlar onuruna verilen yemeğe, Bulgar temsilcisi Geshov davet edilmemişti. Geshov'un davet edilmemesindeki neden, yemeğin yalnızca yabancı diplomatlara verilmesiydi. Sofya Hükümeti, bu durumu protesto etti. İstanbul'daki temsilcisi Geshov'u geri çağırdı. Eylül ayı ortalarında da, mülkiyeti Osmanlı Devleti'ne ait olan ve Bulgaristan üzerinden geçen demiryollarını güvenlik gerekçesiyle işgal etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler iyice gerginleşti⁵⁶.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakını da fırsat olarak değerlendiren Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etti. Sadrazam Kamil Paşa başkanlığında durum değerlendirmesi yapan Osmanlı Hükümeti, Harbiye Nazırının Osmanlı Ordusunun savaşamayacak durumda olduğunu bildirmesi üzerine, sorunu diplomasi yoluyla çözüme kararı aldı. Bu suretle beş-altı ay kadar sürecek olan 'Balkan Krizi Diplomasisi' başladı⁵⁷.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Balkan Devletleri tarafından Bulgaristan'ın Makedonya'da yayılma amaçlarını uygulamaya koyduğu şekilde yorumlandı. Aralarında Rusya ve Fransa'nın da bulunduğu büyük devletler, bağımsızlık haberini önceleri tepkiyle karşıladılar; Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanını kabul etmeyeceklerini ve tanımayacaklarını bildirdiler. Osmanlı Devleti'nden yana tavır koydular. Sofya'daki temsilcileri vasıtasıyla, Bulgaristan'ı barışı bozacak davranışlarından kaçınması için uyardılar⁵⁸.

⁵⁴ Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, ss. 226-227.

⁵⁵ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 139.

⁵⁶ Hasan Ünal, "**Ottoman Foreign Policy During The Bosnian Annexation Crisis 1908-1909**", (Basılmamış Doktora Tezi, Manchester Üniversitesi, Department of Middle Eastern Studies, 1992), ss. 85-95.

⁵⁷ Ünal, "Balkan Diplomasisinden Bir Kesit: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası 1908-1909", s. 55.

⁵⁸ Ünal, "Balkan Diplomasisinden Bir Kesit: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası 1908-1909", s. 56.

Akıllara, Slav nüfuza sahip olan Bulgaristan'ın, bağımsızlık ilan etmesinin Rusya, Fransa ve diğer büyük devletler tarafından neden tepkiyle karşılandığı sorusu gelebilir. Büyük devletler, Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan gibi devletlere kazandırılan bağımsızlıkların, kendi kapitülasyon imtiyazlarının yitirilmesi demek olduğunu biliyorlardı. Bu nedenle Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanına tepki gösterdiler. Çünkü Osmanlı Devleti'nin, kendilerinin jandarmalığı görevini sürdürmesi şartıyla, devamından yanaydılar⁵⁹. Osmanlı Devleti varlığını sürdürdüğü müddetçe kapitülasyonlar sürdürülebilirdi. Ancak bağımsız Bulgaristan, kapitülasyonları kabul etmeyebilirdi.

Osmanlı Devleti, bir yandan sorunu diplomasi yoluyla çözmeye çalışırken, diğer yandan da Balkan Devletleriyle ittifak arayışlarını sürdürdü. Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışları, özellikle, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakına karşı olan Sırbistan tarafından sıcak karşılandı. 7 Ekim'de Girit Adası Mahalli Parlamentosu'nun Atina ile birleşme kararı alması, Osmanlı Devleti ve Yunanistan ilişkilerini gerginleştirdi ama ittifak görüşmelerini engellemedi⁶⁰.

Osmanlı Devleti, mevcut şartlarda sorunu askeri yönden çözemeyeceğinin farkındaydı. İttihat Terakki, daha yeni göreve gelmişti. Zaten aynı zamanda Bosna-Hersek kriziyle de uğraşmak zorundaydı. Bulgaristan'ın bağımsızlığı da bir oldubittiye gelmişti. Bu şartlarda, Bosna-Hersek meselesinde olduğu gibi, tazminat alarak, durumu kabullenmekten başka şansı yoktu.

Rusya, büyük devletlerin tepkisiyle Avusturya-Macaristan'a yaklaşan Bulgaristan'ı, Avusturya-Macaristan'ın nüfuzundan kurtarmak istedi. Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ne bir uzlaşma planı sundu. Bu plana göre Rusya, Osmanlı Devleti'nden alacağı savaş tazminatını (1877-1878 Savaşı'ndan kalan) silmesi karşılığında, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'dan savaş tazminatı almamasını öneriyordu. Ancak Rusya'nın planı, muhtemelen ciddi bir hesap hatasının sonucuydu. Şöyle ki, Rusya Osmanlı Devleti'nden alacağı yıllık 350 bin poundluk savaş tazminatından vazgeçiyordu ki, bu tüm yıllara vurulduğu zaman, Osmanlı Devleti için 120 milyon frank anlamına geliyordu. Hâlbuki Bulgaristan'ın Rusya'ya

---

⁵⁹ Koloğlu, **Osmanlı-İtalyan Libya Savaşı'nda İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal**, s. 66.

⁶⁰ Ünal, "Balkan Diplomasisinden Bir Kesit: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası 1908-1909", ss. 56-57.

80 milyon frank borçlu olduğu düşünülüyordu. Rusya, alacağı parayı otomatik olarak ¾'e indiriyordu. Bu durumda da zararlı çıkıyordu⁶¹.

Bulgaristan, Rusya'nın önerisini kabul etmekle birlikte, "her ne kadar minnettarlık asla onların güç noktaları olmamışsa da", Rusya'ya karşı maruz kaldıkları bu bağımlılıktan tamamen kurtulmanın yollarını arıyordu. Bu atmosferde Rusya'dan yana şüpheleri olan Osmanlı Devleti ise uzlaşmayı kabul etmede güçlük çıkarsa da, Rusya'nın uzlaşma önerisini, diplomatik baskıya gerek kalmaksızın kabul edecekti⁶².

Rusya, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devletti. Buna ek olarak Bulgaristan'ın ödeyeceği tazminatı da üstlenmeye kalkışmıştı. Osmanlı Devleti, Rusya'nın, Bulgaristan lehine yaptığı girişimleri iyi niyetli bulmuyordu. Bulgaristan'ın, Rusya'nın uydusu konumuna geleceğini görüyordu. Dolayısıyla da Rusya'yı, dost bir komşu olarak düşünemiyordu⁶³.

Osmanlı Devleti, İngiltere'nin de tavsiyesiyle, Rusya'nın önerisine uygun olarak, Bulgaristan'dan tazminat istedi. Fakat tazminat miktarında mutabakata varılamayınca, İngiltere ve Rusya devreye girdi. Bulgaristan'ın 125 milyon Frank ödemesi kararlaştırıldı. Bulgaristan'ın bunu ödeme gücü yoktu. Rusya'nın da önerdiği gibi, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya olan, 125 milyon Frank borcu silindi. Bu suretle Bulgaristan, Rusya'ya borçlanmış oldu. Berlin anlaşmasında fiilen bağımsız olan Bulgaristan, hukuken de bağımsız oldu⁶⁴.

2.4. Trablusgarp Savaşı Sırasında Türk-Rus İlişkileri

Bosna-Hersek ve Bulgaristan meselelerinden sonra, Türk-Rus ilişkileri iyileşmeye başlamıştı denilebilir. Zira 1909'da İstanbul'a Büyükelçi olarak atanan Nikolay Çarıkov (Charykov)'un girişimleri bu izlenimi vermeye yönelikti⁶⁵.

23 Temmuz 1909'da İstanbul'a gelen Çarıkov, Ağustos başında Sultan Reşad'a sunduğu itimatnamesinde esas görevinin Osmanlı Devleti ve Rusya

---

⁶¹ **British Documents On Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East, 1856-1914, The Ottoman Empire: Young Turks, 1908-1914**, General Ed. Kenneth Bourne and Cameron Watt, Ed. David Gillard, Part 1, Series B, Vol. 20, University Publications of America, 1984, ss. 102-103. (Bundan Sonra Bu Eser "British Documents On Foreign Affairs" olarak anılacaktır.).

⁶² **British Documents On Foreign Affairs**, ss. 102-103.

⁶³ **British Documents On Foreign Affairs**, s. 120.

⁶⁴ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 140; Bu Konu Hakkında Ayrıca Bkz.: Hasan Ünal, "İttihat-Terakki ve Dış Politika (1906-1909)", **Türkler**, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 223-224.

⁶⁵ **British Documents On Foreign Affairs**, s. 120.

arasındaki dostluğu güçlendirmek olduğunu bildirdi. Ayrıca Rus Konsolosluklarına gönderdiği bildirimlerde; Türklerle iyi geçinmelerini, özellikle mali meselelerde Türk makamlarınca uygun esaslara riayet etmeleri gerektiğini bildirdi. Çarıkov, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleriyle de temasa geçmeyi ihmal etmiyordu. Temaslarında, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında iyi ilişkiler kurulması gerektiğini vurguluyordu. Osmanlı Devleti üzerinde kötü hatıraları olan Rusya'nın imajını düzeltmeye çalışıyordu. Çarıkov'un bu girişimleri, Osmanlı Devleti'nde olumlu yankılar uyandırdı⁶⁶.

Çarıkov, Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilişkileri yalnız siyasi alanda değil, iktisadi alanda da geliştirmek istiyordu. Bu amaçla Rusya'daki iktisadi çevrelerle temasa geçti. 'İmparator II. Nikola' isimli büyük bir Rus gemisini, İstanbul'a getirtti. Gemide 'Rus Endüstri Sergisi'ni İstanbulluların ziyaretine açtı. Çarıkov'un amacı diğer büyük devletler gibi, Rusya'nın da Osmanlı Devleti'ne fabrika mamulâtı verebileceği ve bunun karşılığında hammadde alabileceğini göstermekti⁶⁷. Rusya bir yandan Çarıkov aracılığıyla iyi izlenim vermeye çalışırken; diğer yandan da Boğazlarda, Kafkaslarda ve Balkan bölgesinde statükoyu kendi lehine değiştirmek için fırsat kolluyordu.

Çarıkov faaliyetlerini sürdürürken, Çar II. Nikola'nın, İtalya'yı ziyareti gündeme geldi. İtalya, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını, en az Sırbistan kadar tepkiyle karşılamıştı. Yarımada Devletlerinin dış politika kalıplarına uygun bir şekilde, Adriyatik Denizi'nin kıyılarına yerleşerek, kendini güvenlik altına almak istiyordu. Bu ortamda Rusya ve İtalya arasında doğal bir yakınlaşma oldu⁶⁸.

Ziyaret, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında iyi ilişkiler kurulması yönünde de bir fırsat olabilirdi. Çünkü Çarın deniz yoluyla, Boğazlardan geçmesi tasarlanıyordu. Çarıkov temaslarında, Rus Çarının, Livadia'dan Boğazlar yoluyla geçeceği ve Osmanlı Sultanını ziyaret edeceği hususlarında Osmanlı Devleti'ne bilgiler vermişti. Bu ziyaret gerçekleştiği zaman, Rusya, emellerine ulaşmaktan vazgeçmiş gibi bir izlenim bırakmış olacaktı⁶⁹. Ancak Rusya'daki muhafazakâr çevreler, Çarın İstanbul'a 'Fatih' sıfatıyla girmesi tasarlanırken, sadece bir 'turist' olarak İstanbul'u gezip gitmesini uygun olmayacağı yönünde görüş beyan edince, Çarın demiryoluyla

⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 157-158.

⁶⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 159.

⁶⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 227.

⁶⁹ **British Documents On Foreign Affairs**, s. 120.

gitmesine karar verildi. Bu suretle Rusya, Osmanlı Devleti ile arasındaki ilişkileri, iyi yönde geliştirmek bakımından önemli bir fırsatı kaçırmış oldu⁷⁰.

Çarın İtalya seyahati sırasında Rusya ve İtalya, 24 Ekim 1909'da, Torino yakınlarında, Racconigi Şatosu'nda, Racconigi Antlaşması'nı imzaladı. Racconigi Antlaşması'na göre İtalya, Rusya'nın Boğazlardaki menfaatlerini; Rusya da, İtalya'nın Trablusgarp'taki menfaatlerini tanıyordu⁷¹.

Osmanlı Devleti'nin, bu dönemdeki politikasını değerlendirmek gerekirse, yılın ilk dokuz ayında büyük devletlerle arası bozuktur denilebilir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin, bu güçlere karşı tam bir tarafsızlıkla davranma arzusunun ve Avrupa'da çok az görülen; hatta hiç görülmeyen güçler dengesi gerçekleşinceye kadar anlaşmalara bire bir uymasının sonucuydu. Bu dönemde Osmanlı Devleti, kendini, ustaca bir çıkışla güçlü olan tarafa ve şansına bıraktı⁷².

Dış ilişkiler üzerine yapılan bir görüşmede Rıfat Paşa, Osmanlı Devleti'nin dış politikası şu sözlerle değerlendiriyor: Osmanlı Devleti, ittifak devletlerine fazla güvenmemekle birlikte; tüm güçlere karşı dostça eğilimini belirten önceki açıklamalarını tekrar onaylamaktadır. Hem içeride; hem de dışarıda tarafsızlığı koruma arzusundadır. Bununla birlikte hükümetin arkasındaki güç, Almanya'nın desteklenmesi konusunu kamuoyu mantığına bırakıyordu. Fakat garip bir şey daha vardı ki; Almanya da Türk Hükümeti'nin icraatlarından memnun değildi. Çünkü Bağdat demiryolu projesinde bazı kısıtlamalarla karşılaşmıştı. Buna karşılık olarak çok değerli bir imtiyaz elde etmişti⁷³.

Arnavutluk'un seferberliğiyle de bu dönemde, Montenegro ile bir karmaşanın kıyasına kadar gelindi. Bu devletle ilgili şüpheler hem Avusturya, hem de İtalya'ya karşı gittikçe derinleşiyordu. İtalya ile olan ilişkiler, 1911'in ilk günlerinden beri oldukça gergindi ve düşmanlıkla sonuçlanacaktı⁷⁴.

“Rusya'nın politik hırslarıyla ilgili her Türk'ün doğuştan sahip olduğu şüphelere rağmen” Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilişkiler, 1910 yılı boyunca düzgün bir şekilde devam etmişti. Karadağ'ın, Arnavutlara verdiği destek ve cesaret

⁷⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 158-159.

⁷¹ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 150; Ayrıca Racconigi Antlaşması İle İlgili Bkz.: E. E. Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, Çev.: Babaeskili Hüseyin Rahmi, Yayına Haz.: Hayri Mutluçağ, İstanbul: Gün Matbaası, 1972, Ek-1, ss. 537-539.

⁷² **British Documents On Foreign Affairs**, s. 304.

⁷³ **British Documents On Foreign Affairs**, s. 304.

⁷⁴ **British Documents On Foreign Affairs**, ss. 304-305.

sebebiyle Osmanlı-Karadağ ilişkileri zora girmiş ve Rusya'ya karşı tavırlar Mayıs gibi hissedilmeye başlamıştı⁷⁵.

1911 yılının Mart ayında, Rusya Bahriye Erkânı Harp Dairesi'nde, "Boğazların ani bir baskınla ele geçirilmesi" meselesini görüşmek için "İstişare Meclisi" toplandı. Meclis, Savaşla Boğazların ele geçirilmesi için, Bahriye Nazırlığı'nın donanım olarak hazır olmaması nedeniyle bu kararın geciktirilmesini kararlaştırdı. Askeri yol ertelenince, Boğazlardan serbest geçiş hakkı için, diplomatik yol aranmasına karar verildi⁷⁶. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına üç hafta kala, 7 Temmuz 1914'te, Rusya Bahriye Erkânı Harp Dairesince, İstanbul'un işgali için gerekli olan eksiklerin, ancak 1917'de tamamlanabileceğini, açıklanacaktı⁷⁷.

Rusya ile Racconigi Anlaşması'nı imzalayan İtalya da, Trablusgarp'ı işgal için faaliyetlerine başlamıştı. Kendisi için uygun zamanın geldiğini düşündü ve harekete geçti. 28 Eylül 1911'de⁷⁸ Osmanlı Devleti'ne verdiği notada; Trablusgarp'taki çıkarlarıyla ilgili konularda, Babıâli'nin davranışını tatmin edici bulmadığı ve buradaki İtalyan uyruklu vatandaşların yaşamlarının tehlikede olduğu gerekçeleriyle Trablusgarp'ı işgal etme kararı aldığını; işgal kuvvetlerine karşı direnme gösterilmemesini ve Trablusgarp'taki Osmanlı makamlarına gerekli talimatın verilmesini istedi. Ayrıca istenen koşulların kabul edilmesi için Osmanlı Devleti'ne, 24 saat süre verdi; aksi halde Osmanlı Devleti'ne savaş açacağını da ekledi⁷⁹.

Osmanlı Devleti'nin, Trablusgarp'ı savunması zordu. Çünkü Osmanlı Devleti ve Trablusgarp arasında, İngiltere yönetimindeki Mısır vardı. Bu nedenle Trablusgarp'la askerî bağlantı yalnızca deniz yoluyla sağlanabilirdi. Üstelik İtalya'nın donanması da, Osmanlı donanmasına göre çok güçlüydü. Bununla birlikte yerel halkı örgütlemek üzere, aralarında Enver Bey, Mustafa Kemal Bey ve Fethi

---

⁷⁵ **British Documents On Foreign Affairs**, s. 308.

⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 160-161.

⁷⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 197.

⁷⁸ Sina Akşin, notanın 23 Eylül'de verildiğini belirtmektedir. Bkz.: Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980, C. 1**, Haz.: Sina Akşin ve Diğerleri, İstanbul: Doğan Medya, 2005, s. 37.

⁷⁹ Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 119; Ayrıca Osmanlı Devleti ve İtalya Arasında Karşılıklı Verilen Notalar İçin Bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, 3. Baskı, Ankara: TTK, 1991, ss. 92-98.

Bey'in de bulunduğu, pek çok İttihatçı subay gönüllü olarak Trablusgarp'a gidecek ve birçok başarı kazanacaktı⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin, İtalya'nın öne sürdüğü koşulları kabul etmesi mümkün değildi⁸¹. Osmanlı Devleti, İtalya'nın şartlarını kabul etmeyince İtalya, 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Zaten aynı dönemde Almanya ve Fransa da, Fas Buhranı⁸² yüzünden karşı karşıya gelmişti. Gerek İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması, gerekse Fransa ve Almanya'nın, Fas buhranı yüzünden karşı karşıya gelmeleri üzerine Rusya, Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için uygun fırsatın geldiğine inandı⁸³.

Sazanov, 1910 kışının sonuna doğru ciddi bir şekilde rahatsızlanmış ve İsviçre Davos'da tedavi görmeye başlamıştı. Bu nedenle yerine, Rusya Hariciye Nezareti'ne, Sazanov'un yardımcısı Neritov vekâlet ediyordu⁸⁴.

Neritov, 2 Ekim 1911'de Çarıkov'a; Doğu Anadolu'da yapılacak demiryolları için Rusya'ya 1900'de verilen üstünlük hakkı⁸⁵ ve Boğazlardan Rus savaş gemilerinin geçmesi sorunları hakkında Sadrazamla özel görüşmelerde bulunması için bazı direktifler verdi. 5 Ekim 1911'de de Rusya'nın Paris Büyükelçisi İzvolski'ye gönderdiği talimatla "Rusya'nın Fas Meselesinde Fransa'yı desteklemesi karşılığında, Fransa'nın Boğazlar Meselesinde Rusya'yı desteklemesini" istedi. Fransa ise bu isteğe net bir cevap vermek yerine, Rusya'yı oyalamayı tercih edecekti. Rusya, önce savaş gemilerine serbest geçiş hakkı almayı sonrada Çanakkale, Kocaeli ve Gelibolu'yu işgal etmeyi tasarlıyordu. Fransa'nın onayı alındıktan sonra, İngiltere'nin de onayı istenecekti. Osmanlı Devleti ise öncelerde olduğu gibi diplomatik yolla ikna edilmeye çalışılacaktı. 12 Ekim'de Çarıkov, Sadrazam Sait Paşa'ya, anlaşma metnini andıran, gayri resmi bir nota verdi. "Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilişkilerin iyiliği" açısından, anlaşma metnini andıran, gayri resmi

⁸⁰ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", ss. 37-38; Trablusgarp Savaşı İle İlgili Ayrıca Bkz.: Halil Paşa, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, 2. Baskı Haz.: Taylan Sorgun, İstanbul: Kemer Yay., 1997, ss. 81-121.

⁸¹ Trablusgarp Savaşı ile ilgili Osmanlı Meclisi Mebusan'ında yapılan görüşmelerle ilgili Bkz.: Yüksel Özgen, "**II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan'ında Dış Politika Görüşmeleri (1908-1918)**", (Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004), ss. 124-153.

⁸² Fas Buhranı, 1911 Ekim'inde Fransa ve Almanya'nın anlaşmasıyla sonuçlanacaktı: Almanya, Fransa'nın Fas üzerindeki özel haklarını tanıyacaktı; Fransa da Orta Afrika'daki sömürgelerinden bir bölümünü Almanya'ya bırakacaktı (Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 46.).

⁸³ Erdaş, "**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)**", s. 58.

⁸⁴ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 42.

⁸⁵ 1900'de Osmanlı Devleti, Karadeniz sahillerinde, Rusya sınırına doğru demiryolu yapma Hakkından feragat etmişti.

notanın gizli tutulması gerektiğini belirtmeyi de ihmal etmedi. Notadan, Fransa ve İngiltere'nin de haberdar olduğunu da bildirdi ki; bu, İzvolski'nin, 6 Ekim 1908'de Paris Büyükelçisi Naum Paşa'ya yaptığı diplomatik hilenin aynısıydı⁸⁶. Çarıkov'un verdiği notaya göre:

- 1- Rusya, 1900'de yapılan anlaşmayla elde ettiği demiryolları imtiyazlarından vazgeçecektir.
- 2- Söz konusu yerlere yapılacak demiryolu için gereken sermayenin elde edilmesine karşı koymayacaktır.
- 3- Anadolu demiryollarının Samsun-Sivas-Harput-Diyarbakır-Musul çizgisinin doğusundaki kısmının gelişmesi, iki devletin karşılıklı ticari çıkarları ve iyi ilişkileri için önemli olduğundan, iki devlet daha önceden, bu çıkarları koruyan ve iki devlet demiryollarının bağlanma nokta ve şartlarını saptayan bir anlaşma yaparak, aralarında her türlü ihtilaflarının önüne geçebileceklerdir.
- 4- Rusya, Boğazların bugünkü rejiminin değiştirilmesi konusunda Osmanlı Devletine gerekli yardımı yapmayı taahhüt eder. Bu maddenin yürütülmesi için Osmanlı Devleti, savaş ve barış zamanında Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine -ayrı bir anlaşma olmadıkça Boğazlarda durmamaları şartıyla- karşı koymayacaktır (Rusya, Boğazları ve Boğazlara bitişik toprakları, bu maddeye dayanarak işgal etmeyi tasarlıyordu).
- 5- Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında, mevcut durum korunarak, iyi ilişkiler kurulmasını kolaylaştırmak için Rusya arabuluculuk yapacaktır.
- 6- Rusya, kapitülasyonları incelemeye ve Osmanlı Devleti'nin verdiği iktisadi tasarıları iyi niyetle karşılamaya hazırdır⁸⁷.

Çarıkov notanın, bir hafta içinde yanıtlanmasını istiyordu⁸⁸. Çarıkov'un işi gizli yürütmesinde ve bir hafta içinde yanıtlanmasını istemesindeki amacı meseleyi oldubittiye getirmektir.

---

⁸⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 161-162.

⁸⁷ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 136-139; Ayrıca Bkz.: **British Documents On Foreign Affairs**, ss. 308-309; Kâzım Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000, s. 132.

⁸⁸ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 150.

Yukarıda maddeleri özetlenen notada Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne yaptığı teklif; Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması karşılığında, Boğazların Rus savaş gemilerine açılması ve 1900'deki demiryolu anlaşmasının yeniden düzenlenmesiydi. Rusya, Osmanlı Devleti ve Balkan Devletleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve kapitülasyonların kaldırılması için gayret göstereceğine de söz veriyordu. Ancak Rusya'nın asıl amacı Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek değildi; Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ve İstanbul'un ve Boğazların dönemin şartlarında zayıf bir Osmanlı idaresinde kalmasıydı⁸⁹.

Rusya, ayrıca, Boğazları müdafaaya yardım için asker sevk etmeyi de teklif ediyordu. Ancak bu yardım teklifi düşündürücü ve tehlikelidir. Çünkü Rusya, Boğazlara asker sevk ettiği takdirde, zaten Boğazları fiilen işgal etmiş olacaktı⁹⁰. Bu da her ne ad altında ve biçimde olursa olsun, çok geçmeden Boğazlarda ve civarında Rusya'nın egemen olması demektir. Buna ek olarak, Rus Çarı İstanbul'da kazanacağı nüfuzla, Padişahın-Halifenin efendisi konumuna gelecek ve İslam ülkelerinde sözünü geçirebilecekti. Balkan bölgesinde de nüfuzunu artırabilecekti. Karadeniz ve Marmara Denizi, Rus gölü haline gelebilecekti⁹¹.

Üstelik bütün bunlar savaşla değil, diplomatik yolla gerçekleştirilmiş olacaktı. Aslında Rusya'nın istediği tam olarak da buydu. Eğer bu anlaşma metni Osmanlı Devleti tarafından kabul edilseydi, her bakımdan Rusya hem Osmanlı Devleti'ne karşı; hem de diğer büyük devletlere ve Balkan Devletlerine karşı üstün konuma gelmiş olacaktı.

Rusya'nın, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalini fırsat sayarak, diğer büyük devletlerinde onayını almış gibi, Boğazlar üzerindeki isteklerini gerçekleştirmek için harekete geçmesi, sadece Boğazlar üzerindeki tarihi emellerine dayanmıyordu. Tarihi emellerin yanında ekonomik kaygıları da barındırıyordu. Zira Osmanlı Devleti, İtalya'nın Çanakkale Boğazına saldıracağı yönünde haberler alması üzerine; böyle bir saldırının olması durumunda Boğazların uluslararası deniz trafiğine kapatılacağını açıklamıştı⁹².

---

⁸⁹ Tokay, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış ilişkileri: 1908-1914", s. 43.

⁹⁰ **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, Harb Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, İstanbul: Harb Akademileri Basımevi, 1969, s. 39 (Bu eser, bundan sonra "**Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**" olarak anılacaktır.); Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, s. 137.

⁹¹ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, s. 139.

⁹² Erdaş, "**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)**", s. 59.

Çanakkale'ye, İtalya tarafından yapılacak bir saldırı ihtimali haberi, Rus Büyükelçisinin de işine yaradı⁹³. Boğazların ticaret gemilerine kapatılması halinde, ticari zarara uğrayacak olan devletlerden Rusya ve Avusturya-Macaristan 22 Kasım 1911'de konuyu görüştüler. Görüşme sonrasında, İtalya'nın Çanakkale Boğazı'na yapacağı saldırıya kayıtsız kalmayacaklarını, çünkü böyle bir durumda çıkarlarının zedeleneyeceğini açıkladılar. Özellikle Rusya'nın, 1903-1912 arasında, toplam ihracatının %40'ını Boğazlar yoluyla yaptığı düşünülünce, Boğazların kapatılmasının Rusya için doğuracağı ekonomik zararlar daha iyi anlaşılır⁹⁴. İlerleyen zaman, Osmanlı Devleti'nin ne kadar ciddi olduğunu ve Rusya'nın bu yaptırımından nasıl etkileneceğini gösterecekti.

Sadrazam Sait Paşa, teklifi kabul etmeyerek Rusya'yı oyalamaya çalışırken Rusya da, büyük devletlerin rızasını almaya çalıştı. Boğazlar konusundaki kararlılığını Osmanlı Devleti'ne ve büyük devletlere bir kez daha göstermiş oldu. Rusya'nın bu isteği karşısında: İtalya, Trablusgarp'a saldırdığı için itiraz etmedi. Çünkü Rusya ile Racconigi Antlaşması'nı imzalamıştı. Zaten o sırada İtalya'nın görüşü pek de önemli değildi. İngiltere, Boğazların tüm devletlerin savaş gemilerine açılması şartıyla, öneriyi kabul edecekti. Avusturya-Macaristan, kendi menfaatlerinin tanınması şartıyla, öneriyi kabul etme taraftarıydı. Fransa, Rusya'yı kırmamakla beraber, oyalyordu. Almanya ise Rus isteklerini onaylama taraftarı değildi. Bununla birlikte İngiltere'nin bu işe rıza göstermeyeceğini bildiği için, bu konuda Rusya'ya güçlük çıkarmayacakmış gibi göründü. Büyük devletlerin görüşlerini alan Rusya, İngiltere ve Fransa'yı razı edememesine rağmen, 27 Kasım 1911'de Osmanlı Devleti'ne resmi bir nota verme kararı aldı⁹⁵.

İngiltere, Boğazlardaki Rus isteklerinden haberdar olmuştu. Ancak Osmanlı Devleti'ne net bir cevap vermemişti. 27 Kasım 1911'de, Hariciye Nazırı Asım Bey, İngiliz Elçisi G. Lowther ile görüştü. Görüşmede, Rus isteklerini yeniden gündeme getirdi ve bunun sadece Osmanlı Devleti'ni ve Rusya'yı ilgilendiren bir konu olmadığını, uluslararası bir mesele olduğunu ve Rusya'nın isteklerinin gerçekleşmesi halinde Osmanlı Devleti'nin yalnız Karadeniz donanmasınca değil, aynı zamanda Baltık donanmasınca da tehdit edilebileceğini vurguladı. Rusya'nın konuyu resmen

⁹³ **British Documents On Foreign Affairs**, s. 309.

⁹⁴ Erdaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)", s. 62; Ayrıca Boğazların Ekonomik Etkisi Hakkında Bkz.: Süleyman Aliyarlı, "Rusya'nın Boğazlar Politikasında Petrol Faktörü Üzerine", **XIII. TTK Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3, Kısım: 1, Ankara: TTK, 2002, ss. 1-3.

⁹⁵ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 151.

dile getirmesi halinde, izlenmesi gereken durumu danıştı. İngiliz Büyükelçi de Rusya'nın, "Boğazlardan savaş gemilerini geçirebilme" isteğinin gündeme gelmesi halinde, bunun sadece barış zamanlarında, belirli bir zamanda ve sınırlı sayıda gemiye geçiş şartı getirilmesini önerdi⁹⁶.

Aynı gün Çarıkov, Asım Bey'e Boğazlar üzerinde Rusya'nın isteklerini bildiren notayı verdi. 27 Kasım 1911'de Asım Bey'e verilen nota, 12 Ekim 1911'de Sait Paşa'ya verilen gayri resmi notanın aşağı yukarı aynısıydı. Ancak 4. maddede değişiklik vardı ki o değişiklik: "Rus ve Türk Hükümetleri meseleyi aralarında kararlaştırdıktan sonra, vaktiyle Boğazlar anlaşmasını imzalamış olan devletlere bildireceklerdir" şeklinde düzenlenmişti. 'Bitişik Topraklar' konusuna da, üstü kapalı olarak değinilmişti. Ancak yine net bir ifade yoktu. Değişiklikler, Osmanlı Devleti'ni ikili ilişkilerde ikna edip; bir oldubittiyle büyük devletlere kabul ettirebilme politikasını akla getirmektedir. Hâlbuki 12 Ekim'de, Sait Paşa'ya sunulan, gayri resmi muhtırada Rusya'nın isteklerinin büyük devletler tarafından kabul edildiği bildirilmişti⁹⁷.

12 Ekim ve 27 Kasım notaları arasındaki fark, Rusya'nın ikiyüzlü bir siyaset izlediğini ve diplomatik blöfünü bir kez daha gösterdi. Rusya bir yandan Osmanlı Devleti'ni, istekleri hususunda ikna etmeye çalışırken; diğer yandan da büyük devletleri ikna etme çalışmalarına devam etti. Osmanlı Devleti de, Rusya'nın istekleri karşısında büyük devletlerin görüşlerini aldı. Bu şekilde hem Rusya hem de Osmanlı Devleti açısından diplomasi trafiği başlamış oldu:

Osmanlı Devleti, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa vasıtasıyla, İngiltere'nin bu konudaki görüşlerini aldı. İngiltere, Rusya'nın, Boğazlardaki isteklerinin Osmanlı Devleti'nin zararına olduğunu ve büyük devletler tarafından da kabul edilemeyeceğini bildirdi⁹⁸. Çünkü Rusya, sadece Rus savaş gemilerinin Boğazlardan serbest geçiş hakkını istiyordu. İngiltere ise bu isteği tek bir şartla kabul edebilirdi: İngiliz savaş gemilerine de aynı haklar verilirse. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Rusya, savaş halinde Karadeniz'e başka bir Devletin savaş gemilerinin girmesini, Boğazların herkese kapalı kalmasından daha kötü sayıyordu. İngiltere'nin bu hakkı almasıyla Rusya, Karadeniz'de İngiltere tarafından tehdit edilebilirdi⁹⁹.

⁹⁶ Erdaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)", ss. 59-60.

⁹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, ss. 165-166.

⁹⁸ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1*, ss. 148-150.

⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 167.

Rusya, istekleri konusunda Fransa'nın tavrını öğrenmek için 4 Kasım 1911'de Fransa'ya bir mektup vermişti. Mektupta isteklerini anlatmakla birlikte, 'Boğazlara bitişik toprakların' geleceği konusunda açık bir hüküm bildirmemişti. Bu durum Fransa'nın hoşuna gitmedi. Fransa, Rusya'yı oyaladı; zira Rusya'nın mektubuna 2 ay sonra cevap verecekti. Fransa, Rusya'nın isteklerinin kabul edilmesi halinde, 1833 Hünkâr İskeleyi Anlaşması'na geri dönmüş olacağını ve Osmanlı Devleti'nin Rus himayesine gireceğini düşünüyordu. Rusya'nın isteklerine genel olarak karşıydı. İngiltere'nin, Rus istekleri karşısında olacağını biliyordu. Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerini elde edememesini diliyordu. Bununla birlikte; Rusya'ya karşı görünmekten de kaçınıyordu¹⁰⁰.

Almanya, Rusya'nın Boğazlarda serbestlik kazanmasına İngiltere'nin nasıl olsa karşı çıkacağını; bu yüzden Rusya'yı karşısına almaması gerektiğini düşünüyordu. Fakat Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Marschall, bu kanaatte değildi. Marschall, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği notanın içeriğini öğrenmişti. Rusya'ya şiddetle karşı gelinmesi taraftarıydı. Rusya'nın isteklerinin, tamamıyla Almanya'nın aleyhine olduğunu savunuyordu. Marschall, görüşlerini Almanya Hariciyesine rapor halinde bildirdi. Raporunda Rusya'nın emellerini ve Almanya'nın alması gereken tavrı açıkladı: Rus savaş gemileri Boğazlardan geçtiği anda Osmanlı Devleti bağımsızlığını kaybederdi. Rusya, İstanbul'u işgal ederdi. Osmanlı Devleti'nin Balkan bölgesindeki toprakları da Rusya'nın insafına kalırdı. Üstelik Rusya'nın istekleri kabul edildiğinde, Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzu yıkılırdı. Osmanlı Devleti İtilâf Bloğuna yaklaşırdı. Yıllardır başarılı bir şekilde sürdürülen Alman siyaseti de bitmiş olurdu¹⁰¹.

Bu nedenlerle Almanya, Rusya'nın isteklerine şiddetle karşı çıkmalıydı. Almanya Hariciyesi, Marschall'ın görüşlerine pek itibar etmedi ve Rusya'ya karşı açıkça tavır almaktan çekindi. Marschall, Rusya'nın Boğazlardaki isteklerini ve Almanya'nın bu istekler karşısında alması gereken tavrı, Almanya Başbakanı Bethman Hollweg'e yazdığı uzun bir raporda da anlattı. Mesele Kayzer II. Wilhelm'e de intikal etti. Kayzer, Almanya'nın çıkarına uygun olarak, Marschall'ın görüşünü destekledi¹⁰². Artık Almanya, açıkça Boğazlarda Rus isteklerinin

¹⁰⁰ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 151-152.

¹⁰¹ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 152-159.

¹⁰² 12 Aralık'ta Kayzer, Almanya Başbakanının kendisine sunduğu raporun başına, Marschall'ı destekler nitelikte şu sözleri yazmıştır; "20 yıl boyunca doğruluğu denenmiş olan ve Marschall tarafından mükemmelen temsil edilen Şark Siyasam, mutlak surette bakidir. Bunu İstanbul'a ve Viyana'ya

karşısında duracaktı. Ancak Almanya'nın, Rusya'ya karşı açıkça tavır koymasına gerek kalmadan, Boğazlar meselesi kendiliğinden kapanacaktı¹⁰³.

Avusturya, Rusya'nın zaten İran ve Çin'le yeterince meşgul olduğunu; olası bir savaşta Osmanlı Devleti'ne yardım edecek güçte olmadığını; Rusya'nın isteklerini kabul etmesi için, Osmanlı Devleti açısından herhangi bir nedenin olmadığını düşünüyordu. Osmanlı Devleti'ne, Rusya'yı oyalayarak, zaman kazanmasını öneriyordu¹⁰⁴.

Büyük devletlerin de görüşlerini alan Osmanlı Devleti, Rusya'nın isteklerinin kabul edilemeyeceği kararına vardı. Zaten Asım Bey, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisine Rusya'nın isteklerinin kabul edilemez olduğunu şu cümlelerle açıklıyordu: Boğazlar konusunda Rusya'nın istediği anlaşma kabul edilirse; Çarıkov Rusya'nın en büyük adamlarından biri olacak; ancak Osmanlı Devleti adına bu anlaşmayı imzalayan adam vatan haini sayılacaktır¹⁰⁵.

Osmanlı Devleti, Rusya'nın notasına 8 Aralık'ta Sait Paşa imzasıyla cevap verdi: Berlin Kongresi tarafından da tasdik edilen, 1871 Londra Mukavelesine dayanarak, savaş ve barış zamanında Rus donanmasının Boğazlardan geçmesine, istisnai dahi olsa, Devlet-i Aliye müsaade edemez. Osmanlı topraklarının dokunulmazlığını sağlama amacıyla, Boğazlar üzerindeki tüm hak ve yetki, Osmanlı Halkına ve hükümdarına aittir¹⁰⁶.

Rusya, notada da görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nden net bir şekilde hayır cevabı almış oldu. Zaten İngiltere ve diğer büyük devletler de Rusya'nın isteklerine olumsuz yanıt vermişlerdi. Bu durum karşısında Rusya ya Osmanlı Devleti'ne savaş açacaktı ya da meselenin üzerine sünger çekecek ve isteklerini daha uygun bir zamana erteleyecekti. Rusya, ikinci şıkkı tercih etti. Ancak itibarını da kaybetmek istemiyordu. Buna uygun bir çözüm aradı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Rusya Hariciye Nazırı Sazanov, hastalığından dolayı, İsviçre'de tedavi görüyordu. Dolayısıyla tüm bu olanlardan 'resmen' haberi yoktu (!). Tedavisini tamamlayarak

---

bildirmeli. Bu noktada ilk söz, Türkiye'nindir. Türkiye'nin harakiri (Japonca; Kendi kendini öldürme anlamına gelmektedir) yapmak niyetinde olduğu da farz edilemez." (Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, s. 163).

¹⁰³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 166-167.

¹⁰⁴ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 158-160.

¹⁰⁵ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, s. 142.

¹⁰⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 167.

Petersburg'a döndüğünde, konuyla ilgili İngiltere'nin olumsuz görüşü ve Osmanlı Devleti'nin ret cevabı anlaşılmıştı¹⁰⁷.

Sazanov, Rusya'nın itibar kaybetmemesi için Boğazlar Meselesi'nde Çarıkov'un teşebbüslerinin tamamen şahsi olduğunu iddia edecekti. Güya Rusya'nın itibar kaybetmesi önlenec; yalnızca Çarıkov itibar kaybetmiş olacaktı. Aralık 1911'de Sazanov, konu ile alakalı Paris Le Matin¹⁰⁸ Gazetesi'ne açıklamalarda bulundu. Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa, Sazanov'un Le Matin Gazetesi'nde yayınlanan açıklamalarını Babı Ali'ye bildirdi. 12 Aralık'ta Tanin Gazetesi'nde de yayınlanan açıklamalarında Sazanov: Çarıkov'un Asım Bey'e verdiği notayı yalanladı. Rusya tarafından, Osmanlı Devleti'ne hiçbir resmi başvuru yapılmadığını; Çarıkov'un yalnızca özel görüşmelerde bulunduğunu; özel görüşmelerinin nedeni olarak da Osmanlı Devleti'nin, İtalyan saldırısından korkarak Boğazlara torpil dökmesi; dolayısıyla Rus ticaretini zorlaştırması korkusu olduğunu iddia etti. Sazanov kısaca Çarıkov'un herhangi bir emir almadan, kendi adına, kendi endişelerinden dolayı görüşmelerde bulunduğunu ifade etmiş oldu. Çarıkov ise Sazanov'un bu açıklamaları karşısında Asım Bey'e, "Sazanov iyileşmek üzere, resmi işlerle yorulmaması isteniyor, yardımcısı Neratov ile Büyükelçilik arasında olup bitenler kendisine bildirilmemiş olabilir" diyecekti¹⁰⁹.

Meselenin Sazanov'un açıkladığı gibi olmadığı Osmanlı Devleti ve büyük devletlerce bilinmekteydi. Neratov'un, söz konusu devletlerin başkentlerine yaptığı resmi girişimler durumun Sazanov'un iddia ettiği gibi olmadığını kanıttır. Sazanov yine de, 'şahsi hareket ederek Rusya'yı zor durumda bırakan' Çarıkov'u görevden alacak ve olayı tamamen kapattığı zannına varacaktı¹¹⁰. Zaten, 11 Aralık'ta Çarıkov, Osmanlı Hariciyesine gelerek girişimlerini durdurduklarını; ancak konuyla ilgili Osmanlı Devleti'nin görüşlerini her zaman dinleyeceklerini bildirmişti¹¹¹. Sonuçta Rusya'nın başarısız girişiminin faturası, Çarıkov'a kesilmiş oldu. Çarıkov görevden alındı. Çarıkov'un yerine, Rusya Hariciye eski Nazırı Michail de Giers görevlendirildi¹¹².

Rusya, isteklerinden neden bu kadar çabuk vazgeçti? Diplomatik olarak neden geri adım attı? Savaşı göze alamamış olabilir. Çünkü olası bir savaşa hazır

¹⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 168.

¹⁰⁸ Bayur'a göre; Lö Tan.

¹⁰⁹ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 160-161.

¹¹⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 168.

¹¹¹ Erdaş, "**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)**", s. 61.

¹¹² Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 151.

değildi. Büyük devletler de, Osmanlı Devleti'ne destek verebilirdi. Üstelik İran ve Uzak Doğu'daki durumu da pekiyi sayılmazdı. Ancak Rusya yine de diplomatik olarak ısrarcı olabilirdi. Büyük devletler olumsuz görüş bildirseler de, net olarak Rusya'ya hayır dememişlerdi. Zaten bu tip meseleler; ancak uzun görüşmeler ve çatışmalardan sonra çözülebilirdi. Rusya'nın geri adım atmasındaki asıl neden muğlâktır. Çarıkov'a meseleyi durdurması için Petersburg'tan bildirilen sebep; Asım Bey'e yaptığı önermenin vaktinden önce duyurulmuş olduğundan; Asım Bey'e verilmiş metinler çerçevesinde görüşmelere devam etmenin imkânsız olduğudur. Bu sebebin, asıl sebep olmadığı açıktır. Bununla beraber Çarıkov'un yaptığı blöfler ve meseleye yaklaşımı Rusya'nın durumunu az çok güçleştirmiştir. Fransa'nın Petersburg'da ki İşgüderi Panafiö'ye göre Sazanov, Osmanlı Devleti ile yakınlaşmaya değer vermiyordu; Boğazlardan özgür olarak geçme işinin çözümlenmesini; ikinci aşamada önemli ve belirtilmemiş bir zaman daha bekleyebilir bir şey gibi görüyordu¹¹³.

Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı çalışmalarını iki yoldan yürütüyordu: Birincisi: Balkan birliği oluşturarak bir yandan Avusturya'ya karşı set çekmek; diğer yandan da Osmanlı Devleti'ni yıkmak, parçalamak veya Rusya'nın egemenliğine sokmak için kullanmaktı. İkincisi: Osmanlı Devleti'ni Hünkâr İskeleyi Anlaşması zamanında olduğu gibi Rusya himayesine almak; uyuşturmak; uygun bir fırsatta, Osmanlı Devleti'ni korumak bahanesiyle, Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerine asker çıkararak; Padişahı, Hiva ve Buhara Emirlerine benzetmek ve sessizce Akdeniz'e inmekti. Her iki şıkta Osmanlı Devleti açısından aynı sonu öngörüyordu. Birinci şık Osmanlı Devleti'ni 'bıçaklayarak öldürmek' isterken; ikinci şık dostluk ve yardım perdesi arkasında 'afyonlayarak boğmak' istiyordu. Sazanov birinci şıkkı, Neratov ve Çarıkov ise ikinci şıkkı seçmişlerdi. İkinci şık çok zor ve büyük bir işti. Bu nedenle Sazanov, bu denemeyi durdurmak isteyebilirdi. Rusya'nın istekleri, Bulgaristan'ın ulusal çıkarları için de tehlikeli görülüyordu. Bulgaristan, birkaç kez Rusya'nın görüşmeleri durdurmasını istemişti. Balkan Devletleri ile ayrılığa düşme kaygısı birinci şıkkın seçilmesine ve Sazanov'un Çarı bu yönde etkilemesine neden olmuş olabilir. Bir ihtimal daha var ki Sazanov hastalığı nedeniyle Rusya'dan uzaktı. Neritov, 'iradesi zayıf olan' Çarı etkileyip ikinci yola sevk etmiş, Sazanov'da

---

¹¹³ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 166-167.

meseleyi öğrenince, telgrafları ve adamları vasıtasıyla Çarı etkilemiş ve yeniden birinci yola getirmiş olabilir¹¹⁴.

Sonuçta Rusya, Boğazlar üzerindeki emellerini ve emellerine ulaşmak için hiçbir fırsatı kaçırmayacağını bir kez daha göstermiş oldu. Fransa ve İngiltere de, Rusya ile dostluklarına rağmen, Boğazlar meselesinde Rusya ile tam bir anlaşma halinde olmadıklarını göstermiş oldular. Rusya'nın itibarı iyice sarsıldı. Rusya'nın sarsılan itibarını kurtarma işi, İstanbul'a atanan yeni Rus Büyükelçi, Giers'e kalıyordu. Giers, 1912 yılının Mart ayında İstanbul'a geldi. Giers, İstanbul'a geldiği sırada Türk-İtalyan Savaşı, halen devam ediyordu¹¹⁵.

Fransa'nın Petersburg Büyükelçisi Lui'ye göre Sazanov, Trablusgarp Savaşı'nın bir an önce İtalya'nın galibiyetiyle neticelenmesini istiyordu. Çünkü İtalya yenilirse, Müslümanlar bu zaferden büyük bir gurur duyacak; Müslüman sömürgeler ayaklanabilecek; Müslümanlarla ilişkili olan devletler bu nedenle ağır güçlüklerle karşılaşabileceklerdi. İtalyan donanmasının, Boğaziçi'ne kadar gelmesi Rusya'yı kaygılandırmıyordu. Çünkü İtalya'yı, 'orada kalmadan, oraya gidebilecek' tek büyük devlet olarak görüyordu. Bununla birlikte İtalyan Donanması Boğaziçi'ne kadar geldiğindeyse, boş durmayacaktı¹¹⁶.

Rusya, İtalya'nın Çanakkale Boğazı'na saldırması halinde, Osmanlı Devleti'nin Boğazları kapatacağını biliyordu. Aslında tam olarak da Boğazların kapatılmasını sağlamayı hedefliyordu. Çünkü Boğazların kapatılmasıyla, soruna büyük devletlerde karışacaklardı ve Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ın işgalini kabul etmek zorunda kalacaktı. İtalya, 12 Adayı işgal etti. Osmanlı Devleti limanlarını bombaladı. 18 Nisan 1912'de de Çanakkale Boğazı'nı topa tuttu. Osmanlı Devleti de daha önce belirttiği gibi, savaş gemilerine zaten kapalı olan Çanakkale Boğazı'nı, 18 Nisan 1912'de kendi güvenliği açısından, uluslararası deniz trafiğine de kapadı. Çanakkale Boğazı'nın her iki yanında, farklı devletlere ait toplam 335 ticaret gemisi beklemeye başlamıştı¹¹⁷. Rus ekonomisi, bundan olumsuz etkilendi. Çünkü tarım devleti olan Rusya, tahıllarını boğazlar üzerinden Avrupa'ya pazarlıyordu. Rusya'nın 1912'de dış ticaret gelirinde, 100 milyon rublelik bir düşüş oldu¹¹⁸.

¹¹⁴ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 167-168.

¹¹⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 169-170.

¹¹⁶ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 168-170.

¹¹⁷ Erdaş, **"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)"**, s. 63.

¹¹⁸ Yuluğ Tekin Kurat, **"1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi"**, ss. 140-141.

Boğazların uluslararası deniz trafiğine kapatılmasından üç gün sonra, 22 Nisan 1912’de İstanbul Rus Büyükelçiliği, Osmanlı Hariciye Nezaretine bir nota verdi. Boğazların kapatılmasının uluslararası anlaşmalara aykırı olduğunu, Osmanlı Devleti’nin, ticaret gemilerinin geçişlerini ve güvenliklerini sağlamak durumunda olduğunu bildirdi. Osmanlı Devleti, Boğazları açıp kapamaya yetkili olan tek devletti. Rusya’nın notasını alan Osmanlı Devleti, İngiltere’nin konuyla ilgili görüşünü sordu. İngiltere’den de Boğazların açılması yönünde görüş aldı. 29 Nisan’da Rus notasını cevapladı. Rusya’ya, uluslararası anlaşmalara aykırı bir durumun söz konusu olmadığını ve Osmanlı Devleti’nin meşru müdafaa hakkını kullandığı bildirdi. Boğazların kapatılması sorumluluğunun da İtalya’ya ait olduğunu vurguladı. Ayrıca İtalya’nın Boğazlara saldırmayacağına dair büyük devletlere güvence vermesi halinde, Boğazları uluslararası deniz trafiğine hemen açacağını açıkladı. Büyük devletlerin diplomatik baskısıyla Osmanlı Devleti, 18 Mayıs’ta Boğazları yeniden uluslararası deniz trafiğine açtı¹¹⁹. Zaten bu dönem, Osmanlı Devleti’nin dış politikada tamamen tecrit edildiği bir dönemdi¹²⁰.

Balkan bölgesinde da savaş çanlarının yükselmesi üzerine Osmanlı Devleti, İtalya ile anlaşmak zorunda kaldı. İtalya’nın koşullarını kabul etti. Yaklaşık 300 yıl Osmanlı Devleti idaresinde kalan Libya, tamamen İtalya’ya bırakıldı. Osmanlı Devleti ve İtalya arasında 18 Ekim 1912’de Uşi (Ouchy) Antlaşması imzalandı¹²¹.

İstanbul Rus Büyükelçisi Giers, Boğazlar meselesinde Rusya’nın lehine bir çözüm yolu bulmalıydı. Giers’e göre birkaç çözüm yolu vardı: Bunlardan biri Rus savaş gemilerine ‘serbest geçiş hakkı’ tanınmasıydı. Ancak bu, meselenin Rusya lehine çözümü sayılmazdı. Çünkü Osmanlı Devleti savaşa girdiği takdirde, yine Boğazları kapatabilirdi. Diğer bir çözüm yolu ‘Boğazların tarafsızlığı’ ilkesinin, yani Boğazlarda uluslararası bir kontrol sisteminin kabul ettirilmesi idi. Osmanlı Devleti’nin Boğazları kapatmasına izin verilmeyecek; Boğazlar tüm devletlerin ticaret gemilerine açık tutulacaktı. Bu çözüm yolu da Rusya’nın işine gelmezdi. Çünkü Boğazlarda savunma silahları bulunmamasından istifade eden güçlü bir devlet, el çabukluğuyla Boğazları işgal edebilirdi. Şu halde Rusya için tek bir çözüm yolu kalıyordu: Boğazların ve Boğazlara bitişik toprakların tamamıyla Rusya’nın egemenliğine geçmesi. Bunun gerçekleşmesi için Rusya ya Osmanlı Devleti’ne karşı

¹¹⁹ Erdaş, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Boğazları (1841-1953)”, s. 63.

¹²⁰ Turan, “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi”, s. 247.

¹²¹ Uşi-Ouchy Anlaşması İçin Bkz.; İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara: TTK, 1995, ss. 215-221; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 433-440.

savaş açarak Boğazları ve İstanbul'u işgal edecekti ya da diplomatik yollarla günbegün buna zemin hazırlayarak Türkleri yumuşatacak ve uygun zamanı bulunca hemen harekete geçerek, işi oldubittiye getirmeye çalışacaktı¹²².

2.5. Balkan Savaşları Sırasında Türk-Rus İlişkileri

25 Aralık 1908'de Rusya Hariciye Nazırı İzvolski, Rusya Parlamentosunda Rus Dış Politikasıyla ilgili yaptığı konuşmanın Balkan bölgesiyle ilgili bölümünde; Balkan Devletlerinin önce kendi aralarında ahlaki ve siyasi birlik oluşturmalarını, daha sonra bu birliğe Osmanlı Devleti'nin de katılması gerektiğini açıklamıştı.¹²³ Bu açıklama, Balkan Savaşları öncesindeki İttifak Anlaşmalarının habercisiydi. Fakat ittifaka Osmanlı Devleti dâhil olmayacak; aksine ittifak Osmanlı Devleti'ne karşı oluşacaktı.

Balkan Savaşı, her ne kadar Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında cereyan etse de, esasında Osmanlı Devleti ile Rusya'nın savaşıydı. Zaten bir nevi Haçlı Seferi karakterinde olan bu savaş Rusya'nın tertibi idi¹²⁴.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'nda kendi bünyesinden çıkan dört devlet¹²⁵ ile savaştı. Savaşın sonunda ise yaklaşık 500 yıl egemenliği altında bulundurduğu Balkan topraklarının tamamını kaybedecekti¹²⁶.

2.5.1. I. Balkan Savaşı

Balkan bölgesinde iki temel sorun vardı: Birbiriyle iç içe olan kiliseler ve Makedonya'nın aidiyeti meselesi. 1867'de Bulgar Eksarhlığı kuruldu ve Bulgarlar Fener Rum Patrikhanesinden ayrıldı. Sonrasında Makedonya'daki kiliselerin ve okulların kime ait olacağı konusu Bulgarlar, Sırp ve Yunanlılar arasında sorun oldu. Bu sorundan dolayı bu üç unsur Osmanlı Devleti'ne karşı birleşemiyordu¹²⁷.

Balkan Devletleri, XX. Yüzyılın başlarından itibaren bağımsızlıklarına yaklaşmışlardı. Osmanlı Devleti'ne karşı güçlüydüler, esasında Osmanlı'nın himayesine ihtiyaçları yoktu; fakat Almanya'ya karşı zayıf olduklarından Rusya'nın desteğine ihtiyaçları vardı¹²⁸.

Balkan Devletleri, bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren adeta silahlanma yarışına girdiler. Bulgaristan, yıllık bütçesinin 1/3'ünü orduya ayırmıştı.

¹²² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 170.

¹²³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 153.

¹²⁴ **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 39.

¹²⁵ Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ.

¹²⁶ İsmet Gökçü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, Ankara: TTK, 1993, s. 9.

¹²⁷ Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", s. 247.

¹²⁸ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 59.

Avrupa silah üretiminin en büyük rakiplerinden olan Fransız Schneider-Creusot ve Alman Krupps'tan büyük miktarlarda top satın alıyordu. Subaylarına dolgun ücretler ödüyordu. Bulgarlar arasında orduya ilgi artmıştı. Silahlanma yarışında Bulgaristan'ı, Sırbistan izliyordu. Yunanistan da, geç kalmadan Bulgaristan ve Sırbistan'a yetişecekti¹²⁹.

Rusya, Balkan Devletlerini 1909'dan itibaren ittifaka teşvik ediyordu. İzvolski ile başlayan Balkan ittifakı projesini, Sazanov sürdürdü. Rusya'nın öncelikli hedefi Bulgaristan ve Sırbistan'ı birleştirmektir. Ancak Makedonya konusunda, Sırbistan ve Bulgaristan'ın anlaşması zordu. Çünkü Bulgaristan, Makedonya'nın tamamıyla kendisine ait olması gerektiğini iddia ediyordu. Sırbistan da, Bulgaristan'a istediğini vermeye niyetli değildi¹³⁰.

Balkan Savaşı öncesinde, Bulgaristan'ın hedefi: Ayestafanos Antlaşması'ndaki sınırlarını elde etmek; Ege Denizi'ne açılmak ve Makedonya'yı da ele geçirerek büyük bir Bulgaristan Devleti kurmaktır. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle, Adriyatik Denizi'ne çıkma ihtimali ortadan kalkan Sırbistan¹³¹ ise; Makedonya üzerinden Ege Denizi'ne açılmak ve Büyük Sırbistan Devleti kurmak istiyordu. Makedonya üzerinde "tarihi hak" iddiasında bulunan Yunanistan da, Makedonya, Girit ve tüm Ege Adalarını ele geçirerek Büyük Yunanistan Devleti'ni kurmak istiyordu¹³². Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın ele geçirmek istediği bölge Makedonya'ydı. Hepsi de kendi büyük devletlerini kurmak istiyor ve bu doğrultuda, "çetecilik" faaliyetleri de dâhil olmak üzere her yolu deniyorlardı.

Bu sırada, Malisör Meselesi'nden dolayı Osmanlı Devleti ve Karadağ arasında savaş çıkmaması için Avusturya ve İtalya, Rusya'ya, bu iki devletin arasını bulması için müracaat etmişti. Rusya da, Osmanlı Devleti ve Karadağ arasında savaş

---

¹²⁹ Halil Akman, "Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk'un Balkan Ülkeleri ve Etnik Yapısı Üzerine Stratejik Hedefleri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze 2006), s. 52; Ayrıca Balkan Devletlerinin Emelleri Hakkında Bkz.: H. Yıldırım Ağanolu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, İstanbul: Kum Saati, 2000, s. 47.

¹³⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 171.

¹³¹ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 87-88.

¹³² Akman, "Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk'un Balkan Ülkeleri ve Etnik Yapısı Üzerine Stratejik Hedefleri", ss. 52-53; Bu Konu Hakkında Ayrıca Bkz.: **Balkan Harbinden Günümüze Bakış**, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yay.nandan, 1995, ss. 32-34; Süleyman Kocabaş, **Son Haç Seferi Balkan Harbi 1912-1913**, İstanbul: 2000, ss. 39-41.

çıkarması için aracılık etmeyi, mali ve siyasi nüfuz kullanmayı kabul etmişti. Taraflar, meselenin bu şekilde kapanacağı izlenimine kapılmışlardı¹³³.

Malisör Meselesi'nde arabuluculuk yapan Rusya, Balkan İttifakı projesini yürütmeyi de ihmal etmedi. Bölgedeki Rus Konsolos memurları vasıtasıyla Bulgarlara, silahlarını bırakmalarını hususunda telkinlerde bulunuyordu. Osmanlı Devleti, bu hususta telkinlerde bulunanlardan, Rus Konsolos Tercümanı Milay hakkında yasal işlem başlatmıştı¹³⁴.

1911'in ortalarında, Karadağ'ın Malisörlere karşı başlatmayı düşündüğü harekât, Rusya ve Avusturya'nın da nasihat ve ihtarlarıyla durdurulmuştu. Ayrıca Karadağ Kralı, memurlarına, sınırda ve sınıra yakın bölgelerde herhangi bir taşkınlığa sebebiyet vermemek için, asilerin silahlarını da toplamaları emrini de vermişti¹³⁵.

Rusya, henüz ittifak anlaşmaları imzalanmadan bir karışıklık çıkmasını istemediğinden arabuluculuk üstlenmiş olabilir. Çünkü Malisör Meselesi'nden dolayı ortaya çıkan masrafı ödeyebileceğini bile gündeme getirmişti. Çar Nikola da, bu durumu doğrulamıştı. Ancak meselenin kapanması için yalnızca masrafın ödenmesi yeterli değildi. Aynı zamanda Malisörlerin bir daha isyan etmemeleri de taahhüt edilmeliydi. Rusya'nın masrafı ödemesi, Avusturya ile arasındaki rekabeti de kızıştıracaktı¹³⁶.

İttihat ve Terakki, 3 Temmuz 1911'de yayınladığı bir kanunla sorunlu Kiliselerin ve okulların nüfus nispetine göre kime ait olduğunun belirlenmesini kararlaştırdı ve kiliseler sorununu çözdü. Bağımsızlığını kazanan Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını önleyemeyen Sırbistan, Balkan bölgesinde daha aktif bir politika izlemeye başladı. Balkan bölgesindeki gelişmeler, Rusya'nın harekete geçmesi için uygun zemini hazırladı. Rusya'nın hakemliğinde ve öncülüğünde yapılan bir dizi anlaşma ile Makedonya'nın paylaşımı meselesi, Balkan Devletleri arasında çözüldü: 13 Mart 1912'de Sırbistan ve Bulgaristan arasında "Dostluk ve İttifak Antlaşması" imzalandı. Bunu 29 Mayıs 1912'de Bulgaristan ile Yunanistan arasında imzalanan İttifak Antlaşması izledi. Karadağ da, Mayıs 1912'de Yunanistan'la, Ağustos 1912'de Bulgaristan'la ve 6 Ekim 1912'de de Sırbistan'la

¹³³ BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR-SYS), 149/19.

¹³⁴ BOA, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH-MUI), 80/-4, 5.

¹³⁵ BOA, HR-SYS, 146/5.

¹³⁶ BOA, HR-SYS, 149/4.

İttifak Anlaşmaları yaptı¹³⁷. Bu suretle 1912’de, Rusya’nın ‘himayesinde ve rızasıyla’¹³⁸ Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ tarafından, Balkan bölgesinde ittifak, oluşturulmuş oldu¹³⁹.

Rusya, Balkan Devletlerinin kendi nüfuzunda olmak şartıyla bağımsız büyük devletlerini kurlmalarını istiyordu. Bu suretle, Rusya’ya ve Balkan Slavlarına ‘düşman’ bir iktidar, Balkan bölgesinden uzaklaştırılmış olacaktı. Sazanov’un ifadesiyle, “*Akdeniz’e serbest bir çıkış elde etmek ve Karadeniz kıyılarını, düşman deniz kuvvetlerinin Türk Boğazlarından gelecek yoğun bir baskın tehdidine karşı güvence altına almak*” Rusya’nın Balkan bölgesindeki en son niyeti idi!¹⁴⁰ Ancak nedense bu ‘son niyet’, Rus politikalarının hep ana eksenini oldu. Çünkü yine Sazanov’a göre “*her Rus, Boğazların efendisi olmayı diliyordu*” ve Rus halkı, İstanbul’a, ‘Çargrad’ adını takmıştı¹⁴¹.

Rusya, Balkan ittifakını yalnızca siyasi olarak değil; askeri olarak da destekliyordu: Bulgar ve Rus subaylarının Sofya’da yetiştirdiği komitacılar, Bulgar subaylarının emriyle Osmanlı Devleti sınırlarını gizlice geçiyorlardı. 1912’ye kadar Osmanlı Devleti idaresindeki Makedonya köylerinde, Türklere karşı kışkırtıcı propaganda yaparak, Hıristiyanları-Ortodoksları ayaklandırmaya çalışıyorlar, hatta bazen Türk asker ve memurlarını dahi öldürüyorlardı. Bu faaliyetler karşısında kendini savunma gereği duyan Osmanlı Devleti, komitacı Ortodokslara karşı tedbirler alıyordu. Osmanlı Devleti’nin aldığı tedbirleri Bulgaristan ve Rusya, Osmanlı Devleti’nin baskısı olarak yorumluyor ve büyük devletleri bu yönde düşünmeye, hareket etmeye zorluyordu¹⁴².

İsyan ve çetecilik faaliyetlerine azınlıkların tamamı katılmıyorlardı. Osmanlı idaresinde yaşamaktan memnun olanlar da yok değildi. Hatta 1911’in ilk günlerinde, bazı Avrupa gazetelerinde Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet aleyhine asılsız iddiaların görülmesi üzerine, bu gazeteler ve iddialar Dramaya bağlı Persican nahiyesinde 12 bin kadar Rum, Bulgar ve Müslüman ahali tarafından protesto edildi. Ayrıca bu

¹³⁷ İbrahim Artuç, **Balkan Savaşı**, İstanbul: Kastaş Yay., 1988, ss. 64-72; **Balkan Harbinden Günümüze Bakış**, ss. 34-37; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1**, ss. 197-229; Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşları (1912-1913), **Türkler, C. 13**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 297; Turan, “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi”, ss. 247-248; **Balkan Harbi Kronolojisi**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1999, ss. 5-12.

¹³⁸ Sazanov, **S. Sazanov’un Anıları**, s. 62; Kocabaş, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913**, ss. 72-75.

¹³⁹ Balkan İttifakının Oluşturulması Hakkında Bkz.; Sazanov, **S. Sazanov’un Anıları**, ss. 59-69.

¹⁴⁰ Sazanov, **S. Sazanov’un Anıları**, ss. 60-61.

¹⁴¹ Sazanov, **S. Sazanov’un Anıları**, s. 2.

¹⁴² Tufan, “Milletlerin Büyük Göçleri İçinde ve Günümüzde Türkler, Ruslar ve Bulgarlar”, s. 1316.

durum, bir telgrafla da İstanbul Hükümeti'ne bildirildi. Mitinge katılan halk tarafından gönderilen telgrafta, “*Hükümet Milleti temsil ettiği için doğrudan bize sürülmek istenen şu lekeyi katiyen kabul etmeyiz. Bütün kuvvetimizle reddederiz. Biz hükümetimizden zulüm değil adalet, hakkaniyet; işkence değil nevâziş ve minnet gördük ve görüyoruz. Bu hissiyatımız gayri kabil tezelzöldür.*” deniliyordu¹⁴³.

Balkan bölgesindeki ittifak anlaşmalarıyla özellikle Rusya'nın Belgrat Büyükelçisi Hartwig ve Sofya Büyükelçisi yakından ilgileniyorlardı. Hartwig'e göre Rusya'nın temel politikası; Boğazları ele geçirmeye ek olarak; Slavları birleştirmek ve Osmanlı Devleti'nin Balkan bölgesindeki topraklarını Slav Devletleri arasında paylaştırmak ilkelerine dayanıyordu. Rusya'nın Balkan Savaşlarındaki rolü ve etkisi büyüktü. Mesela 3 Mart 1912'de imzalanan Sırp-Bulgar İttifak Anlaşmasına göre savaşın başlangıç tarihini Rusya belirleyecekti. Yine ele geçirilen toprakların paylaşılması sırasında bir anlaşmazlık çıkarsa, bu toprakların paylaşımı Rusya'nın hakemliğine bırakılacaktı¹⁴⁴.

Osmanlı Devleti ise öncelerde Balkan bölgesinde gelişen ittifakların farkında bile değildi. Sonrasında ise çok geç kalacaktı¹⁴⁵. Galip Kemalî Bey'in, Balkan bölgesinde Osmanlı Devleti aleyhine bir ittifak kurulacağı ihtarları, ne yazık ki dikkate alınmadı. Hatta Sofya Elçiliği'nden Hariciye Nazırlığı görevine atanan Asım Bey'in, 15 Temmuz 1912'de Meclis-i Mebusan'da yaptığı; ‘Balkan bölgesinden imanı kadar emin olduğu’ şeklindeki konuşması, Balkan bölgesindeki durum hakkında, Osmanlı Devleti'nin bilgisini göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Osmanlı Devleti Sırbistan'ın Avrupa'dan aldığı silahların, Selanik Limanı yoluyla Belgrat'a gönderilmesine izin verdi. Rusya'nın savaş olmayacağı yönünde verdiği teminata dayanarak Rumeli'de 120 tabur talimli askerini terhis etti¹⁴⁶. Zaten, ekonomik durumu da çok bozuktu. Siyasi çekişmeler nedeniyle, Türk Ordusu da çeşitli gruplara bölünmüştü¹⁴⁷.

Balkan Savaşı başlamadan kısa süre önce Sazanov ve Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa, Londra'da görüşmüştü. Görüşmede Sazanov, Osmanlı Devleti'nin İtalya ile ‘barış anlaşması imzalamasının uygunluğuna’ dikkat çekmişti. Sazanov'a

¹⁴³ BOA, Dâhiliye Nezareti Evrak Odası (DH-EUM-VRK), 21/6.

¹⁴⁴ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, ss. 144–145.

¹⁴⁵ Balkan İttifakı hususunda Osmanlı Meclisi Mebusan'ında yapılan görüşmelerle ilgili Bkz.: Özgen, “**II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan'ında Dış Politika Görüşmeleri (1908-1918)**”, ss. 66-82.

¹⁴⁶ Turan, “**II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi**”, s. 248; Talât Paşa, **Talât Paşa'nın Anıları**, Haz.: Alpay Kabacalı, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1990, s. 27; Talât Paşa, **Talat Paşa'nın Hatıratı**, Haz.: H. Cavit Yalçın İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998, s. 18.

¹⁴⁷ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, ss. 10-11.

göre barış anlaşması kısa süre içinde imzalandığı takdirde Balkan Savaşı tehlikesi, önlenemese de geciktirilebilecekti¹⁴⁸. Rusya Balkan bloğunu sözde, Avusturya'ya karşı; Avusturya'nın daha fazla nüfuz kazanmasını engellemek için oluşturmuştu. Fakat bu durum ne Rusya'nın geleneksel dış politikasına uyuyor; ne de Babıâli ve Balkan Devletleri'nin işine geliyordu. Babıâli ile Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıklar ve Babıâli'nin Rusya'ya karşı duyduğu güvensizlik, böyle bir ittifakın kurulmasını olanaksızlaştırıyordu¹⁴⁹.

Balkan Bloğunun ilk hedefi Osmanlı Devleti egemenliğindeki toprakları ele geçirmek ve paylaşmak olacaktı. Sazanov, Balkan ittifakını oluştururken, Balkan bölgesinde hemen savaş çıkarma düşüncesinde değildi. Çıkması muhtemel olan "Avrupa'daki Genel Savaşta", Balkan Devletlerini de yanına almaktı. Daha açık bir ifadeyle Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı savaş başladığı zaman Rusya, Balkan Bloğunu yanına çekerek; Balkan bölgesinde üstün duruma geçmeyi tasarlıyordu. Bu durumda yalnızca Avusturya-Macaristan'a karşı değil; Osmanlı Devleti'ne karşı da üstünlük sağlayacak ve Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirebilecekti. Rusya, Trablusgarp Savaşı'nın da bir an önce İtalya lehine sonuçlanmasını istiyor, sonrasında da çıkması muhtemel savaş için askeri hazırlıklara başlamayı tasarlıyordu. Rusya'nın askeri hazırlıkları arasında, Karadeniz'deki donanma inşaatına hız vermek de vardı. Rusya, savaş hazırlıklarını tamandıktan sonra istediği gibi hareket edebileceğini düşünüyordu. Ancak ilerleyen zaman, olayların hiçte Rusya'nın düşündüğü gibi gelişmediğini gösterecekti: Balkan Devletleri Rusya'nın etkisinden kurtularak, kendi çıkarları doğrultusunda hareket edecekti¹⁵⁰. Talat Paşa'ya göre Balkan Savaşı'nı önlemek, büyük devletler için basit bir işti. Hangi devlet grubuna girerse girsin, büyük devletlerden herhangi birinin ciddi bir tavır takınması, Balkan Savaşı'nı önleyebilirdi. Ancak siyasi hesaplar ve düşünceler, burada da sağduyuya ve insanlık ideallerine baskın çıktı¹⁵¹.

Arnavutluk, kendisi için uygun koşulların oluştuğunu düşünerek isyan etti. Ancak Osmanlı Devleti, Arnavutluk'ta herhangi bir özerk idarenin tesisinin mümkün olmadığına inanıyordu. Ayrıca Karadağ'ın Katolik Malisörleri ve Hıristiyan tebaayı isyan için tahrik ve teşvik ettiği de Osmanlı Devleti'nce biliniyordu¹⁵².

¹⁴⁸ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 74.

¹⁴⁹ Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", s. 286.

¹⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 171-172.

¹⁵¹ Talât Paşa, **Talât Paşa'nın Anıları**, ss. 26-27; Talât Paşa, **Talat Paşa'nın Hatıratı**, ss. 18-19.

¹⁵² **BOA, HR-SYS**, 152/12.

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu zor durumu fırsat bilen Balkan Devletleri, imzalanan ittifak antlaşmalarına uygun olarak, Arnavutların isyanından sonra sırayla Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. 8 Ekim 1912'de Karadağ, 17 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim 1912'de Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti¹⁵³.

Savaş başlarken Sırbistan ve Bulgaristan, Panslavizm akımının öncüsü ve Slavların hamisi olan Rusya'nın da savaşa katılacağını umuyordu. Ancak umulan olmadı ve Rusya savaşa katılmadı. Ancak Rusya'nın savaşa katılmamasına rağmen Osmanlı Devleti yenilecekti¹⁵⁴.

1 Ekim 1912'de seferberlik ilan etmiş olan Osmanlı Devleti, 16 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan'a; 18 Ekim'de de Yunanistan'a savaş ilan etti¹⁵⁵. Türk Ordusu, çok kısa bir sürede ağır bir mağlubiyete uğradı. Adeta bozguna uğradı. Yaşanan olumsuzluklar üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi istifa etti. Yeni Kabineyi 29 Ekim 1912'de, İngiliz yanlısı olarak bilinen Kamil Paşa kurdu¹⁵⁶.

Sırp ve Bulgar orduları büyük ölçüde Rus gönüllülerden oluşuyordu. Osmanlı Devleti ise Doğu ve Batı olarak iki ordu kurmuştu. Doğu ordusu kısa sürede bozuldu. Bulgar kuvvetleri Çatalca'ya kadar ilerledi. Batı ordusu ise Kumanova'da Sırlara yenildi¹⁵⁷. Sırlar Üsküp'ü aldı; Yeni Pazar Sancağı ve Arnavutluk'un kuzey bölgelerine kadar ilerleyerek Adriyatik'e kadar çıktı. Yunanlılar, 8 Kasım 1912'de Selanik'i¹⁵⁸ işgal etti ve Bozcaada, Limni, Semadirek, Taşoz adalarını ele geçirdi. Kuşatılan Edirne, Bulgar; Yahya, Yunan ve İşkodra¹⁵⁹ da Karadağ kuvvetlerine karşı direniyordu. Bu ortamda Arnavutluk, 28 Kasım 1912'de Valona'da bağımsızlığını ilan etti. Savaşın başlangıcında büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin yenilmesini beklemiyordu¹⁶⁰. Bu nedenle Balkan milletlerinin, Balkan bölgesinde, mevcut

¹⁵³ Çiçek, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, s. 98.

¹⁵⁴ Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", s. 249.

¹⁵⁵ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s. 11.

¹⁵⁶ Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", s. 300.

¹⁵⁷ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 145;

¹⁵⁸ Selanik, Yahudi azınlığın çoğunlukta olduğu, Jöntürk etkinliğinin tartışılmadığı, Yunan ve Bulgarların ise çıkabilecek bir Osmanlı paylaşımında hisselerine düşmesini arzuladıkları bir bölgeydi. (Koloğlu, **Osmanlı-İtalyan Libya Savaşı'nda İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal**, s. 67.)

¹⁵⁹ İşkodra'nın Teslimi Hakkında Bkz.: Aram Andonyan, **Balkan Savaşı**, Çev.: Zaven Biberyan, 2. Baskı, İstanbul: Aras Yay., 1999, ss. 301-311.

¹⁶⁰ Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", s. 249; Ayrıca I. Balkan Savaşı Hakkında Bkz.: Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, ss. 12-44; Halil Paşa, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, ss. 122-130; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 2, 3**. Baskı, Ankara: TTK, 1991, ss. 36-129.

durumu değiştiren girişimlerden kaçınmaları yönünde uyarılarda bulunuyorlardı¹⁶¹. Rusya ve diğer büyük devletler sonuç ne olursa olsun, Balkan sınırlarını değişmeyeceğini bile açıklamıştı. Ancak savaş büyük devletlerin beklediği gibi gelişmedi. Osmanlı Devleti, böyle bir savaşa hazır değildi ve ağır bir mağlubiyet aldı¹⁶².

Rusya, Sırbistan'ın ekonomik tam bağımsızlığını güvence altına almak istiyordu. Bunun içinde Adriyatik Limanlarından birine giden bir demiryolu hattının kısmi hâkimiyeti, Sırbistan'a verilebilirdi. Bu amaçla Avusturya-Macaristan ile 'dostça' pazarlıklar yaparak Sırbistan'a, Adriyatik kıyısında bir liman almaya çalışıyordu. Ancak bu istek, İttifak Devletlerinin ortak muhalefetiyle karşılaştı ve Sırbistan için Adriyatik'e bir çıkış elde etmenin; ancak bir Avrupa Savaşı ile mümkün olabileceği Rusya tarafından anlařıldı¹⁶³.

Bulgaristan'ın Çatalca'ya kadar ilerleyerek İstanbul'u tehdit etmesi ve Yunanistan'ın Çanakkale Boğazı'nda hâkim duruma geçmesi Rusya'yı korkuttu. Balkan bölgesindeki Slavları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtan; hatta kendi eliyle bu devletlere ittifak anlaşması imzalatan Rusya şimdi başına iş açmıřtı¹⁶⁴.

Balkan Devletleri'nin ittifakına önderlik eden Rusya, Bulgaristan'ın İstanbul'u ele geçirmesine göz yumamazdı. şayet Bulgar ordusu Çatalca'da püskürtülmüş olmasaydı Rusya, İstanbul'daki Rus Elçiliği'ni ve Rus vatandaşlarının can ve mal güvenliğini koruma bahanesi ile İstanbul'a girmek için tüm hazırlıklarını 20 Ekim 1912'de tamamlamıştı bile. Zaten Balkan Savaşları sonrasında toplanan Londra Konferansı'nda¹⁶⁵, Osmanlı sınırının Enez-Midye çizgisi olarak saptanmasında, Bulgarları İstanbul'dan olabildiğince uzak tutmak isteyen Rusya'nın büyük çabası görülecekti¹⁶⁶.

Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, bir yandan İngiltere'nin desteğini sağlamaya; diğer yandan da Bulgaristan dışındaki Balkan Devletleri ile anlaşma zemini aramaya çalıştı. Osmanlı Devleti'nin uzlaşma çabalarını Sırbistan olumlu

---

¹⁶¹ büyük devletlerin, Balkan Savaşı Sırasındaki Tutumu Hakkında Bkz.; Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 65-73 ve 78.

¹⁶² Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", s. 288.

¹⁶³ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 96-98.

¹⁶⁴ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, ss. 145-146; Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 85.

¹⁶⁵ Londra Konferansı Hakkında Bkz.: Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 2**, ss. 163-224.

¹⁶⁶ Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", s. 141.

karşılıklı¹⁶⁷, Romanya uzlaşmayı kabul etmedi. Yunanistan'ın tavrıyla anlaşılamadı¹⁶⁸.

İngiltere, artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ilkesinden vazgeçerek, Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını ve barışa razı olunmasını öneriyordu¹⁶⁹. Her ne kadar Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesine, Almanya hoşnut görünse de; aslında bu durum Almanya'nın zararınaydı. Çünkü Türk ordusunun yetiştirilmesi işini Almanya üstlenmişti ve oluşan mağlubiyetten Almanya'ya da pay çıkarılacaktı¹⁷⁰.

Neticede, Balkan Savaşı'nı bitirmek üzere Londra Barış Konferansı ve Londra Büyükelçiler Konferansı, 17 Aralık 1913'te toplandı¹⁷¹. 8 Ekim 1912'de, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla başlayan I. Balkan Savaşı, 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Barışı ile sona erdi. Londra Barışı'na göre: Arnavutluk, bağımsızlığını kazandı. XIX. Yüzyılın ortalarından beri anlaşmazlık konusu olan Girit Adası Yunanistan'a verildi. Osmanlı Devleti'nin Trakya sınırı, Edirne'yi dışarıda bırakacak şekilde Midye-Enez hattı oldu¹⁷². Rusya'nın 'ısrarıyla', Arnavutluk limanlarından biri Sırbistan'a verildi¹⁷³. Balkan Devletlerinin, I. Balkan Savaşı sonunda, kazanç ve kayıpları hakkında bkz¹⁷⁴:

Devlet Adı	Savaşta Kazancı		Savaş Sonrası Durumu	
	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus
Bulgaristan	25.257 km ²	984.000	121.062	5.322.000
Yunanistan	55.919	1.859.000	120.060	4.400.000
Sırbistan	41.873	1.942.000	87.300	4.942.000
Karadağ	5.590	161.000	15.017	435.000
Arnavutluk	-	-	25.734	800.000

¹⁶⁷ Zira Rusya, Sırbistan'a bu yönde telkinlerde bulunuyordu (Bkz.: Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 97-98.).

¹⁶⁸ Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", s. 234.

¹⁶⁹ Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", s. 237.

¹⁷⁰ Akman, "**Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk'un Balkan Ülkeleri ve Etnik Yapısı Üzerine Stratejik Hedefleri**", s. 57; Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 84.

¹⁷¹ Richard C. Hall, **Balkan Savaşları (1912-1913) I. Dünya Savaşı'nın Provası**, Çev.: M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003, ss. 92-98; Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 90-92; Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", s. 291; Ayrıca Londra Büyükelçiler Konferansı Hakkında Bkz.: Necdet Hayta, "Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995 İstanbul)**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, ss. 438-452.

¹⁷² Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 228.

¹⁷³ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 100.

¹⁷⁴ Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, s. 58.

Talat Paşa Londra Konferansı'nı şu sözlerle değerlendiriyordu: *“Arnavutluk’un ve Makedonya’nın büyük bir kısmında Türklerin çoğunluğu oluşturduğu göz önüne alınmadan 1913 yılında Londra Konferansı kıyıcı bir operatör gibi ameliyatlara girişti ve Balkan haritası üzerinde bıçağını serbestçe oynattı. Ancak bu ameliyat istenen sonucu vermediğinden başka kısımlar da hastalandı. Böylelikle bütün Avrupa, tedavisi elden gelmeyen bir hasta olmaya mahkûm edilmişti¹⁷⁵.”*

Londra Barışı, Osmanlı Devleti'nin şimdiye kadar imzaladığı en ağır ve ‘izzet-i nefis bakımından da en küçültücü’ anlaşmalardan biriydi. Özellikle Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılması ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasında çok az bir toprağının kalması, halkta, idari ve askeri çevrelerde büyük tepkilere yol açtı¹⁷⁶. Ayrıca başta İngiltere olmak üzere büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin bu zor anlarında, Osmanlı maliyesini kontrol altına almayı düşünüyorlardı. Osmanlı maliyesi yabancı devletlerin kontrolü altına girince, silahlanması da sınırlandırılacak, dolayısıyla kendisini koruyabilecek imkânlardan mahrum kalacaktı. Osmanlı Devleti kendini koruyamayacak kadar zayıf düşecek ve Bulgaristan Boğazları işgal edebilecekti. Bu da Rusya'nın emellerini tehlikeye düşürüyordu. Rusya'nın muhalefetiyle bu öneri kabul edilmedi. Rusya, Bulgaristan tehlikesine karşı Osmanlı Devleti'nin zor durumundan, dostluk maskesi adı altında faydalanma yolları aradı. Rus Büyükelçisi, bu hususta Osmanlı Devleti'ni ikna etmekle görevlendirildi¹⁷⁷.

Balkan Savaşları'nın mimarı olan Rusya, Balkan Savaşları sırasında Rusya'da, Kafkasya'da ve Kars'ta; Rum ve Ermeni köylerinden Slav birliği için para ve aynî yardım toplayarak Balkan Devletlerine gönderdi. Rusya'nın Balkan Devletlerine desteğine karşılık Türkistan ve Kafkasya Türkleri de, Türklere yardım toplamak için Rusya'dan izin aldı [Ancak Elviye-i Selase'de yardım toplama işini gizli yapmak zorunda kalmışlardır.]. Toplanan yardımlar Kars'taki Türk Konsolosu Cemal Bey'e teslim edildi. Cemal Bey'de bu yardımları, ‘Hicaz Demiryolu’ ve ‘Balkan Harbzedeleri’ için kullanılmak üzere İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne¹⁷⁸ gönderdi. Türkistan ve Kafkasya'da toplanan yardımlarsa Bakü'de, İslam Cemiyeti

¹⁷⁵ Talât Paşa, **Talât Paşa'nın Anıları**, s. 28; Talât Paşa, **Talat Paşa'nın Hatıratı**, s. 19.

¹⁷⁶ I. Balkan Savaşı'nın İç ve Dış Basındaki Yankıları İçin Bkz.: Halûk Harun Duman, **Balkanlara Veda**, İstanbul: Duyap Yay., 2005, ss. 69-103.

¹⁷⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 181.

¹⁷⁸ “Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti” adıyla 11 Haziran 1868'de kuruldu. 1877'de “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti”, 1923'te “Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti”, 1935'te “Türkiye Kızılay Cemiyeti” ve 1947'de “Türkiye Kızılay Derneği” adını alan kuruluş halen hizmet vermektedir.

Hayriyyesi'nde birleştirildikten sonra İstanbul'a gönderildi. Elviye-i Selase ve Kafkasya'daki Türkler, Balkan Savaşları'na yalnızca maddi yardım yapmadı; Balkan Savaşları'na gönüllü olarak da katıldı. Enver Paşa'nın himayesi altında dört taburluk kurulan alaylarda Bulgarlara karşı, gönüllü olarak savaştı¹⁷⁹.

2.5.2. II. Balkan Savaşı

I. Balkan Savaşı'nı kazanan Balkan Devletleri arasında, kazanılan toprakların paylaşımı sorunu çıktı. Artık dünkü müttefikler düşman olmuş, kazanılan zaferin sonuçlarını yıkacak olan uzlaşmazlıklar, tartışmalar ve karşılıklı kuşkular dönemi başlamıştı¹⁸⁰. Kazanılan toprakların dağılımı, hiçbir Balkan Devleti'ni memnun etmedi. 1912 Aralığından, 1913 Ocağına kadar geçen sürede, Balkan Devletleri hedeflerine ulaşamadılar, kendi büyük devletlerini kuramadılar, 'hayal kırıklığına' uğradılar. Bulgaristan Makedonya konusunda, Sırbistan ve Yunanistan ile anlaşmazlığa düştü. Makedonya'nın büyük bir bölümünün Bulgaristan'da kalmasına, Sırbistan ve Yunanistan itiraz etti. Bulgaristan da, Selanik'in Yunanistan'da bırakılmayacağını sürekli olarak yineledi. Yunanistan, Bulgaristan'ın Dedeğaç ve Kavala'yı almasından rahatsızdı. Sırbistan ise Bulgaristan'ın Manastır'a yayılıp, Yunanistan ile arasına girmesinden çekinmekteydi¹⁸¹.

I. Balkan Savaşı öncesinde imzalanan İttifak Anlaşmaları, Rusya'ya, müttefikler arası anlaşmazlıklar durumunda müdahale hakkı tanıyordu. Rusya, bu hakkı kullanmaya karar verdi. Zaten Rusya, Balkan bölgesiyle en az Osmanlı Devleti kadar ilgiliydi. Bu sırada Romanya sorunu patlak verdi. Romanya, savaşın başlangıcından itibaren, Balkan bölgesinde kendisi için elverişsiz siyasal sonuçlar doğurabilecek sınır değişiklikleri olmadığı müddetçe, savaşa katılmayacağını ilan etmişti. Aksi halde uygun bir tazminat talebinde bulunacağını da bildirmişti. Bulgaristan'ın hızlı ilerleyişi, Romen sınırında büyük ölçüde nüfus ve toprak artışına sahip bir Bulgaristan oluşumunu haber veriyordu. Bu durum üzerine Romanya, Tuna üzerinde stratejik konumunu güvence altına almak amacıyla, Bulgaristan'dan Dobruca'da bazı toprak tavizleri elde etmek için bunu bahane etti. Tourtukai'nin ve bu kentin batısında bir noktadan başlayıp Karadeniz kıyısında Baltchik'e kadar uzanan Bulgar toprağından bir parçanın Romanya'ya devrini ve bu şekilde bir sınır düzenlemesini istedi. Bulgaristan ve Romanya'nın tercihiyle Rusya bu konuda

¹⁷⁹ Dayı, *Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma*, s. 23.

¹⁸⁰ Sazanov, *S. Sazanov'un Anıları*, s. 101.

¹⁸¹ Akman, "Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk'un Balkan Ülkeleri ve Etnik Yapısı Üzerine Stratejik Hedefleri", s. 58.

hakem oldu. Sazanov'un daveti üzerine Petersburg'ta, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya Büyükelçileri 1-15 Nisan 1913'te, bu meseleyi incelemek üzere toplandılar. İttifak Devletleri başlangıçta Romanya'nın isteklerini destekleseler de, sonuçta Rusya'nın görüşlerine katıldılar. Buna göre Silistre, Romanya'ya bırakılıyor; Silistre'den ayrılmayı arzulayan Bulgarların zararını ödemeyi Romanya üstleniyordu. Bulgaristan, kendi yönünden Karadeniz'e kadar sınır boyunca hiçbir tahkimat yapmamayı taahhüt ediyor ve fethettiği bölgelerdeki Romenlerin özel haklarını, din ve eğitim özerkliğini tanımayı kabul ediyordu¹⁸².

Bu karar Romanya ve Bulgaristan tarafından kabul edilmedi. Romanya, Güney Dobruca'da Bulgaristan'dan daha fazla taviz koparmak istedi. Etnik olarak Bulgar olan bir kasabanın yitirilmesi Bulgaristan'ı rahatsız etti. Rusya'nın ikili oynaması, Sırbistan ile giderek büyüyen anlaşmazlıkta arabuluculuk etmesi için Rusya'ya güvenen Bulgaristan'ı, çıkarlarını korumak için yaslandığı gücün güvenilirliği konusunda şüpheye düşürdü. Rusya, Bulgaristan'ın mevcut toprak bütünlüğünü koruması, Bulgaristan Mart 1912 anlaşmasına ve Rus garantörlüğüne güvenemezdi¹⁸³. Tüm bu anlaşmazlıklar üzerine Sırbistan ve Yunanistan, Bulgaristan'a karşı birleşti. 1 Haziran 1913'te Sırp-Yunan ittifak anlaşması imzalandı. Bulgaristan'ın 29-30 Haziran gecesi Sırp ve Yunan birliklerine saldırmasıyla II. Balkan Savaşı başladı¹⁸⁴. II. Balkan Savaşı o kadar ani oldu ve o kadar kısa sürdü ki, büyük devletler işe karışmaya fırsat bulamadılar. Sadece Türk Ordusu Edirne'yi almak üzere harekete geçtiğinde, protesto ettiler ve Londra Anlaşması'nın değiştirilemeyeceğini bildirdiler¹⁸⁵.

Yunanistan ve Romanya da, Bulgaristan'a savaş açtı. Bu suretle Bulgaristan üç cephede birden savaşa girişmiş oldu. Osmanlı Devleti, Balkan Devletlerinin kendi aralarındaki savaştan faydalanmayı bildi. Zaten Çatalca hattı boyunca, 300.000'e yakın Türk askeri vardı. Bu kuvvetlerle Meriç'e kadar ilerlenip, Edirne kurtarılabilirdi. Ancak Sadrazam Sait Halim Paşa ve Kabinesi 'İngiltere ve Rusya'nın müdahalesinden çekindikleri için askeri harekete girişemiyorlardı. Buna karşın, Enver Paşa başta olmak üzere ordunun genç subayları derhal hareket geçilmesi gerektiğini, haklı olarak, savunuyorlardı. Bu amaçla, Enver Paşa ve birkaç

¹⁸² Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 102- 104.

¹⁸³ Hall, **Balkan Savaşları (1912-1913)**, ss. 128-129.

¹⁸⁴ Akman, "**Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk'un Balkan Ülkeleri ve Etnik Yapısı Üzerine Stratejik Hedefleri**", s. 59.

¹⁸⁵ Ülman, "**Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu**", s. 291.

arkadaşı Harbiye Nazırı İzzet Paşa'yı sıkıştırmaya başladılar. İzzet Paşa, 'Babîâli baskını' iyi hatırladığından bu isteği yerine getirdi: Başkomutan sıfatıyla Türk Ordusu'na Meriç Nehri istikametinde Edirne'yi geri almak için yürüyüş emrini verdi. Türk Ordusu Midye-Enez'i aşarak, 22 Temmuz 1913'te, Avrupa'daki ilk başkentini; Edirne'yi geri aldı¹⁸⁶.

Edirne'nin geri alınması, manevi olarak ezilen Türklerin maneviyatını yükseltti. Osmanlı Devleti'nin yeniden canlanmasını ve kuvvetlenmesini sağladı¹⁸⁷. Edirne, yeniden canlanmanın sembolü oldu¹⁸⁸. Fakat Edirne'nin geri alınması, başta Rusya olmak üzere büyük devletlerarasında sorun oldu. Zaten Edirne meselesi, Babîâli Baskını'nın da başlıca nedeniydi: Dönemin Osmanlı Hükümeti, Edirne'nin Bulgaristan'da kalmasını ister gibi davranmış; bunun üzerine Enver Paşa ve genç subaylar, 23 Ocak 1913'te Hükümet darbesi yapmıştı. Rusya ve büyük devletlerin bazıları, Edirne'nin Osmanlı Devleti tarafından geri alınmasını kabul etmek istemedi. Londra Anlaşması'nda Edirne'nin Bulgaristan'a bırakıldığı, Türklerinde Londra Anlaşması'nı tanımayarak büyük devletlere kafa tuttuğu şeklinde propagandalar yapılıyordu. Önceleri bu propagandalara kapılanlar arasında, Rusya'dan başka, İngiltere ve Fransa da vardı. Osmanlı Devleti'nin Edirne'ye yürümesi, bu devletler tarafından tepkiyle karşılandı. Edirne'den vazgeçmesi karşılığında, Osmanlı Devleti'ne 'ekonomik yardım' vaatlerinde bile bulunuldu. Ancak bu tepki ve vaatler Türkleri etkilemedi ve Edirne geri alındı. Ancak Rusya, Osmanlı Devleti'ne muhalefetten vazgeçmedi¹⁸⁹. Rus basımında Türklerin Edirne'yi geri alması hususunu eleştiren çok sert yazılar yayınlandı. Rusya, 'Osmanlı Devleti'ni yola getirmek için' büyük devletlere, Osmanlı Devleti'ne karşı bir deniz gösterisi yapmayı bile teklif etti. Almanya bu teklife yanaşmadı ve Osmanlı Devleti'ni destekledi. İngiltere ve Fransa da Rusya'nın teklifini kabul etmediler. Sazanov, büyük devletlerin kabul etmemesine rağmen deniz gösterisi yapılmasında ısrar etti ve Türklerin Edirne'yi boşaltmasını istedi. Büyük devletlerin kabul etmemesi halinde bunu, tek başına Rusya'nın

¹⁸⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 183-184.

¹⁸⁷ Talât Paşa, **Talât Paşa'nın Anıları**, s. 29; Talât Paşa, **Talat Paşa'nın Hatıratı**, s. 21.

¹⁸⁸ Edirne'ye giren öncü birliklerin Kumandanı Enver Paşa da Türk Milleti'nin uzun süredir beklediği ve özlediği "Millî Kahraman" oldu. "Hürriyet Kahramanı" ve "Trablusgarp Kahramanı" olan Enver Paşa Edirne zaferiyle, "Edirne Kahramanı" unvanını da aldı. Sadece Osmanlı Devleti'nde değil; tüm Türk-İslam âleminde itibar kazandı. İsmi tüm İslam âlemine yayıldı; Kazan'da, Türkistan'da, Hindistan'da, Kuzey Afrika'da adını duymayan kalmadı. Gazete, salname ve takvimlerde çıkan resimleri büyük bir saygıyla duvarlara asılmaya başlandı (Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 186.).

¹⁸⁹ Bulgaristan'ın Çatalca önlerine gelmesiyle, Bulgaristan'ı durdurma telaşına düşen Rusya, daha birkaç ay geçmeden aynı telaşı Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi geri almasıyla yaşadı. Rusya'nın bu tavrı, nasıl bir politika izlediğini, yoruma gerek kalmaksızın ortaya koymaktadır.

yapacağını bildirdi. Karadeniz Rus donanması Boğazlara doğru hareket ettiği zaman, Doğu Anadolu'da Ermenilerin olduğu bölgeye Rus askerlerinin gireceğini de belirtti. Hatta büyük devletlerden, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesmelerini istedi. Ancak Sazanov'un fikirleri büyük devletlerce kabul görmedi. Almanya zaten Osmanlı Devleti'nden yanaydı. İngiltere ve Fransa da, olası bir Dünya Savaşına meydan vermemek için Rusya'nın önerilerini desteklemedi. Rusya'nın da 300.000 kişilik Türk Ordusu'nu durdurması zordu. Bu gelişmeler üzerine Rusya, olup bitenlere karşı seyirci kalmak zorunda kaldı¹⁹⁰.

II. Balkan Savaşı, Bulgaristan'ın yenilgisiyle sonuçlandı. 10 Ağustos 1913'te Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında Bükreş Barışı imzalandı. Bükreş Barışı'na göre: Bulgaristan, Silistre dâhil olmak üzere Tutrakan ve Güney Dobruca'yı Romanya'ya verdi. Yunanistan Kavala'yı alarak, Dedeağaç bölgesinde Ege Denizi'ne çıktı. Sırbistan'a Manastır, İstip, Üsküp ve Priştine verildi. Karadağ'da Plevlye ve Cakova'yı aldı. Osmanlı Devleti, Bükreş Barışı hariç üç anlaşma daha imzaladı: 29 Eylül 1913'te Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşma ile Kırklareli, Edirne ve Meriç'in batı kısmında kalan Dimetoka, Osmanlı Devleti'nde kaldı. Meriç Nehri, Türk-Bulgar sınırı olarak kabul edildi. 14 Kasım 1913'te Yunanistan ile Atina Antlaşması'nı imzaladı. 13 Mart 1914'te, Sırbistan ile İstanbul Antlaşmasını imzaladı¹⁹¹.

Sazanov, Balkan Savaşları sonunda imzalanan Bükreş ve Londra Anlaşmalarının Balkan yangınının dumanları tüten kalıntılarını sadece bir tabaka külle örttüğünü; ancak bu tabakanın alevlenmeye hazır olduğunu ve zaten birkaç hafta sonra Dünya Savaşı'nın çıkacağı değerlendirmesini yapıyordu¹⁹².

Balkan Savaşlarında Balkan bölgesi Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında paylaşıldı. Paylaşma, bölgede yaşayan Türkler açısından sıkıntılı bir göç sürecinin de başlangıcı oldu. Baskıya dayanamayan Türkler, göç etmek zorunda kaldı. Göç etmeyenlerin de, Camileri yıkıldı. Mezarlıkları ve şahsi varlıkları talan edildi¹⁹³. Hâlbuki söz konusu üç anlaşmada da, kaybedilen topraklarda kalan Türklerin durumuna ilişkin hükümlere göre; Türklerin din ve mezhep özgürlüğü,

¹⁹⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 186-188.

¹⁹¹ Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", s. 303.

¹⁹² Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 131.

¹⁹³ Tufan, "Milletlerin Büyük Göçleri İçinde ve Günümüzde Türkler, Ruslar ve Bulgarlar", s. 1316; Ayrıca Bu Konuda Bkz.: Nuri Yavuz, "Balkan Savaşlarını Sona Erdiren Antlaşmaların Balkan Türkleriyle İlgili Maddelerinin Uygulanması ve Ortaya Çıkan Pürüzler", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995 İstanbul)**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, ss. 226-241.

Türkçe öğretim yapan ilk ve ortaokulların açılması gibi haklar garanti altına alınıyordu. Anlaşılan o ki, bu haklar sadece kâğıt üzerinde kaldı. Bu anlaşmalarda, İtalya ve Yunanistan'ın işgaline uğrayan ve hukuken Osmanlı toprağı olan Ege Adaları konusunda herhangi bir hüküm yoktu. Çünkü bu konu ile ilgili Londra'da 'Elçiler Konferansı' toplanmıştı. Elçiler Konferansı 1914 Şubatında Meis adası dışında İtalya'nın işgal ettiği adaların İtalya'ya; İmroz ve Bozcaada dışında Yunanistan'ın işgal ettiği adaların ise Yunanistan'a bırakılması kararını alacaktı. Ancak, bu kararlar hukuki bir değer taşımadı. Nedeniyse, İtalya ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ile ayrı ayrı antlaşmalar imzalaması gerekiyordu ki söz konusu antlaşmalar imzalanmadı¹⁹⁴.

I. Balkan Savaşı'nda olduğu gibi, II. Balkan Savaşı'nda da Rusya'nın hesapları 'alt-üst' oldu. II. Balkan Savaşı aslında, Rusya'nın, Bulgaristan'ı tutmamasından ve Romanya'nın harekete geçmesine mani olmamasından kaynaklanmıştı. Bu husus Bulgaristan tarafından gayet iyi biliniyordu. Dolayısıyla Bulgaristan'ın Rusya'ya beslediğı iyi hisler, yerini itimatsızlığa bırakmaya başladı¹⁹⁵.

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin dağılmasındaki en önemli aşamalardan biridir. Uğradığı yenilgi sonucu Osmanlı Devleti Balkan bölgesindeki geniş ve verimli topraklarını kaybetmekle kalmadı; Osmanlı Devleti'nin askeri onuru da sarsıldı. Osmanlı Devleti'nin yıkımın eşiğine geldiğini anlayan büyük devletler, Osmanlı Devleti'ni bir takım gizli anlaşmalarla paylaşmaya başlayacaktı¹⁹⁶.

Balkan Savaşı'nın kaybedilmesi, Osmanlı Devleti'nin milliyetler politikasında da köklü bir değişikliğe yol açtı. Türklerin milletleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası oldu. Birçok etnik yapıyı ve mezhebi bünyesinde barındıran imparatorluk toplumunu, Osmanlıcılık fikrinin son dayanaklarından da yoksun bıraktı. Avrupalı devletler tarafından yalnız bırakılan Türkler artık Osmanlı Devleti'nin yazgısından tek başlarına sorumluydular¹⁹⁷.

Balkan Savaşları sonunda, Ordu'yu ıslah etme kararı alan İttihat ve Terakki jandarma teşkilatını Fransa; donanma kuvvetlerini İngiltere ve kara ordusunu da Almanya yardımıyla yenilemeyi düşünüyordu¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 229.

¹⁹⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 183.

¹⁹⁶ Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", s. 292.

¹⁹⁷ Mustafa Gencer, **Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhü" 1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim**, İstanbul: İletişim Yay., 2003, s. 60.

¹⁹⁸ Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", s. 237.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Balkan Savaşlarının üç mağlubu vardır: Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan. Bu üç mağlup devlet ileride I. Dünya Savaşı'nda, aynı ittifak içinde bir araya geleceklerdi¹⁹⁹.

İttihat ve Terakki'nin, Balkan bölgesindeki Kilise ve okullar sorununu çözmesi ve dolayısıyla Balkan bölgesindeki ittifak ortamına zemin oluşturması sürekli eleştiri konusu olagelmiştir. İttihat ve Terakki: Ne yapmalıydı? Kuruluş felsefesine aykırı davranarak, Balkan milletlerini birbirine karşı kışkırtmalı mıydı? Balkan milletleri arasına nifak tohumları mı saçmalıydı? İttihat ve Terakki'nin iyi niyetini kötüye yorarak, Osmanlı Devleti'ne karşı birleşen Balkan Milletlerinin hiç suçu yok muydu?

İttihat ve Terakki, Balkan bölgesindeki sorunu çözmüştür. Aslında, Osmanlı Devleti toprakları içerisinde barış ve huzuru sağlamak sorumluluğunu taşıyan İttihat ve Terakki'nin sorunu çözmemesi acayip karşılanmalıdır. Çünkü İttihat ve Terakki: Osmanlı Devleti'ni, güçsüzlükten, parçalanmaktan ve yıkılmaktan kurtarmak istiyordu. Azınlıklara kanun önünde eşitlik vaat etmişti. Yabancı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını engellemek istiyordu. Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan tüm azınlıkları, devlete bağlı kalmaları şartıyla, hiçbir ayırım yapmaksızın kucaklamıştı. Bu düşüncelerle, Osmanlı Devleti toprakları içerisinde barış ve huzuru sağlamak için Balkan Milletleri arasındaki sorunu İttihat ve Terakki çözdü. Sorunu çözmek suç muydu? Tabi ki değildi. Ancak İttihat ve Terakki'nin iyi niyetle yaptığı birleştirici girişimi, Balkan Milletleri, ayrılıkçı emelleri için kullandılar. Bu suretle Balkan bölgesinde İttihat ve Terakki'nin barış ile sonlandırdığı sorun, Balkan faciası olarak da değerlendirilebilecek olan Balkan Savaşları'nın başlangıcı oldu.

Buna ek olarak İttihat ve Terakki'nin, güllük gülistanlık bir devlet devraldığı, her şey yolundayken devleti savaşa soktuğu gibi yanlış bir yargı vardır. Osmanlı Devleti'ni, İttihat ve Terakki'nin yıkılışa götürdüğü yargısı yanlıştır. Çünkü Osmanlı Devleti halen ayakta duruyorsa, bu büyük devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmasından sağlanan denge politikasının sonucuydu. Zaten İttihat ve Terakki iktidarda yokken Rusya, Kafkasları ve Kırım'ı ele geçirmişti. Balkan Milletlerinden bazıları özerklik kazanmış; bazıları da bağımsız olmuştu. İngiltere Kıbrıs'ı ve Mısır'ı almıştı. Fransa Cezayir'i almıştı. Özetle Osmanlı toprakları zaten parça parça

¹⁹⁹ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, 4. Baskı, Çev.: şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yay., 2000, s. 70.

kaymaktaydı. İttihat ve Terakki'nin yönetime geldiği dönemde büyük devletler arasındaki çıkar çatışması, yerini çıkar birliğine bıraktı. Bu da Osmanlı Devleti'nin sonu oldu. İttihat ve Terakki'nin amacı Osmanlı Devleti'ni yıkılışa götürmek değil aksine, eski güçlü günlerine döndürmekti.

2.5.3. Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara Yönelik Faaliyetleri

I. Balkan Savaşı'na hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti, Yanya Kalesi'nde ve Edirne'de güçlü bir savunma gösterdi. Ancak savaşın genel seyri, Osmanlı Devleti'nin aleyhineydi. Savaşın başladığı tarihten on gün gibi kısa bir süre sonra İstanbul ve Boğazlar, Bulgaristan tarafından işgal tehlikesiyle karşı karşıya kaldı²⁰⁰.

Kısa bir süre önce Osmanlı Devleti'nin eyaleti olan Bulgaristan'ın Rusya'nın onayını almadan boğazlara doğru ilerlemesi, yalnızca Osmanlı Devleti'ni değil, Rusya'yı da endişelendirdi: Bulgaristan'ın başarısı Petersburg'da duyulduktan hemen sonra Rus Bahriye Nazırı İ. K. Grigoroviç, Karadeniz Donanma Komutanına; İstanbul'da çıkabilecek karışıklıklar nedeniyle Rus savaş gemilerinin hazırlıklı olması gerektiği emrini verdi. 24 Ekim'de Bulgaristan Çorlu'da da zafer kazanınca Grigoroviç, Çar II. Nikola'ya çektiği telgrafta; Karadeniz Donanma Kumandanının İstanbul Rus Büyükelçisi ile direk iletişim kurmasını; Büyükelçiden aldığı talimata göre hareket etmesini; gerekirse bütün donanmanın İstanbul'a gönderilmesi hususunda Çarın müsaade etmesini istedi. Rusya Hariciye Nezaretinin de kendisi gibi düşündüğünü bildirdi. Grigoroviç'in telgrafı Çarı oldukça şaşırttı. Çünkü Çar, meselenin bu kadar ciddi olduğundan haberdar değildi. Bulgaristan'ın birden bire bu kadar büyümesini, İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmesini kabullenemezdi. Çar Grigoroviç'in isteklerini kabul etti. 1897'de Nelidov'un istediği yetkiler, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers'e verildi. 1912 Ekim sonlarında Rusya, İstanbul'a donanma gönderme kararı almış oldu²⁰¹.

Rusya, Giers'e yetkilerini bildiren telgrafı gönderdi: Türk Ordusu düzensiz bir şekilde geri çekildiği zaman; İstanbul'da meydana gelmesi muhtemel olan karışıklıklar sırasında; Hıristiyan halkı koruma zorunluluğunun gereği olarak; Rus donanmasını çağırma gereği doğacaktı. Ayrıca Bulgaristan İstanbul'a girdiğinde; Rus donanmasının İstanbul sularında bulunması gerektiği fikri de böyle bir çağrıyı

²⁰⁰ I. Balkan Savaşı'nın "Askeri Safhaları" İçin Bkz.: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Osmanlı Devri Balkan Harbi**, 2. Baskı, C: 1-7, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993; Artuç, **Balkan Savaşı**, ss. 116-243; Duman, **Balkanlara Veda**, ss. 215-221; Andonyan, **Balkan Savaşı**, ss. 255-495; Ağanolu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, ss. 49-58; Hall, **Balkan Savaşları (1912-1913) I. Dünya Savaşı'nın Provası**, ss. 30-91.

²⁰¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 172-174.

gerektirecek; İstanbul ve Boğazlar hakkında Rusya'nın çıkarlarına ters bir karar alınmaması için baskı aracı oluşturabilecekti²⁰².

Rusya'nın amacı, Giers'e gönderilen telgraftaki gibi, yalnızca Boğazlar hakkında Rusya'nın çıkarlarına ters kararların alınmasını önlemekten ibaret değildi. 20 Ekim tarihli Rus belgesine göre, Rusya'nın amacı çok daha fazlaydı. Belge de özetle şu bilgiler-öngörüler vardı: İstanbul'da karışıklık çıktığı takdirde, İstanbul'a donanma gönderildiği gibi; Rus Elçiliğini ve Rusya'nın çıkarlarını korumak amacıyla, karaya asker çıkarılması da gerekecekti. Şayet karaya çıkarılan askerler yetersiz olur ve karışıklıklar büyür ve bir ihtilal havası oluşursa, diğer büyük devletlerde Rusya gibi hareket edecekti. Rusya diğer büyük devletlerden daha hızlı ve daha fazla kuvvet gönderirse çıkarlarını daha fazla koruyacaktı. Küçük bir olayı bahane ederek Boğaza çok fazla asker göndermeli, mesela Büyükdere'yi işgal etmeliydi. İşgal uzatıldığı takdirde orada kalıcı olunabilecek ve Boğazlar meselesinin Rusya lehine çözülmesi sağlanabilecekti. Şayet harekete geçmek için uygun bir olay olmazsa, bu olay Rusya tarafından çıkarılacaktı. Boğazların tamamını işgal etmek mümkün değilse de Büyükdere'nin işgali bile Rusya için çok önemliydi²⁰³.

Belgeye göre Rusya'nın istekleri oldukça açıktı. Fakat olaylar Rusya'nın istediği gibi gelişmeyecekti. Şayet olaylar Rusya'nın isteği gibi gelişse bile, Rus donanmasının, söz konusu çıkarmayı yapacak teçhizatı ve kapasitesi yoktu²⁰⁴.

Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin anlaşması üzerine Rusya, beklediği fırsatı bulamadı. Emellerine ulaşamadı. İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerini ertelemek zorunda kaldı. Emellerini gerçekleştirmek üzere ilgili birimlere, plan ve proje hazırlamaları talimatını verdi. Karadeniz 2. Harekât Dairesi Başkanı Deniz Kurmayı Üsteğmen Nemits'in, 25 Kasım 1912 tarihli raporu, bu talimat üzerine hazırlandı. Bu rapor, daha üst rütbelilerin bu yoldaki çalışmalarına kaynak oluşturdu ve en üst kademelerde kabul gördü. Nemits raporunda, kendinden önce yazılan raporlar gibi, İstanbul ve Boğazların ele geçirilmesi için öngörülerde bulunuyordu. Ancak daha önce yazılan raporlar İstanbul ve Boğazların yalnızca 'stratejik', 'siyasi' ve 'tarihi' boyutuna değinirken; Nemits'in raporu Boğazların her şeyden önce, 'ekonomik' öneminin altını çiziyordu. Bunda, Trablusgarp Savaşı sırasında Boğazların kapatılması ve Rusya'nın uğradığı ekonomik zarar etkili olmuş

²⁰² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 174.

²⁰³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 174-176.

²⁰⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 176.

olabilir. Nemits raporunda; Boğazlardan savaş zamanında da Rus ticaret gemilerinin geçmesi gerektiğini; bunun da Boğazların ve çevresinin Rusya tarafından işgaliyle mümkün olacağını vurguluyordu. Balkan bölgesinde gelişen olayların Rusya'nın aleyhine olduğunu; oluşan Slav kardeşliğinden memnuniyet duyduğunu; fakat Boğazlar meselesinin Slav meselesi değil, tamamıyla Rus meselesi olduğunu belirtiyordu. Kendisinden önce yazılmış raporlarda olduğu gibi Nemits'in raporunda da; İstanbul ve Boğazların, 'o anki şartlar gereği', işgalinin mümkün olmadığından diplomatik yollarla işgal zeminin hazırlanması öneriliyordu. Nemits'e göre bunun üç yolu vardı: Birincisi: Boğazlar yine Osmanlı Devleti'nin elinde kalır, yalnızca Rusya'nın savaş gemilerine geçiş hakkı tanınırdı. Ancak Osmanlı Devleti'ne tahkim hakkı verilirse, Rusya'nın bu imtiyazı boşa giderdi. İkincisi: Boğazlar tüm devletlerin gemilerine açık olur ve Türklere tahkim hakkı verilmezdi. Bununda iki şekli vardı: İlki, uluslararası bir anlaşmayla Boğazlar, Osmanlı Devleti'nin tasarrufuna bırakılır ve Slav Devletlerin birine dahi devredilmezdi. İkincisi Rusya tahkim edilmemiş Boğazları kontrol hakkına sahip olur ve aynı zamanda Rus savaş gemilerine; Boğazlardan serbestçe geçiş, İstanbul Boğazında duraklama ve Çanakkale boğazının her iki sahilinde Rus savaş gemilerine demirleme yeri sağlanırdı ki bu, ziyadesiyle Rusya'yı memnun ederdi. Üçüncü şıkka göreyse Rusya İstanbul Boğazı'nın yukarı kısmını tahkim etme imkânını elde ederdi. Ancak bu imkân, başka bir devletin taviz olarak Çanakkale Boğazını ele geçirmesi karşılığındaysa, kabul edilemezdi²⁰⁵.

Nemits, Balkan Savaşlarının çözümünde Rusya'nın elde etmesi gereken tavizleri de sıralıyordu: Rusya, Osmanlı Devleti ile ikili imzalayacağı anlaşmada, savaş zamanında da Boğazlardan geçiş hakkı; savaş gemileri için İstanbul Boğazında, Marmara ve Ege'de tahkimli dayanak noktaları bulundurma (üs) hakkı almalıydı. Boğazların Osmanlı Devleti'nde kalması hususunda ısrar etmeli; Marmara'da üçüncü bir devletin üs almasına müsaade etmemeli; Boğazlarda uluslararası bir komisyon kurulmasına karşı koymalıydı. Osmanlı Devleti'nden, Boğazlarda mayın tarlaları yapılmaması, donanma bulundurmaması ve Boğazların tahkim edilmeyeceğine dair taahhüt almalıydı²⁰⁶.

Nemits'in amiri Rus Deniz Kurmay Başkanı Amiral Prens Limen de, 25 Kasım'da Grigoviç'e bir rapor sundu. Prens Limen raporunda Rusya'nın

²⁰⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 176-178.

²⁰⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 178.

Anadolu'yu, Balkan bölgesini ve Ege'deki adaları işgal ettiği takdirde, Karadeniz'den Akdeniz'e serbestçe çıkabileceğini belirtiyordu. Ancak bu rapor ütopyadan başka bir şey değildi²⁰⁷.

Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti aleyhine geliştiği sırada, Sazanov Çar'a, Balkan Devletlerinden herhangi birinin İstanbul'u işgal etmesinin muhtemel olduğunu; Boğazlar Meselesinin Rusya lehine halledilmesi için harekete geçme zamanının geldiğini bildirdi²⁰⁸. 28 Mart 1913'te de Giers'e, İstanbul'da karışıklıklar çıktığı takdirde kendisine verilen Karadeniz donanmasını çağırma yetkisini kullanabileceğini bildirdi²⁰⁹.

22 Mayıs 1913'te Grigoviç, Sazanov'a çektiği telgrafta: Boğazların yabancı bir devlete geçmesinin Rusya açısından zararlarına değinmiş; Rusya'nın Boğazlar hakkında yakında yine hak iddia edebileceğini; bunun içinde inşa halindeki Rus savaş gemilerinin bir an önce tamamlanması gerektiği; Rus Donanması kuvvetli bir hale gelmeden Rusya'nın Boğazlar meselesini 'kurcalamamasının' menfaati gereği olduğunu bildiriyordu. Bir ay kadar sonra, Haziran ayında, İstanbul'a yakın bir yerde 'mirî' araziden toprak satılacağı haberi Rus çevrelerince duyuldu. Rusya Maliye Nezareti böyle bir satış olduğu takdirde, toprağın satın alınması için gerekli parayı vereceğini açıkladı. Çünkü söz konusu toprak alındığı takdirde, Rusya İstanbul'a yakın, Rus kuvvetleri için dayanak olabilecek bir yer elde etmiş olacaktı. Ancak çok geçmeden bu haberin yalan olduğu anlaşıldı. Yalan da olsa bu haber o tarihlerde, Rusya'nın, İstanbul ve Boğazlara sokulmak için hiçbir fırsatı kaçırmayacağını bir kez daha gösterdi. Örneklerde de görüldüğü gibi, Rusya, önüne çıkan her fırsatı değerlendirmenin yollarını arıyor; İstanbul'u ve Boğazları işgal için fırsat kolluyordu. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi donanması yeterli olmadığı için, donanmasını yeterli seviyeye çıkartması gerekiyordu. O zamana kadar da, statükonun korunmasına gayret ediyordu²¹⁰.

Rusya, II. Balkan Savaşı sırasında da Boğazları ele geçirmenin yollarını aradı. İlgili birimlere, yine, 'Boğazlar Meselesini' çözümlmek üzere çalışmalar yapma emrini verdi. Ayrıca uzman sıfatıyla Yüzbaşı²¹¹ Nemits'in de görüşlerine başvurdu. Haziran 1913'te Rus Hariciyesi ile görüşen Nemits; Rus donanmasının, planlanmış

²⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 178-179.

²⁰⁸ Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, s. 55.

²⁰⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 180.

²¹⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 182-183.

²¹¹ 'Beğenilen' çalışmalarından dolayı Yüzbaşı rütbesine yükseltilmiştir (Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 189).

olan inşaatını tamamladıktan sonra Boğazları alabilecek bir güce ulaşabileceğini; onun da ancak 1917-1919 yılları arasında gerçekleşebileceğini söylüyordu²¹².

Rusya, Doğu Anadolu'da daha güçlü hale gelebilmek için 1913 Kasım'ında Osmanlı Devleti ile bir ticaret anlaşması imzaladı. Anlaşma ile Rusya, gümrük duvarlarının %4 oranında artırılmasını kabul etti; karşılığında da Doğu Anadolu bölgesinde demiryolu imtiyazları aldı²¹³.

Boğazları ele geçiremeyen Rus Hariciyesi, 1913 yazında, Doğu Anadolu'da izleyeceği politikalarını da gözden geçirdi ve yeni esaslar belirledi. Sazanov 6 Aralık 1913'te, bu esasları Çar II. Nikola'ya rapor halinde sundu. Sazanov raporunda II. Balkan Savaşı sonrası oluşan siyasi atmosferi şu şekilde değerlendiriyordu: Osmanlı Devleti'nin İstanbul ve Boğazlarda güçlenmesine rağmen içişlerinde ve iktisadi anlamda çalkantılı bir durumda olduğunu; uzun süre devamının şüpheli olduğunu bu nedenle büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nden pay koparma derdine düştükleri değerlendirmesini yapıyordu. Osmanlı Devleti'nin yaptığı askeri hukuki ve kültürel reformların amacına ulaşmadığını; dışarıdan gelebilecek darbelere dayanamayacağını ve Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerini, çekincelerini de yineliyordu. Zayıf bir Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı'nda Boğazları kapatarak, Rusya'yı 100 milyon rublelik zarara uğrattığını; Boğazları güçlü bir devletin alması durumunda Rusya'nın uğrayabileceği zararları; hatta toprak olarak da genişleyerek Rusya'yı zor durumda bırakacağını dile getiriyordu. Bu nedenle Boğazlara asla başka bir devletin yerleşmesine müsaade edilmemesi gerektiğini; Boğazları elde etmek içinde Karadeniz'de güçlü bir donanmanın zorunluluğunu vurguluyordu²¹⁴.

Şöyle de bir gerçek vardı ki Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmek şöyle dursun; Osmanlı Devleti tarafından ele alınan denizcilik programı gerçekleştirildiği takdirde, kendini savunmaktan bile aciz kalacaktı. Türk Donanması 1914-1916 yıllarında gemilerinin vasıfları, toplarının çokluğu ve ateş gücü bakımından, Rus Karadeniz Donanmasından daha üstündü. Hatta bu yüzden, Osmanlı Devleti'nin daha da üstün duruma gelmemesi için, İngiltere'ye verdiği

---

²¹² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 188-189.

²¹³ Tokay, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış ilişkileri: 1908-1914", s. 50.

²¹⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 189-190; Bu Konu Hakkında Ayrıca Bkz.: Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik?** 1, ss. 94-95; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: 2, Kısım: 3, 3. Baskı, Ankara: TTK, 1991, ss. 309-317.

Sultan Osman ve Sultan Reşad Zırhlılarının²¹⁵ teslimini, diplomatik yollarla geciktirme teşebbüsünde bulunacaktı. Rusya, aradaki farkı kapatmak için, 1917'ye kadar tüm donanma inşaatını tamamlama kararı almıştı. Sazanov bu gerçeği görmüş ve raporuna eklemişti²¹⁶. Ayrıca önlem amacıyla da şu tavsiyelerde bulunmuştu²¹⁷:

1. Karaya çıkarılacak askerlerin seferberliğinin çabuklaştırılması gerekmektedir.
2. Hareket için gerekli yollar inşa edilmelidir.
3. Karadeniz Donanması takviye edilmelidir.
4. Karadeniz'de taşıt gemileri artırılmalıdır.
5. Kafkasları aşan demiryolu inşa edilmelidir.

Sazanov, son olarak Osmanlı Devleti'nde statükonun uzun müddet korunması gerektiğini belirtti; Rusya'nın büyük devletleri ve Balkan Devletlerini yanına alması gerektiğini vurguladı ve Çar'dan konuyu görüşmek üzere 'Hususi İstişare Meclisi'ni toplamasını istedi²¹⁸. Sazanov'un raporu birçok açıdan Nemits'in raporu ile örtüşüyordu. Aslında Rusya'nın, İstanbul'un ve Boğazların işgali ile ilgili hazırlattığı tüm raporlar, aşağı-yukarı birbirine benziyordu. Rusya'nın, Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri noktasında birbirini yineliyordu.

2.6. Türk-Alman Yakınlaşmasına Rusya'nın Tepkisi: Liman Von Sanders Heyeti

Türk Ordusu'nun askeri eğitimi, uzun süredir Alman General Von Der Goltz'a emanet edilmişti. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin I. Balkan Savaşı'ndaki ağır yenilgisi, Almanya'yı üzmüş ve doğal olarak Yakındoğu'da Almanya'nın saygınlığını önemli ölçüde azaltmıştı. Osmanlı Devleti'nin de isteğiyle Almanya, Türk Ordusu'nun yeniden yapılandırma işini üstlendi. Bu amaçla Alman generaller, Türk Ordusu'nda komutanlık edecek, Alman subaylar askeri okulların başında yer alacak ya da 'danışman' sıfatıyla Genelkurmay'a, levazıma ve sağlık servislerine gireceklerdi. Bunun yanı sıra "eğitmenlik" görevlerine de devam edeceklerdi²¹⁹.

1913 Mayıs'ında Osmanlı Devleti ve Almanya arasında, Türk Ordusu'nun Almanya tarafından ıslahı hakkında bir ön anlaşma sağlanmıştı. 27 Ekim 1913'te

²¹⁵ Zırhlı: Büyük bir bölümü mermilere ve uçak bombalarına karşı bir zırhla korunmuş, genellikle büyük tonajlı açık deniz gemisi. (**Türkçe Sözlük 2 K-Z**, 9. Baskı, Haz.: İsmail Parlatır ve Diğerleri, Ankara: TTK, 1998, s. 2511.).

²¹⁶ Bkz.: Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 192.

²¹⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 191.

²¹⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 191-192.

²¹⁹ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 139.

imzalanan Türk-Alman Anlaşması'na göre²²⁰ Liman Von Sanders, beş yıl süreyle Osmanlı Devleti hizmetinde bulunacak ve askeri misyonunun dışında Türk Ordusu'nun başına geçecekti²²¹.

Çar II. Nikola bir düğün için 1913 Haziran'ında Berlin'e gitmiş, Berlin'de İngiltere Kralı ve Alman Kralıyla da görüşmüştü. Berlin'den dönmeden önce Alman Kralı II. Guillaume, Çar II. Nikola'ya Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine, Liman Von Sanders başkanlığında bir Alman askeri heyetin İstanbul'a gönderileceğini ve Çarın buna itiraz etmemesini umduğunu söylemişti. Buna karşılık Çar da, 'yeni görevin öncekilerden farklı olmaması halinde' bir sakınca görmediğini ifade etmişti²²².

Çar'ın sorun olmayacağını bizzat belirtmesine rağmen, Sanders Heyeti Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerginliğe sebep oldu²²³. Rusya, Sanders Heyeti'nden tedirgin oldu. Rusya'ya göre, tedirgin olması için birçok neden vardı: Alman Subayları Boğazları kontrol edebilecekti. Boğazlar Almanya ile savaş durumunda kapanabilirdi. Bu da Rusya'nın Karadeniz üzerinden ticaret yapma hayaline, hayati bir darbe vurulması anlamına geliyordu. Şayet İstanbul'da herhangi bir kuşatma haberi bildirilirse, Alman generalin başkentte hemen hemen en yetkili kişi olacağı ve kendi iyiliği için Almanya'ya güvenerek; diğer Büyükelçileri önemsemeyeceğini iddia ediyordu. Büyükelçilerin önemsenmemesi olayının dikkate alınmasıyla, Grand Vizier biraz baskıdan sonra İstanbul'da herhangi bir kuşatma haberi bildirilirse İstanbul birliklerinin komutasının Corps d'Armee birlikleriyle değil; askeri yönetimle komuta edileceğini açıkça bildirdi²²⁴.

Öte yandan boğazları kapatmak gibi bu kadar önemli bir karar, sadece bütün kabine üyeleri tarafından verilebilirdi. Ayrıca bu kararın kabulü halinde Alman Genelkurmay Başkanlığı ya çok az söz hakkı alacak; ya muhteşem bir komutayı elde etmiş olacak; ya da sadece askeri bir tavsiyeci olacaktı²²⁵.

Sanders'in geniş yetkilerle İstanbul'a gönderilmesi haberi Rusya'da büyük tepkilere yol açtı²²⁶. Sanders İstanbul'a atandıktan sonra Rusya ve Almanya ilişkileri,

²²⁰ Anlaşma İçin Bkz.: Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, ss. 286-287.

²²¹ Tokay, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış ilişkileri: 1908-1914", ss. 51-52.

²²² Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 137-139; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, ss. 283-284.

²²³ Bkz.: Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, ss. 288-295.

²²⁴ **British Documents On Foreign Affairs**, s. 426.

²²⁵ **British Documents On Foreign Affairs**, s. 426.

²²⁶ Sanders'in Görev ve Yetkileri Hakkında Bkz.: Z. Berrin Sönmez, "**Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi (1913-1914)**", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1986), s. 36.

adeta İstanbul ve Boğazlar ekseninde gelişmişti. Rus basınında da Almanya ve Osmanlı Devleti aleyhine yazılar yayınlandı. Sanders İstanbul'daki 1. Kolordu'nun Kumandanı olacak, böylece İstanbul ve Boğazlardaki Türk kuvvetleri tamamıyla bir Alman Generalin kontrolüne girecekti. Alman askeri heyeti, Rusya tarafından sert bir şekilde eleştirildi. Rusya, bunu kendi açısından tehlikeli bir durum saydı²²⁷. Sanders Heyeti'nin gelmesine şiddetle karşı çıktı²²⁸.

Rusya Hariciye Nazırı Sazanov da Osmanlı Devleti'nin Rus baskısı karşısında Almanya'ya yaklaşmasına hak verdiğini anılarında şu cümlelerle dile getiriyordu:

“Türkiye'nin gerçekten de, Rusya'nın güçlü bir baskısı durumunda, Alman hükümetinin yardımına hiç olmadığı kadar güvenme hakkı vardı. Daha önce dediğim gibi, dost ve müttefiklerimiz, İstanbul'da farklı bir politika izliyorlardı ve biz onların bu konuda ciddi bir desteğine güvenemezdik. O halde Türklerin karşısında yalnızdık: Onlar da bunu bizim kadar iyi biliyorlardı. Bu durumda, Doğu'da tamamen etkisiz ve hep kuşkulu olan bir yola, ikna yoluna başvurmalıydık.

“Daha ciddi bir önlem Küçük Asya (Anadolu kastedilmektedir.) sınırındaki birliklerimizi güçlendirmek olabilirdi. Ama hiçbir saldırı amacı gütmememize rağmen sadece olasılığı bile Fransız ve İngiliz hükümetlerini ürpertmeye yetiyordu. Bir tek, Almanya ile birlikte Türkiye'de giriştiğimiz Ermeni vilayetlerinin reformu konusundaki müzakerelerin başarısızlığı durumunda ancak bu önlem alınabilirdi. O sırada, gerçekten de, bu önlem Türkiye'ye olduğu kadar Almanya'ya karşı da yöneltilmiş gibi olacaktı ve Avrupa savaşına yol açabilirdi. Alman askeri heyeti sorunu, keskin safhasından çıkıp, uzun süreli bir tartışma içine girmeden önce, temel amacımız, etkilerini çıkarlarımız aleyhine geliştirmesine engel olmak için Liman Von Sanders'in rolünü sınırlandırmak olmalıydı.”²²⁹

Sazanov, Sanders Heyeti'nin İstanbul'a gelmesini ‘İstanbul karargâhının Almanların eline geçmesi’ olarak yorumladı ve Almanya'nın İstanbul ve Boğazlara yerleşmesini, ‘Rusya'nın ölümü-mahkûmiyeti’ olarak değerlendirdi. Rusya'nın bu duruma asla kayıtsız kalamayacağını açıkladı²³⁰. Bu konuda Petersburg Alman Büyükelçisi ile görüştü. Sanders'in görevinin, koşulları ne olursa olsun askeri nitelikte olduğu ve bu konunun zaten Berlin'de iki imparator tarafından görüşüldüğü

²²⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, ss. 193-194.

²²⁸ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: 1 I. Dünya Harbi*, İstanbul: Nehir Yay., 1990, ss. 76-78.

²²⁹ Sazanov, *S. Sazanov'un Anıları*, ss. 158-159.

²³⁰ Sazanov, *S. Sazanov'un Anıları*, s. 210.

yanıtını aldı. Elbette bu yanıt Sazanov'u tatmin etmedi ve Rusya, Sanders'in görev koşullarının ortadan kaldırılması ya da en azından hafifletilmesi için harekete geçti. Osmanlı Devleti, Almanya ve diğer büyük devletler nezdinde girişimlerde bulundu²³¹.

Hâlbuki Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'ndaki yenilginin üzerine askeri teşkilatını kuvvetlendirme ve düzenleme kararı almıştı. Bu amaçla İngiltere'den Türk Donanması'nın başında bulunması için bir amiral istemiş; İngiltere de Amiral Limpus başkanlığında bir heyeti İstanbul'a göndermişti. Bu suretle Türk Donanması bir İngiliz'in emrine verilmişti. Ayrıca, Jandarma'nın düzenlenmesi işi İtalya'ya; maliye ve gümrüklerin düzenlenmesi işi Fransa'ya verilmişti. Bunlara ses çıkarmayan Rusya, Sanders'in gelmesine şiddetle karşı çıkıyordu²³².

Çünkü Rusya, Sanders'i, Limpus ve diğerleriyle bir tutmuyordu. İngiltere ile olan 'dostane' ilişkilerini güvence olarak kabul ediyordu. İngiltere'nin düşmanca bir girişimini beklemiyordu. Bununla birlikte Türk Donanması'nın ıslahı da, Rusya'yı endişelendiriyordu. Çünkü Osmanlı Devleti, İngiltere'ye önemli siparişler vermişti ve bir Güney Amerika devletinden de savaş gemileri almak için girişimlerde bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin ıslahat girişimleri, Karadeniz'de dengeyi Rusya'nın aleyhine değiştirebilirdi. Rusya'nın yaptığı Kherson ve Nicoloeff savaş gemileri de kısa sürede tamamlanamazdı²³³.

İstanbul, Berlin ve Petersburg arasında yaşanan bu gergin dönemde, Fransa Rusya'yı destekliyordu²³⁴. İngiltere ise Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzu dolayısıyla önceleri konuya müdahil olmak istemediyse de, Almanya'nın Ortadoğu'daki etkinliğinin arttığını görünce Rusya'dan yana tavır koydu²³⁵.

Rusya, Sanders Heyeti'nin İstanbul'a gelme meselesini o denli önemsemi ki Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket ederek, Türk limanlarını işgal etmeyi bile tasarladı²³⁶. Dönemin Rus politikasına göre İstanbul ve Boğazlarda ya statüko korunmalıydı ya da 'Rusya'nın tüm temel hak ve çıkarları' tam olarak güvence altına alındıktan sonra değişmeliydi. Yani İstanbul ve Boğazlar Rusya'nın olmadan, statüko değiştirilmemeliydi. Bu yol dışında meselenin her türlü

²³¹ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 140-146.

²³² Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, s. 101.

²³³ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 152.

²³⁴ Tokay, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış ilişkileri: 1908-1914", s. 52.

²³⁵ İbrahim Ulsan, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye'nin Siyasal Etkinliği", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995 İstanbul)**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, s. 181.

²³⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 194; Rusya'nın Baskı ve Tehditleri İçin Ayrıca Bkz.: Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, ss. 298-302.

üstü kapalı çözümü, Rusya için kabul edilemezdi. Öyle ki İstanbul ve Boğazlara karşı bir tehdit ne taraftan gelirse gelsin, ‘Rusya’yı, Rus halkı ve devletinin çıkarları gereği, izlediği barışçı politikayı’(!) terke zorlayacaktı²³⁷. Rusya, İngiltere ve Fransa Büyükelçileri, Sanders Heyeti hakkında, 13 Aralık’ta Osmanlı Devleti’ne resmen başvurular ve Osmanlı Devleti’nden, bu konuda endişelenecek bir şey olmadığı cevabını aldılar²³⁸.

Liman Von Sanders başkanlığında kırk iki kişilik Alman Askeri Heyeti, Berlin’de konuşulduğu gibi, Türk Ordusunun ıslahı için, 14 Aralık 1913’te İstanbul’a geldi²³⁹. Sanders Heyeti, I. Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar özellikle Rusya’da, günün siyasi konusu olacaktı²⁴⁰.

Sanders’in İstanbul’a gelmesi üzerine, Alman Büyükelçi Wangenheim, Orduyu kontrol eden kuvvetin Türkiye’de en büyük kudret olacağını ve hiçbir Alman düşmanı hükümetin, ordu Almanlar tarafından kontrol edildikçe iktidarda kalamayacağını söylüyordu²⁴¹.

1914 Ocağında Almanya da, Rusya’nın tepkilerini azaltmak ve olası bir savaşı engellemek için, Sanders’in rütbesini yükseltti. Sanders’i, Kolordu Komutanlığı’ndan, Ordu Müfettişliğine terfi ettirdi. Bu suretle Rusya’nın eleştirileri önlenmiş oldu. Rusya, bu formülü tatminkâr buldu; meseleyi kapandı saydı; fakat yine de kuşkularını sürdürdü²⁴².

Sazanov, Sanders Heyeti ile ilgili Çar II. Nikola’ya sunduğu raporda Trabzon ya da Beyazid’i işgal etmeyi, talepleri yerine getirilinceye kadar da işgali sürdürmeyi; hatta Sinop’u da işgal etmeyi teklif etti. Aynı konu 13 Ocak 1914’te, Hususi İstişare Meclisi’nde de görüşüldü. Görüşmede Maliye Nazırı Kokovtsev, Sazanov’un fikirlerine şiddetle karşı çıktı. Sanders Heyeti yüzünden, Rusya ile Almanya arasında bir savaş çıkmasının doğru olmayacağını savundu. Neticede, Kokovtsev’in fikirleri genel olarak kabul görse de Boğazları ele geçirmek için Almanya’nın yenilmesi gerektiğine karar verildi²⁴³. Ayrıca, ‘Alman Ordusunun

²³⁷ Sazanov, **S. Sazanov’un Anıları**, ss. 147-148.

²³⁸ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, ss. 295-298.

²³⁹ Liman Von Sanders, **Türkiye’de 5 Yıl**, Çev.: M. Şevki Yazman, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1968, ss. 13-14.

²⁴⁰ Celâl Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, C. 4**, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997, ss. 181-182.

²⁴¹ Doğan Avcıoğlu, **31 Mart’ta Yabancı Parmağı**, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998, s. 108.

²⁴² Arnaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), C. 1-2**, s. 102; Ayrıca Bkz.: **British Documents On Foreign Affairs**, s. 426; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, ss. 302-304.

²⁴³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 194-195.

İstanbul Boğazı'nda ortaya çıkışı' Rusya ve İngiltere'nin, ortak tehdit duygusundan dolayı daha somut bir şekilde yakınlaşmasına neden oldu²⁴⁴.

Daha 1914 başlarında, Osmanlı Devleti'nin, siyasi varlığının tehlikede olduğu sonradan yapılan yayınlarda açıkça görülmektedir. Caillox'nun Fransa tarafından el konulan bir mektubunda, Poincare'nin, Petersburg'u ziyareti sırasında, İstanbul'un Rusya'ya verilmesini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Temps Gazetesi bu haberi yayınladı ve Fransız Hükümeti tarafından bu habere bir yalanlama yapılmadı²⁴⁵.

14 Ocak 1914'te Sazanov'un başkanlığında kurulan Boğazları İşgal Komisyonu, 21 Şubat 1914'te işe başladı. Bir aydan fazla çalıştı ve siyasi, askeri ve mali bakımdan her konuda fikir alışverişinden sonra İstanbul ve Boğazların işgali kararlaştırdı²⁴⁶.

Toplantıda prensip meseleleri değil, Boğazlara yapılacak askeri harekâtın detayları görüşüldü²⁴⁷. Yapılacak askeri harekâtın detayları konusunda Rus Genelkurmay Başkanı General Zilinskiy ve Yüzbaşı Nemits arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. General Zilinskiy, çıkması muhtemel olan savaşta, Batı cephesindeki [Almanya ve Avusturya-Macaristan cephesindeki durum kastedilmiştir] başarıya göre İstanbul'a ordu sevk edilebileceğini savunuyordu. Nemits ise bu görüşe karşı çıkarak çıkması muhtemel olan savaşta, Batı cephesindeki durum ne olursa olsun İstanbul ve Boğazlara asker sevk edilmesi gerektiğini aksi takdirde İstanbul ve Boğazların başka bir devlet tarafından işgal edilebileceğini ve Rusya'nın çabalarının boşa gitmiş olacağını savunuyordu. Toplantıda, çıkması muhtemel olan savaşta, Boğazlarda karaya asker çıkarabilecek vasıta ve taşıt kapasitesinin yetersiz olduğu ve eksiklerin tamamlanması da kararlaştırıldı²⁴⁸.

Sazanov, toplantı hakkında *“İlk görüş alışverişinden itibaren, İstanbul'a karşı bir saldırının ancak bir Avrupa Savaşı çerçevesinde düşünülebileceği ortaya çıktı. Bunun için, seferberlik, kara ve deniz ulaşımları, gemicilik programımızın genişletilmesi ve derhal uygulanması, demiryolu şebekemizin çoğalması, vs...ı ilgilendiren sorunlar konferansın tüm özel dikkatini topladı. Bu fırsatla hızlı ve kararlı bir harekât için gerekli araçlara sahip olmadığımızı ve kısa süre önce*

²⁴⁴ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 151.

²⁴⁵ Talât Paşa, **Talât Paşa'nın Anıları**, Dipnot 2, ss. 33-34; Talât Paşa, **Talat Paşa'nın Hatıratı**, Dipnot 1, s. 24.

²⁴⁶ Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, s. 95.

²⁴⁷ Görüşmelerle İlgili Bkz.: Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, ss. 318-326.

²⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 195-197; Ayrıca Bkz.: Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, ss. 109-124.

hazırlanan programı gerçekleştirmek için uzun yıllar gerekeceğini kabul etmek zorunda kaldık” değerlendirmesini yapmaktadır²⁴⁹.

Toplantıda alınan kararlar, Çar’a rapor halinde sunuldu. Rapora göre Rusya özetle şu kararları alıyordu:

1- Yakın gelecekte Osmanlı Devleti’nin çöküşü ile sonuçlanabilecek olan siyasi durum, Boğazlar meselesinin açılmasını ve bu meseleye karşı almamız gereken vaziyeti belirlemeyi gerektirmektedir. Beklenen buhran sırasında Boğazları ele geçirebilmek için, Karadeniz’deki savaş ve deniz kuvvetlerinin biran önce çoğaltılması gerekmektedir. Söz konusu buhranın ne zaman çıkacağı kesin bir şekilde bilinmese de, yakın bir gelecekte çıkma ihtimalinden dolayı Karadeniz’deki kuvvetlerimizin kuvvetlendirilmesi işi, zaman sınırına tabi olmadan düzenli bir şekilde hızla başlatılmalıdır. Öncelikle Karadeniz’de kısa sürede kuvvetli bir donanma hazırlanmalıdır. Aksi takdirde, mevcut Boğazlar sözleşmesine göre, dışarıdan savaş gemilerini Boğazlardan Karadeniz’e sokmamız mümkün değildir. Bu yönde, diplomatik düzenleme yapılacak olsa dahi, büyük devletler, “yalnızca Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine Boğazları açma” fikrine razı olmayacaklardır. Ancak bütün devletlerin savaş gemilerine açma fikrinde anlaşacaklardır. Bu durum ise Rusya’nın geleneksel bakış açısına tamamen aykırıdır. Boğazlar, Rusya’nın elinde bulunmadığı sürece, Karadeniz’e, yabancı bir donanmanın girmesi Rusya’nın stratejik çıkarlarına aykırıdır. Boğazlar kapalı oldukça, Rusya güneyden gelecek saldırılara karşı güvencededir. Rusya’nın çıkarları Boğazların açık olmasından yana olsa da, Rus kuvvetleri güçlenmedikçe ya da Boğazlar ele geçirilmedikçe bu durum zararımızdır²⁵⁰.

2- Rusya’nın tarihi amacı, İstanbul ve Çanakkale üzerinde hâkimiyet kurmaktır. Yalnızca İstanbul’a hâkim olmak meselenin yarım yamalak çözülmesi demektir. Rusya her iki Boğaza da sahip olmalıdır. Akdeniz’e ancak bu şekilde inebilir. Her iki Boğaza sahip olmak da birkaç şekilde olabilir: ya boğazların iki sahilinden az veya çok bölgeler işgal edilir ya da Boğazlarda hâkimiyeti temin edebilmek için en önemli birkaç stratejik nokta işgal edilmekle yetinilir. Boğazları işgal için düşünülen çözüm önerilerinin, hangilerinin çıkarlarımıza uygun olduğu Harbiye ve Bahriye Nezaretleri tarafından tespit edilmelidir. Bununla birlikte,

²⁴⁹ Sazanov, **S. Sazanov’un Anıları**, ss. 148-149.

²⁵⁰ Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, ss. 103-106.

meselenin çözümü insan ve para yönünden de incelenmelidir. Ancak bu şekilde kesin bir çözüm planı yapılabilir²⁵¹.

3- Boğazların işgali, yalnızca Rusya'nın kendi gücüne dayanmalı, başkalarının yardımı hesaba katılmamalıdır. Boğazlar meselesinin, ancak genel bir Avrupa savaşı sırasında çözülebileceği muhtemeldir. O halde, müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa Donanmaları (yenilmedikleri takdirde) tarafından, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya Donanmalarının yenileceklerini hesaba katmalıyız. Boğazların Rusya tarafından işgalinin başarı olasılığı, uluslararası ilişkilerin alacağı durum ve şekillere bağlıdır. Bu durum ve şekillerin oluşturulması, Hariciye Nezaretinin görevidir²⁵².

4- Askeri Harekât yönünden, Boğazlara deniz kuvvetlerinin faaliyetiyle birlikte karadan da asker çıkarmak gerekmektedir. Gerektiği kadar askerin Boğazlara hızla ulaştırılması, gemilere zamanında yerleştirilmesi için gereken kara taşıtlarıyla deniz taşıtlarının yeteri miktarda hazırlanması ve bunun ekonomik yönünün önceden düşünülmesi gerekir. Bu nedenle de, özellikle Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin mükemmel bir düzenle ve süreklilikle çalışmaları gerekir²⁵³. Çar II. Nikola, “*encümen kararlarını tamamıyla tasvip ediyorum*” cümlesini ekledikten sonra, alınan kararların altını imzaladı²⁵⁴.

Bu toplantı ve sonrasında gelişen olaylar bir kez daha Rusya'nın, Boğazları işgal etme konusundaki kararlılığını göstermiş oldu. Rusya'nın, işgal için gerekli teçhizatlara sahip olmadığı, bir kez daha görüldü. İşgal için hazırlıkların tamamlanması bir kez daha kararlaştırıldı. Ayrıca Rusya tarafından I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının beklendiği görüldü. Çıkması muhtemel olan savaş, Boğazların ve İstanbul'un işgali için fırsat olarak değerlendiriliyordu. Bu fırsatı kaçırmamak için de gerekli hazırlıkların yapılması ve stratejilerin üretilmesi için ilgili birimlere emirler verildi.

Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine olan faaliyetleri, yalnızca İstanbul ve Boğazlarl sınırlı değildi. Adeta Osmanlı coğrafyasının tamamına yönelik emelleri-çıklarları-faaliyetleri vardı. Bu faaliyetlerden tam olarak olmasa da, Osmanlın Devleti de haberdardı. Osmanlı Devleti tarafından bilinen Rus faaliyetlerinin bazıları şunlardı:

²⁵¹ Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, ss. 106-107.

²⁵² Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, ss. 107-108.

²⁵³ Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, s. 108.

²⁵⁴ **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 39; Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, s. 55.

1. Karadeniz kıyılarındaki 7. ve 8. kolorduların ve Kuzey Kafkasya'daki 3. kolordunun hemen hazır hale getirilmesi.
2. Karadeniz'deki Nikoleyef ve Sivastopol Tersanelerinin genişletildiği, Rus Donanması'nın takviyesi için Nikoleyef Tersanesi'nde üç zırhlı, birçok kruvazör²⁵⁵ ve torpido²⁵⁶ muhripleri²⁵⁷ ve denizaltı gemilerinin hızla yapıldığı.
3. Gönüllü nakliye filolarının hem çoğalmakta olduğu; hem de Boğazlardan Akdeniz'e sık sık seferler yaptığı ve Boğazların sürekli gözetlendiği.
4. Kafkasya'da, demiryolu ve şose yapım faaliyetlerinin olduğu.
5. Kafkasya'daki Ermenilerden bağımsız birlikler, kurmaylar ve kumandanlar yetiştirildiği.
6. İtilaf Devletlerinin, gerek İran'daki kendi nüfuz bölgelerinde gerekse Osmanlı topraklarında tasarladıkları yerlerde ekonomik ve siyasi faaliyetleri.
7. 1914'te Rumya Gölü etrafında, Osmanlı sınırlarına Türkistan kolordularından birlikler getirmeleri, bu bölgede 4. Kafkas kolordusunu oluşturmak istedikleri böylece Kafkas cephesiyle bu İran cephesini, Anadolu'yu kolayca istila edecek tarzda kuşatma tertibatı hazırladıkları.
8. Osmanlı Ermenilerinin silahlandırıldığı ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma girişimleri.
9. İttihat ve Terakki'ye karşı, Osmanlı toplumunu sürekli kışkırttıkları.
10. Balkan Savaşı'ndan itibaren, Rusya'da sürekli kömür mevcudunu artırmaları.
11. Devletten hayvan çıkarılması yasak olduğu halde, her taraftan birçok hayvan satın almaları.
12. Genel Rus Ordularının yıllık sayısına 132 bin kişi eklenmesi ve 1913 ve 1914'te terhis edilmesi gereken askerlerin terhis edilmemesi.
13. Lehistan'daki ordunun, iki Sibiry ordusuyla takviye edilmesi

---

²⁵⁵ Kruvazör: Deniz yollarını gözetmek, deniz ve hava filolarına kılavuzluk etmek amacıyla topla silahlandırılmış hızlı savaş gemisi. **Türkçe Sözlük 2 K-Z**, s. 1395.

²⁵⁶ Torpido: Torpil atmaya yarar, küçük ve çok hızlı giden savaş gemisi. **Türkçe Sözlük 2 K-Z**, s. 2240.

²⁵⁷ Muhrip: Torpido, top ve denizaltılara karşı silahlarla donatılmış, küçük, hızlı giden savaş gemisi. **Türkçe Sözlük 2 K-Z**, s. 1587.

14. Fabrikalarda ve tezgâhlarda, ateşli bir faaliyetle savaş malzemesi yapılması.

15. Fransa'dan 2,5 milyar borç alınması²⁵⁸.

Rusya'nın Türkler tarafından bilinen bu faaliyetleri tek tek düşünüldüğünde bir tehlike oluşturmayabilir. Ancak toplu olarak düşünüldüğü zaman, bir savaş hazırlığı olduğu açıkça görülmektedir. Buna ek olarak Rusya, her fırsatta İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye çalışmaktaydı. Rusya'nın, Osmanlı idaresindeki azınlıkları kışkırttığı da bilinmekteydi. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğü zaman, Rusya'nın savaş hazırlıklarının Osmanlı Devleti'ni doğrudan tehdit ettiğini anlamak çok da zor olmasa gerek. Üstelik İstanbul'u ve Boğazları İşgal Komisyonu oluşturup, bu hususta sürekli olarak girişimlerde bulunduğu da göz önünde tutulmalıdır. Osmanlı Devleti buna rağmen, I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya ile anlaşmanın yollarını arayacaktı.

---

²⁵⁸ Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik?** 1, ss. 125-128.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK-RUS YAKINLAŞMA ÇABALARI

3.1. Türk-Rus Dostluk Cemiyeti

I. Dünya Savaşı öncesinde, devletlerarası ilişkilere katkıda bulunması amacıyla Türk-Fransız, Türk-Alman¹, Türk-İngiliz Dostluk Cemiyetleri gibi dostluk cemiyetleri kurulmuştu. Bu cemiyetlerden bir tanesi de, 1914 Mart'ında kurulan 'Türk-Rus Dostluk Cemiyeti'dir.

Cemiyet, İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyet'in amacı Türklerle Ruslar arasında fikri, iktisadi ve siyasi bir yakınlık oluşturmaktır. Cemiyet beklenen etkiyi gösteremese de, 1914'te Türk-Rus ilişkileri açısından kayda değer bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Cemiyet'in başkanı Ayân Üyesi ve eski Maliye Bakanı Nail Bey'di. Cemiyet'in hem Türk hem de Rus üyeleri vardı². Komitenin kurucu Türk üyeleri arasında Tanin Gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahid Bey, Salah Cimcoz Bey, İsmet Bey, Mahmut Esad Bey, Ahmet Nesimi Bey, Ahmet Cevdet Bey, Namık Bey, Hüseyin Tosun Bey, Fuat Hulusi Bey, eski Atina Elçisi Ahmet Muhtar Bey, eski Maliye Bakanı Naili Bey ve Hüseyin Hilmi Paşa bulunuyordu. Kurucu Rus üyeleri arasındaysa Elçilik Müsteşarı Gulkieviç, Rus Başkonsolosu Şebunin, Elçilik Kâtiplerinden Von Vizin, Bulatov, Çernogoroviç³, İstanbul'daki Rus Bankası Müdürü Peçenev, İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Pançenko, Russkoye Slovo Gazetesi Muhabiri Maşkov ve Petersburg'taki Rus Telgraf Ajanı Mümessili Yançevskiy bulunuyordu⁴. Cemiyet'in üyeleri arasında Osmanlı Devlet ricalinin ve İstanbul Rus Büyükelçiliği mensuplarının bulunması, Cemiyet'in iki devlet tarafından da desteklendiğini göstermektedir⁵.

¹ Türk-Alman Dostluk Cemiyeti Hakkında Bkz.: Rifat Önsoy, **Türkiye'deki Almanya (1914-1918)**, Ankara: Atlas Yay., 2004, ss. 37-52.

² Sabahattin Özel, "Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 12, İstanbul 1998. <http://site.mynet.com/tarihimiz/tarihimiz/id6.htm> (11.01.2008).

³ O sıralarda İstanbul'daki Denizcilik şirketleri baş mümessiliydi (Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 216.).

⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 216.

⁵ A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1960**, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1992, s. 1.

Cemiyet ilk genel kurulunu, 24 Mart 1914'te Meclis-i Mebusan binasında yaptı. Cemiyet Başkanı Nail Bey toplantıya katılmadığından, toplantıya eski Atina elçisi Ahmet Muhtar Bey başkanlık etti. Genel kurulda üyeler birbirleriyle tanıştırdıktan sonra ilk olarak söz alan Ahmet Muhtar Bey şu konuşmayı yaptı:

“Efendiler, Bu cemiyetin riyasetini ifa hususunda vaki olan teklifinizi kabul ile müfthirim. Çünkü eminim ki cemiyetin esas teşekkülünden maksut olan Osmanlı-Rus mukarenetinin saha-i imkâna çıkması terakkiyat-ı Osmaniye'ye hadim esbab-ı mühimmeden ma'duttur. Evet efendiler, bu teşebbüste güzel ve necip bir gaye mündemiçtir. Bu hususta temin-i muvafakkiyet için evvela iki memleket dâhilinde tarafeyn hakkında mevcut bulunan bir takım efkâr-ı batılâyı bertaraf ve izale etmeliğimiz icabeder. Sâniyen memleketeyn beynindeki mübadelatın tezyidine pek çok çalışmalıyız. Umran ve servetin milletler için yegâne bir menba-ı kuvvet ve saadet olarak danındığı bu devirde revâbit-ı ticariye devletlerarasında vifak ve amizişin idamesine en ziyade yardım edecek avâmildendir. Şurasını da ilave etmekten kendimi alamıyorum ki Türkiye'nin kudret-i iştirâiyesini tezyit etmesinden Rusya Hükümeti komşu olmak itibariyle bir istifade-i hususiye temin etmiş olacaktır. Türkiye'nin istiklâl-i iktisadisinin iadesi zımında teşebbüste bulunmak, bundan dolayı Rusya için pek ziyade mucib-i istifadedir. Türkiye istiklâl-i iktisadiyeye nail olmadıkça kendisinin terakkiyat-ı maddiyesi hâh ve nahâh pek mahdut ve atıl bir dairede kalacaktır.

“Sâlisen iki milleti yekdiğerine daha ziyade tanıtmaya çalışmalıyız. Zaten iki millet arasındaki nikât-ı müşabehet pek çoktur. İki millet bu hakikate muttali oldukça yekdiğerini daha ziyade seveceklerdir.

“İşte efendiler, cemiyetimiz matlup olan maksada vusul için yekdiğere mulasık olan bu üç yolu takip etmelidir. Bu yolların her yerinde muvaffak olmak için matbuatın, kitapların, konferansların fevaidinde ne derecelerde istifade etmek lâzım geleceğini söylemek zaittir. Bu cemiyetin Osmanlı şubesi namına dermeyeran ettiğim şu mütalaatın suret-i teşekkülü azim ve metanetle teşrik-i mesai edileceğine bir zâman-ı kavi olan Rus şubesinde mazhar-ı tasvip olacağına şüphe etmiyorum.”⁶

Yapılan görüşmelerden sonra Ahmet Muhtar Bey'in önerisiyle iki tarafın üyelerinden bir komisyon oluşturulması; Cemiyet tüzüğünün düzenlenmesi ve daimi reisin belirlenmesinin görüşülmesi kararlaştırıldı. Buna göre Cemiyet'in Reisliğine

⁶ Özel, “Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri”.

İsmet Rıza Bey, İkinci Reisliğe Peçenef (Peçinyef), üyeliklere Ahmet Nesimi Bey, Çernogorçeviç, Hüseyin Tosun Bey, Paņcenko, Mustafa Bey, Paņevsky ve Nazım Bey seçildi. Ayrıca üyelere Nazım Bey ve Paņevsky üyelik görevlerine ek olarak Türkçe ve Rusça kâtipliklerine; Hüseyin Tosun Bey de veznedarlık görevine seçildiler⁷. Cemiyet'in nizamnamesi şu şekildeydi:

“Nizâmât-ı Dâhiliye

“maksad-ı tesis

“Birinci madde- İki millet arasındaki münâsebat-ı dostanenin inbisat ve ittisâ-ı daimesini ve bunlar arasında fikren, iktisaden ve siyaseten sıkı ve samimi bir mukarenet husulünü temin maksadıyla Dersaadet'te bir Osmanlı-Rus Cemiyeti teşkil edilmiştir.

“İkinci madde- Bu maksat husulü emrinde cemiyet:

- 1- *“Osmanlı matbuat ve efkar-ı umumiyesini işbu mukarenete imâle etmek ve her iki milllete dair malumat-ı sahihe neşr ve tamim eylemek üzere, Osmanlı matbuat ve efkâr-ı umumiyesi üzerine icra-i tesire sai olacaktır.*
- 2- *“Rusya'nın harekât-ı iktisâdiye, ictimâiye, edebiye, sanatkârane ve siyasiyesinden Osmanlıları suret-i muntazamada haberdâr eylemek üzere Dersaadet'te aylık bir mecmua neşreyleyecektir.*
- 3- *“İşbu mevâda dâir konferanslar ihzâr edecektir.*
- 4- *“Her iki memlekette seyahatler tertip edecektir.*
- 5- *“Tetkikât ve istihbarat için bir kalem tesis eyliyecektir.*

“İdâre ve temşiyet-i umur

“Üçüncü madde- Cemiyet yirmisi Osmanlı ve yirmisi Rus olmak üzere kırk azadan mürekkeptir.

“Dördüncü madde- Meclis-i İdâre, cemiyet tarafından bir sene müddetle müntehip bir reis (Osmanlı) ile bir reis-i sâni (Rus) denve dördü Osmanlı ve dördü Rus sekiz azadan tereküp eder.

“Beşinci madde- Meclis-i idâre azası meyanında iki kâtip (bir Türk ve bir Rus) ve bir sandık emini intihap eder. Muamelât-ı kalemiyenin hüsn-ı cereyanını temin için reis bunlara muvazzaf kâtipler dahi terfik edebilir.

⁷ Özel, “Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri”.

“Altıncı madde- Meclis, ekseriyet-i ara ile ittihaz-ı mukarrerat eyler, fakat heyet-i milliyeden yalnız birisinin arasıyla hiçbir karar ittihaz edilemez. Bu suretle ittihaz-ı karar olunduğu veya tesâvi-i ara vuku bulduğu takdirde karar muhtelit-i fih cemiyetin nazar-ı takdirine arz olunur.

“Yedinci madde- Hususât-ı muayyenenin tetkiki zımnında meclis-i idare hususi encümenler de teşkil edebilir. Bu encümenlerin azası, aza-i cemiyet meyanından intihap olunur. Encümenler, cemiyete dâhil bulunmayan zevât-ı mütahassısaya da müracaat edebilirler.

“Sekizinci madde- Meclis-i İdare 15 günde bir kere veya reisin daveti, yahut da azadan lâakall dördünüün talebi üzerine içtima eder.

“Dokuzuncu madde- Cemiyet her iki ayda bir akd-i içtima eder. Ancak azadan lâakall dördünüün talep ve teklifi üzerine meclis-i idare tarafından da ayrıca ictimaa davet edilebilir.

“Onuncu madde- Münhal vukuunda terk-i memuriyet eyliyen azanın yerine ancak mensup oldukları milletten diğerleri tayin edilecektir.

“On birinci Madde- Uzun müddet gaybubet etmelerinden dolayı yerlerine diğerleri tayin edilen aza, hisse-i seneviyelerini tediye etmek şartıyla (Osmanlı-Rus) Cemiyetinin fahri azalığını muhafaza edeceklerdir.

“Menâbı-ı Varidat

“On ikinci madde- Cemiyet azası hisse-i seneviye olarak bir lira vereceklerdir.

“On üçüncü madde- Cemiyetin varidâtını tezyit etmek maksadıyla meclis, duhuliyeli konser vesâir umumî ictimaa tertip eder ve teberruatı kabul eyler.

“On dördüncü madde- Dersaadet Osmanlı-Rus Cemiyeti Petersburg da işbu cemiyete mümâsil olarak teşekkül edecek bulunan (Rus-Osmanlı) Cemiyetiyle münâsebat-ı daime ve samimiyede bulunacaktır.⁸”

İkdam Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı olan Ahmet Cevdet Bey, Cemiyet hakkında yaptığı yorumda bu tür Cemiyetlerin mensup oldukları milletleri birbirine yaklaştırmada önemli hizmetlerinin görüldüğünü; bu nedenle Türk-Rus Cemiyeti'nin kuruluşunun memnurlukla karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Hatta bu Cemiyet'in kurulmasında geç bile kalındığını; çünkü Türkler ve Rusların birçok konuda ortak çıkarlarının olduğunu; Ruslara en yakın Turanî milletin Türkler olduğunu; her iki

⁸ Özel, “Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri”.

milletin de birçok ortak noktasının bulunduğunu; Türklerle Rusların komşuluklarının çok eski olduğunu buna rağmen birbirlerine yabancı kaldıklarını savunmuştur. Avrupa'daki sosyal ve kişisel hareketlerin Ruslarda ve Türklerde görülmediğini; Rus diline girmiş birçok Türkçe sözcüğün olduğunu; Rus edebiyatının Türk edebiyatını etkilediğini; bununla birlikte iki devletin de yanlış anlamalardan kurtulamadığını; eskiden beri uygulanan yanlış kuralların iki milleti birbirinden uzaklaştırdığını; bu durumdan da her iki devletin zarar gördüğünü belirtmiştir⁹.

Tanin Gazetesi de 18 Mart 1914 tarihli nüshasında, İkdam Gazetesi gibi Cemiyet'i methetmiş ve bu vesileyle iki devlet arasındaki dostluk bağlarının kurulmasının mümkün olduğunu belirtmişti. Fakat Cemiyet'in, Türk toplumu arasında popüler olacağı şüpheliydi. Dolayısıyla da, yalnızca resmi bir kuruluş sıfatında kalması mümkündür¹⁰.

Cemiyet, İstanbul'daki diplomatik çevrelerde de oldukça geniş yorumlara neden oldu. İstanbul'daki İsveç elçisine göre Cemiyet; Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı daha az tecavüzkâr bir siyaset takibinin başlangıcı olacaktı. Türk düşmanı olarak tanınan Rus baş tercümanı Mandelstam'ın İstanbul'daki görevinden alınıp, Petersburg Üniversitesi Türkçe hocalığına atanması böyle yorumlandı. Cemiyet, İngiltere ve Fransa tarafından da olumlu karşılandı. Fransız elçisi Bombard'a göre, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yaklaşmak istemesi, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nde Almanya'ya karşı cephe almasını gerektireceğinden Fransa'nın menfaatine yarayacaktı¹¹.

Rusya, bir yandan dostluk maskesini takınırken; diğer yandan da Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerini sürdürmeyi ihmal etmedi. Rusya, 1914 Mart'ından itibaren yeni bir Balkan İttifakı peşindeydi. Bu İttifak, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'a karşı kurulacaktı. Rusya'nın bu faaliyeti, Avusturya-Macaristan'ın da gözünden kaçmadı. Avusturya-Macaristan da, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin, Sırbistan ve Rusya'ya karşı ittifak imzalamasını tasarlıyordu. Ancak bu tasarılar gerçekleşmeyecek ve I. Dünya Savaşı patlak verecekti¹².

Yine bu aylarda, Osmanlı Devlet ve Rusya arasında sportif ve kültürel temaslar da sürdürülmekteydi. Bu temaslar çerçevesinde Fenerbahçe Futbol Takımı, 1914 Haziran'ında Karadeniz kıyılarındaki Rus şehirlerinde maç yapmış ve ilk

⁹ Özel, "Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri".

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 216-217.

¹¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 217.

¹² Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, C. 1-2, s. 102.

maçında Şeki Kulübüne yenilmişti. Ancak Şeki Kulübü, hariçten futbolcu oynattığı için para cezasına çarptırılmıştı. İkinci maçında Odesa şampiyonu Sporting ile oynayan Fenerbahçe maçı 1-0 kazanmıştı¹³.

Türk-Rus Dostluk Cemiyeti'nden başka Rusya'da Türklerle ilgili başka cemiyetler de vardı: 1900'de kurulan 'Şarkiyat Cemiyeti' ve 1910'da kurulan 'Rus Orientalistleri Cemiyeti'. 'Şarkiyat Cemiyeti' Çar Nikola'nın himayesinde olduğundan üyelerin çoğu Rus iş adamıydı. Cemiyet'in yayın organı, 'Mir İslama Dergisi' idi. Cemiyet, bu dergide, pratik önemi olan konularla ilgili araştırmaların yapılmasını ve yayınlanmasını istiyordu. Dergide ayrıca, Osmanlı Tarihi ile ilgili yazılar da yayınlandı. Cemiyet, 1916'dan itibaren 'Musulmanskiy Mir' adlı dergiyi yayınlıyacaktı. 'Rus Orientalistleri Cemiyeti' de, pratik önemi olan konularla ilgili araştırmaların yapılmasını destekliyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasi ve sosyal durumu ile ilgili araştırmalarda yapıyordu¹⁴.

3.2. Livadia Görüşmesi

Rus Çarları, Kırım'da bulunan Livadia Sarayı'nı dinlenme yeri olarak kullanıyorlardı. Sultan Abdülaziz'den itibaren Osmanlı Sultanları, Livadia Sarayı'na gelen Çarlara zaman zaman hem nezaket gereği hem de iki devlet arasındaki sorunları görüşmek üzere heyetler gönderiyorlardı. Bu amaçla Livadia'ya, sonuncusu 1911'de olmak üzere değişik tarihlerde Türk Heyetleri gönderilmişti¹⁵.

1914 ilkbaharında, Çar Nikola ve Rus Devlet Erkânı Livadia Sarayı'nda iki ay kaldı¹⁶. Çar'ı selamlamak ve Çar'la siyasi görüşmeler yapmak amacıyla bir Türk heyetinin Livadia'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. Rus Büyükelçisi Giers, Livadia'ya gidecek heyetin başında aynı zamanda Hariciye Nazırı olan Sadrazam Sait Halim Paşa'nın bulunmasını istedi. Çünkü Osmanlı Sadrazamının, Çar'ı görmeye gitmesi Rusya'nın itibarını oldukça artıracaktı. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın gidemeyeceği anlaşılınca Giers, Heyete Dâhiliye Nazırı¹⁷ Talat Bey'in başkanlık etmesini istedi. Çünkü Talat Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en nüfuzlu simalarından biriydi ve

¹³ Özel, "Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri".

¹⁴ Hoşkadem Hasanova, "Çarlık Rusyası İlmî Cemiyetleri ve Eğitim Kurumlarının Osmanlı Tarihi Araştırmaları", XIII. TTK Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3, Kısım: 2, Ankara: TTK, 2002, ss. 3-4.

¹⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 217.

¹⁶ Çar ve ailesi, tek oğulları olan veliaht Grand Dük'ün rahatsızlığı nedeniyle her yıl, bazen de yılda iki kez, ilkbahar ve sonbaharda Kırım'da kalıyorlardı. Velihaht Grand Dük, Livadia'ya deniz yoluyla getirilen Eupatoria çamuruyla, Livadia Sarayı'nın güneşli terasında tedavi ediliyordu. Bu tedavi ve Kırım'ın ılık deniz havası veliahdın sağlığına iyi geliyordu (Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 155.).

¹⁷ İçişleri Bakanı.

'Türk siyasi hayatında bir numaralı adam'dı. Bu nedenlerden dolayı Giers'in de isteğiyle Heyet'in başına Talat Bey atandı¹⁸.

Giers, Türk Heyeti'nin başında Talat Paşa'nın bulunmasını istemesine rağmen; Sazanov'u 'Talat Paşa'nın söylediklerinin tek bir kelimesine dahi inanmaması' hususunda uyarmıştır. Anılarında da açıkça görüleceği üzere Sazanov, Giers'in de etkisiyle, Talat Paşa'ya önyargı ile yaklaşmıştır¹⁹.

Talat Bey başkanlığındaki Heyet Meclis-i Ayân azasından I. Ferik İzzet Paşa, Erkan-ı Harbiye Kaymakamlarından Harbiye Dairesi Müdürü Şükrü Bey, Dâhiliye Nezâreti Kısım-ı Mahsus Müdürü Hasan Fehmi Bey, Sadaret Tercümanı Esat Bey, Bahriye Yüzbaşısı Vahit Bey ve Mülâzım Ali Haydar Bey'den oluşuyordu²⁰.

Türk Heyeti'nin Çar'ı ziyareti hem yerel hem de uluslararası bakımdan, gerek diplomatik çevrelerde; gerekse basında büyük yankılar uyandırdı. İstanbul basınında da konuyla ilgili birçok yazı, tahmin ve temenni yayınlandı. Rusya ve Osmanlı Devleti arasında 'iyi ilişkilerin' kurulacağı ve 'yeni bir devrin' başlayacağı bu temennilerden bazılarıydı. Türk Heyeti'nin Çar'ı ziyareti İstanbul'daki Büyükelçiler tarafından da ilgiyle ve dikkatle takip edildi. İngiliz Büyükelçi Mallet, Livadia'da bir Türk-Rus yakınlaşmasına ihtimal vermiyordu. Bununla birlikte İngiltere, doğabilecek Türk-Rus yakınlaşmasını kötü karşılamayacaktı. Almanya da ziyareti küçümsüyor ve Türk-Rus yakınlaşmasına ihtimal vermiyordu. Yine de Türklerin ve Rusların dikkatini 'Goeben Kruvazörü'ne çekmeye çalışıyordu. Sadrazam Sait Halim Paşa da Alman Büyükelçi Von Wangenheim'e, Almanya'yı kuşkulandırmamak için, heyetin herhangi bir siyasi görüşmede bulunmayacağını bildiriyordu²¹.

Talat Bey'in başkanlığındaki Türk Heyeti, 10 Mayıs 1914'te Yalta'ya ulaştı. Çar II. Nikola tarafından oldukça iyi karşılandı. Talat Bey, Çar'la yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'nin, Rusya ile yakın komşuluğun gereği olarak iyi ilişkiler kurma arzusunda olduğunu; bunun içinde 'sükûn ve asayişe' ihtiyacı olduğunu ve 'güçlü bir devlet' haline gelmesi gerektiğini bildirdi. Ayrıca Livadia'ya yalnızca 'nezaket' amacıyla değil 'barış ve dostluk' misyonuyla; 'siyasi bir görevi' de yerine getirmek için geldiğini de ekledi. Çar da, Talat Bey'e İstanbul'un Rusya için önemini belirttiikten sonra; 'Türklerin kendi evlerine kendilerinin sahip çıkmalarını'

¹⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 217-218.

¹⁹ Bkz.: Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 156.

²⁰ Özel, "Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri".

²¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 218-220.

istediklerini; bunun içinde Osmanlı Devleti'nin güçlü olmasını ve kendi istiklalini muhafaza etmesini dilediklerini; ancak Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya bağımlı hale gelmesine Rusya'nın müsaade etmeyeceğini belirtti. Talat Bey de, Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan yalnızca 'teknik' yardım almak zorunda olduğunu; Almanya'ya 'siyasi taviz vermeme' konusunda kararlı olduğunu; ancak bunun için de Rusya'nın dostluğuna güvenmesi gerektiği karşılığını verdi²².

Görüşmede ayrıca, Osmanlı Devleti idaresinde yaşayan Ermenilerin durumuna da değinildi. Talat Bey, Rusya'nın, Ermenilerin durumuyla yakından ilgilenilmesi istekleri karşısında olumlu bir tavır sergiledi²³. Görüşmeden sonra yenilen yemekte Çar, yemek takımlarının tamamen Rus malı olduklarını söyleyerek övününce, Talat Bey de kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nde, kendilerine buna imkân bırakmadığını söyleyerek; Rusya'nın da pay sahibi olduğu kapitülasyonlar rejimin fenalığını vurguladı²⁴.

Türk Heyeti, İstanbul'a dönmeden önce Sazonov ve Rus Erkânına, 13 Mayıs'ta Ertuğrul yatında bir akşam yemeği verdi. Sazonov'a göre yemekte Talat Bey az konuşuyor ve düşünceli görünüyordu. Sazonov yemekten ayrılmak üzereyken, Talat Bey kulağına eğilmiş ve başkaları tarafından duyulmaması için kısık bir sesle; "*Size çok ciddi bir teklifte bulunmak zorundayım. Rus hükümeti Türkiye ile bir ittifak imzalamayı istemez miydi?*" diyerek; Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir ittifak teklif etti. Beklenmedik bu öneri karşısında şaşırarak Sazonov, Talat Paşa'ya; "*Bana bundan daha önce söz etmek için bu kadar fırsatınız varken, niçin böyle bir teklifi yapmakta son dakikayı beklediniz?*" şeklinde cevap verdi. Talat Bey de, meseleyi hemen incelemenin mümkün olmadığını kabul etmekle beraber, yalnızca Sazonov'un böyle bir ittifakın olabilirliği hakkındaki görüşünü öğrenmek istediğini söyledi. Sazonov da öneriyi ilke olarak reddetmediğini, böylesine ciddi bir konunun ayrıntılarını üç gün sonra İstanbul'a dönecek olan M. De Giers'le görüşmesini önerdi²⁵.

---

²² Feroz Ahmad, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul: İletişim Yay., 1985, s. 298; Babacan, **Mehmed Talat Paşa (1874-1921)**, ss. 100-101; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 220-221; Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, C. 4, s. 182; Sazonov, **S. Sazonov'un Anıları**, s. 157.

²³ Bu Hususta Bkz.: Sazonov, **S. Sazonov'un Anıları**, ss. 162-164.

²⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 221.

²⁵ Sazonov, **S. Sazonov'un Anıları**, ss. 160-161; Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, C. 4, s. 183.

İttifak meselesi, Talat Bey'e göre Sazonov'un anılarında yazılıdan tamamıyla farklıydı: Sazonov'la sohbet sırasında, Çanakkale meselesine detaylıca değinilmişti. Talat Bey bu çok çetin meselede, Boğazların Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında kalmasının en iyi çözüm yolu olduğunu anlatmaya çalıştı. *“Boğazlar hiçbir zaman Rusya'ya kapalı olmayacaktır”* dedi. Sazonov buna karşılık bu durumun barış süresince doğru olduğunu; fakat Türkiye ile Yunanistan arasında bir harp çıkarsa, Boğazların mutlaka kapatılacağını söyledi. Talat Bey'in de, buna karşılık, *“bu meselenin gerçek olarak halli bir Türk-Rus ittifakının akdi ile mümkündür”* demesi üzerine Sazonov güldü [yani alay etti] ve görüşme sona erdi²⁶.

Türk Heyeti'nin Livadia ziyareti değerlendirildiğinde, Livadia'ya Talat Bey'in 'siyasi bir görev' ile gönderilmesi, İttihat ve Terakki'nin Rusya ile anlaşma isteğini göstermektedir. Talat Bey gibi önemli birinin Türk Heyeti'nin başkanı olarak gönderilmesi, Rusya ile anlaşmaya verilen öneminde göstergesidir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin Rusya'ya karşı 'düşmanca' hislerinin olmadığını; Rusya ile anlaşıp Osmanlı Devleti'nin güvenliğini bir nevi 'tasdik' ettikten sonra; kendi içişleri ile meşgul olmak isteğini de göstermektedir.

Londra Büyükelçisi Tevfik Bey'e göre; *“Osmanlı Devleti o günkü koşullar altında bütünüyle bir Asya devletiydi ve özellikle Rusya ile bir anlayış ortamına varmak zorundaydı. Osmanlı Devleti Anadolu'daki en uzun sınırı Rusya ile paylaşıyordu, bu yüzden Rusya ile iyi ilişkiler kurmak zorundaydı.”*²⁷.

Neticede Talat Bey tarafından önerilen 'İttifak Anlaşması', Sazonov tarafından kabul edilmedi. Çünkü Rusya'nın, Osmanlı Devleti ile bir 'İttifak Anlaşması' imzalaması Boğazları ve İstanbul'u ele geçirme emellerinden vazgeçmesi demektir. Bu görüşme, Rusya'nın düşmanca emellerine ve faaliyetlerine rağmen; Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya uzattığı barış elinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Ancak neticede Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanması teklif edilen 'Anlaşma' imzalanmamış ya da imzalanamamıştır.

3.3. İttifak Arayışları

17 Kasım 1910 tarihli bir arşiv belgesinde, Osmanlı Devleti, Rusya ve Fransa arasında, bir ittifak tasarısının gündeme geldiği görülmektedir. İttifak tasarısına göre; İstanbul'a, Boğazlara ve civar bölgelere yabancı bir devlet tarafından herhangi bir

²⁶ Babacan, **Mehmed Talat Paşa 1874-1921**, ss. 100-101; Ayrıca Bkz.: Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 220-221.

²⁷ Ahmad, “İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)”, s. 298.

saldırı söz konusu olursa Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti Orduları birlikte hareket edeceklerdi. Söz konusu bölgeleri, birlikte müdafaa edeceklerdi. Boğazlar, adalar ya da limanlardan herhangi biri diğer devlet tarafından tehdit olunursa; diğerinden gelen davet üzerine diğer iki Devlet söz konusu bölgeleri birleşerek ortaklaşa müdafaa edeceklerdi. Şöyle ki; şayet Osmanlı Devleti tehdit altındaysa, Osmanlı Ordusu'na ve Donanması'na Rusya ve Fransa destek olacaktı. Rusya ve Fransa'nın ihtiyaç duyması halinde, Osmanlı Devleti de aynı desteği verecekti. İşgal altındaki Osmanlı toprakları için Osmanlı Devleti bir teşebbüste bulunduğu takdirde, Rusya ve Fransa onu yalnız bırakmayacaklardı. Söz konusu yardımların miktarı, bu anlaşma ile belirlenecekti. Boğazların müdafaası için Rusya ve Fransa'dan gönderilecek donanma, ihtiyaç anında başka yerlere de sevk edilebilecekti. Rusya ve Fransa, Boğazlar konusunda bundan önceki anlaşmalara tabi olacaktı²⁸. Ancak anlaşmanın yalnızca tasarıda kaldığı anlaşılmaktadır. İlerleyen yıllarda, I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti, Rusya ile anlaşmanın yollarını yeniden arayacaktır.

Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri, herkes tarafından bilinmekteydi. Rusya Osmanlı Devleti idaresindeki Hıristiyanları çeşitli vaatlerle nüfuzu altına alıyor ve isyanlar çıkarıyordu. Uzun zamandır İstanbul'u ve Boğazları işgal planları hazırlıyordu. Doğu Anadolu bölgesinde demiryolu yapımına engel oluyordu. Karadeniz'deki donanmasını Osmanlı Devleti aleyhine sürekli güçlendiriyor; bir defada birkaç çıkarma yapabilecek bir kuvvette gönüllü ticaret filosu bulunduruyordu. İstanbul'da gerçekleşen her yeniliğe karşı çıkıyor; büyük miktarda paralar harcayarak isyanlar çıkarıyor, yeni ve daha kanlı isyanlar için zemin oluşturuyordu. İstanbul Boğazı kıyılarına asker çıkarırken donanmasını da 'bir gece karanlığında' İstanbul önüne sokabilmek için, Büyükdere'deki Rus Büyükelçiliğini yakarak donanmasına yol bile göstermişti. Sanders Heyeti'ne şiddetle muhalefet etmişti²⁹. Bütün bunlara ve daha fazlasına rağmen, Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girmeden önce, Rusya ile ittifak yapmanın yollarını arıyordu.

Livadia Görüşmeleri'nde olası, bir Türk-Rus ittifakı anlaşması yapılamamıştı. Bununla birlikte Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulunca Osmanlı Devleti, ittifak arayışlarını hızlandırdı. Osmanlı Devleti, 30 Temmuz 1914'te kısmi seferberlik hazırlıklarına başladı ve ilerleyen günlerde de seferberlik ilan etti. 2 Ağustos 1914'te, Almanya ile İttifak Anlaşması'nı imzaladı. Ancak Osmanlı Devleti, bu anlaşmanın

²⁸ BOA, Y-EE, 4/1.

²⁹ Karabekir, *I. Cihan Harbine Neden Girdik?* 1, ss. 81-82.

gizli tutulmasını tercih etti. Almanya ile ittifak anlaşması imzalamasına rağmen; İtilaf Devletleri düzeyinde ittifak girişimlerini sürdürdü.

Sazanov da 2 Ağustos'ta, Londra Rus Büyükelçisi Benkendorof'a gönderdiği talimatta Fransa ve İngiltere Hariciye Nazırlarıyla görüşmesi için şu dört talimatı verdi:

1. Osmanlı Devleti iyi niyetini göstermek için seferberliği iptal etmeli;
2. Rusya, İngiltere ve Fransa Türkiye'nin toprak bütünlüğünü taahhüt etmeli;
3. Türkiye savaştan sonra yapılacak bir anlaşma ile Alman yatırımlarına sahip olmalı;
4. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması hakkında İstanbul'daki Büyükelçilere acil olarak talimat vermeli³⁰.

Osmanlı Devleti'nin, seferberlik ilan etmesi, Rusya'yı telaşa düşürdü. Bu nedenle Rus Büyükelçisi Giers, Rus Askeri Ataşesi General Leontiev'i 5-14 Ağustos 1914'te Enver Paşa ile 'seferberlik' konusunu görüşmek üzere görevlendirdi³¹.

Yapılan görüşmelerde Enver Paşa, Rusya'ya açıkça bir ittifak teklif etti. Bu teklif, "sırf Alman hayranlığı nedeniyle, Osmanlı Devleti'ni Almanya yanında savaşa sürüklemekle suçlanan³²" Enver Paşa'nın, Rusya ile anlaşmak isteğini de ortaya koyuyordu.

İlk görüşmede Enver Paşa, General Leontiev'e: Seferberliğin Rusya'ya karşı ilan edilmediğini; Kafkas sınırındaki Osmanlı kuvvetlerinin Rusya'yı tehdit için konulmadığını; bu kuvvetler Rusya'yı rahatsız ediyorsa Osmanlı Devleti'nin iyi niyetinin gereği olarak Kafkas sınırındaki kuvvetlerini uzaklaştırabileceğini; Osmanlı Devleti'nin o gün için Almanya dâhil hiç kimseye bağlı olmadığını; yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini bildirdi. Rusya aleyhine hareket edebilecek herhangi bir Balkan devletini tarafsızlığa zorlamak için Osmanlı Devleti'nin yardımında bulunabileceğini; hatta Rusya, şayet Balkan Devletlerini kendi aralarında barıştırmayı başarabilirse; bazı tavizler karşılığında Türk Ordusu'nun, Balkan Orduları ile birlikte Avusturya'ya karşı bir harekâta katılabileceğini de ekledi. General Leontiev'in karşılıklı tavizlerin neler olacağı sorusu üzerine Enver Paşa;

³⁰ Ramazan Balcı, "**Sarıkamış Harekâtı**", (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999), s. 10.

³¹ Görüşmeler Hakkında Bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 3, Kısım: 1**, 3. Baskı, Ankara: TTK, 1991 ss. 133-140.

³² Enver Paşa Alman hayranı değildir. Bilakis Almanlar Enver Paşa'nın hayranıdır. Döneme ait Alman hatıratları incelendiğinde, bu hayranlık açıkça görülecektir.

Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'ndeki Adaları ve Batı Trakya'yı alması karşılığında Yunanistan'ın Epir'i; Bulgaristan'ın Makedonya'yı; Sırbistan'ın da Bosna-Hersek'i alabileceğini söyledi. General Leontiev'in birtakım kuşkulardan söz etmesi üzerine de Osmanlı Devleti'nin Rusya ile anlaşma imzalayabileceğini; bu anlaşmanın da Osmanlı Sultanı ve halkı tarafından onaylayacağı garantisini verdi³³.

Görüşme sırasında ele alınan bir diğer konu da, Alman Askeri Heyeti oldu. General Leontiev, Rusya'nın bu konudaki endişelerini dile getirdi. Enver Paşa da Alman Askeri Heyeti'ne karşı Rusya'nın düşmanca davrandığını; Alman Askeri Heyeti'nin Rusya'yı kuşkulandırmaması gerektiğini; Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa sürüklemeye çalıştığının Osmanlı Devleti'nce bilindiğini; fakat bunun kolay olmayacağını Rusya ile bir anlaşma imzalandığı takdirde bu heyetin derhal Almanya'ya geri gönderileceğini söyledi³⁴.

General Leontiev, görüşmeden oldukça ümitlendi. Almanya'yı yenmek için "daima Rusya'ya düşman olan ve Almanlaştırılan Türkiye'den" yararlanabileceği kanaatine vardı. General Leontiev'e göre Rusya, 150-200 bin kişilik Türk Ordusu'nun, Rusya'nın karşısında ya da yanında olmasına kayıtsız kalamazdı. Bu manevi açıdan da önemliydi. Türklerin, Rusların yanında savaşması hem Ruslara çok büyük moral vermiş; hem de Almanya'ya darbe vurmuş olacaktı. Hatta Türklerin bu yöndeki kararı, Almanya'nın yanındaki diğer devletlerin de Almanya'ya karşı ayaklanmaları için genel bir işaret olacaktı. 'Türk Düşmanı' olarak bilinen Büyükelçi Giers bile General Leontiev ile aynı görüşteydi: Türklerle anlaşılabilirliğini düşünüyordu. Ancak Sazanov bu görüşte değildi ve son söz, tabii ki Petersburg'a aitti³⁵.

Rus General Leontiev, Petersburg'tan aldığı yeni bir emir üzerine müzakerelere başlamak üzere 9 Ağustos 1914'te, yeniden Enver Paşa ile görüştü. Enver Paşa, Rusya ile anlaşma isteğini yineledi. General Leontiev, Enver Paşa ile yaptığı görüşmeleri şu şekilde değerlendirmektedir:

"Harbiye Nazırı Enver (Paşa), eski görüşünde, yani Rusya ile bir ittifak konusunda sebat etmekte olduğunu söylemiştir. Türkiye söylentilere rağmen, üçlü İttifak ile henüz bağlanmamıştır. Enver (Paşa), Hükümet üzerine Alman ve Avusturya elçileri tarafından kuvvetli baskılar yapılmakta olduğunu da biliyor. Harbiye Nazırı

³³ Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, ss. 96-97; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 230-235; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 417.

³⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 234.

³⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 236.

kısa ve açık olarak şu meseleden bahsediyor: Türkler, Kafkas sınırında neleri varsa geri çekiyorlar. Bundan maksatları, iyi niyetleri hakkında Rusya'ya kesin teminat vermek; fakat ayrıca Rusların Kafkas sınır bölgesindeki askeri birliklerini batı cephesine sevk edebilmeleri imkânını da sağlamaktır. Aynı zamanda Türkler Trakya'da kısa bir süre içinde kuvvetli bir ordu toplayacaklar ve bu orduyu, herhangi bir Balkan Devleti aleyhine, hatta bu arada Bulgaristan aleyhine sevk etmek; daha da ileri giderek Balkan Devletleriyle birlikte Avusturya aleyhine kullanmak üzere emrimize hazır bulunduracaklardır. Anlaşmaya varılır varılmaz Türk Ordusu hizmetindeki bütün Alman subaylarını uzaklaştırmayı Enver (Paşa) taahhüt ediyor. Özet olarak Enver Paşa şu şartları öne sürüyor: Batı Trakya'yı ve Ege Denizi'ndeki Adaları Türkiye'ye geri vermek; Balkan Yarımadası'ndaki komşularının intikam duygularına karşı kendisini güven altına alabilmek için Rusya ile beş veya on yıllık bir savunma ittifakı akdetmek."³⁶

Büyükelçi Giers, Enver Paşa ile yapılan görüşmeler hakkında 10 Ağustos 1914'te Sazanov'a çektiği telgrafta; General Leontiev'in değerlendirmelerini anlattıktan sonra Enver Paşa'nın ittifak teklifinin vakit kaybedilmeden kabul edilmesi gerektiğini; teklifin reddedilmesi halinde Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın düşmanlarının kucağına atılmış olacağını önemle bildirdi³⁷.

Sazanov, Enver Paşa'nın teklifini bildiren Giers'in telgrafını hemen yanıtladı:

*"Sofya'dan henüz cevap alamadım. Vakit kazanmak için Enver'le konuşmakta devam ediniz. Hatırınızdan çıkmasın ki, Türkiye'nin aleyhimize olan hareketleri bizi korkutamaz. Türklerle olan münakaşanızda usul bakımından dostça bir lisan kullanınız. Fakat kendilerine şunu telkin etmeye çalışınız ki bizim kabul edebileceğimiz şekilde hareket etmedikleri takdirde bütün Anadolu'yu kaybedeceklerdir. Biz İngiltere, Fransa ile müttefik olduğumuz için, Türklerin hayatı elimizdedir. Hâlbuki Türklerin bize zarar verecek iktidarları yoktur. Bunu da münasip surette kendilerine anlatınız"*³⁸. Bu cevap Rusya'nın Osmanlı Devleti hakkındaki temel politikasını, tehdit yoluyla emellerini elde etmek istediğini, açıkça ortaya koyuyor.

³⁶ Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, ss. 98-99; Ayrıca Bkz.: Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, C. 4**, s. 185.

³⁷ Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, ss. 99-100; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 237; Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, C. 4**, s. 184.

³⁸ Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, C. 4**, ss. 185-186.

Giers, Sazanov'un olumsuz yanıtına rağmen; Türklerle ittifak konusunda ısrar etti. Yine bu hususta Sazanov'a çektiği 11 Ağustos tarihli telgrafında; Osmanlı Devleti üzerindeki Alman nüfuzunu kırmak için iyi bir fırsat yakalandığını; Türklerle anlaşma imzalandığı takdirde Balkan bölgesinin de kontrol altına alınabileceğini bildirdi. Ayrıca Osmanlı Sadrazamının da ittifak konusunda Enver Paşa ile aynı görüşte olduğu ve elinden gelen yardımı yapacağı teminatını verdiğini de ekledi³⁹.

General Leontiev de 12 Ağustos'ta çektiği telgrafta; askıda bulunan Türk-Alman askeri anlaşmasının henüz imzalanmadığını; fakat her an imzalanabileceğini, durumun yalnızca Rusya'nın kararına bağlı olduğunu bildiriyordu. Giers'te, General Leontiev'in görüşlerine ek olarak Goeben ve Breslau savaş gemilerinin gelmesi sebebiyle yapılan görüşmelerden sonra 'Osmanlı Sadrazamının Rusya ile anlaşma ümidini' halen muhafaza ettiğini bildirdi. Yine Goeben ve Breslau gemilerinin, Türklerin moralini fevkalade yükselttiğini; Türklerin cesurane bir karar vermelerinin her an muhtemel olduğunu ekledi ve Türklerle anlaşma imzalanacaksa acele edilmesi gerektiğini; aksi halde 'yarının belki de çok geç olacağını' söyledi⁴⁰.

General Leontiev ve Büyükelçi Giers'in ısrarla Türklerle bir anlaşma imzalanmasını teklif etmelerine rağmen, Sazanov anlaşmaya yanaşmadı. Sazanov, Türklerle anlaşmanın Rusya'ya yarar sağlamayacağı; aksine zarar vereceği görüşünü savunuyordu. Çünkü O'na göre bu savaş sonunda Rusya'nın tarihi emelleri olan İstanbul ve Boğazlar meselesinin, Rusya'nın istediği şekilde halledilmesi [yani Rusların işgali ve kontrolüne geçmesi]; ancak Osmanlı Devleti ile savaşılması halinde mümkündü. Zaten Goeben ve Breslau gemilerinin İstanbul'a gelmeleri duruma yepyeni bir istikamet vermişti. Rusya ile Osmanlı Devleti'nin anlaşmasının, imkânsız bir hale geldiği düşünülüyordu⁴¹.

İtilaf Devletleri ile ittifak kurma konusunda girişimde bulunanlar yalnızca Enver Paşa ve Talat Bey değildi. Sait Halim Paşa, Cavit Bey ve Cemal Paşa da İtilaf Devletleri ile ittifak kurma konusunda girişimlerde bulunmuşlardı⁴². İstanbul'da, Babıâli ve Rus Büyükelçiliği arasında ittifak görüşmeleri yapılırken, Petersburg'taki Türk Büyükelçisi Fahrettin Bey de Sazanov ile gayri resmi görüşmelerde

³⁹ Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, s. 100; Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, C. 4**, s. 186.

⁴⁰ Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, ss. 100-101.

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 238.

⁴² Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, C. 4**, ss. 184-185.

bulunuyordu⁴³. Görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletme peşinde olmadığını; yalnızca kendi toprak bütünlüğünü muhafaza etme arzusunda olduğunu; lüzum görüldüğü takdirde Türk Ordusu'nun Rusya'nın emrine verilebileceğini söylüyordu. Buna karşılık, Anadolu'daki demiryolu vs. gibi Alman teşebbüslerinin millileştirilmesini ve Rusya'nın ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerini desteklemeyeceğini taahhüt etmesini istiyordu⁴⁴.

14 Ağustos'ta Sait Halim Paşa ve Giers gizli bir görüşme yaptı. Görüşmede Sait Halim Paşa yine anlaşma konusuna değindi. Giers ise son derece kesin olarak; Alman komuta heyetiyle birlikte Goeben ve Breslau mürettebatının derhal Almanya'ya geri gönderilmesini 'tavsiye' etti. Sadrazam ise bu tavsiyeyi; "*Onları kara yoluyla mı, yoksa tarafsız bir gemiyle mi göndereceğimizi düşünmekteyiz (!)*" diyerek, diplomatik bir şekilde yanıtladı⁴⁵.

Yine bu günlerde Sait Halim Paşa İngiliz Büyükelçiliğine, Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine teşebbüs ve niyetlerinin olmadığına dair İngiltere ve Fransa'nın teminat verip veremeyeceğini sordu. Sazanov da, tarafsız kaldığı takdirde, Osmanlı Devleti'ne istediği teminatın verilmesini; hatta bunun için Limni'nin bile verilmesi gerektiğini savundu. Lord Grey de, 17 Ağustos'ta gerçekleşen bir toplantıda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün sağlanacağına dair görüşün bildirilmesi hususunda İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisine gerekli talimatı verdiğini; Osmanlı Devleti'ne toprak verilmemesi gerektiğini; Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi halinde Yunanistan'ı müttefik olarak alabileceklerini söylüyordu⁴⁶. Ancak yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin ısrarla tarafsız kalması istendi. Her ne kadar ısrarla tarafsız kalması istendiyse de tarafsız kalmasının karşılığında, Osmanlı Devleti'ne, toprak bütünlüğünün garanti edildiğine dair ortak bir taahhüt ya da hiçbir yazılı güvence verilmedi.

Gerçekte Enver Paşa, Almanya ile İttifak Anlaşması imzalandığı halde Rusya ile ittifak görüşmelerini vakit kazanmak için yapmış olabilir. Çünkü Almanya ile yapılan anlaşmanın üzerinden henüz üç gün geçmişti. Enver Paşa'nın Rus temsilcilerine, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile herhangi bir anlaşma yapmadığını söylemesinin nedeni de Rusya'nın güvenini kazanmak olarak yorumlanabilir. Peki,

⁴³ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 418.

⁴⁴ Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, s. 101.

⁴⁵ Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, s. 102.

⁴⁶ Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, ss. 105-107; Ayrıca Bu Konu Hakkında Bkz.: Ahmet Hurşit Tolon, **I. Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Ankara: AAM, 2004, ss. 30-32.

Rusya'nın güvenini kazanmak Osmanlı Devleti için neden önemliydi? Osmanlı Devleti ve Almanya arasındaki ittifakı perçinlemek; Türk Ordusu'nun seferberliğini tamamlamak ve donatımının ikmal için vakit kazanmak; Çanakkale Boğazı'na yaklaşmakta olan Goben ve Breslau zırhlılarının Boğazı geçmeleri halinde, Rusya'nın kuşkulmasını önlemek için önemliydi⁴⁷.

Rusya da ittifak görüşmelerinde dürüst davranmamıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya bir yandan Alman subayların geri gönderilmesine çalışırken, diğer yandan Osmanlı Devleti'ni parçalama planları yapıyorlardı. Öyle ki, Ruslar bir yandan Enver Paşa ile görüşürken, diğer yandan Bulgarlara Türk topraklarını peşkeş çekmekte sakınca görmüyordu⁴⁸. Kendileri de zaten İstanbul ve Boğazların peşindeydi. İngiltere Kralı V. George, Londra'daki Rus Büyükelçisi'ne 'İstanbul sizindir' diyordu⁴⁹.

I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında, daha önceki dönemlerde görülmeyen ve kırk yıla yakın bir barış dönemi yaşanmaktaydı. I. Dünya Savaşı'na giden yolda, Balkan Savaşı'ndaki olumsuz rolüne rağmen; Rusya'nın gücünü kabul ettiğinden Osmanlı Devleti, Rusya ile bir ittifak yapmak da dâhil olmak üzere ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Rusya'nın da buna kayıtsız kalmamasıyla taraflar yarı resmi mahiyette dostluk cemiyetleri bile kurmuşlardı. Osmanlı Devleti çok önemli bir politikacısını, Talat Bey'i Rus Çarı II. Nikola'nın ziyaretine göndermişti. Ancak bizzat Enver Paşa'nın yürüttüğü ittifak girişimleri bile sonuçsuz kaldı. Neticede iki devlet, ortak ittifak girişimlerine rağmen değil ittifak etmek, birbirlerine zarar vermeyecek bir işbirliğini dahi gerçekleştiremediler. Oysa taraflar, işbirliğinin kendilerine sayısız yararlar sağlayacağını bilincinde görünmekteydiler. Yine her iki devletin bir kez daha karşı karşıya gelerek savaşmalarının şüphesiz birçok sebebi vardı; büyük devletlerin öteden beri izleye geldikleri iki devleti karşı karşıya getirme siyasetleri; tarafların birbirlerine olan güvensizlikleri ve kökleşmiş önyargılar bu sebeplerden sadece bir kaçıdır⁵⁰.

Genelde İtilaf Devletleri, özelde ise Rusya, Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifini kabul etmediler. Tarih, acaba ya da varsayımlar üzerine izah edilemez; fakat yine de sormakta yarar var: Enver Paşa'nın ittifak teklifini Rusya kabul etseydi,

⁴⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, s. 383.

⁴⁸ 30 Ağustos'ta, Giers'in Dışişlerine çektiği telgrafta; Rusya'nın savaş ganimeti olarak Bulgaristan'a Midye-Enez sınırını önerdiği anlaşılmaktadır. (Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, C. 4**, s. 187.).

⁴⁹ Avcioğlu, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, s. 110.

⁵⁰ Özel, "Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri".

acaba ne olacaktı? Almanya ile ittifak imzalanmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinin savaşa girme konusunda çok hevesli olmadığı biliniyor. Ya savaşa girilmeyecek ya da mümkün olduğunca geç girilecekti. Şayet Rusya bu teklifi kabul etseydi, müzakerelere bile başlanabilecekti. Fakat Rusya'nın ittifaka yanaşmaması ve Goeben-Breslau gemilerinin Boğazlardan içeri alınması bu teklifi 'torpilledi'. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin, Almanya ile imzaladığı ittifaka rağmen Rusya ile anlaşmaya çalışması belki de mümkündü. Ancak bu hususta Rusya'nın onayı şarttı. Bu yapıldığı takdirde belki de Osmanlı Devleti tarafsız kalabilecekti. Ancak Osmanlı Devleti ve Rusya bir ittifak anlaşması imzalamadı. Çünkü Rusya, İngiltere ve Fransa ile birlikte Almanya'ya karşı zafer kazanacağından emindi. Osmanlı Devleti savaşa girsin ya da girmesin Boğazlar meselesinin kendi isteği gibi çözüleceği kanaatindeydi. Osmanlı Devleti yönetimini ellerinde bulunduran Enver Paşa ve Talat Bey ise savaşı Almanya'nın kazanacağına inanıyorlardı. İttifak teklifleri reddedilince, Alman yardımı sayesinde Almanya ile birlikte hareket ederek 'ezeli ve ebedi' düşman olan Rusya'dan kurtulmanın mümkün olacağına karar vermişlerdi. İngiltere ve Fransa da, Osmanlı Devleti'ni kazanmak bir yana; tarafsızlığını temin için bile gerekli girişimlerde bulunmadıklarından, Osmanlı Devleti'nin büsbütün Almanya safında yer almasında etken rol oynadılar⁵¹.

3.4. Yakınlaşmaya Düşen Gölge: Ermeni Meselesi

Rusya, XIX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti idaresindeki Ermenileri ve diğer azınlıkları Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmaya başladı. Rusya'nın egemenliğindeki bölgede de Ermenilerin yaşaması Rusya'nın lehineydi. Özellikle Ermenilerin Hıristiyan olması, Rusya'nın çok işine yaradı⁵². Aynı dönemde, Osmanlı Devleti tebaasından olan Kürt grupları ile de ilişki kurmaya başladı. Hatta bazı Kürt aşiret reislerini, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşlarda bile kullandı⁵³.

M. Alexandre Jaba⁵⁴ Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaptığı araştırmaları 1860'da yayınlınca, Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası'nın şekillenmesinde yeni bir döneme girildi⁵⁵. Rusya'nın yeni politikası Osmanlı Devleti idaresindeki azınlıkları Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak ve Rusya'ya karşı savaşmalarını engellemek için etkisiz bırakmak ilkelerine dayanıyordu. Rusya, ayrıca, Doğu

⁵¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 239.

⁵² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 203.

⁵³ Akgül, "**Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)**", ss. 26-36.

⁵⁴ Rusya'nın Erzurum Konsolosu (1848-1866).

⁵⁵ Akgül, "**Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)**", s. 1.

Anadolu'ya göz dikerek Kürtleri, Ermenilere ve Osmanlı idaresine karşı; Ermenileri de Kürtlere ve yine Osmanlı idaresine karşı kışkırtma yolunu seçmişti. Osmanlı Devleti'ni içeriden çökertmek için, Osmanlı Hükümeti üzerinde baskı kurmaya, Doğu Anadolu'da karışıklık ve anarşi çıkarmaya çalıştı⁵⁶. Gönderdiği ajanlar vasıtasıyla, bölgede karışıklık çıkarmayı ilke edindi. Örnek vermek gerekirse; 1907 Ağustos'unda Mısır'daki Ermeni komitesi Erzurum, Van ve Bitlis ahalisini isyana teşvik için tüccar kıyafetinde üç şahsı bölgeye göndermişti. Durumdan haberdar olan Osmanlı Devleti de Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerine emir vererek, konu hakkında takibat yapılmasını istemişti⁵⁷.

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki etnik unsurlardan yararlanma düşüncesinde olan Rusya, özellikle 1889'dan 1913'e kadar Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde etnik ve sosyal yapı ile ilgili çeşitli araştırmalar yaptırdı⁵⁸. Bu çalışmalarla Rusya sıcak denizlere ve Orta Doğu'ya açılma yolunda, önüne çıkacak engelleri kaldırmayı ve çıkacak olan muhtemel bir savaşta, Doğu Anadolu'daki etnik unsurları kendi lehine kullanabilmeyi hedefledi⁵⁹.

Osmanlı Devleti de Rusya'nın propagandalarına ve faaliyetlerine karşı çeşitli önlemler aldı. 1891'de Hamidiye Alayları'nı kurdu. Hamidiye Alayları'nın kuruluş nedenleri genel olarak değerlendirildiğinde Doğu Anadolu'da merkezi otoriteyi güçlendirmek; idarenin daha aktif olabileceği yeni bir sosyo-politik denge oluşturmak; Kürt aşiretlerden askeri güç olarak yararlanmak; Ermenilerin ayrılıkçı girişimlerine engel olmak; Müslüman halk ile Ermeniler arasında denge kurmak; bölgeyi Rus ve İngiliz politikalarından korumak ve Panislamizm politikasını yürütmek olarak sıralanabilir⁶⁰.

Rusya'nın Doğu Anadolu hakkında yaptırdığı en önemli araştırmalardan biri, Rus Generali P. İ. Avrianov'un 1900'de hazırladığı "XIX. Yüzyıl Boyunca Rusya İran ve Osmanlı Arasındaki Savaşlarda Kürtlerin Yeri" isimli rapordur. Rusya, Doğu

⁵⁶ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", s. 1.

⁵⁷ BOA, Sadaret Mühime Kalemî Evrakı (A.)-MKT-MHM, 551/20.

⁵⁸ Araştırma konuları: bölgedeki Kürt aşiretleri ve Kürt aşiret isyanları, Osmanlı Hükümeti-Kürt aşiretleri arasındaki ilişkiler, aşiret anlaşmazlıkları, Ermeni-Kürt ilişkileri, etnik gruplar ve azınlıklar.

⁵⁹ Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", ss. 49-51; Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler", ss. 541-542.

⁶⁰ Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1987, ss. 29-33. Halil Şimşek, Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları, Ankara: KBY, 2001, s. 61; Hamidiye Alayları Hakkında Detaylı Bilgi İçin Bkz.: Cevdet Ergül, II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları, İzmir: Çağlayan Yay., 1997; Bayram Kodaman, Hamidiye Hafif Süvari Alayları: (II Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri), İstanbul: 1979.

Anadolu Bölgesi politikasını bu rapora göre şekillendirmiştir. Avrianov'un raporuna göre:

Kürtlerde belirgin bir Milli his ya da vatanseverlik duygusu yoktur. Din olgusu bile Kürtleri ortak bir amaç etrafında toplamaya yetmemiştir. Kürtler aşiret zihniyeti ile hareket etmektedir⁶¹. Türkler ve Kürtler arasında İslamiyet'ten başka ortak bir inanç birliği yoktur. Din olgusu, Hamidiye Alayları ve bölgede açılan Türk okulları Kürt-Türk kardeşliğini pekiştirmektedir. Kürtler ve Türklerin birlik beraberlik içerisinde yaşamaları, Rusya'nın menfaatlerini ve bölgedeki çıkarlarını zedelemektedir. Bu nedenle Rusya'nın Türk-Kürt ayrılığı için çalışılması gerekmektedir. Rusya, bölgede daha güçlü bir konuma gelmek istemektedir. Bu nedenle Rusya bölgede ayrıntılı araştırmalar-çalışmalar yapmalı, Kürt aşiretlerinin kendi arasındaki ayrılıklardan ve İstanbul Hükümeti ile Kürt aşiretleri arasındaki ayrılıklardan faydalanmalıdır. Aşiret reislerine ihsanlarda bulunmalıdır. Çıkacak olan muhtemel bir savaşta Kürt aşiretlerini Rusya tarafına çekmek için tek çıkar yol, savaşın başlangıcında üstün görünmektir. Kürt aşiretlerine para yardımı yapılmalıdır. Kürt aşiret reislerine, maddi ve şahsi menfaatler sunulmalıdır. Maddi ve şahsi menfaatlerle elde edemedikleri ve itaatini sağlayamadıkları Kürt aşiretlerinin mal ve canlarına karşı acımasızca davranılmalıdır. Rusya'ya itaat etmeyen aşiretlere karşı Rusya'nın silahlı gücü açıkça gösterilmelidir. Kürtler ya Rusya'dan yana olacaklarını ya da Rusya'ya karşı olacaklarını iyice anlamalıdır. Bununla birlikte Rusya'ya tabi olan Kürt aşiretleri korunup kollanmalıdır. Çıkacak olan muhtemel bir savaşta zapt edilecek yerlerde, Kürtlerden milis birlikler oluşturulmalıdır. Oluşturulacak olan milis birlikleri askeri bir başarı getirmese de siyasi açıdan etkili olacaktır. Oluşturulacak olan milis birlikleri siyasi bir tedbir olarak düşünülmelidir. Elde edilecek Kürt aşiretlerini kışkırtarak bölgede karışıklık çıkarmak suretiyle, Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak mümkündür⁶².

---

⁶¹ Protestan ve Ermeni kökenli olan Bitlis İngiliz Konsolos Yardımcısı vekili olan A.F. Safrastian (Safrasyan); Erzurum'daki İngiliz Konsolosu Mc Gregor'a gönderdiği, 3 Aralık 1910 tarihli yazıda; Kürtler arasında herhangi bir ulusal ideal ve birleşme olasılığı büsbütün yoktur. Bu nedenle Kürtler arasında, önümüzdeki on yıl boyunca, ciddi bir akım başlamasından korkulmasına herhangi bir neden yoktur demektir (Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", s. 4.). Safrastian'ın bu görüşleri, P. İ. Avrianov'un 1900'de hazırladığı rapordaki; "Kürtler Hakkındaki, Milli his ya da vatanseverlik duygusu yoktur. Din olgusu bile Kürtleri ortak bir amaç etrafında toplamaya yetmemiştir. Kürtler aşiret zihniyeti ile hareket etmektedir." görüşlerini desteklemektedir.

⁶² Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", ss. 50-60; Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler", ss. 542-545.

Rusya, dönemin Doğu Anadolu politikasını yukarıda özetlenen rapora dayanarak oluşturmuş; raporu oluştururken de bölge hakkındaki ayrıntılı nüfus, köy, etnik durum, kültür yapısı gibi bilgilerin bulunduğu haritalardan ve çalışmalardan da yararlanmışır⁶³.

Esasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları ve yandaşları arasında İshak Sukûti, Abdullah Cevdet, Abdurrahman Bedirhan, Hikmet Baban, İsmail Hakkı Baban gibi Kürt vatandaşlarda vardı. Buna karşın Hamidiye Süvari Alayları'nda, II. Abdülhamit'e ve Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş olan kimi Kürt aşiret reisleri ve aşiretleri II. Meşrutiyet'in ilanını ve İttihat ve Terakki'yi desteklemediler. Bunların çoğu, ilerleyen günlerde 'Hürriyet ve İtilâf Fırkası' gibi muhalefet partilerine katılacaktı⁶⁴.

Osmanlı Devleti, Kafkasya sınırına asker yığınağı yaptığına dair iddiaların asılsız olduğunu açıklamasına rağmen, bazı Amerikan ve Rus gazeteleri Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş çıkacağına dair haberler yayınlıyordu. Yine aynı gazetelerde, Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya arasında bir ittifak anlaşması imzalanacağı haberleri de yayınlanmaya başlandı. Bu haberler Almanya'nın Amerika Büyükelçisi tarafından da derhal tekzip edildi. Bununla birlikte Rusya'dan gelen telgraflar, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir savaş çıkacağı haberlerini doğurdu. Özellikle Petersburg'da yayınlanan gazeteler, bu haberleri servis ediyordu. Daha önce de denildiği gibi güya Osmanlı Devleti, Kafkasya sınırına asker yığınağı yapıyordu. Rusya da önlem olarak Kafkasya'ya asker sevki için 1 buçuk milyon ruble tahsis etmiş ve şimendifer idaresine emir vermişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin Kafkasya sınırına asker yığınağı yaptığı iddiaları asılsızdı. Ayrıca bir Petersburg telgraf namesinde, Şark meselesi ile ilgili güya Rusya'nın, İngiltere ve Fransa ile uzlaştığı yazıyordu. Berlin Büyükelçiliği asılsız iddiaları yalanlamak için, Hariciye Nezareti'nden bilgi istedi⁶⁵.

1908'de, Rusya'nın da kışkırtmalarıyla, Kürtler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlıklar, iyice kendini gösterir hale geldi. Van İngiliz konsolos yardımcısının, İstanbul'daki İngiliz büyükelçi Sir Gerard Lowther'e gönderdiği bilgilere göre Kürtler, Tiyari Köyü'nde mal ve mülkü yağma ederek yakmışlardı. Kürtler ve Ermeniler arasında çıkan çarpışmada on bir Ermeni ve iki Kürt öldürülmüştü.

⁶³ Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", s. 64.

⁶⁴ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", ss. 2-3.

⁶⁵ BOA, HR-SYS, 43/4.

Büyükelçi Lowther bu raporu 16 Ağustos 1908'de, İngiltere Hariciye Nezaretine gönderdi. İngiltere Hariciye Nezareti de bu olayları, Meşrutiyet'ten sonra belirtilen kardeşlik duygularından sonra meydana gelen tepkinin başlangıcı olarak nitelendirdi⁶⁶.

Emperyalist emelleri için Ermenileri kullanmak isteyen tek devlet Rusya değildi. İngiltere de doğuda Rusya'nın Anadolu'ya ve Irak'a inme tehlikesine karşı, Ermenilerden bir tampon bölge oluşturma niyetindeydi. Bu nedenle önceleri İngiltere, Ermenileri himayesine almıştı. Bu durumun farkına varan Rusya, Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etti. Bu konuda istatistikler ve eserler yayınlarken, Doğu Anadolu'da devlet kurabilecek bir Ermeni yoğunluğunun bulunmadığını tüm dünyaya ilan etti⁶⁷. Ancak aynı Rusya, sonradan İngiltere ile ittifak yapacak ve 1911'de İran'daki nüfuz bölgesini de işgal edince, Ermenileri iyice kendi nüfuzuna alacak ve Doğu Anadolu'da Ermeni Devleti kurmak için Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya başlayacaktı⁶⁸.

1909 Mayıs'ında yayınlanan gazetelerde, Ermeni Patriğinin 'ahalinin, Ermenilere kıyamda bulunacağı tehlikesine karşı' Rusya'nın Osmanlı idaresindeki Ermenileri himayesine alması için müracaatta bulunacağı haberleri yer aldı. Buna ek olarak bizzat Patriğin, Petersburg'a giderek, Çar'dan ricada bulunacağı da duyuruldu⁶⁹.

Rusya, Ermeni terör örgütlerini sürekli destekledi. Rusya'nın desteğiyle Taşnakçı Ermeniler, Doğu Anadolu'daki taşkınlıklarını artırdı. Ermeni terör örgütlerinin katliamları üzerine, İttihat ve Terakki'nin de yönlendirmesiyle Türkler tarafından da bölgede birçok gizli teşkilat kuruldu. Bu teşkilatlardan bir tanesi de 1909'da Erzurum merkezli kurulan "Canbezâr" teşkilatıydı. Devlet eliyle kurdurulan bu teşkilatın faaliyet sahası Ağrı'dan Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Teşkilat, söz konusu bölgede şubelerini de açtı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın yardımıyla, bir şubesi de 1912'de Kars'ta açıldı. Eli silah tutan Türkler teşkilata üye yapılarak, Ermeni

⁶⁶ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", s. 2.

⁶⁷ Anadolu'daki Ermeni Nüfusu Hakkında Bkz.: **BOA, Y-EE**, 33/46; **BOA, Y-EE**, 33/57; **İkdam**, 3 Mart 1919, N. 7924; Hikmet Özdemir ve Diğerleri, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2005, ss. 5-50; Cevdet Küçük, "Ermeni Meselesi Karşısında Sultan II. Abdulhamid'in Tutumu ve Anadolu'da Ermeni Nüfusu", **Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü**, S. 236, Yıl: XX, Aralık 1982, ss. 864-873; Hasan Köni, "Ermeni Meselesi Üzerine Bazı Görüşler", **Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü**, S. 277, Yıl: XXIV, Mart 1986, ss. 273-285; Edgar Granville, **Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki Oyunları**, Çev.: Orhan Arıman, Ankara: Yarı Yay., 1967, ss. 41-43.

⁶⁸ Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik?** 1, s. 93.

⁶⁹ **BOA, HR-SYS**, 43/30.

taşkınlıklarının önüne geçilmeye çalışıldı⁷⁰. Söz konusu Ermeni taşkınlıkları ve faaliyetleri, İngilizler tarafından da biliniyordu⁷¹.

Rusya, bir yandan Doğu Anadolu bölgesi ile uğraşırken; diğer yandan da idaresi altında bulundurduğu Kars, Ardahan ve Batum'daki Türk nüfusu sindirmeye çalışıyordu. Tiflis'e Genel Vali olarak atanan Vorontsov Taşkov, ki kendisi Türk düşmanı olarak da bilinir, 1909'da Kars ve civarındaki ileri gelen Türkçüleri, Volga üzerinden Esterhan'a sürgüne gönderdi⁷².

1910'da Çar II. Nikola'nın emriyle Taşkov, Tiflis'te bir heykel yaptırdı. Yapılan heykelde Rus askerinin ayakları altında Türk bayrağının çiğnenmesi; iki taraftan da Rus kartalının, Türk bayrağını parçalaması ve Rus askerinin Rus bayrağını yükseltmesi tasvir ediliyordu. Yapılan heykel Kars'a getirildi ve 25 Nisan 1918'e kadar Kars'ta kaldı⁷³. Kars'ta nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturması, heykelin neden Kars'a getirildiğini açıklamaktadır. Türk düşmanı olarak bilinen birinin, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgede görevlendirilmesi, bölge halkı üzerindeki Rus baskısını açıkça göstermektedir.

Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki azınlık ve yabancı okullarına da önem veriyordu. Hem okul açtırıyor; hem de kendi nüfuzundaki okullara maddi manevi yardımlarda bulunuyordu. Tabii ki bu okulları da emellerini gerçekleştirebilmek için bir araç olarak görüyordu. 1910 yılında, sadece Beyrut'taki Rus okul sayısı kırk dörttü. Rusya, ayrıca Suriye ve Filistin'de de okullar açtırmıştı⁷⁴.

1910 tarihli Potsdam Anlaşması ile Doğu Anadolu'da çıkarları zedelenecek Rusya, Almanya ve Fransa karşısında, kendi nüfuz bölgesi olarak gördüğü Samsun-Sivas-Diyarbakır-Musul arasında demiryolu yapılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Ancak bu çizginin doğusunda, Erzurum'a yönelik tüm girişimlerin kendi tekelinde olduğu ilkesini kabul ettirmeyi de ihmal etmedi⁷⁵.

1911'de, Trablusgarp Savaşı sırasında savaşın getirdiği olumsuz koşulların da etkisiyle bazı Kürt aşiretleri, Ermeniler, Yezidiler, Nasturiler ve diğer azınlıklar arasında İttihat ve Terakki yönetimine karşı oluşan hoşnutsuzluklar belirginleşmişti. Bu gruplardan kimileri İngiltere, kimileri de Rusya taraftarıydı. Bu hoşnutsuzluklar

⁷⁰ Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, ss. 20-21.

⁷¹ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", s. 5.

⁷² Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, s. 18.

⁷³ Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, s. 22.

⁷⁴ İlkur P. Haydaroglu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara: Ocak Yay., 1993, ss. 95 ve 156.

⁷⁵ Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", s. 144.

bir isyan havasına büründü. Bu gruplar, isyan için çeşitli hazırlıklara başladı. Ancak gruplar faaliyetlerini dağınık olarak yürütüyordu. Bu durumdan yararlanmak isteyen Rusya, dağınık olan bu hareketleri organize etmek için Rus Ajanı Kürt Abdürrezzak Bey'i görevlendirdi. Rus konsoloslar da bölgedeki azınlıklarla temas kurmayı ve isyan hazırlıklarını yönlendirmeyi ihmal etmedi⁷⁶.

Abdürrezzak Bey, Kürtleri birleştirerek bir isyan başlatmanın olanaksız olduğunu; fakat Ermenilere özerklik verilmesi konusu gündeme gelirse, Kürtlerin kendi ulusal varlıklarını korumak için birleşeceklerini savunuyordu. Rus yetkilileri de bu doğrultuda Kürtlere, Ermenilerin özerklik isteminde bulduklarını; ama Rusya'nın buna karşı olduğunu bildiriyor ve onlara Kürt özerkliği için çalışmayı öğütüyorlardı. Ancak gerçek tam tersiydi: Şayet Ermenilere Doğu Anadolu'da bir özerklik verilmesi söz konusu olsa, bunun en ateşli savunucusu Rusya olacaktı. İsyancı Kürtlerin amaçları Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanarak, Doğu Anadolu'da -Rusya'nın himayesinde- özerk bir Kürdistan kurmak ve Ermenilere verilmesi tasarlanan ayrıcalık haklarına-özerkliğe karşı bir tavır göstermek⁷⁷ ya da Rusya'nın bölgeyi işgal etmesini sağlamaktı. Rusya'nın amacıysa çıkacak genel bir isyanda, bölgeye müdahale etmekte. İngiltere de, Rusya'nın bu faaliyetlerinin farkındaydı. 1911 Kasım ayı ortalarına doğru Bitlis'te, Kürtler arasında Rus propagandası gittikçe yaygınlaşıyordu. A. F. Safrastian⁷⁸ (Safrasyan)'ın raporlarına göre propagandacılar, bölgenin Ruslarca işgaline ortam hazırlamak için Hamidiye Alaylarını kışkırtıyorlardı⁷⁹.

Rusya'nın Doğu Anadolu'daki faaliyetlerinin farkında olan Osmanlı Devleti de bölgede meydana gelebilecek bir karışıklığı önlemek için bazı girişimlerde bulundu. Hatta bazı şartlarla, Rusya lehine çalışanları affedeceğini bile duyurdu. Ancak Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler, ayrılıkçı faaliyetleri önlemeye yetmedi⁸⁰.

Rusya, ayrılıkçı faaliyetlerin yoğun olduğu dönemde, Bitlis'teki Rus konsolosluluğuna, bir konsolos yardımcısı daha atadı. Bitlis'e, bir Rus konsolos

⁷⁶ Akgül, “Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)”, ss. 72-73. Ayrıca Abdürrezzak Bey ve Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri Hakkında Bkz.: Sonyel, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)”, ss. 5-6.

⁷⁷ Sonyel, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)”, ss. 7-8.

⁷⁸ Bitlis İngiliz Konsolos Yardımcısı Vekilidir. Ermeni kökenli Protestan'dır.

⁷⁹ Sonyel, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)”, s. 4.

⁸⁰ Akgül, “Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)”, s. 74.

yardımcısının daha atanması, bölgedeki Müslümanları çok kaygılandırdı ve Rusya'nın bölgeyi işgal edeceği düşüncesine sevk etti⁸¹. Neticede 1911'de çıkan isyan önlenemedi; hem Osmanlı Devleti hem de bölge halkı açısından oldukça ağır sonuçlar doğurdu.

Rusya, Osmanlı Devleti idaresindeki Ermenileri himaye etmeye çalışırken kendi idaresindeki Ermenilere de zulmediyordu. Yani tam bir tezat içindeydi ve Ermeni haklarını yalnızca sözde savunuyordu. 1911'de Amerika'nın Phila Delphia, New York, West Hobokon ve bir yerde daha olmak üzere toplam dört eyaletinde yapılan miting ve toplantılarda Rusya'daki Ermenilere yapılan zulümler protesto edildi. Miting ve toplantılarda, Rusya'da 5 yüz Ermeni profesörün, yazarın, avukatın, doktorun... politik suçlardan tutuklanması; kötü şartlarda hapsedilmesi; duruşmalarının ertelenmesi ve işlemedikleri suçlarla cezalandırılmak istenmeleri protesto edildi⁸².

Amerika'da yaşayan 'Ermeni Yazar ve Devrimci Propagandacı' Mr. Maloumian da Washington Büyükelçisi Yusuf Ziya Bey'e yazdığı mektubunda: Amerika'da 400 bin Osmanlı göçmeninin yaşadığını; bunlar için bir göçmen bürosu kurulmasının iyi olacağını; Amerika'daki göçmenlerin ve Osmanlı idaresindeki azınlıkların kaynaşmasının teşvik edilmesi gerektiğini; Rusya'da zulüm gören Ermenilerin ve Osmanlı idaresindeki Ermenilerin kaynaşmalarının zorunlu olduğunu bildiriyordu⁸³.

1912 yılına girerken Amerika ve İngiltere'ye göre Doğu Anadolu'daki durum daha da kötüleşmekteydi. Anarşi artmıştı. Rusya'dan getirilen silahlar Kürtlere dağıtılmıştı. Rus subayların, yerel Kürt giysileriyle çevrede dolaştıkları düşünülmekteydi⁸⁴. Rus ajanları Osmanlı Devleti-İran sınırı üzerindeki Kotur'dan hareketle Van'ı Tebriz'e bağlayan yolu denetlemekte olan Kürt Şef Simko Ağa'ya, para ve silah teklif ettiler. Rusya'nın yönlendirmesiyle Simko, Ağrı Dağı'ndan Urmiye Vadisi'nin batı eteklerine kadar olan bölgede bir Kürt Federasyonu kurmaya kalkıştı. Kürtler, aynı zamanda Ermenilere de saldırarak, bölgede karışıklık çıkarmaya çalışmıştı. Kürtlerin bu taşkınlıkları, Balkan Savaşı neticesinde uğranılan

---

⁸¹ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", s. 4.

⁸² BOA, HR-SYS, 2776/64.

⁸³ BOA, HR-SYS, 2743-62.

⁸⁴ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", s. 5.

hayal kırıklığı ile birleşti. Bu durum da Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapılması için baskı kurmasını kolaylaştırdı⁸⁵.

I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin ağır bir mağlubiyete uğraması üzerine, Osmanlı Devleti'nin fazla bir ömrü kalmadığına inanan Rusya, Doğu Anadolu'yu işgal etmek için askerî hazırlıklara büyük hız verdi. Ancak tek başına askerî hazırlık yeterli değildi. İşgali meşrulaştırmak için Rusya'nın ciddi ve inandırıcı gerekçelere de ihtiyacı vardı. Bu nedenle bölgede Ermeni-Kürt isyanı çıkarmak ve meydana gelecek kargaşayı gerekçe göstererek fiili müdahalede bulunmak için bir takım faaliyetlerde bulundu. Bu faaliyetler; Kafkasya'daki unsurları [Müslüman ve Hıristiyan ayrımı yapılmaksızın] silah altına almak, gizli yollarla Ermenileri silahlandırmak ve Kürt aşiretlerini yanlarına çekmek, silahlandırmak ve Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak şeklinde sıralanabilir⁸⁶.

Rusya'nın faaliyetleri arasında en önemli yeri Ermeniler lehinde yapılan propagandalar alıyordu. Her şeyden önce şunu belirtmekte fayda var ki askerî nitelikli hazırlıkların bir müdahaleye ve işgale dönüşebilmesinin ön şartı, Ermenilerin Osmanlı yönetimi altında kötü idare edildiklerine ve hatta katliamlara uğratıldığına Rus ve yabancı kamuoyunu inandırmaktı. Bu gerçekleştirildiği anda Rusya, hem kendi tebaasının maddî ve manevî desteğini elde etmiş olacak; hem de haklı bir davayı âlicenaplık göstererek savunmuş olacağından (!) diğer milletler nezdinde de itibarını artırmış olacaktı. Bunlara ek olarak işin birde Müslüman-Hıristiyan mücadelesi boyutu vardı ki, Ermenilerin yanında yer alıp onların hamisi rolüne bürünüp Avrupa'nın desteğini de kazanacaktı⁸⁷.

Rusya, kamuoyunu Ermenilerin Türkler tarafından yok edildiği, maddî ve manevî baskılara uğratıldığına inandırmak için propagandalar yapıyordu. Sıkça kullandığı propaganda araçlarının başında gazetecilere, diplomatlara ve Kızılhaç görevlilerine Ermeni Meselesi ile ilgili konferanslar verdirmek geliyordu. Bu suretle tarafsız gibi görünen; fakat aslında o devlet(ler)le işbirliği içerisinde olan, hatta on(lar)dan maaş alanlar tarafından verilecek bilgilerin daha güvenli ve doğru olduğu kanısı, kitlelere ulaştırılmış olacaktı. Verilen konferansların basın aracılığıyla daha büyük kitlelere ulaştırılması propagandanın bir başka boyutuydu. Bu şekilde

---

⁸⁵ Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, ss. 279-280.

⁸⁶ Selçuk Ural, "Rusya'daki Ermeni Propagandasından Bir Kesit: Tiflis Konferansı", **ASAM-EREN Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S. 11 (Ankara 2003), ss. 103-104.

⁸⁷ Ural, "Rusya'daki Ermeni Propagandasından Bir Kesit: Tiflis Konferansı", s. 104.

bilgilendirilen ve yönlendirilen kamuoyu, hükümetlerinin isteklerini daha rahat kabullenir ve uygulayabilir hale gelecekti⁸⁸.

1912 yılında Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi Taşkov, Rus Hükümeti'ne Ermenilere arka çıkarak üstünlüğü elden bırakmamasını önerdi. Bölgede, Kürtlere karşı Ermenilerin güvenliklerinin sağlanması gerektiğini de ekledi⁸⁹. Yine 1912'de Taşkov, Doğu Anadolu'daki bazı Kürt aşiret reisleri ile görüştü. Olası bir Türk-Rus Savaşı'nda, silah ve para yardımı karşılığında Kürt aşiretlerinin desteğini istedi. Rusya, artık Kürtlerin sadece savaş sırasında değil barış sırasındada desteklenmesi gerektiğine karar kılıyordu. Yani Kürtlerle her şartta yakın temas kurulması politikasını benimsiyordu. Diplomatlarını bu yönde uyardı ve yönlendirdi⁹⁰. Ayrıca Doğu Anadolu'da var olan Konsolosluklarına ek olarak, önemli gördüğü yerlerde yeni konsolosluk ve konsolos yardımcılıklarının açılmasını talep etti⁹¹.

1912 Ağustosunda, Rusya'nın teşvikiyle Mako serdarı, Kürt aşiret reislerine silahla mühimmat gönderileceği ve Kürtler lehine ıslahat yapılması için Doğu Anadolu'da bir karışıklık çıkarılmasının şart olduğuna dair vaatler-istekler içeren mektuplar gönderdi⁹². Şüphesiz ki bu iş, tamamen Rusya'nın yönlendirmesi ve desteğiyle yapılmıştı.

Rusya, bir yandan bölgede isyan çıkarmaya uğraşırken, diğer yandan da Ekim ayında Erzurum Rus Konsolosu aracılığıyla Erzurum ve civarında asayişin tehlikede olduğunu iddia etmişti. Bunu önlemek için Osmanlı Devleti'nin ne gibi önlemler aldığını sormayı da ihmal etmemişti⁹³.

Rusya, Osmanlı Devleti aleyhine politikalar izleye dursun 1912 Şubat'ında Van Rus Konsolosu Alzeryef Bey bir ziyafette, Osmanlı Devleti amirlerine oldukça ilginç itiraflarda, açıklamalarda ve tavsiyelerde bulunmuştu. Konsolos Alzeryef Bey'e göre Rusya, Ermenileri asla himaye etmiyordu. Himaye etmek bir yana onları insan yerine bile koymuyor, 'temizlemeye' çalışıyordu. Şöyle ki; 1912 Şubatında

---

⁸⁸ Ural, "Rusya'daki Ermeni Propagandasından Bir Kesit: Tiflis Konferansı", s. 104.

⁸⁹ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya**, Çev.: Ludmilla Denisenko, Mutlucan Şahan, 2. Baskı, İstanbul: Aras Yay., 2005, ss. 122-123.

⁹⁰ Rusya Hariciye Nezareti, Diyarbakır ve Harput'taki Rus Konsolosluklarının faaliyet amaçlarının; Ermenileri, Kürtleri ve Arapları izlemek ve bunlarla ilgili politika üretmek olduğunu söylemekteydi (Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler", s. 548.).

⁹¹ Akgül, "**Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)**", ss. 69-70; Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler", s. 548.

⁹² BOA, HR-SYS, 84/3.

⁹³ BOA, HR-SYS, 84/9.

Van İngiliz Konsolos vekili Yüzbaşı Seyl, Konsoloshanede bir ziyafet vermişti. Ziyafete katılanlar arasında Vali Kumandan Babür Paşa, Van Rus Konsolosu Alzeryef Bey, Van Fransız Konsolosu Vezaski Bey, Erkan-ı Harp Reisi Kaymakam Cemal ve Belediye Reisi Bedrus Bey de vardı⁹⁴. Ziyafetten sonra gerçekleşen bir sohbede Rus Konsolosu Alzeryef Bey, Osmanlı İdaresi'ndeki Ermeniler hakkında şu değerlendirmelerde bulundu:

Taşnakların 'muzır ve menfaatperest' insanlardır. Onlar her zaman Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasını bozmaya çalışmaktadır. 'Bugün Türkiye'de, Türkiye'nin menfaatlerinden yana görünen birçok Ermeni' olası bir savaşta Rus Ordularına öncülük edeceklerini beyan ve itiraf etmişlerdir. Bunlar için 'vatan ve millet' yoktur. Bunlar gayet fena adamlardır. Bunlara karşı çok sert hareket etmek lazımdır. Rusya'nın İran'a girmesi sırf Kafkasya'dan İran'a kaçan Ermeni Komitelerini terbiye etmek ve İran'ı bunlardan temizlemek içindir. Bunun için İran'da, Ermenilere karşı çok sert hareket edeceğiz⁹⁵.

Göreceksiniz ki, İran'da bu şer yerlerinden eser bırakmayacağız. Ancak bizim sıkıştırdıklarımız Türkiye'ye kaçacaklardır. Nitekim bizim sıkıştırmamızla Kafkasya'dan kaçıp buraya gelen ve burada her biri birer mevki ve servet sahibi olanlar gibi, bu gelenlerde, bunlara bir zemin teşkil edeceklerdir. Şayet Osmanlı Devleti bunlara kıymet ve ehemmiyet vermez ve bir suç işlediklerinde bizim gibi şiddetle hareket ederse, burada da bir fenalık edemezler. Fırsat bulamazlar. Bu zararlı insanlara karşı, bizim Kafkasya'da yaptığımız gibi sert ve şiddetle karşılık verilmelidir. Zamanında bunlar Londra'dan para ve destek alıyor, himaye görüyorlardı. Biz İngiltere ile anlaşık, bunları daha önce olduğu gibi sert bir biçimde cezalandırdık. Vücutlarını, fenalıklarını ortadan kaldırdık. Bunlar o zaman Osmanlı vilayetlerine firar ettiler. Buraları alt-üst ederek kana boyadılar. Bundan dolayı, 'bu zararlı mahlûklar' zerre kadar insafa ve merhamete layık değillerdir⁹⁶.

Bizzat bana burada yaşayan eski Ermeniler, '25-30 sene önce biz burada çok rahattık. Ticaretimiz, servetimiz ve kazancımız mükemmeldi. Ne zaman ki Taşnakçılar geldi, o vakit ticaretimiz, servetimiz, rahatımız, huzurumuz bozuldu... Kan döküldü... Bundan kim kârlı çıktı? Bizce meçhul...' gibisinden beyanat ve itirafta bulunmuşlardır. Ancak şu bir gerçek ki Ermeniler, İngilizlerden arka

⁹⁴ BOA, HR-SYS, 2776/65.

⁹⁵ BOA, HR-SYS, 2776/65.

⁹⁶ BOA, HR-SYS, 2776/65.

görmeyeceklerini bilselerdi; bu kadar kan akıtabilirler miydi? Rusya'dan karşılık görmeleri, İngiltere'den destek görmeleri onları cesaretlendirmiştir. Aksi halde hiçbir şey yapamazlardı [Bu sözlerini İngiliz Van Konsolosu Yüzbaşı Seyl'e onaylatmıştır.]⁹⁷.

Bizzat ben Taşnakların işledikleri cinayetleri biliyorum ki hepsi fail-i meçhul kalmıştır. Bu durum saf ve namuslu ahali üzerine baskı kurmalarını kolaylaştırmıştır. Bunlar halkı rahat bırakmıyor, onlara zorla silah veriyor ve zorla paralarını alıyor. Çeşitli bahanelerle köylülerden para topluyorlar, halkın can ve mal güvenliğini tehdit ediyorlar. Halka sülük gibi yapımışlardır. Osmanlı Hükümeti, bu zararlı insanlardan halkı kurtarmaya teşebbüs ederse, bunların hepsi dört elle Hükümet'e yardım edeceklerdir⁹⁸.

Onun için halkınızı bunlardan kurtarmalısınız. Siz yanlış hareket ediyorsunuz. Bunlara kıymet ve ehemmiyet veriyorsunuz. Hâlbuki bugün bunların hiçbir yerde kıymet ve ehemmiyetleri kalmamıştır. Her hükümet bunların niyet ve fikirlerini anlamıştır. Bu nedenle bunlara yardım edecek kimse yoktur⁹⁹.

Konsolos Alzeryef Bey, konuşmasının devamında, kendi hizmetindeki bir Ermeni'yi de örnek olarak gösterdi. Rusya'nın İran'da Ermenilere karşı izlediği sert siyasetten bahsetti. İran'dan kaçan Ermenilere Osmanlı Devleti'nin asla himaye etmemesi gerektiği tavsiyesinde bulundu. Birkaç tane örnek vererek, Ermenilerin hangi amaca nasıl hizmet ettiklerini ve Osmanlı Devleti'nin izlemesi gereken sert tutumu önerdi¹⁰⁰.

Konsolos Alzeryef Bey'in yukarıdaki konuşmaları, Rusya'nın Ermenileri hem nasıl kullandığını; hem de Ermenilere karşı ne kadar sert ve acımasız bir politika izlediğini açıkça gösteriyor. Üstelik Konsolos Alzeryef Bey, Ermenilere nasıl davranılması gerektiği hususunda Osmanlı Devleti'ne akıl dahi veriyordu. Bölgedeki en ufak bir hadiseyi dahi Avrupa basınına taşıyan Rusya, anlaşılın, Osmanlı Devleti'nin daha da müşkül bir durumda kalmasını istiyor ve bu yönde Osmanlı Devleti memurlarını kışkırtıyordu. Rusya, Doğu Anadolu'da bir yandan Kürtleri, Ermenileri ve diğer azınlıkları birleştirmeye çalışırken; diğer yandan da Avrupa basınında, Kürtlerin ve Türklerin, Ermenileri ezdiğine dair yapılan yayınlara destek veriyordu.

---

⁹⁷ BOA, HR-SYS, 2776/65.

⁹⁸ BOA, HR-SYS, 2776/65.

⁹⁹ BOA, HR-SYS, 2776/65.

¹⁰⁰ Bkz.: BOA, HR-SYS, 2776/65.

Rusya, I. Dünya Savaşı öncesinde, bölgedeki faaliyetlerini iyice artırdı. Doğu Anadolu'da genel bir isyan hareketi organize etmek amacıyla, tamamen Rus yanlısı olan İrşad Cemiyeti'nin kurulmasını destekledi. 1913'te kurulan Cemiyet kısa sürede bölgede şubeler açtı. İsyân faaliyetleri Cemiyet'in önderliğinde yürütülmeye çalışıldı¹⁰¹.

Osmanlı Devleti'nin I. Balkan Savaşı'nda yenilgiye uğraması üzerine, Rusya'nın da kışkırtmalarıyla, Doğu Anadolu'daki isyancılar yeniden harekete geçti. Rusya, hem Ermenilerle Kürtlere her türlü vaatte bulunarak onları isyana teşvik ediyor; hem de onları birbirlerine karşı kışkırtıyordu¹⁰². Yani Rusya tarafından; Ermeniler ve Kürtler bir yandan birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirilmeye çalışılıyor; diğer yandan da yine Rusya tarafından birbirlerine karşı kışkırtılıyordu.

Van İngiliz Konsolos Yardımcısı Molyneux-Seel, bölgedeki Ermeni (ve Kürt) meselesi hakkında yaptığı değerlendirmede; meselenin nedeni olarak Kürtler arasında feodal koşulların sürmesini ve dini şeyhlerin kullandıkları etkiyi öne sürüyordu. Çözüm olarak da Hamidiye Alayları'nın kaldırılmasını, Kürtlerin, Bey ve Ağaların elinden kurtarılmasını; her Kürt ailesine kendi toprağına ve kaynaklarına sahip olma olanağının sağlanmasını; şeyhlerin etkisini kırarak hükümetin yetkisinin geri getirilmesini; göçebe Kürtlerin topraklandırılmasını; Kürtlerin eğitilerek güçle, kararlılıkla ve adaletle yönetilmesini ve bu konularda iyi niyet gösterilmesini öneriyordu¹⁰³.

İrşad Cemiyeti'nin varlığından ve ayrılıkçı faaliyetlerinden haberdar olan Osmanlı Devleti, birçok cemiyet mensubunu tutukladı. Bölgedeki isyan hareketini önlemek için de çeşitli tedbirler aldı. Osmanlı Devleti'nin kararlılığı ve aldığı önlemler neticesinde İrşad Cemiyeti, 1913'te kendini feshetmek zorunda kaldı¹⁰⁴.

İrşad'ın dağıtılmasıyla, yine Rusya'nın desteğiyle 1913'te Cihandani Cemiyeti kuruldu. Cihandani Cemiyeti Kürt okulları açmak, gazete ve dergi çıkarmak, Kürt alfabesinin oluşturulmasına çalışmak gibi faaliyetleri benimsiyordu. Cemiyet, Rusya Hoy Konsolos Yardımcısı Şirkov'dan, Cemiyet'in resmen Rusya'nın himayesine alınmasını da talep etti. Cemiyet, Rusya'nın yardımıyla

¹⁰¹ Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", ss. 76-78.

¹⁰² Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", s. 7.

¹⁰³ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918)", s. 9.

¹⁰⁴ Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", ss. 79-80.

Hoy'da ilk Kürt okulunu açtı. Okulda Rus alfabesiyle Kürtçe eğitim görülüyordu. Okul, Rusya'nın Kürtler üzerindeki nüfuzunu iyice artırdı. Rusya, ayrıca Abdürrezzak Bey'i Kürtler, Ermeniler ve Asurfler arasında bir anlaşma yapması için görevlendirdi. Abdürrezzak Bey aldığı görev doğrultusunda faaliyetlerde bulundu; ancak başarı sağlayamadı¹⁰⁵.

Rusya'nın kışkırtmalarıyla, 1913'te Doğu Anadolu'da, Güneydoğu Anadolu'da ve Irak'ın Kuzeyi'nde çeşitli isyanlar çıktı. Bu isyan hareketlerinde Rusya tarafından, Rusya'nın isyancılara yardım edeceği ve bölgeye müdahalede bulunacağı propagandası yapılıyordu. Rusya'nın faaliyetlerinden haberdar olan Osmanlı Devleti, isyanları kısa sürede bastırdı. Olası bir Rus müdahalesini önledi. Rusya'nın faaliyetlerine karşılık bazı Kürt ileri gelenlerini topladı. Rusya idaresindeki Kürt liderlerine de ulaşarak bunlardan, isyan hareketlerinden kaçınmalarını; hatta Rusya'ya karşı faaliyette bulunmalarını istedi¹⁰⁶.

Yıllardır adalet ve refah içinde yaşamalarına rağmen bazı Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin savaşta olmasını fırsat bilerek, ayrılıkçı cemiyetler kuruyorlardı. Osmanlı Devleti idaresinde yaşayan Ermenilerin kurduğu birçok ayrılıkçı cemiyet vardı. Bu cemiyetlerden biri de Romanya'da kurulan Ermeni İhtilal Cemiyeti'dir. Köstence'ye üç saat mesafedeki, Karaköy'de taş ocağında çalışan, Osmanlı tebaası otuz Ermeni'nin arasına, Ermenice bilen bir Kürt yerleştirilerek, Cemiyet'in varlığı ve faaliyetleri, 1913 Temmuz'unda Osmanlı Devleti tarafından öğrenildi. Elde edilen bilgilere göre Rusya'dan Anadolu'ya yüklü miktarda silah ve mühimmat sokuluyordu. İsteyen Ermeniler, silahlandırılıyordu. İsteyen Ermenilere askeri rütbelere veriliyordu. Hatta Kürtleri de 'birlikte ayrı bir Hükümet' kurmak için tahrik ve teşvik ediliyordu¹⁰⁷.

Cemiyetin, Yerköy, Bükreş, İstanbul ve İzmit'te şubeleri bulunduğu tespit edildi. İstanbul'dan, 'tüccar' sıfatıyla, Romanya'da Ermenilerin yaşadığı bölgelere gelen şüpheliler tüccar olduklarını söyledikleri halde, Ermeni kasaba ve köylerini ziyaret ettikten sonra, herhangi bir ticari teşebbüste bulunmaksızın geri dönüyorlardı. Cemiyet'in, faaliyetlerinin tespit edilebilmesi için, Köstence Baş Konsolosu Kadir

¹⁰⁵ Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", ss. 80-83.

¹⁰⁶ Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", ss. 88-89.

¹⁰⁷ BOA, HR-SYS, 2776/74.

Ali Bey, Hariciye Nezareti'nden Ermenice ve Romence bilen bir Müslüman'ın görevlendirilmesini istedi¹⁰⁸.

3.4.1. Ermeni Islahatı Meselesi: 8 Şubat 1914 Türk-Rus Anlaşması

Rusya, 1913 Mayıs'ında Ermeniler lehine ıslahat meselesini yeniden gündeme getirdi. Berlin Kongresi'nde Rusya'ya tanınan haklar ve reform yapılacak bölgenin Rusya'ya sınır olması; bölgeye sınır olan Rusya idaresinde de Ermenilerin bulunması; hatta Ermeni ruhani reisi Katolikos'un da Rusya idaresindeki Eçmedziyan'da yaşaması, Ermeni meselesinde Rusya'nın ayrı bir rol oynamasına imkân sağlıyordu¹⁰⁹.

Rusya'nın, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeni ve diğer azınlıklarla ilgilenmesinin en önemli nedeni şüphesiz sıcak denizlere inme arzusundan kaynaklanıyordu. Rusya, İstanbul'u ve Boğazları ele geçiremeyince Doğu Anadolu üzerinden İskenderun'a yani Akdeniz'e çıkabilecekti. Hatta İskenderun'da büyük bir deniz üssü kurması bile mümkün olabilecekti. Hatta Eleşkirt Ovası üzerinden de Van Gölü'ne ve daha da güneye sarkabilecekti. Ermenilerin yaşadığı bölgeyi doğrudan işgal edemese bile; nüfuzu altında özerk bir Ermenistan kurdurabilecekti. Bu da yine Rusya'nın emellerini kolaylaştıracaktı. Bu nedenlerle Rusya, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenileri, Kürtleri ve diğer azınlıkları gizli ya da açık olarak kışkırtmaktan-desteklemekten çekinmedi¹¹⁰.

Ancak yine de bir ıslahat için Rusya'nın Berlin Kongresi'ne muhatap olan diğer Devletlerin desteğini alması gerekiyordu. Bu hususta Almanya'ya; Alman çıkarlarının zedelenmeyeceği ve Almanya ile herhangi bir çekişmeye girilmeyeceği teminatlarını verdi. Almanya'nın yanında, İngiltere ve Fransa'nın da desteklerini aldı. Osmanlı Sultanı'nın, Doğu Anadolu üzerindeki egemenlik haklarının korunması ve Osmanlı Hükümeti'nin bir temsilcisinin konferansa katılması şartlarıyla; büyük devletlerin büyükelçileri de reform tasarılarının tartışılacağı konferansa katılma yetkisi aldı¹¹¹.

Bu suretle Ermeni Meselesi, adeta büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı birleştikleri ortak bir cephe halini aldı. İttihat ve Terakki de zaten Ermeniler lehine ıslahat yapmak istiyordu. Bu amaçla Dâhiliye Nazırı Reşit Bey 'Islahat

¹⁰⁸ BOA, HR-SYS, 2776/74.

¹⁰⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 205; Katolikos, 1912'de Rusya'ya başvurarak Osmanlı Devleti idaresindeki Ermenilerin, Rus "protektorası" altına alınmasını talep etmiştir. (Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, s. 130.).

¹¹⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 213-213.

¹¹¹ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 165-166.

Komyonu'nda bir dizi hazırlıklar yaptırmıştı. Bu hazırlıklara göre Ermenilerin çoğunlukla yaşadığı vilayetlerin iki gruba ayrılması planlanıyordu. Birinci grup merkezi Erzurum olmak üzere, Bitlis Van ve Erzurum'u; ikinci grupsa merkezi Harput olmak üzere Sivas, Diyarbakır ve Harput'u kapsıyordu. Adı geçen yerler vilayet olmaktan çıkarılacak, sancak haline getirilecek ve her grup ayrı birer komisyon tarafından idare edilecekti. Söz konusu komisyonlar iki Ermeni, iki Müslüman ve iki Yabancı (Avrupalı)'dan oluşacak, Komisyon Reisi de bir yabancı olacaktı. Ayrıca jandarma ve poliste yabancı askerler bulunacak ve 'Adliye Müfettişi' sıfatıyla da yabancılar atanacaktı. Bu sırada, Ermenilerle meskûn yerlerin Rusya'nın mandasına girmesi [muhtemelen Rus elçiliği tarafından] teklif edilmişti. Bu teklif, doğal olarak Osmanlı Devleti tarafından reddedilmişti¹¹².

Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu yöndeki isteklerine ve girişimlerine kendi çıkarları gereği sürekli soğuk bakıyordu. Zaten 21 Nisan 1913'te İngiltere de, Ermeni ıslahatları konusunda Osmanlı Devleti'ne uyarıda bulunmuştu. Osmanlı Devleti de İngiltere'den yapılacak ıslahatlara nezaret etmesi için adam dahi istedi. Osmanlı Devleti İngiltere'nin yardımıyla, Rusya'nın müdahalesinden kaçınmak istiyordu. Ancak İngiltere de ıslahat yapılacak bölgenin Rusya'ya sınır olması dolayısıyla, Rusya'nın bölgede İngiliz görevlilerin bulunmasından şüpheleneceğini öne sürüyordu. Açıkçası İngiltere, Rusya'yı kuşkulandırmak istemiyordu¹¹³.

Olaya müdahil olan bir diğer devlette, Almanya'ydı. Ancak Rusya'nın Erzurum Konsolosu yaptığı açıklamada, Almanya'nın Ermenilerle ilgilenme nedenini "*Ermenilerin yaşadığı bölgelerde çıkacak olası bir karışıklıkta, Mersin ve İskenderun'a asker çıkararak buraları işgal etmek*" şeklinde değerlendiriyor; Rusya'nın ise böyle bir niyetinin olmadığını bildiriyordu¹¹⁴.

Büyük devletlerin büyükelçileri [Sazanovun deyimiyle Uluslararası Kurul], Doğu Anadolu'da uygulanacak reformları ele almak için İstanbul'da toplandı. Rus Büyükelçiliği baş tercümanı M. Mandelstam tarafından hazırlanan Rus tasarısı, Avusturya-Macaristan Büyükelçisinin villasında toplanan kurula sunuldu. Tasarıya göre ıslahatlar Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas olmak üzere altı vilayeti kapsayacaktı. Altı vilayetin başına, büyük devletlerinde onayı alınmak

¹¹² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 206; Bkz.: **British Documents On Foreign Affairs**, s. 432.

¹¹³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 206-207; Ayrıca Bkz.: Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, s. 131.

¹¹⁴ **BOA, HR-SYS**, 84/51.

şartıyla, Osmanlı Sultanı tarafından beş yıl süreyle Hıristiyan, tercihte Avrupalı bir “Genel Vali” atanacaktı. Genel valinin yetkileri çok geniş olacaktı. Söz konusu altı vilayetteki tüm memur ve hâkimlerin atama ve azil yetkisi genel valiye ait olacaktı. Jandarma bölükleri ve asayişini sağlamak için gerekli tüm askeri kuvvetler genel valinin komutasında olacaktı. Genel valiye yardımcı olmak üzere, Avrupalı teknik müşavirlerin katılacağı “İstişare Meclisi” kurulacaktı. Eyalet Meclisi de Müslümanların bölgede sayıca üstün olmalarına rağmen, eşit sayıda Müslüman ve Hıristiyan üyelerden oluşacaktı. Polis ve Jandarma da, yarısı Hıristiyan olmak şartıyla bölge halkından oluşturulacaktı. Bölge halkı, askerlik hizmetini bölge sınırları içerisinde yapacaktı. Hamidiye Alayları kaldırılacaktı. Bölgede görev yapacak memurların yarısı Hıristiyan, yarısı Müslüman olacaktı. Ayrıca Türkçenin yanında, Ermenice ve Kürtçenin de aynı haklara sahip olması için gerekli tecrübe edinilecekti¹¹⁵.

Yukarıda özetlenen Rus projesine göre, bölge adeta özerk bir statüye kavuşuyordu. Bölgeye atanacak genel valiyle de bölge, büyük devletlerin himayesine girmiş oluyordu. Üstelik genel valiye tanınacak haklarla da, Osmanlı Devleti’nin bölgedeki askeri, hukuki ve idari otoritesi zedelenecekti. Ayrıca Ermeniler de oldukça imtiyazlı bir duruma geleceklerdi. Çünkü Ermenilere askeri, hukuki ve idari alanda oldukça fazla hakların verilmesi öngörülüyordu. Ermeniler, bölgede nüfus bakımından az olmalarına rağmen, Müslümanlarla eşit oranda temsil hakkına kavuşacaklar, bu durumda da Müslümanlar haksızlığa uğramış olacaktı. Bu projenin kabul edilmesiyle Rusya, emellerine doğru bir adım daha atmış olacaktı.

Bu tarihte, Sadrazam Halim Paşa kabinesinde Dâhiliye Nazırı olarak görev yapan Talat Paşa, Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığına gölge düşüren Rus isteklerinin aleyhine oy kullandı. Talat Paşa ile görüşme kararı alan Rus Büyükelçi, Rusya’nın bu meseleyi Türk çıkarlarına uygun bir şekilde çözmek istediğini ve iyi niyet dolu bir teklif karşısında tereddüde yer olmayacağını bildirdi. Görüşme gayri resmi olduğu için Talat Paşa, Büyükelçiye; Osmanlı Devleti’nin Petersburg Büyükelçisi’nin Türkistan’da ıslahat teklifinde bulunması ne kadar yanlışsa; Büyükelçi’nin

---

¹¹⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 207-208; **British Documents On Foreign Affairs**, ss. 432-433; S. Sazanov, **S. Sazanov’un Anıları**, ss. 166-167; Talât Paşa, **Talât Paşa’nın Anıları**, s. 30; Talât Paşa, **Talât Paşa’nın Hatıratı**, s. 22; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, ss. 108-118; Granville, **Çarlık Rusya’sının Türkiye’deki Oyunları**, ss. 78-83; Ayrıca 21 Bölümden Oluşan Tasarı’nın tam metni için Bkz.: Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihat ve Terakki-I. Dünya Savaşı Anıları**, Yayına Haz.: Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2001, ss. 403-411.

girişimlerinin de o kadar yanlış olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını zedelediğini bildirdi. Büyükelçiye, “*Rusya, böyle istiyor, biz kuvvetliyiz siz zayıfsınız, dolayısıyla kabul etmek zorundasınız*” demesinin daha doğru olacağını da söyledi. Büyükelçi de bunun üzerine, Talat Paşa ile görüşmeyeceğini bildirerek uzaklaştı¹¹⁶.

Sekiz oturum halinde gerçekleşen reform toplantılarının neticesinde bir anlaşmaya varılamadı. Rus tasarısı, Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafından destek görmedi¹¹⁷. 24 Temmuz 1913'te; Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya Büyükelçileri Yeniköy'de Sefirler Toplantısı'nda buluştu¹¹⁸. Toplantıda Alman Büyükelçi Von Wangenheim, Rusya'nın hazırlamış olduğu tasarımı, “*Osmanlı Devleti'nin egemenliğini ihlal eden bir tasarı ve Anadolu'nun parçalanmasının bir işareti*” olarak nitelendi ve Rus tasarısına karşı çıktı¹¹⁹. Fransız Büyükelçi de tasarımı kabul etmeyerek, bu konunun Osmanlı Devleti ile anlaşarak çözülmesini önerdi. Öneri, diğer Büyükelçiler tarafından da kabul edildi¹²⁰. Bu suretle Yeniköy Sefirler Toplantısı, bir sonuç alınmadan dağılmış oldu¹²¹.

Büyükelçiler, tekrar bir araya geldiklerinde, Babîâli tarafından hazırlanan teklifleri esas olarak aldılar. Yeni hazırlanan projeye göre: Yapılacak ıslahatlar sadece Ermenilerle meskûn sahada olmayacak, genel mahiyet taşıyacaktı. Ancak şimdilik sadece yedi vilayette uygulanacaktı. Rusya'nın önerdiği gibi Avrupalı genel bir vali olmayacak fakat müşavirler ve uzmanlar vasıtasıyla kontrol icrası sürdürülecekti. İdare Meclisi'ne yarı yarıya değil, nüfus sayısına oranla üye seçilecekti. Rusya'nın önerdiği gibi, Hamidiye Alayları kaldırılacaktı. Ermenice ve Kürtçe, Türkçeye yan yana kullanılacaktı. Mahalli askeri hizmet usulü de kabul edilmemişti. Islahat yapılması düşünülen altı vilayet Reşit Bey'in önerdiği gibi iki bölgeye ayrılacak, iki bölgeye büyük devletlerin muvafakatiyle iki genel müfettiş

¹¹⁶ Talât Paşa, **Talât Paşa'nın Anıları**, s. 31; Talât Paşa, **Talât Paşa'nın Hatıratı**, ss. 22-23.

¹¹⁷ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 167-168.

¹¹⁸ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, s. 121.

¹¹⁹ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya**, ss. 124-125.

¹²⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 208-209; Bu Konu Hakkında Ayrıca Bkz.: **British Documents On Foreign Affairs**, s. 426.

¹²¹ Bkz.: Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, ss. 130-135.

atanacaktı. Bu müfettişlere valileri de dâhil olmak üzere tüm memurları atama ve azletme yetkisi tanınacaktı¹²².

Bu tasarı, Rus tasarısıyla karşılaştırıldığında, Rus tasarısına nispeten Osmanlı Devleti için oldukça iyi şartlar içeriyordu. Rusya'nın önerdiği birçok teklif bu tasarıda yer almıyordu. Üstelik yalnızca Rusya tarafından, Rus çıkarlarına göre değil; diğer büyük devletlerin de katılımıyla, Osmanlı tasarısı esas alınarak hazırlanmıştı. Zaten tasarı, Ermenice ve Kürtçe hariç diğer konularda, Reşit Bey'in tasarısıyla da örtüşüyordu.

Tasarı Osmanlı Devleti tarafından da kabul edildi. Erzurum, Trabzon ve Sivas birinci bölge; Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır ikinci bölge olmak üzere bölge ikiye ayrıldı. Babıâli tarafından iki müfettiş tayini için müracaatta bulunuldu. Babıâli, Müfettişler için, 7 Ekim'de iki İngiliz'i önerdi: Sir Richard Crawford ve Mr. Robert Graves. Ancak İngiltere Rusya'nın itirazını göz önünde bulundurarak bu öneriyi kabul etmedi. Bu nedenle ıslahatların uygulanması geciktirilmiş olsa da, Kasım ayında, söz konusu müfettişliklere bir İngiliz ve bir Fransız atandı¹²³.

Tasarının protokol hali, 8 Şubat 1914'te Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanarak kabul edildi¹²⁴. Bu suretle tasarı, Türk-Rus Anlaşmasına dönüşmüştür de denilebilir¹²⁵. 8 Şubat'ta, Ermeni ıslahatlarını Osmanlı Devleti'nin kabulü de tasdik edildi. Anlaşma, Rusya'yı oldukça memnun etti. İstanbul Rus Büyükelçisi Giers'in diplomatik başarısı olarak kabul edildi. Anlaşmayı Rusya adına imzalayan Maslahatgüzar Gulkieviç¹²⁶, 9 Şubat'ta anlaşmayla ilgili Sazanov'a yazdığı mektupta, Anlaşma'nın; Ermeni tarihinde yeni bir devrin başlangıcı olduğunu; hem Osmanlı hem de Rusya idaresindeki Ermeniler tarafından oldukça iyi karşılandığını;

¹²² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 209; Ermeni Islahat Tasarısı Hakkında Ayrıca Bkz.: **British Documents On Foreign Affairs**, ss. 433-434; Zekeriya Türkmen, "I. Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Doğu Anadolu Islahat Projesi ve Uygulamaları", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler), (25-17 Ekim 1999, İstanbul)**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 2001, ss. 247-260; Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 167-169.

¹²³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 209-210; Müfettişlerin Atanmaları ve Faaliyetleri Hakkında Bkz.: **British Documents On Foreign Affairs**, s. 434; Türkmen, "I. Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Doğu Anadolu Islahat Projesi ve Uygulamaları", ss. 260-266.

¹²⁴ Kâzım Karabekir, **Ermeni Dosyası**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000, s. 148; Anlaşmanın Tam Metni İçin Bkz.: Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihat ve Terakki-I. Dünya Savaşı Anıları**, ss. 413-415; Mim Kemal Öke, Rusya'nın Ermeni ıslahatında istekli olmasına karşın asıl hedefinin doğuda Ermenisiz bir Ermenistan yaratmak olduğunu ileri sürerek, 1914 anlaşmasıyla da bu yolun kendisine açıldığını iddia etmektedir (Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu (1914-1923)**, Ankara: TTK, 1991, ss. 81-83)

¹²⁵ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 170;

¹²⁶ Büyükelçi Giers, bir süredir izinli olarak Rusya'da olduğundan, elçilik işlerine Maslahatgüzar sıfatıyla Müsteşar Gulkieviç bakmaktaydı (Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 214.).

“Ermenilerin Türk boyunduruğundan kurtulmalarının ilk adımı” olduğu değerlendirmelerinde bulunmuştu. Uluslararası ilişkiler açısından da oldukça önemli olduğu, uluslararası arenada Rusya’nın itibarını artırdığı ve Yakın Doğu’daki Hıristiyanlar arasında da Rusya’ya karşı sempati doğurduğunu da ekledi. Ayrıca ‘İstanbul’un Rusya tarafından işgali’ halinde; İstanbul’daki ‘iki yüz bin’ Ermeni’nin, ‘Rumlara karşı Rusya’ ile birlikte hareket edeceği ‘kanaatini’ de belirtti¹²⁷.

Tasarı, Rusya’yı bir hayli memnun etti. Tasarı ile Yeşilköy Antlaşması’nın 16. maddesi yeniden yürürlüğe girmiş oldu. Rusya’nın uluslararası sahada itibarı arttı. Yakın Doğu’daki Hıristiyanlar arasında da, nüfuzu arttı¹²⁸.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Rusya, bu anlaşmayla hemen her istediğini, hatta başta düşünmemiş olduğu şeyleri [Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmak; Hamidiye alayları da dâhil tüm Osmanlı askere alma işlerine karışma hakkı gibi] bile sağlamış oldu. Ancak bazı kesimleri dışarıda bırakmak üzere; altı Osmanlı vilayetini tek bir Ermeni vilayeti içinde toplayamadı. Bunun yerine, Ermeni azınlığı, daha da dağınk ve ufak kalan yedi vilayeti, ikiye ayırmış oldu ve orada özel bir yönetim kurdu¹²⁹.

Tasarı, Osmanlı Devleti, açısından ne kadar kötü olursa olsun Osmanlı Devleti, tasarıyı uygulamakta kararlıydı. Fakat Rusya’nın engellemeleriyle karşı karşıyaydı. Çünkü Rusya, Doğu Anadolu’da huzur ve sükûn istemiyordu. Bunun için de Ermenilerden sonra sıra Kürtlere gelmişti. Rusya, Kürt Beylerini ve Şeyhlerini Hükümet ve Ermeniler aleyhine kışkırtmaya devam etti. Bu doğrultuda bir taraftan Bedirhanî Abdürrezzak Beyi, Rusya içinde himaye ederek; ona para vererek bir Kürt Prensiği kurdurmaya çalıştı; diğer taraftan da Bitlis’teki Seyittiha’yı, Bitlis Konsolosu vasıtasıyla hükümet aleyhine ayaklandırdı¹³⁰.

Tasarı, 1914 yılı sonlarında patlak veren I. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamadı. Bununla birlikte savaş boyunca Ruslar ve Ermeniler arasındaki mevcut işbirliğini ittifaka dönüştürdü. Ermeniler, bu anlaşmanın Doğu Anadolu’da bir Ermenistan’ın kurulmasını sağlayacağını gayet iyi bildiklerinden; I. Dünya Savaşı’nı bir fırsat olarak değerlendirdi. Rusya ile aralarındaki işbirliğini ittifaka

¹²⁷ Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihat ve Terakki-I. Dünya Savaşı Anıları**, ss. 416-417; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 210-211.

¹²⁸ Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşı ve Sonrasında Rusya’nın Doğu Anadolu Siyaseti”, **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (Kars, 17-21 Haziran 1991, Bildiriler)**, Ankara: 1992, s. 314.

¹²⁹ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3**, s. 177.

¹³⁰ Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihat ve Terakki-I. Dünya Savaşı Anıları**, s. 418; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 418.

dönüştürmeleri halinde, hedefe ulaşmaları için önlerinde hiçbir engel kalmayacağını düşünüyorlardı. Bu sebeptendir ki Taşnaksutyun teşkilatının, 1914'te Erzurum'da yaptığı kongrede Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda, Ermenilerin vatandaşlık vazifelerini yerine getireceğine dair aldığı kararı, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte unutacaklardı¹³¹.

Gulkieviç, Sazanov'a yazdığı hususi mektupta ayrıca Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı nasıl bir siyaset izlemesi gerektirdiğini de değerlendirdi. Rus tüccarlarının teşebbüste bulunmasını gerektiğini ve özellikle Rusya'nın, Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde mutlak suretle ikili görüşmelerde bulunmasını öneriyordu¹³².

8 Şubat 1914'te, Ermeni ıslahatlarıyla ilgili anlaşma imzalandıktan sonra Rusya ve Osmanlı Devleti'nin çözmek istedikleri birer sorunları kalmıştı: Rusya, Osmanlı Duyun-u Umumi İdaresi'nde üyelik istiyordu. Bu gerçekleştiği takdirde, her bakımdan 'Batılı Devletler' seviyesine çıkacak üstelik yeni ekonomik imtiyazlara da sahip olacaktı. Osmanlı Devleti ise gümrük tarifelerini yükseltmeyi tasarlıyordu. Bu konuda diğer büyük devletler gibi Rusya'nın da muvafakatini almalıydı¹³³.

Rusya için Kafkasya'daki Ermenileri kendi yanına çekmesi, oldukça önemliydi. Çünkü bunu gerçekleştirdiği takdirde, Kafkasya Ermenileri kendilerinden istenen her türlü fedakârlığı sorgulama ihtiyacı duymadan yerine getireceklerdi. Üstelik Osmanlı Ermenileri için de örnek teşkil edeceklerdi. Bu nedenle Rusya, Kafkasya Ermenilerinin ileri gelenlerini, yapılan bütün konferanslara davet ediyor; onlara Osmanlı Ermenilerinin zulme uğradıkları ve kurtarılmaları gerektiği fikrini aşılama çalışıyordu¹³⁴.

Bu konferanslardan biri de 9 Nisan 1914'te Tiflis'te verilen Profesör P. D. Pletneff 'Ermeni Meselesi' isimli konferansdır. Konferans, Rusya'nın Ermeni Meselesi'ne bakışını içeriyordu. Bu nedenle, Konferanstan kısa da olsa bahsetmek yerinde olacaktır. Prof. Pletneff, Konferansta şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Ermeni meselesi, Rusya için fevkalade önemlidir. Bu nedenle bu meseleye Rus meselesi de demek doğru olur. Öncelikle, Ermeni Meselesinin mazisine değinmek gerekir. Bundan iki asır önce, Ermeni Reislerinden Maris, İran ve Osmanlı

¹³¹ Selçuk Ural, Nebahat Oran Aslan, "Türkiye Ermenilerinin I. Dünya Savaşı'nda Taraf Olma Çabaları ve Bunun Mondros Mütarekesi'ne Yansımaları", **ASAM, Ermeni Araştırmaları, S. 8**, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2003, s. 84.

¹³² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 214-215.

¹³³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 213.

¹³⁴ Ural, "Rusya'daki Ermeni Propagandasından Bir Kesit: Tiflis Konferansı", s. 106.

memleketlerinde maruz kaldıkları zor durum karşısında Fransa'ya başvurmuştur. Ancak Fransa'dan yüz bulamayarak, Almanya'ya başvurmuştur. Almanya da Ermenileri, Rusya'ya sevk etmiştir. Rusya Hükümeti meselenin ehemmiyetini anlar anlamaz, Ermenilere gereken önemi göstermiştir. Daha Büyük Petro'dan itibaren Rusya Ermenilerle yakından ilgilenmektedir...¹³⁵

Prof. Pletneff, meselenin geçmişine değindikten sonra Islahat Meselesi'ne de değinmiştir: Osmanlı Devleti'nin, Ordusu'nu güçlendirmek amacıyla, Avrupa'dan jandarma talep ettiğini; aslında Ermeniler lehine ıslahat yapma taraftarı olmadığını söyleyerek sözlerine şöyle devam etti: 'Anadolu Islahatı', Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi, mezhebi ve hukuki birçok meselesini kapsamaktadır. Herkesin malumudur ki; 'Anadolu Islahatı', Balkan Savaşı nedeniyle şeklini değiştirmiştir. Bundan dolayı Rusya, teşebbüste bulununca karşısında Almanya'yı bulmuştur. Diğer taraftan Osmanlı idaresinde, Arap, Arnavut, Rum, Ermeni vesaire gibi Türklerle taban tabana zıt unsurların bulunması da unutulmamalıdır. Dikkat edilirse, Osmanlı Devleti'nin, idaresindeki unsurların birbirleriyle mücadelesi sayesinde ayakta durduğu görülür. Henüz Osmanlı idaresinde kimsenin huzuru ve güveni temin edilmemiştir. Osmanlı adliyesinin de, İslâm Şeriatı ile yönetildiği malumdur¹³⁶.

Prof. Pletneff, konuşmasına şu sözlerle devam etti: Osmanlı Devleti ile ilgili birçok konuda, İngiltere ve Rusya uzun süredir rakip iken, Bağdat Demiryolu Projesi Almanya'ya verildiğinden beri, Rusya, Almanya muhasarasından kuşkulandığıdır. Abdülhamit Devrinden beri gerek demiryolu güzergâhını; gerekse Ermenilerin yaşadığı bölgeleri, Almanlarla doldurma teşebbüsünde bulundular. Bundan maksatları, hem demiryolu güzergâhını hem de Ermenilerin yaşadığı altı vilayeti, batıdan getirdikleri Türklerle doldurmaktır. Almanya, komutasındaki Türklerle Maveray-ı Kafkasya'yı işgal edebilir. Alman basınında da, Rusya'nın Türkiye'ye el uzatmasına müsaade edilmeyeceği haberleri açıkça görülmektedir. Almanya'nın asıl niyeti, olası bir genel savaşta Osmanlı topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmektir. Bu yüzden Anadolu'daki Alman subaylarının planları, Rusya için hayati derecede önemlidir¹³⁷...

Ermenilerin Rusya'ya yardımına da değinen Prof. Pletneff, şu açıklamalarla konuşmasını sürdürmüştür: 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda Ermenilerin, Rusya'ya

---

¹³⁵ BOA, HR-SYS, 2776/76.

¹³⁶ BOA, HR-SYS, 2776/76.

¹³⁷ BOA, HR-SYS, 2776/76.

öncülük ettiği; Rusya ile birlikte hareket ettiği; savaşa girdiği; Rusya'ya sadık bir millet olduğu unutulmamıştır. 'Anadolu Islahatı' meselesinde Rusya, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Islahatına müdahale etmek istediklerinde; Almanya, İtalya ve Avusturya'nın buna karşı çıktığını hatırlayınız. Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'da ıslahat yapacağı meçhuldür. Osmanlı Devleti, vaktiyle Makedonya'da Sırlara da ıslahat yapacağını vaat etmişti. Ancak bu ıslahata yanaşmayınca; Sırlar da kendi menfaatleri için harekete geçmişler [isyan etmişler]dir. O zaman Rusya, kendi dindaşlarını müdafaa etmek için, binlerce zabıtini ve gönüllüsünü Makedonya'ya sevk etmiş ve Sırlarla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştır¹³⁸.

Prof. Pletneff, Konferansının sonunda, Ermenilere, Giritliler gibi özerklik verilmesini; Ermenilerin ancak o zaman huzur ve sükûn bulacağını söylemiştir. Bu olana kadar Ermenilerin mücadele etmesi gerektiğini; Rusya'nın da Ermenilere yardım edeceğini de ekledi¹³⁹.

'Tifliski Listof Gazetesi'nde, Ermeni Meselesi ile ilgili yayınlanan bir makalede de Kürtlerin Ermenilere zarar verdiği; Almanya'nın Ermenilere zarar vereceği ve Ermenilerin tek hamisinin Rusya olduğu yazılıyordu¹⁴⁰.

3.4.2. Tehcir Kanunu

Osmanlı Devleti'nin, idaresindeki herkese sağladığı haklardan faydalanan Ermeniler, özellikle sanat ve ticaretle uğraşarak ekonomik durumlarını düzeltmişlerdi. Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni dönemde; devletin hemen her kademesinde hizmet görmüşler ve "tebaa-i sadıka" (sadık vatandaş) unvanını almışlardı. 1789 Fransız İhtilali'nin etkisiyle milliyetçilik fikrine kapılmışlardı. Hınçak, Taşnaksutyun, Ramgavar adlı komiteler kurarak, bağımsızlık için uluslararası yardım temin ederek emellerine ulaşmada, terör de dâhil her türlü yolu denemişlerdi. Bu amaçla Türk askeri kılığına girerek kendi vatandaşlarını katletmekten ve Avrupa kamuoyunun Hıristiyan hassasiyetini istismar etmekten de çekinmemişlerdi. İngiltere ve Rusya'nın, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için destek verdiği bu terör grupları, kendi halkının rahat ve huzurunu, söz konusu devletlerin emperyalist emellerine alet etmişlerdi¹⁴¹.

¹³⁸ BOA, HR-SYS, 2776/76.

¹³⁹ BOA, HR-SYS, 2776/76.

¹⁴⁰ BOA, HR-SYS, 2776/76.

¹⁴¹ Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 353-354.

I. Dünya Savaşı arifesinde, Rus-Ermeni işbirliği açık bir ittifaka dönüştü. Ermeni liderlerine göre Büyük Ermenistan için Rusya'nın yanında savaşa girmek yeterliydi. Bu yüzden Taşnak Cemiyeti 1914'te Erzurum'da yaptığı kongrede, Osmanlı Devleti'ne sadık kalacağı yönünde karar almasına rağmen; I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağını açtı¹⁴².

Ermeni hazırlıklarına benzer hazırlıklar, Rusya'da da yaşanıyordu. Eçmiyazın Katogikosu Kafkas Genel Valisi'ne gönderdiği bir mektupta, Osmanlı idaresindeki Ermeniler adına da konuşarak; bütün Ermenilerin Rusya'ya kayıtsız-şartsız itaat edeceğine ve Rus Ordusu'nun başarısı için kanlarını dökmeye hazır olduğuna dair söz veriyordu. Rus Çarı da yayınladığı bir beyannamede, Osmanlı idaresindeki Ermenilere yardım vaadinde bulunarak, onları isyana teşvik ediyordu¹⁴³.

Büyük hayallerle kaderlerini Rusya'ya bağlayan Ermeniler, bir yandan Rus Ordusu'na ilhak olurken, diğer yandan da Ermeni çeteler, Türk Ordusu'nun ikmal yollarını ve iâşe ambarlarını tahrip ediyor; bunları da yeterli görmeyerek çeteler savunmasız Türk köylerinde insanlığın kabul edemeyeceği cinayetler gerçekleştiriyorlardı¹⁴⁴.

Ermeniler, I. Dünya Savaşı sırasında Ruslara yardım etmek için kanlı ayaklanmalar çıkarıyorlardı. 15 Nisan 1915'te Van bölgesinde; 18 Nisan'da Bitlis'te; 20 Nisan'da Van içinde kanlı ayaklanmalar düzenlediler. Mayıs ayı ortalarında, Rus ve Ermeni birlikleri Van'ı ele geçirdiler. Buradaki Müslümanları katlettiler ve Rusya himayesinde, geçici bir Ermeni Devleti kurdular. Van'da 250 bin Ermeni toplanmıştı. Osmanlı Devleti, Ağustos başında, Van'ı kurtardıysa da, Rus kuvvetleri tekrar işgal etti¹⁴⁵.

Osmanlı Devleti, dışarıda İtilaf Devletleri'ne karşı mücadele ederken; içeride de Ermenilere karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Bir hayli zorlandı. Bu durumda çetecilik faaliyetlerine katılan Ermenilerin zararlı faaliyetlerini önlemek için; isyan

¹⁴² Selçuk Ural, "Ermeni Sorunu'nun Doğuşu", **Subatan Ermeni Katliamını Anma Töreni**, Kars, 22 Nisan 2006.

¹⁴³ Ural, "Ermeni Sorunu'nun Doğuşu".

¹⁴⁴ Ural, "Ermeni Sorunu'nun Doğuşu".

¹⁴⁵ Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", s. 62; Ermenilerin İsyân ve Saldırıları Hakkında Bkz.: **Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetten Önce ve Sonra)**, Haz.: Mehmet Kanar, İstanbul: Der Yay., 2001, ss. 223-308; Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 2. Baskı, Ankara: AAM, 2005, ss. 55-60; Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, ss. 281-284; **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, Cilt I-II**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2005; **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, Cilt III-V**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006.

hareketlerine katılan Ermenileri güneye doğru yerleştirilmeleri zorunluluğu oluştu ve “Tehcir Kanunu” doğdu¹⁴⁶.

Tehcir, yani yer değiştirme kanunu “doğrudan doğruya cephelerin güvenini sağlayacak bölgeleri” kapsayan ve Osmanlı Devleti’nin kendisini korumaya yönelik bir politikaydı. Osmanlı Devleti, bu yasayla iki kritik bölgede ordusunun güvenliğini sağlamak istiyordu: Birincisi Kafkas ve İran Cephesinin gerisini oluşturan; Erzurum, Van ve Bitlis dolaylarıydı. İkincisiyse Sina Cephesi’nin gerisini oluşturan Mersin-İskenderun bölgeleriydi¹⁴⁷.

Bu şekilde Ermenilerin, savaş bölgelerini etkileyebilecek bölgelerden [özellikle Doğu Anadolu ve Mersin-İskenderun] çıkarılarak; Irak ve Suriye’nin iç taraflarına yerleştirilmeleri -Tehcir- tedbirine başvuruldu. Ermeni isyanı, Nisan ayı sonlarında başladığına göre; Tehcir Mayıs ayında başlatılmış olmalıdır. 27 Mayıs 1915’te çıkarılan geçici bir kanunla, Ordu’ya Tehcir yetkisi verildi. 30 Mayıs’ta, Meclis-i Vükela kararıyla tehcir süresiz hale getirildi¹⁴⁸.

Yerleri değiştirilen Ermenilerin mağdur olmamaları için her şey düşünülmüştü. Ermenilerin boşalttığı yerler muhacirlere verilecek, buna karşılık Ermenilere mal ve mülklerinin karşılığı ödenerek, yerleştirildikleri bölgede eski düzeylerini bulmaları sağlanacak, yoksul olanlara da iskân imkânları sağlanacaktı. Fakat daha sonra, 26 Eylül 1915’te çıkan diğer bir geçici kanuna göre; tehcire tabi olanların mal ve mülkleri özel komisyonlarca hazırlanacak mazbatalar üzerine mahkemelerce tasfiye olunacaktı. Taşınmaz malların ise evkaf ve hazinece bedelleri ödenecek, taşınır satılacak, elde edilen paralar sahiplerine verilecekti¹⁴⁹.

Göç sırasında askeri ve ekonomik zorluklardan kaynaklanan bir takım imkânsızlıklar; zor iklim ve taşıma şartları; salgın hastalıklar nedeniyle bazı kayıplar

¹⁴⁶ Tehcir Kanunu Hakkında Bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 3, Kısım: 3, 3.** Baskı, Ankara: TTK, 1991, ss. 35-59; **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)**, Ankara: Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995, ss. 5-12; Çavdar, **Tâlat Paşa**, ss. 343-354; Babacan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921**, ss. 109-141; Çiçek, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki’den Teşkilatı Mahsusa’ya Bir Türk Jakobeni**, ss.133-136; Saray, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, ss. 60-78; Özdemir ve Diğerleri, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, ss. 51-178; Cemal Paşa, **Haturalar: İttihat ve Terakki-I. Dünya Savaşı Amları**, ss. 418-429; Azmi Süslü, **Armenians And The 1915 Event Of Displacement**, 2. Baskı, Ankara: Köksav, 1999; Salâhi R. Sonyel, “Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri” **Bellekten**, XXXVI/141 (Ocak 1972), ss. 34-38.

¹⁴⁷ Çiçek, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki’den Teşkilatı Mahsusa’ya Bir Türk Jakobeni**, s. 136.

¹⁴⁸ Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, ss. 62-63; Ayrıca Tehcir Kanunu’nun Meclis-i Mebusan’da Görüşülmesi Hakkında Bkz.: Özgen, “**II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan’ında Dış Politika Görüşmeleri (1908-1918)**”, ss. 179-195; Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, I, Ankara: TBMM, 1992, ss. 287-297.

¹⁴⁹ Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, s. 63.

da yaşanmadı değil¹⁵⁰. Ancak bu kayıplar, günümüzde Ermeni diasporasının iddia ettiği kadar çok ve kasıtlı değildi. Çünkü Tehcir Kanunu, bir soykırım kanunu değildi. Tamamen Osmanlı Devleti'nin iç güvenliği ile ilgili çıkarmış olduğu bir kanundu. Bu nedenle Ermenilerin, günümüzde gündeme getirmeye çalıştıkları soykırım iddiaları asılsız ve çirkindir.

Tehcir Kanunu ve Rusya hakkında, Granville, şu değerlendirmeyi yapıyordu:

“Türkiye’yi Dünya haritasından silmek için gösterilen kıyasıya çaba, imparatorluğu yok etmek için Çarlığın insafsız sertliği, Dünyada en fazla karaya çalınmış bir ırkın, kurbanı olduğu peşin hükümler bu devleti bir ölüm kalım savaşına sokmuştur. Ermenilerin tutumu yüzünden, Rusya karşısında Türkiye’yi bekleyen dev tehlike anlaşılınca, Osmanlı İmparatorluğu, tehlike anlarında her ulusun yaptığını yaparak, güvenilmez unsurları savaş sahnelerinden uzaklaştırmıştır. Şurası gerçektir ki ulaştırma imkânları yönünden bu kadar fakir, modern teknikten bu kadar yoksun bir devlet de, böyle bir tedbir, müthiş kötülüklerle birlikte gelmiş ve ‘Çar’ın himayesinde bir Ermenistan’ gibi akılsızca hayaller uğruna masum insanlarda ıstırap çekmiştir. Büyük cani, ilk günlerinden beri İslâm dünyasına felaket yağdırmaktan geri kalmayan Çarlıktır. Çarlık, bir talihsizlik eseri olarak, başına geçtiği Rus halkına da mutluluk getirmemiştir...”¹⁵¹”

Tehcir Kanunu, Bolşevik İhtilali sonucu iktidara gelen Sovyet Hükümeti'nin barış teklifinde bulunduğu tarihe kadar uygulandı. Yani Brest-Litovsk Antlaşması sonucunda Rusya savaş dışı kalınca, Tehcir Kanunu'nu da uygulamaya gerek kalmadı. Ancak muhacirlerin geri dönüşü hemen gerçekleşmedi. Çünkü Kafkas Cephesi'ndeki askeri harekât henüz tamamlanmamıştı. Bu nedenle muhacirlerin sevki için 1918 sonbaharını beklemek gerekecekti¹⁵².

Muhacirlerin geri getirilmesine karar verilmesinin sebepleri, iç ve dış sebepler olmak üzere ikiye ayrılabilir: İç sebeplerin başında, devlet otoritesinin ve bölge güvenliğinin sağlanması hususlarında yaşanan sorunların ortadan kalkmış olması gösterilebilir. Zira Rumları ve Ermenileri sürekli Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtan Rusya savaştan çekilmişti. Dolayısıyla Rusya'nın yıkıcı faaliyetlerine engel olmak için çıkarılan Tehcir Kanunu'nu artık uygulamaya gerek kalmamıştı. İkinci sebep olarak, savaş boyunca durma noktasına gelen sosyal ve ekonomik hayatı canlandırma

¹⁵⁰ Eraslan, “I. Dünya Savaşı ve Türkiye”, s. 355.

¹⁵¹ Granville, **Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki Oyunları**, ss. 90-91.

¹⁵² Selçuk Ural, “I. Dünya Savaşı Sonrası Ermeni Muhacirlerinin Doğu Vilayetleri'nde İskânı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 157 (İstanbul, Temmuz-Ağustos 2005), s. 116.

düşüncesi gösterilebilir. Üçüncü sebep ise, Müslim ve Gayri Müslim vatandaşlar arasındaki düşmanlıklara son vermek ve iç barışı yeniden tesis etmek olarak gösterilebilir. Dış sebebe gelince, Avrupa kamuoyunda yıllardır sürdürülen ve Osmanlı Devleti'nin bir kısım vatandaşlarını ölüme terk ettiği temasını işleyen olumsuz propagandaya son vermek düşüncesi yatıyor denilebilir¹⁵³.

---

¹⁵³ Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Gayrimüslim Muhacirlerin İskânı", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 14 (İstanbul 2006), s. 55.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE ESKİYE DÖNÜŞ: I. DÜNYA SAVAŞI

4.1. Avrupa’da Bloklaşma ve Nedenleri

Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırlı tarafından öldürülmesini, I. Dünya Savaşı’nın çıkmasının tek nedeni olarak göstermek doğru olmaz¹. I. Dünya Savaşı’nın çıkması için gereken şartlar zaten oluşmuştu. Bu olay, savaşın çıkması için yalnızca bir kıvılcım olarak değerlendirilebilir. I. Dünya Savaşı’na doğru gelinen süreç değerlendirilecek olunursa; bu süreçte dünyada birçok değişiklik-yenilik olmuştu. Bloklaşmayı, dolayısıyla I. Dünya Savaşı’nı, dünyada değişen-gelişen; siyasi, askeri ve ekonomik koşullar ortaya çıkardı².

1789 Fransız İhtilali’nin de etkisiyle Balkan bölgesi de dâhil olmak üzere, birçok bölgede ulus-devletler ortaya çıktı. İtalya ile Almanya, siyasi birliklerini tamamladı ve birer güç olarak ortaya çıktı. Bu da İngiltere açısından bir tehlike doğurdu. XVIII. Yüzyılda başlayıp, XIX. Yüzyıla kadar süren makineleşme, Sanayi Devrimi ile sonuçlandı. Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesi, üretimde artışı sağladı. Bununla birlikte hammadde ve pazar arayışlarına sebep oldu. Bu suretle siyasi rekabete, birde ekonomik rekabet eklenmiş oldu. Kutuplaşan dünyada İngiltere ve Almanya sömürgecilik yarışına girdi.

Büyük devletler, ‘Şark Meselesi’ olarak adlandırdıkları sorunu çözmek üzere harekete geçtiler. Büyük devletlere göre sorunun çözümü belliydi: Osmanlı Devleti henüz yıkılmamışken paylaşılacak, sonra da paylaşımına uygun olarak parçalanacaktı.

Bu doğrultuda Rusya’nın, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan aleyhine giriştiği genişleme siyaseti; Fransa’nın, Almanya’dan Alsace-Lorraine’i geri almak istemesi; Balkan Devletlerinin saldırgan tutumları; büyük devletlerin silahlanma yarışı gibi gelişmeler çıkar birliğine, çıkar çatışmasına ve doğal olarak da blokların oluşmasına yol açtı. Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan

---

¹ I. Dünya Savaşı’nın temel nedenleri hakkında bkz.: Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, ss. 244-247.

² Bloklaşma ve Tarafların Oluşması Hakkında Bkz.: Cezmi Eraslan, “I. Dünya Savaşı ve Türkiye”, ss. 339-340; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 4**, 3. Baskı, Ankara: TTK, 1991, ss. 513-514.

ve İtalya³ İttifak Bloğunu; Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya⁴, Sırbistan, Japonya, Romanya, Portekiz, Amerika, Brezilya, Yunanistan ve Karadağ ise İtilaf Bloğunu oluşturdu.

4.2. I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Rusya'nın Savaşa Girmesi

Avrupa'da, siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal nedenlerle, XIX. Yüzyılın başında başlayan cepheleşme yarışı XX. Yüzyılın başında tamamlandı. Buna göre bir yanda Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın oluşturduğu İttifak Cephesi; diğer yanda Rusya, Fransa ve İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Cephesi oluşmuş oldu. 28 Haziran 1914'te, Saraybosna'yı ziyaret eden Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand ve eşi, Gavrilo Princip adında bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürüldü. Bu olay I. Dünya Savaşı'nın çıkması için, beklenen kıvılcım oldu. Büyük bir Slav nüfusunu barındıran ve Sırbistan'ın bu Slavlara ilgisini kendisi için tehlikeli sayan Avusturya-Macaristan, suikastı, Sırbistan'a 'haddini bildirmek' için kullanmak istedi ve Sırbistan'a ağır bir nota verdi⁵. Sırbistan, notayı kabul etmeyince Avusturya-Macaristan, 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etti⁶.

Sırbistan, Rus nüfuzu altındaydı. Avusturya-Macaristan'ın, Sırbistan'a savaş ilan etmesi üzerine Rusya, seferberlik kararı aldı. 30 Temmuz 1914'te, Çar II. Nikola, Harbiye Nazırı Suchomlinov'a, 'Genel Seferberlik' ilan edilmesi emrini verdi⁷.

Rusya'nın seferberlik ilanını, 'bir savaş ilanı' sayacağını önceden açıklayan Almanya, önce seferberlik ilanının durdurulmasını istedi. Olumlu yanıt alamayınca, 1 Ağustos'ta Rusya'ya; 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş ilan etti. Bu suretle Rusya, I. Dünya Savaşı'na girmiş oldu. Yine 3 Ağustos 1914'te İngiltere, Osmanlı Devleti'nin önceden satın aldığı ve parasını ödediği Sultan Osman ve Reşadiye savaş gemilerine el koyduğunu açıkladı. Almanya, önceden hazırladığı Schlieffen Planı'na göre önce Fransa'yı, sonra da Rusya'yı yenmeyi tasarlıyordu. Almanya, Fransa'ya saldırmak için kendisi için en kolay yol olan Flander düzlüklerinden ordusunu geçirmek istedi. Bunun için Belçika'dan zararsız geçiş hakkı istedi. İngiltere'ye danışan Belçika'nın Alman önerisini reddetmesiyle Almanya, 4 Ağustos'ta Belçika'ya saldırdı. Aynı gün

³ İtalya, başlangıçta İttifak Devletleri yanında savaşa girdi. Ancak 1915'te saf değiştirerek, İtilaf Devletleri yanında, savaşa devam edecekti.

⁴ 1915'ten sonra bu bloğa katıldı.

⁵ Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a Verdiği Nota İçin Bkz.: Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, ss. 367-368; Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, ss. 62-68.

⁶ Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", s. 53.

⁷ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 412.

İngiltere de Almanya'ya savaş ilan etti. Bu suretle 4 Ağustos 1914'e gelindiğinde, Alman-Fransız, Alman-Rus ve Avusturya-Sırbistan cephelerinde savaş başlamış oldu⁸.

4.3. Türk-Alman İttifakı

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesini, sırf Enver Paşa'nın 'Alman hayranlığı' ile açıklamak yeterli olmaz. Aslında bu açıklama ile yetinenler, ya önyargılarının kurbanıdırlar ya da bilgi eksikliği yaşamaktadırlar. Evet, Berlin Demiryolu Projesi Almanya'ya verilmişti; askeri açıdan Türk Kara Ordusu'nun ıslahı işi Almanlara verilmişti ve daha birçok konuda Almanya'ya imtiyaz verilmişti. Ancak Osmanlı Devleti üzerindeki Alman nüfuzu, II. Abdülhamit dönemine kadar uzanmaktaydı. Fakat sırf 'Alman hayranlığı' nedeniyle, Almanya'nın yanında savaşa girilmedi. Tıpkı I. Dünya Savaşı'nın çıkmasını zorunlu kılan nedenler gibi, İttihat ve Terakki'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesini zorunlu kılan nedenler vardı.

Unutulmamalıdır ki İngiltere, XIX. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunma politikasını terk etmişti. Osmanlı Devleti tarafından, İngiltere ve Fransa'ya önerilen ittifak teklifleri de reddedilmişti. Rusya'nın, Osmanlı Devleti üzerinde emelleri vardı. Rusya, her fırsatta bu emellerini gerçekleştirmek için harekete geçiyordu. Buna rağmen Osmanlı Devleti, emelleri malûm olan Rusya'ya, 1914'te, defalarca ittifak teklif etmiş ve olumlu yanıt alamamıştı. Peki, Osmanlı Devleti savaşta tarafsız kalamaz mıydı? Elbette kalabilirdi. Fakat savaş sonunda, savaş ganimeti Osmanlı Devleti idi. Yapılan gizli anlaşmalar, Osmanlı Devleti üzerinde paylaşılan nüfuz bölgeleri ve Rusya'nın emelleri barizdi. Böyle bir durumda da İttihat ve Terakki'nin, 'kurbanlık koyun' gibi kesilmeyi beklemesi, beklenemezdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinin kaçınılmaz olduğunu; ancak savaşa daha geç girmesinin yerinde olacağını düşünüyordu.

Tüm bunları göz önünde bulunduran İttihat ve Terakki harekete geçti. Zaten Osmanlı Devleti'nin milli hedefleriyle; Almanya'nın politik ve askeri hedefleri arasında, Osmanlı Devleti'nin coğrafi konumundan doğan bir uyum vardı. 200 yıldır sürekli toprak kaybeden Osmanlı Devleti, toprak kaybına artık bir son vermek, Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerindeki egemenliğini korumak; Arap yarımadası ve

⁸ Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 251; Ayrıca Savaş'ın başlaması ile ilgili Bkz.: Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 217-260.

Süveyş kanalındaki kontrolünü kuvvetlendirmek; İslam dünyasındaki liderliğini sürdürmek ve İran, Azerbaycan ve Türkistan'daki Türkleri kendi önderliğinde birleştirmek suretiyle, eski saygınlığını yeniden kazanmak istiyordu. Almanya da, Hilafetten yararlanarak halkının çoğunluğu Müslüman olan İngiliz sömürgelerini ayaklandırmak; Süveyş Kanalı'nı kapatmak suretiyle İngiliz sömürgelerinin Batı Cephesi'ni sömürge askerleriyle takviye etmesini engellemek istiyordu. Ne Osmanlı Devleti, Almanya'nın Avrupa'da kazanacağı zaferden yararlanarak milli hedeflerini elde edebilecek; ne de Almanya, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ve Mısır'da girişecekleri harekâtın başarısından yararlanarak; Avrupa'daki zaferi kolaylaştırabilecekti⁹.

Rusya, Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak kabul etmemekle birlikte, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile anlaşmasını da istemiyordu. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak ihtimalini, kendisine karşı bir tehdit olarak değerlendiriyordu. Çünkü böyle bir ittifak, öncelikle Rusya'nın düşmanlarına Karadeniz'in girişi olan Boğazları açacak; Rus Ordularının ana cephede savaşmasını engelleyecek ve Rus Ordularını Türk sınırında alıkoyacaktı. Sonrasındaysa Rusya'yı, Karadeniz'de bloke edecek; müttefikleriyle iletişimini kısıtlayacak ve dış dünyayla ilişkilerini 'tek deniz çıkışı' Arkhangel'e indirgeyerek, ekonomik olarak da felce uğratmış olacaktı¹⁰.

Osmanlı Devleti; Rusya, İngiltere ve Fransa ile müttefik olabilmek için birçok girişimde bulundu¹¹. Ancak bu girişimlerinden bir netice alamadı. Bu nedenle 'zorunlu müttefik' Almanya ile ittifak yapmanın yollarını aradı. Bu doğrultuda Almanya'ya resmi askeri ittifak önerisi, ilk kez Enver Paşa tarafından, 22 Temmuz 1914'te, Alman Büyükelçi Hans Von Wangenheim aracılığıyla yapıldı. Aynı tarihte Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından, Avusturya Büyükelçisi'ne de ittifak teklif edildi¹². Enver Paşa'nın ilk girişimi ve ittifak teklifleri, Büyükelçi Wangenheim tarafından reddedildi¹³.

⁹ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, ss. 47-48.

¹⁰ Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, s. 270.

¹¹ Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları İçin Bkz.: Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 2 (1908-1914)**, 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, ss. 504-507; Balcı, Sarıkamış Harekâtı, ss. 7-17; Sevgi Çetinkaya, **"Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi"**, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1995), ss. 24-28; Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihat ve Terakki-I. Dünya Savaşı Anıları**, ss. 127-138; Eraslan, 'I. Dünya Savaşı ve Türkiye', ss. 341-342; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 4**, ss. 510-558.

¹² Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s. 49.

¹³ Hasan Babacan, "Enver Paşa", **Türkler, C. 13**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 269; Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", s. 253; Almanya'nın İstanbul

Almanya ile yapılan ittifak görüşmeleri Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve Mebusan Meclisi Reisi Halil (Menteşe) Bey tarafından, diğer kabine üyelerinden gizli olarak yürütülüyordu¹⁴. Büyük gizlilik içinde sürdürülen görüşmeler, 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman İttifak Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı¹⁵.

Antlaşma esnek bir ifade ile yazılmıştı: 1. maddede Avusturya ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkta tarafsızlık gözetme konusu vardı. 2. maddede Rusya'nın, bu anlaşmazlık karşısında 'fiili askeri tedbirlere' başvurması halinde; Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı ortak bir hareket izlemeleri kararlaştırılıyordu. Hâlbuki Rusya, 31 Temmuz'da genel askeri seferberlik ilan etmiş ve Almanya da bunu fiili askeri tedbir sayarak, 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş açmıştı. Türk-Alman İttifakı ise 2 Ağustos'ta imzalanmıştı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında, Rusya'ya karşı savaşa girme şartı, imzadan önce gerçekleşmiş oluyordu. Antlaşmada veya ona bağlı bir askeri protokolde Osmanlı Devleti'nin savaş yükümlülüğü belirtilmemişti. Bunun yerine Türk Ordusu'nun yüksek kademelerinde Alman askeri heyetinin söz sahibi olması kararlaştırılıyordu¹⁶.

Almanya ile İttifak Antlaşması imzalandığını öğrenen diğer hükümet üyeleri, antlaşmaya tepki gösterdiler. Hiç olmazsa savaşa mümkün olduğunca geç girilmesini ve anlaşmanın gizli tutulmasını istediler. Hatta bu amaçla İtilaf Devletlerine, 'onların kuşklarını yatıştırmak üzere[!]', ittifak önerileri bile götürüldü. İtilaf Devletleri, ittifak önerilerini soğuk karşıladılar; Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını önerdiler. Zaten, paylaşmak istedikleri bir devleti müttefik olarak kabul etmemeleri de beklenemezdi¹⁷.

İttifak Antlaşması'nda, Rusya'ya ilişkin maddelerin bulunması, Osmanlı Devleti'nin İttifak Antlaşmasını, Rusya tehdidine karşı da imzaladığını gösteriyor. Zaten Rusya, Osmanlı Devleti aleyhine bir siyaset izliyordu. Osmanlı Devleti de, Rusya tehdidine karşı, I. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle, Almanya ile anlaşma gereği

---

Büyükelçisi, Alman Hariciye Nazırı'na çektiği bir telgrafta, "Osmanlı Hükümeti müttefik rolüne asla lâyık değildir. Bu Hükümet müttefiklerine hiçbir fayda sağlayamaz. Ancak müttefiklerinin yükünü artırır" diyordu. (Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, C. 4, s. 182.).

¹⁴ Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C. 2 (1908-1914), s. 512; Talât Paşa, **Talât Paşa'nın Anıları**, s. 34; Talât Paşa, **Talat Paşa'nın Hatıratı**, s. 24.

¹⁵ Antlaşma Metni İçin Bkz.: Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, ss. 75-76; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 381; Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 424.

¹⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, ss. 381-382; Ayrıca Antlaşma Hakkındaki Yorumlarla İlgili Bkz.: Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihat ve Terakki-I. Dünya Savaşı Anıları**, ss. 142-148; Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik? 1**, ss. 85-90.

¹⁷ Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", s. 54.

duydu. Buna karşın Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile anlaşma girişimlerinde bulunsa da; bu girişimleri sonuçsuz kaldı ve I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girdi. Almanya, Osmanlı Devleti için bir nevi 'zorunlu müttefik'ti.

Almanya, Osmanlı Devleti ile İttifak Antlaşması imzalamasına rağmen, Osmanlı Devleti'ne karşı ikiyüzlü bir politika izliyordu: Bir yandan Sanders Heyeti'ni göndermekle, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunu artırmayı ve Türk Ordusu'nu güçlendirmeyi hedefliyordu. Diğer yandan 1914'te İngiltere ve Fransa ile gizli bir demiryolu anlaşması yaparak, Osmanlı Devleti'nin, nüfuz alanlarına bölünmesini onaylıyordu. Böylece şayet Osmanlı Devleti parçalanacak olursa, Almanya her halükârda bu parçalanmadan en büyük payı almış oluyordu¹⁸.

Nitekim Osmanlı Devleti, 8 Eylül 1914'te tüm kapitülasyonları, 1 Ekim 1914'te de kapitülasyonlara dayanan tüm imtiyazları kaldırınca, büyük devletler içinde, Osmanlı Devleti'ne en büyük tepkiyi, beklenmedik bir şekilde Almanya verecekti¹⁹.

Osmanlı Devleti, bu ittifakı imzalamakla büyük bir hata mı yaptı? Tarafsız kalarak, savaşa girmekten kaçınabilir miydi? Büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını tanyacaklar mıydı? Yoksa Osmanlı Devleti, tıpkı İran ve Yunanistan'da olduğu gibi, büyük devletlerin entrikalarına sahne olan, oyun bahçesi mi olacaktı? Bu sorulara yanıt verilirken, İttihatçıların psikolojileri ve devrin şartları göz önünde tutulmalıdır. İttihatçılar, 'iki büyük Avrupa güç grubu arasında tek başlarına ayakta duramayacaklarına' inanmışlardı. Tarafsız kalmaları halinde, sürekli olarak savaşan devletlerin 'her an yeni bir anlaşmaya varıp Osmanlı Devleti'nin cebinden, birbirlerine armağan dağıtacakları' korkusuyla yaşayacaklardı. Yaptıkları ittifakın, kendilerini hemen bir savaşa sokmak üzere bir bağlayıcılığı olduğunu düşünmüyorlardı. Zira Alman baskısına son ana kadar direnmişlerdi²⁰.

Üstelik Osmanlı Devleti tarafsız kalsa bile, Rusya Almanya tarafından yenilmeye başlayınca müttefiklerinden yardım alabilmek için Boğazların açılmasını isteyecekti. İngiltere ve Fransa da, Rusya'nın bu isteğini destekleyeceklerdi. Bu

---

¹⁸ Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 259.

¹⁹ Mustafa Gencer, **Jön Türk Modernizmi ve "Alman Ruhunu" 1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim**, ss. 285-286.

²⁰ Ahmad, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)", ss. 299-300; Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Neden Tarafsız Kalamayacağı Konusunda Bkz.: Mehmet Okur-Selçuk Ural, **I. Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Erzurum: Aktif Yay., 2001, ss. 15-43; Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, ss. 160-162; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım, C. 1**, İstanbul Emre Yay., 2004, ss. 22-23.

durumda da Osmanlı Devleti, ya mevcut anlaşmaları bozarak Boğazları açmak ya da savaşa girmek zorunda kalacaktı²¹.

4.4. Goeben (Yavuz)-Breslau (Midilli) Meselesi ve Türk-Rus Savaşı'nın Başlaması

I. Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti, Almanya ile İttifak Antlaşması imzalayıp, 3 Ağustos'ta seferberlik ilan etmesine rağmen aynı gün tarafsızlığını da ilan etmişti. Bu günlerde Amiral Souchon komutasındaki Alman Goeben ve Bresleu savaş gemileri, Akdeniz'de, İngiliz Donanması'nın takibi üzerine, Almanya'dan, Çanakkale'ye gitme emri aldılar. 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı önlerine geldiklerinde, Enver Paşa'nın emriyle Boğazlardan içeri alındılar.

Kesin kanıtlar bulunmamasına rağmen, İngiltere'nin, bir yandan Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini oldubittiye getirmek; diğer yandan da Karadeniz'de deniz gücü yönünden üstünlüğü ele geçirmek için bu gemilerin kaçışına göz yummuş olduğu bilinmektedir. Bu sayede İngiltere, Rusya'nın İstanbul'u ele geçirme imkânının olmadığını bile bile İstanbul'u ve Boğazları Rusya'ya verme vaadinde bulunabilecekti²².

Goeben ve Bresleu savaş gemileri Boğazlara alındığı gece Meclis-i Vükela²³, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın yalısında toplantı halindeydi. Enver Paşa toplantıya biraz geç kalmış olduğu halde, toplantıdakilere Goeben ve Bresleu savaş gemilerini kastederek, 'yeni bir çocuğumuz oldu' diyerek gemilerin Boğazlardan geçtiğini haber veriyordu²⁴.

Gemilerin Boğazlara alınmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığına gölge düştü. Bu durumu düzeltmek ve tarafsızlığını korumak adına Osmanlı Devleti, İngiltere'nin el koyduğu Sultan Osman ve Reşadiye savaş gemilerine²⁵ karşılık, Goeben ve Bresleu savaş gemilerini satın aldığını açıkladı. Amiral Souchon, Osmanlı Donanması Komutanı oldu. Goeben'e Yavuz Sultan Selim ve Bresleu'e de Midilli isimleri verildi. Her iki gemiye de Osmanlı bayrağı asıldı. Gemilerin tayfalarına Osmanlı Bahriye kıyafetleri giydirildi.

²¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 256.

²² Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, s. 133.

²³ Bakanlar Kurulu.

²⁴ Talât Paşa, **Talât Paşa'nın Anıları**, ss. 35-36; Talât Paşa, **Talat Paşa'nın Hatıratı**, s. 25.

²⁵ Osmanlı Devleti, İngiltere'ye, Sultan Osman ve Reşadiye isimli 2 savaş gemisi sipariş etmişti. Bu gemilerle Ege'de Yunanistan'a, Karadeniz'de ise Rusya'ya karşı üstünlük sağlanabilecekti. Ancak İngiltere bu iki güçlü ve modern gemiyi, parası ödendiği halde, Osmanlı Devleti'ne vermekten vazgeçti. Komik bahanelerle gemilere el koyduğunu açıkladı. (Ahmad, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)", s. 300.).

Goeben ve Bresleu savaş gemileri, Almanya'ya hiç para ödenmeden satın alınmış ve Osmanlı Donanması'na katılmıştı. Bu iki gemi Alman ve Osmanlı Deniz Kuvvetlerinin Karadeniz'i denetlemelerini kolaylaştırdı. Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'de, Rus Donanması'ndan daha üstün hale gelmesini sağladı. Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara saldırma olasılığını azalttı. Bununla birlikte Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki denetimini güçlendirdi. Artık Almanya ne zaman isterse o zaman Osmanlı Devleti'ni savaşa sokabilirdi²⁶.

Almanya'nın Marne'da yenilmesi üzerine, Sofya Ataşemiliteri olarak bulunan Mustafa Kemal (Atatürk) Bey²⁷, Babiâli'ye gönderdiği raporda, savaşın Almanya için artık kaybedilmiş sayılabileceğini bildiriyordu. Enver Paşa ise Mustafa Kemal Bey ile aynı görüşte değildi. O, Almanya'nın, Tamenberg'de Rusya'ya karşı kazandığı zaferin etkisindeydi. Savaşın kısa sürede İttifak Devletleri tarafından kazanılacağını düşünüyordu. Bu hususta Başkomutanlık I. Şube Müdürü Hafız Hakkı Paşa'ya, 'Karadeniz'de Osmanlı Rus filolarının bir savaşa sebebiyet vermeleri halinde ne yapılması gerektiği' hakkında bir rapor bile hazırlamıştı. Hafız Hakkı Paşa da, Ali İhsan Paşa ve Kâzım (Karabekir) Paşa gibi, hiç olmazsa 1915'in ilkbaharına kadar savaşa girilmemesi taraftarıydı. Savaşa girilmesi halinde ise savunma savaşı yapılması gerektiğini düşünüyordu. Enver Paşa, Almanya ile imzalanan ittifakın gereği olarak, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi hakkında 20 Ekim 1914'te Bronzart Planı'nı kabul etti. Bronzart Planı'na göre:

1. Türk Filosu, savaş başlamadan önce Karadeniz'deki Rus filosuna baskın yaparak deniz üstünlüğünü kazanmalıdır.
2. Rusya'nın savaş ilan etmesi üzerine Cihat ilan edilmelidir.
3. Kafkas sınırında Türk kuvvetleri, Rus kuvvetlerini oyalamalıdır.
4. Mısır üzerine harekete geçilmelidir.
5. Bulgaristan ile ittifak imzalaması halinde Türk Ordusu'nun bir kısmı; Bulgaristan ile birlikte Sırbistan üzerine yürümeli veya Romanya ve Yunanistan'a karşı Bulgaristan'ı korumalıdır.
6. Romanya ile ittifak imzalanması halinde Türk Ordusu, büyük kuvvetlerle Romen Ordusu ile birlikte Rusya üzerine yürümelidir.

²⁶ Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 263.

²⁷ Mustafa Kemal (Atatürk) Bey, 27 Ekim 1913'te Sofya Askeri Ateşesi olarak atanmış, 1 Mart 1914'te, Yarbaylığa yükseltilmişti. 4 Ağustos 1914'te ise Sırbistan Askeri Ateşeliği'ne atanacaktı.

7. Karadeniz’de üstünlük kazanılması ve Bulgaristan ile Romanya’nın dostça tarafsızlıkları sağlandığı takdirde 3-4 kolorduyla Odessa’ya bir çıkarma yapılmalıdır²⁸.

Bronzart Planı, Almanya’nın, Osmanlı Devleti’ni hangi koşullarda nasıl savaşa sokmak istediğini, Osmanlı Devleti’nden neler beklediğini açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti’nin de savaşa giriş şekli ve savaş boyunca izlediği strateji; Bronzart Planı’na bağlı kaldığını göstermektedir.

Almanya, ilerleyen günlerde umduğu başarıyı elde edemeyince, Osmanlı Devleti’nin savaşa derhal girmesini ısrarla istedi. Bu yönde Osmanlı Devleti’ne baskı yaptı. Çünkü Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesiyle, cephe sayısı çoğalacak ve Almanya’nın yükü hafifleyecekti. Almanya, Amiral Souchon vasıtasıyla Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi için üç kez teşebbüste bulundu; ancak üçüncüsünde başarılı olabildi²⁹:

Amiral Souchon, mürettebatın denize alışık olmadığı bahanesiyle, Türk Donanması’nın tatbikat için Karadeniz’e çıkması için ısrarla izin istiyordu. Alman Başkomutanlığı’nın baskısına dayanamayan Türk Genelkurmay vekili Enver Paşa, Amiral Souchon’un istediği izni 26 Ekim’de verdi³⁰. Yavuz ve Midilli ile birlikte 11 parçadan oluşan Türk Donanması, 27 Ekim’de Karadeniz’e açıldı. 29 Ekim’de de Odessa, Sivastopol ve Novrosiski Limanlarını bombaladı³¹.

Bombardıman neticesinde Rusya çok büyük kayıplar vermedi. Ne Rus harp gemileri; ne de askeri tesisleri büyük zarar görmedi. Sadece birkaç Rus sahil gemisi batırıldı. Odessa limanındaki bazı ambarlar zarar gördü. Rusların karşı ateşi ve mayınlar bombardımanın uzamasını engelledi. Türk Donanması dönerken, rastladığı bir Rus mayın gemisini batırdı ve birkaç esir alarak Boğaz’a girdi³².

²⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, ss. 412-413.

²⁹ Kâzım Karabekir, **I. Cihan Harbine Nasıl Girdik?**, C. 2, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000, ss. 282-360; Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, ss. 109-110.

³⁰ Enver Paşa’nın Verdiği Karar Hakkındaki Tartışmalarla İlgili Bkz.: Babacan, “Enver Paşa”, ss. 269-270.

³¹ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s. 51; Sadık Atak, Amiral Souchon’un Karadeniz’de Türk Donanması’na manevra yaptırırken, birdenbire Rusların saldırıya uğradığını; buna karşılık olarak karşı saldırıya geçtiğini bildirmektedir (M. Sadık Atak, **Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti**, Ankara: 1964, s. 21.).

³² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 244; Talat Paşa anılarında, olaydan sadece Enver Paşa’nın haberi olduğunu yazmaktadır. (Talat Paşa, **Talat Paşa’nın Anıları**, s. 40; Talat Paşa, **Talat Paşa’nın Hatıratı**, s. 30); Savaşa karşı olan, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey, Ziraat ve Ticaret Nazırı Süleyman Elbistani ve Posta ve Telgraf Nazırı Osman Bey İstifa ettiler (Karabekir, **I. Cihan Harbine Nasıl Girdik?**, C. 2, s. 272.).

Aslında Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin ve özellikle Rusya'nın tahriklerine karşı son derece sabırlı davranmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti, savaşa girmemek için, elinden geleni yapmıştı. Ancak Karadeniz olayının patlak vermesiyle tarafsızlığını bir kenara bırakmak zorunda kaldı. Olayın asıl nedeni, Rusya'nın Türkiye'ye yönelik emellerinden asla vazgeçmemesiydi. Artık Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı bir var olma mücadelesi verecekti³³.

Kâzım Karabekir, Almanya'nın ısrarı ile Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi hakkında; *“Almanlar bizi Cihan Harbine sokmak için esas olarak üç defa teşebbüste bulundular. Bunların ikisinde Enver Paşa'yı ikna ederek durdurabildik. Fakat üçüncü teşebbüs bir ultiatom mahiyetinde olduğundan artık Enver Paşa, Türk Erkan-ı Harbiyesinin menfi fikirlerini beğenmedi ve Cemal Paşa ve Talat Bey gibi Hükümetin ve İttihat ve Terakki'nin en nüfuzlu kişilerini de bu sefer kendi fikrine çekmiş olduğundan Almanların arzusu gerçekleşti. İşler, harekâtın aleyhinde gördükleri Türk Erkan-ı Harbiyesinden gizli tutuldu. O kadar ki bizler bile herkes gibi savaş çıktıktan sonra haber aldık ve Rusların saldırısıyla savaşa girdiğimizi sandık. Bu sırlara sonradan vakıf olduk...”*³⁴ değerlendirmesini yapmaktadır.

Osmanlı Devleti, savaşı önlemek ve tarafsızlığını korumak amacıyla Rusya'ya 31 Ekim'de bir nota verdi. Nota da; yaşanan olay neticesinde duyulan üzüntü belirtildi; olaya Rus Donanması'nın sebep olduğu üzümlere bildirildi. Rus Donanması tarafından oluşturulan düşmanca harekâtın iki devlet arasındaki dostane ilişkileri ihlal etmesinin çok üzücü olduğu; Babıâli'nin olaya barışçı bir çözüm yolu bulmak ve benzeri olayların tekrarlanmasını engellemekten çekinmeyeceğini; bu nedenle Türk Donanması'nın Karadeniz'e çıkmaması kararının alındığını ve Rus Donanması'nın da Türk sularına gelmemesi gerektiği de ayrıca bildirildi³⁵. Aynı günlerde Türk Basını da, Karadeniz Olayı'na rağmen Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruyacağını savunuyor ve bu yönde neşriyat yapıyordu³⁶.

1 Kasım'da Osmanlı notasına cevap veren Rusya; olaya Rus savaş gemilerinin sebep olduğu iddiasını reddetti; fiili olarak savaşın başladığını; bu durumda Osmanlı Devleti'nin görüşmelere başlamak istediği takdirde her şeyden önce Türk Ordusu'ndaki Almanları 24 saat içerisinde geri göndermesi gerektiğini

³³ **Sabah**, 2 Kasım 1914, Nr: 9025.

³⁴ Karabekir, **I. Cihan Harbine Nasıl Girdik?**, C. 2, s. 280.

³⁵ Karabekir, **I. Cihan Harbine Nasıl Girdik?**, C. 2, s. 371.

³⁶ Bkz.: **Sabah**, 2 Kasım 1914, Nr: 9025.

bildirdi. Osmanlı Devleti, Rusya'nın isteklerini kabul etmedi. Rusya da zaten savaşın fiilen başladığını ilan ediyordu³⁷.

Rusya, 2 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti³⁸. Rusya'nın müttefiki olan İngiltere ile Fransa, 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Buna karşılık Osmanlı Devleti de, 11 Kasım'da İtilaf Devletlerine savaş ilan etti³⁹.

Osmanlı Devleti, Hilafet gücünü de kullanmayı amaçladı. 23 Kasım'da, törenle Cihat-ı Ekber ilan etti⁴⁰. Ancak Cihat ilanının fazla bir etkisi olmayacaktı. Çünkü Avusturya-Macaristan ve İtalya idaresindeki Müslümanlar, hesap dışı bırakılmıştı. Bu da İtilaf Devletlerine, Cihat'ın Almanya'nın çıkarları için yapılan bir eylem olduğu propagandasını yapma fırsatı verdi⁴¹. Üstelik İngiltere ve Fransa, Türk Ordusu karşısında, Müslüman sömürgelerinden askerler kullandılar. Buna ek olarak Osmanlı idaresindeki birçok Arap, Osmanlı Devleti'ne isyan ve ihanet etmekten; Türk Ordusu'na silah çekmekten çekinmedi⁴².

Alman baskısı neticesinde, Goeben ve Breslau savaş gemileri Rusya'yı bombalamasaydı, Osmanlı Devleti savaşa girmeyecek miydi gibi bir soru akla gelebilir. Osmanlı Devleti elbette savaşa girecekti. Zira bu amaçla ittifak koşulları için zemin aranmış ve Almanya ile anlaşma bile imzalanmıştı. Ancak Osmanlı Devleti, savaş için eksiklerini tamamladıktan sonra; savaşın genel seyrine baktıktan sonra savaşa girebilirdi. Belki de savaşın seyrine göre, şayet İtilaf Devletlerini ikna edebilirse, ya İtalya gibi İtilaf Devletlerinin safında ya da kendi uygun gördüğü bir zamanda ve kendi uygun gördüğü şekilde girebilirdi.

I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti: İngiltere'ye karşı Irak, Suriye (Sina), Filistin, Yemen ve Hicaz Cephelerinde; İngiltere ve Fransa'ya karşı Çanakkale Cephesi'nde; Rusya'ya karşı Kafkas (Doğu) Cephesi'nde savaştı. Kendi

³⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 397.

³⁸ II. Nikola, savaş ilanı nedeniyle Rus halkına hitaben yayınladığı manifestosunda, savaş, "Karadeniz sahillerinde ataları tarafından vasiyet edilen tarihi emelleri gerçekleştirme fırsatı"; yani İstanbul ve Boğazları ele geçirme olarak değerlendiriyordu. Savaş ilanı, Rus halkı arasında da heyecanlara neden olmuştur. "Ayasofya'ya haç dikme zamanının yaklaştığına" inanılmış ve bu amaçla yardım fonu bile oluşturulmuştur. (Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 419.).

³⁹ Sultan Mehmet Reşad, Savaş ilanı Hakkında 13 Kasım'da bir beyanname yayınlamıştır. Beyanname; Savaşın çıkış nedeninin tamamen Rusya'nın mütecaviz hareketlerinin olduğunu; Rusya'nın "baş düşman" olduğunu; 300 yıldır Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık beslediğini ve Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini engellemek için her şeyi yaptığını açıklamıştır. (Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 250-252.).

⁴⁰ Cihad İlanı Hakkında Bkz.: Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, ss. 399-402; Karabekir, **I. Cihan Harbine Nasıl Girdik?**, C. 2, ss. 384-400 ve 451-464; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: 3, Kısım: 1, ss. 317-348; Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Ankara: AAM, 1999, ss. 36-49.

⁴¹ Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", s. 239.

⁴² Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", s. 55.

topraklarının dışında olan, Romanya, Makedonya, Galiçya Cephelerinde de müttefiklerine yardım amacıyla savaştı.

Kafkas Cephesi, Türk-Rus mücadelesinin kilit noktasıydı. Çünkü her iki devletin beklentileri, bu cephede elde edilecek başarıya bağlıydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti ve Rusya kıyas kabul etmez şartlar altında büyük ve yeni bir mücadeleye giriştiler. Taraflardan herhangi biri yapacağı kapsamlı bir harekâtı başarıya ulaştırması durumunda karşı tarafı oldukça zor durumda bırakabilecekti⁴³.

4.5. Kafkas (Doğu) Cephesi

I. Dünya Savaş sırasında Osmanlı Devleti ve Rusya yalnızca Kafkas Cephesi'nde savaştı. Kafkaslarda Türk-Rus sınırı, Berlin Anlaşmasına göre belirlenmişti. Buna göre Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmıştı. Berlin anlaşmasından 1914'e kadar, yaklaşık 36 yıldır, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında barış hâkimdi. Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine olan emellerine rağmen, her iki devlet arasında, halen barış hâkimdi.

Rusya, Trabzon'u işgal ederek kıyı yoluyla İstanbul'a ulaşmak; Doğu Anadolu'yu işgal ederek İskenderun'dan Akdeniz'e ve bu yönde Dicle-Fırat havzasından Basra Körfezi'ne ulaşmak istiyordu⁴⁴. 17 Ekim 1914 tarihli İkdâm Gazetesi'nde yayınlanan, 'Rus Hülyası' isimli makalede, Rusya'nın önde gelen isimlerinden Prens Lazarof'un açıklamalarına yer verilmiştir. Prens Lazarof'un açıklamalarına göre: Rusya Boğazları ele geçirince, 'Şark Sorunu' halledilmiş olacaktı; İstanbul tarafsız şehir statüsüne getirilecekti; Çanakkale'de kaleler yıkılacak ve boğazlar tüm devletlere açılacaktı; Van'dan Trabzon'a kadar olan Doğu Anadolu bölgesinde, Rusya himayesinde özerk bir Ermeni Devleti kurulacaktı. Ancak Rusya, Doğu Anadolu'yu, Ermenilere muhtariyet vermek için değil; ilhak etmek için istiyordu⁴⁵.

Bu kadar çok şey istemesine rağmen, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Rusya'nın Kafkasya'da fazla kuvveti yoktu. O da, Almanya gibi, savaşın Avrupa'da kısa sürede sonuçlanacağına inanıyordu. Yine de Osmanlı Devleti'nin savaşa gireceğinden kuşkulanınca, Kafkas Ordusu'na önem vermeye başladı. 1914 yılı Ekim ayı sonunda Kafkasya'daki tüm kuvveti; 100 tabur, 117 bölük ve 250 toptan ibaretti.

⁴³ Selçuk Ural, "1914-1915 Yıllarında Kafkas Cephesi'nde Yaşanan Askerî Olayların Türk Basımındaki Yankıları", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, IV/4 (Erzurum 2005) s. 71.

⁴⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 415.

⁴⁵ *İkdâm*, 17 Ekim 1914, Nr: 6342.

Bu kuvvet, insan sayısı bakımından 100 bin er ve 15 bin atlı demekti. Bunların haricinde geri hizmetlerde ve yedek olarak kullanacağı 150 bin kişilik kuvveti de vardı. Savaşın başladığı günlerdeyse bu kuvvete, 4 Ermeni ve 2 Gürcü taburu daha eklenecekti. Rusya'nın Kafkas Ordusu, Genel Vali Varantsov Taşkov [Dashkov] komutasında, karargâhı ve kurmay heyeti de Tiflis'teydi. Rus Kafkas Ordusu'nun savaş planı, savunma ve sınıra yakın bölgelere saldırma stratejilerine göre düzenlenmişti⁴⁶.

Osmanlı Devleti ise Kafkas Cephesi ile Kars, Ardahan ve Batum'u geri almayı; Bakü petrollerini ele geçirmeyi; Türkistan Türklerini Rusya'ya karşı ayaklandırarak Turan Devleti'ni kurmayı ve bu suretle Rusya'nın güneye inmesini engellemeyi amaçlıyordu⁴⁷. Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'nde başarılı olması halinde, bunlara ek olarak daha birçok kazanç elde edecekti: Rus baskısı nedeniyle başka yerlere göç etmek zorunda kalan, Elviye-ye Selase Türklerinin eski yurtlarına dönmeleri mümkün olacaktı. Kesin bir zaferle Rusya savaş dışı bırakılacaktı. Bu suretle asırlardan beri süre gelen mağlubiyet sürecine son verilecek ve Türk Milleti'nin kendine olan güveni yeniden sağlanacaktı. Rusya'nın yenilmesiyle, yıllardır Türk devletinin başına bela olan Ermeni komiteleri ve çetelerinin susturulması da sağlanacaktı. Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'da kaybettiği nüfuzunu tekrar kazanacaktı. Rusya savaş dışı bırakıldıktan sonra Irak ve Suriye Cephesi'nde İngiltere ile daha rahat mücadele edilebilecekti⁴⁸.

Osmanlı Devleti'nin, 1914 Ekim ortalarına kadar kesin bir savaş planı yoktu. Bronzart Planı'nda belirtildiği üzere, Kafkaslarda, Türk Ordusu'nun Rus kuvvetlerini oyalamakla yetineceği belirtilmişti. Bu görev de 3. Orduya verilmişti. 3. Ordu ise, 8., 9. ve 10. kolordularla, nizamiye ve yedek süvari tümenleri ile sınır ve kale birliklerinden ibaretti. Tüm bunlar, 190 bin insan, 60 bin hayvan, 168 top, 44 makineli tüfek ve birkaç atlı birlik anlamına geliyordu. 3. Ordu'nun Komutanı Hasan İzzet Paşa, Kurmay Başkanı Gazi Bey, Ordugâhı da Erzurum'du. Görünürde Türk kuvvetleri, Rus kuvvetlerinden üstündü. Ancak bu üstünlük, yalnızca sayı ve moral bakımındandı. 190 bin olarak gösterilen askerden, sadece 95 bin kadarı eğitim

⁴⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, s. 415; Savaş Öncesi Rus Kuvvetlerinin Kafkasya'daki Durumu Hakkında Ayrıca Bkz.: **I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 1**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, ss. 62-68; Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, s. 141.

⁴⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, s. 414.

⁴⁸ Ural, "1914-1915 Yıllarında Kafkas Cephesi'nde Yaşanan Askerî Olayların Türk Basınındaki Yankıları", ss. 6-7.

görmüş ve savaşacak durumdaydı. Üstelik ordu gıda, giyim ve taşıt araçlarından da yoksundu⁴⁹.

‘Azadamard Gazetesi’nde, ‘Ermeniler ve Harb’ başlığıyla yayınlanan bir makale [ki Ermeni Patrikhanesi’nin taşradaki temsilciliklerine de gönderilmiştir], aslına uygun bir şekilde çevrilerek, 2 Aralık 1914’te, Tanin Gazetesi’nde de yayınlandı. Makaleye göre Ermeniler, vatan tehlikede bulunduğu takdirde, vatani müdafaa etmek için üzerlerine düşen her vazifeyi yerine getirecekti; Türk ve Kürt vatandaşlarla beraber, devletin düşman işgaline uğramasına karşıydı; ‘satılık bir metaa’ değildi ve hiçbir yabancı devletin emellerine alet olamazdı...⁵⁰

Kafkas Cephesi’ndeki savaşlar, 1 Kasım 1914’te, Rus Ordusu’nun Sarıkamış üzerinden Erzurum’a saldırıya geçmesiyle başladı. Azap ve Köprüköyü muharebelerinde Rus Ordusu geri çekilmek zorunda kaldı⁵¹. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Rus Ordusu’nu baskın tarzı bir harekâtla yok etmek ve Elviye-i Selâse de dâhil bütün Güney Kafkasya’yı Rus işgalinden kurtarmak amacıyla, Erzurum’a gelerek Ordunun yönetimini eline aldı. 22 Aralık 1914’te, Türk Ordusu, üç kolorduyla Sarıkamış Harekâtı’nı başlattı⁵².

Enver Paşa komutasında taarruza geçen Türk Ordusu, 27 Aralık’ta Ruslar tarafından durduruldu. Yaklaşık 60 bin kişi kötü hava koşulları, askerlerin bu hava koşullarına göre hazırlanmaması, tifüs hastalığı gibi nedenlerle, şehit oldu. Buna rağmen 29 Aralık’ta Sarıkamış kuşatıldı; ancak asker sayısının yetersizliği nedeniyle kuşatma başarılı olamadı. Enver Paşa, 2 Ocak 1915’te cepheyi terk etti⁵³. Cepheden geriye, çoğu hastalıklı olmak üzere yalnızca, 12 bin asker dönebildi. Sarıkamış harekâtı neticesinde Türkler, yaklaşık 60 bin şehit verirken, Rusların kaybı ise yalnızca 12 bindi⁵⁴.

⁴⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, ss. 415-416; Savaş Öncesi Türk Kuvvetlerinin Kafkasya’daki Durumu Hakkında Ayrıca Bkz.: **I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 1**, ss. 51-62; Jacques Thobie, “I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Gücü”, Çev.: Yavuz Ekmen, **Türkler, C. 13**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 361-367.

⁵⁰ **Tanin**, 2 Aralık 1914, Nr: 2123.

⁵¹ Bkz.: Ek 1.

⁵² Selçuk Ural, “Yakınçağda Kars”, **Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”**, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2006, s. 112.

⁵³ Sarıkamış Harekâtı’nın askeri safhalarının daha iyi anlaşılması açısından bkz.: Ek 2-7.

⁵⁴ Durmuş Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. 1**, 3. Baskı, Ankara: AAM, 2004, ss. 82-84; Sarıkamış Harekâtı Hakkında Ayrıca Bkz.: **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 41; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 267-283; Hacı Necefoglu, “Sarıkamış’ta Cephenin Öteki Yüzü (Bir Rus Kaynağına Göre Sarıkamış Harekâtı)”, **Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu (04-06 Ekim 2004)**, Ed.: Nurhan Aydın, İstanbul, 2006, ss. 109-123; Tuncay Ögün, **Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, Ankara: AAM, 1999, ss. 121-208; Nurhan Aydın, **Her Yönüyle Sarıkamış**, Kars, 1998, ss. 31-60.

Sarıkamış Harekâtı neticesinde verilen Türk kayıpları, hep tartışıla gelen bir konudur⁵⁵. Kimi kaynaklar bu rakamı, 90 bin ila 120 bine kadar çıkarmaktadır. Ancak, doğru rakam 60 bin olsa gerek. Konunun daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacağı düşüncesiyle, Ek-8’de, çeşitli tarihçilerin kabul ettiği rakamlar verilmiştir.

Sarıkamış Harekâtı’nın kötü sonuçları halka hemen duyurulmadı. Hatta Türk basınında cepheye dair iyi haberler bile verildi. 2 Ocak 1915 tarihli Sabah Gazetesinde yayınlanan resmi bildiri; Türk Ordusu’nun 80-90 kilometre kadar ilerlediği; Sarıkamış’ta zafer kazanıldığı; Türk Ordusu’nun Kars ve Tiflis’e doğru yürüdüğü duyuruldu⁵⁶.

Yine aynı tarihli gazetede Sarıkamış’ta büyük bir başarı kazanıldığı; 2 binden fazla Rus askerinin esir alındığı; çok sayıda cephane ve erzakın ele geçirildiği duyuruluyordu. Ayrıca Sarıkamış-Kars arasında bulunan iki askerî trenin de ele geçirildiği ve daha kuzeyde harekâtın başarıyla sürdürüldüğü; Rusların dağınık bir halde geri çekilmekte olduğu bilgilerine yer veriliyordu⁵⁷.

Sarıkamış Harekâtı, savunma değil taarruz harekâtıdır. Bu yüzden Türk kayıplarının sayısı fazladır. Diğer bir açıdan bakıldığında Sarıkamış Harekâtı, Türk Ordusu’nda ölüm korkusunun olmadığı göstermiştir. Sarıkamış’ta, şehit olanlar arasında çok sayıda Doktor, Öğretmen, Subay vs. unvanlarına sahip, okumuş kesim vardır. 10 binden fazla Türk askeri, Ruslara esir düşmüştür. Sonuç olarak, 3. Kolordu tamamen yok olmuştur. Bu da, Doğu Anadolu’nun elden çıkmasına, Rus ve Ermeni mezalimlerinin artmasına neden olmuştur.

Sarıkamış Harekâtı hususunda, tartışıla gelen bir diğer konu da Enver Paşa’nın aldığı kararlardır. Bazı kimseler, Enver Paşa’nın ‘genç ve hayalperest’ olduğunu iddia ederek, Enver Paşa üzerinden Türkçülük hareketini karalıyorlar. Bilinmelidir ki Enver Paşa, Sarıkamış Harekâtı’na, ‘hayalperestlik’ adına karar vermedi. Bu hususta, birçok istişare yaptı. Ancak Hafız Hakkı Paşa’nın kişisel ihtirasları [Rütbesini yükseltmek, Balkan mağlubiyetindeki başarısızlığını kapatmak gibi]; bölge hakkında gerçekten uzak raporlar hazırlaması ve Enver Paşa’yı etkilemesi, Enver Paşa’nın bu kararı vermesinde etkili oldu. Ayrıca birçok ‘strateji

---

⁵⁵ Sarıkamış Şehitleri Hakkında Ayrıca Bkz.: Cihat Göktepe, “Sarıkamış Harekâtı ve Şehitler Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu (04-06 Ekim 2004)**, Ed.: Nurhan Aydın, İstanbul, 2006, ss. 125-133.

⁵⁶ **Sabah**, 4 Ocak 1915, Nr: 9088.

⁵⁷ **Sabah**, 4 Ocak 1915, Nr: 9088.

uzmanı', 'Sarıkamış Harekât Planı'nın kusursuz olduğu konusunda hemfikirdir. Zira Ruslarla birçok çatışmaya girilmiş ve önemli başarılar kazanılmıştır. Türk ve yabancı uzmanlar verilen kayıplara rağmen Enver Paşa'nın hazırladığı harekât planının kusursuz olduğunu, hezimetin bu plana uyulmaması sonucunda oluştuğunu söylüyorlar. Ayrıca alınan netice tarihi bir şahsiyeti ve o şahsiyet üzerinden bir fikir hareketini karalamayı gerektirmez. Osmanlı Devleti ne I. Dünya Savaşı'na Alman Haranlığı nedeniyle girdi; ne de Sarıkamış Harekâtı Enver Paşa yüzünden kaybedildi.

Türk Ordusu'nun Sarıkamış'ta bozguna uğraması üzerine harekete geçen Rus Ordusu, Erzurum istikametinde karşı harekâta geçti. 16 Şubat 1916'da Erzurum'u, akabinde de Muş ve Bitlis'i işgal etti. Ruslar yalnızca Doğu Anadolu'da değil, aynı zamanda İran'da da ilerliyorlardı: Ruslar 19 Mart 1916'da İsfahan'ı işgal etti. Karadeniz sahili boyunca ilerleyen Ruslar, 19 Nisan 1916'da Trabzon'u işgal etti. 25 Temmuz 1916'da da Erzincan'ı işgal etti. Bu suretle Ruslar, asker sayılarının ve teçhizatlarının fazlalığı sayesinde, Doğu Anadolu'da önemli bir bölgeyi işgal etmiş oldu. Rus ilerleyişi karşısında, Türk karşı taarruzları da yapılmaktaydı. Miralay Fevzi Bey⁵⁸ komutasındaki kuvvetler, Grandük Nikola'yı⁵⁹ bazı muharebelerde mağlup ederek, Ruslara ağır zayıtlar verdirdi ve Rus Genelkurmayının planlarını bozmaya çalıştı. Ancak başarılı olamadı⁶⁰.

Rusların işgal ettiği bölgelerde, bölge halkı Rus ve Ermeni zulmüne maruz kaldı. Ruslar işgal ettikleri bölgelerde, genel idareyi Ermeni komitacıların ellerine bıraktılar. Ermeni komitacılar tarafından gerçekleştirilen, işkenceler, zulüm ve katliamlar, bölge nüfusunun ¾'ünün azalmasına sebep oldu⁶¹.

Savaşla birlikte, zaten kötü durumda olan Osmanlı ekonomisi, daha da kötüleşti. İttihat ve Terakki, ekonomiyi düzeltmek için, ekonomik sıkıntıların en büyük sebebi olan, kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdı⁶². Savaş Ruslar lehine gelişirken, Rusya'da 1917 İhtilali patlak verecekti.

⁵⁸ Mareşal Fevzi Çakmak.

⁵⁹ Kafkas Genel Valisi ve Rus Orduları Başkumandanı.

⁶⁰ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 421; Ayrıca Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi Hakkında Bkz.: Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 283-302; Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, ss. 123-142; Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, ss. 143-145; **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, ss. 42-43; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 283-302; Kâzım Karabekir, **I. Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? (Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu) C. 3**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000; Kâzım Karabekir, **I. Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? (Sarıkamış, Kars ve Ötesi) C. 4**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000.

⁶¹ Ayverdi, **Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri**, s. 267.

⁶² Bkz.: Tevfik Çavdar, **Yüzyıllık Pahallık**, Ankara: Ülke Yay., 1983, ss. 51-67.

4.6. İtilaf Devletleri Tarafından Rus İsteklerinin Kabulü: 1915 İstanbul Anlaşması

I. Dünya Savaşı devam ederken, Osmanlı Devleti'nden pay kapma mücadelesi, İtilaf Devletleri arasında güvensizliğe neden oluyordu. Bu güvensizlik onların savaşta ortak bir harekât yapmalarını zorlaştırıyordu. Onlara göre Osmanlı Devleti, savaşın en büyük ganimetiydi. Doğal olarak da herkes, bu ganimetten en büyük payı almak istiyordu⁶³. Bu amaçla İtilaf Devletleri I. Dünya Savaşı henüz bitmemişken, aralarındaki rekabet ve çekişmeyi ortadan kaldırmak ve 'ganimetten pay almak' amacıyla bir dizi "gizli" anlaşma yaptılar. Bu anlaşmalar⁶⁴:

Rusya, İngiltere ve Fransa arasında İstanbul Anlaşması (4 Mart - 12 Nisan 1915); İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Londra Anlaşması (26 Nisan 1915); Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Sykes – Picot Anlaşması (1916); İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Saint Jean de Maurienne Anlaşması (1917).

Rusya'nın, Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri İngiltere ve Fransa tarafından tam anlamıyla desteklenmiyordu. Çünkü İngiltere ve Fransa, Rus emellerinin mahiyetini bildiklerinden, Rusya'nın, Boğazlara ve Anadolu'ya yerleşip hem Basra Körfezi'ni; hem de Suriye'yi tehdit etmesini istemiyorlardı. Rusya ise, müttefiklerinin olumsuz tavırlarını bilmesine rağmen, emellerini kabul ettirmek için fırsat kolluyordu⁶⁵.

Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için, I. Dünya Savaşı'nı fırsat olarak kabul ederek harekete geçti. Bu amaçla bir yandan hazırlıklarını sürdürürken; diğer yandan da İngiltere ve Fransa'nın desteğini almaya çalıştı. Bu sırada müttefiklerinin Çanakkale'yi geçme tasarıları gündeme geldi. Müttefikleri, Çanakkale saldırıları için, Rusya'nın da bir filosunu İstanbul Boğazı'na gönderip; İstanbul'a girmeye çalışmasını teklif ettiler⁶⁶.

⁶³ Tolon, **I. Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, s. 39.

⁶⁴ Antlaşmalar Hakkında Bkz.: Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, ss. 541-546; Yücel Özkaya, "(1914-1918) Yılları Arasında I. Dünya Savaşı", **Milli Mücadele Tarihi-Makaleler**, Yücel Özkaya ve Diğerleri, Ankara: AAM, 2002, ss. 10-14; Ayhan Aydın, **Musul Meselesi**, İstanbul: Turan Yay., 1995, ss. 20-24; Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, Ek: 2, ss. 540-546.

⁶⁵ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 419; İngiltere'nin bu konudaki görüşleri Hakkında Bkz.: Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 270; Sazanov'un İngiltere ve Fransa politikaları hakkındaki yorumları için Bkz.: Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 293-196; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış (Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922)**, Çev.: Mehmet Harmancı, 3. Baskı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1994, s. 128.

⁶⁶ Tolon, Çanakkale'ye yapılacak saldırılar için Rusya'ya danışılmadığını; karar alındıktan sonra Rusya'ya haber verildiği bildirilmektedir. (Tolon, **I. Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, s. 40.)

Fakat Rusya, donanmasını yeterli görmeyerek böyle bir teşebbüse cesaret edemedi. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, ‘Çanakkale macerasına’ atıldılar. Çanakkale saldırılarının başarıya ulaşma ihtimali Rusya’yı endişe düşürdü⁶⁷. Çanakkale saldırılarının başarıya ulaşması, aslında müttefikler açısından sevinilecek bir şeydi. Çünkü hem Osmanlı Devleti savaş dışı bırakılmış olacaktı; hem de Rusya’ya yardım gönderilebilecekti. Çanakkale saldırılarının başarıya ulaşmasının doğal sonucu olarak da, İstanbul ve Boğazlar İngiltere’nin eline geçecekti⁶⁸. Bu durum, Rusya’nın hiç de işine gelmezdi.

Bir Rus gazetecinin izlenimlerine göre: Rusya’da, ‘en aciz köylüden, en münevver rical-i siyasi’ye kadar herkes Boğazların Rus hâkimiyetine geçmesini istiyordu. Duma liberalleri bile, bu görüşü savunuyordu. Hatta Rusya’da ileri gelen siyasilerden biri; “*Harbi hazır, bize Boğazlar hâkimiyetini vermezse, sulhun ertesi günü hemen teslimata başlayarak Türklerle bir ikinci muharebeye hazırlanmalıyız*” bile diyordu⁶⁹.

Müttefiklerinin Çanakkale saldırılarına başlamaları üzerine endişelenen Rusya, isteklerini müttefiklerine kabul ettirebilmek için uygun zamanın geldiğine kanaat getirdi. 21 Şubat 1915’te, Sazanov başkanlığında, Rus Hariciye Nezareti’nde, İstanbul ve Boğazların işgali meselesini görüşmek üzere bir toplantı düzenlendi⁷⁰.

22 Şubat’ta, Rus Baş Nazırı Goremikin’in başkanlığında, Hususi İstişare Meclisi toplandı. Toplantıda, müttefiklerin Çanakkale’yi geçip İstanbul’a yaklaşmaları halinde ne olacağı konusu görüşüldü. Müttefikler Çanakkale’yi geçmeden önce, İstanbul ve Boğazlar meselesinin, müttefiklerle belli bir şekilde karara bağlanması kararlaştırıldı. Bu hususta Çar Nikola, Sazanov’a tam yetki verdi. Sazanov, Rusya’nın isteklerini içeren notaları, 4 Mart 1915’ten itibaren müttefiklerine vermeye başladı⁷¹.

⁶⁷ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, ss. 114-115; Rıfki Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946, s. 47.

⁶⁸ Fromkin, **Barışa Son Veren Barış (Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922)**, s. 127.

⁶⁹ BOA, HR-SYS, 2323/56.

⁷⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 305-306.

⁷¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 3, Kısım: 2, 3. Baskı**, Ankara: TTK, 1991, ss. 97-99; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 306-308; Rusya Hariciye Nezareti’nin Bu Husustaki Diplomatik Yazışmaları ile İlgili Bkz.: Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu’nun Taksim Planı**, ss. 182-214; Tolon, **I. Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol**, ss. 42-52; Fromkin, **Barışa Son Veren Barış (Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922)**, ss. 128-136; Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, ss. 137-141; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 3, Kısım: 2**, ss. 124-127.

Rusya, müttefiklerine verdiği notalarda: İstanbul'u, Boğaziçi'ni, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazı'nın batı kıyılarını; Boğaziçi-Sakarya ve İzmit Körfezi arasındaki bölgeyi; Marmara Denizi'ndeki adaları; Gökçeada ve Bozcaada'yı talep ediyordu. Taleplerinin kabul edilmesi karşılığında, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki isteklerini kabul etmeyi de taahhüt ediyordu⁷².

12 Mart 1915'te İngiltere, 10 Nisan 1915'te de Fransa, Rusya'ya verdikleri notalar da Rusya'nın isteklerini kabul ettiklerini bildirdiler. Karşılığında kendi isteklerinin Rusya tarafından kabulünü istediler. İngiltere ve Fransa'nın istekleriyle şu şekildeydi: İstanbul'un serbest bir liman olması ve ticaret gemilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanınması; İngiltere ile Fransa'nın Anadolu ve Arap vilayetlerindeki haklarının, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında özel bir anlaşma ile belirlenmesi; Müslümanların kutsal yerlerinin korunması ve Arabistan'da bağımsız bir Müslüman yönetimin kurulması. İngiltere bunlara ek olarak, İran'da, 1908 Antlaşması ile tespit edilmiş olan tarafsız bölgenin de, kendi nüfuz bölgesine girmesini istiyordu⁷³.

Bu suretle Rusya, isteklerini müttefiklerine onaylatmış oldu. Karşılığında da müttefiklerinin isteklerini onayladı. İtilaf Devletleri, göz diktikleri Osmanlı Devleti topraklarını, kendi aralarında paylaşmış oldular. Asırlardır büyük hırslarla beslediği emellerini, savaşı kazandığı takdirde gerçekleştirebileceğini sanıyordu. Ancak Rusya'nın emelleri hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti.

Çanakkale saldırılarının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, hevesi kırılan Rusya, Çanakkale mağlubiyetinin Rus halkı üzerindeki kötü etkilerini silmek için yeni arayışlara girdi. 26 Nisan 1916'da imzalanan Sykes – Picot Anlaşması⁷⁴ ile Osmanlı Devleti'nden alacağı toprakların sınırını genişletti. Bu anlaşmayla Rusya, Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerini; Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilayetleri arasında kalan bölgeyi, Trabzon'un batısında, sonradan tespit edilecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını da alıyordu⁷⁵.

⁷² Özkaya, "(1914-1918) Yılları Arasında I. Dünya Savaşı", s. 11; Bkz.: Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 301-309; Okçu, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, s. 523.

⁷³ Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, s. 542; Anlaşma Maddeleri Hakkında Ayrıca Bkz.: Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, ss. 146-148.

⁷⁴ Rusya Hariciye Nezareti'nin bu Anlaşma ile ilgili diplomatik yazışmaları hakkında Bkz.: Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, ss. 240-289.

⁷⁵ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, ss. 124-125; Ayrıca Bkz.: Sazanov, **S. Sazanov'un Anıları**, ss. 309-310; Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 168; Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, ss. 147-152.

4.7. Bolşevik İhtilali ve Türk-Rus Savaşı'nın Sonu

Rusya'da, mevcut sosyo-ekonomik eşitsizliklerin hızla artması, 1870'lerden beri bilinçli bir sınıfın oluşması ve bu sınıfın daha iyi yaşam standartları için mücadelesi bir takım dar kapsamlı eylemlere yol açmıştı. Bunun neticesinde oluşan 1905 ayaklanmasının bastırılmasına rağmen, Çar II. Nikola, Duma'yı⁷⁶ açma ve özgürlükler konusunda daha ılımlı davranma zorunluluğunu hissetmişti. Bu andan itibaren hızla yayılan fikir akımları çerçevesinde gelişen örgütlenmeler, savaşa girilip de başarılı olunamaması üzerine oldukça şiddetlenmişti. Müttefiklerinin Çanakkale'yi geçemeyerek Rusya'ya, ekonomik yardım ulaştıramaması da, halkın gıda sıkıntısını had safhaya ulaştırmıştı⁷⁷.

Rusya'da yaşanan bu olumsuzluklara rağmen, 1917'nin başlarında Rusya Hariciye Nazırı Melikof müttefiklerine gönderdiği yazıda Rusya'nın, müttefiklerine tamamen bağlı olduğunu ve zaferi kazanıncaya kadar savaşa devam edeceğini bildiriyordu. Ancak Rusya halkı, hiçte Melikof gibi düşünmüyordu. Zira Berlin Büyükelçiliğinde görevli olan Ahmet Muhip Bey, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Rusya'da neşredilen yayınlarda, Rusya halkının savaşın devamından yana olmadığını ve halkın genelinde barış istediğinin açıkça görüldüğü bilgisini veriyordu. Rusya halkı, savaşın son bulması halinde huzurun sağlanacağına inanıyordu⁷⁸.

Rusya'da, 8 Mart 1917'de başlayan halk gösterileri, işçilerin grev ve yürüyüşleri büyük bir halk ayaklanmasını doğurdu. Hükümet güçleri ile işçi örgütleri ve halk arasında şiddetli çarpışmalar yaşandı. 10 Mart itibariyle Petersburg'da, bir ihtilal manzarası oluştu⁷⁹. 12 Mart'ta, Petersburg'da, 'İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti' kuruldu ve hükümetin görevlerini üstlendiğini ilan etti. Petersburg Sovyeti, Cumhuriyet idaresinin ilanını istiyordu. Sovyet yetkilileri ve Duma temsilcileri arasında yapılan iki günlük görüşmeler neticesinde liberal, geçici Prens Lvov Hükümeti kuruldu. Çar 16 Mart'ta⁸⁰, tahttan çekildi ve böylece 300 yıldır devam eden Romanof hükümdarlığı sona ermiş oldu⁸¹.

⁷⁶ Rus Meclisi.

⁷⁷ Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. 1**, ss. 105-106; Ayrıca Bolşevik İhtilali'nin öncesi ve nedenleri Hakkında Bkz.: Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, ss. 275-277.

⁷⁸ BOA, **Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH-EUM), 5. Şube (5. Şb)**, 35/12.

⁷⁹ Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. 1**, s. 106.

⁸⁰ Kimi kaynaklarda 15 Mart olarak geçmektedir.

⁸¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, s. 131; Bolşevik İhtilali İle İlgili Ayrıca Bkz.: Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Ankara: TTK, 1999, ss. 218-220; Halil Paşa, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, ss. 210-213.

Büyük Dük Mişel'in tahta geçmek istememesi yeni bir dönemin başlangıcına işaretledi. Kurulan yeni hükümetler savaşın devamından yanaydı. Özellikle Hariciye Nazırı Miliukof, halen İstanbul ve Boğazların alınmasını ısrarla istiyordu. Bu yüzden de savaşın devamından yanaydı. Ancak Rus halkı, savaşın bir an önce son bulmasını istiyordu. 16 Nisan'da Lenin, Almanların yardımıyla Rusya'ya geldi. Rus halkının barışa, gıdaya ve toprağa olan özlemini dile getirdi⁸².

14 Eylül 1917'de, Rusya'da Cumhuriyet ilan edildi. Ancak karışıklıklar halen devam ediyordu. Neticede Bolşevikler, var olan kargaşa ortamından faydalanarak, 7 Kasım 1917'de bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirdiler⁸³.

Sovyet iktidar, 8 Kasım'da Sovyetlerin ikinci Kongresi'nde "Arazi ilhakı ve tazminat talebinde bulunmaksızın" barış yapılması kararı aldı. Rusya'nın Çarlık döneminde müttefikleriyle yaptığı gizli anlaşmaları, 'Sarı Kitap' adıyla yayınlamaya; barış yapılması hususunda samimi olduğunu göstermek istedi⁸⁴.

4.8. Türk-Rus Savaşı'nı Bitiren Antlaşma: Brest-Litovsk Antlaşması

İktidara gelen Bolşevik Hükümeti, I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli anlaşmaların hepsini yayınlamıştı. 21 Kasım 1917'de, temsilcilikleri vasıtasıyla merkezi devletlere verdiği notalarda mütareke istediğini bildirdi⁸⁵. 5 Aralık 1917'de Rusya ile Türk, Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan askeri ataşeleri arasında geçici bir mütareke imzalandı⁸⁶. İlerleyen günlerde, şimdiki Polonya'da bulunan Brest şehrinde, barış görüşmelerine başlandı.

Görüşmelerde, Türk Heyeti, Rusların işgali altında bulunan toprakların kurtarılmasına çalıştı. Türk Heyeti, Enver Paşa'nın isteği ile bu hususu Brest-Litovsk'da imzalanan geçici mütarekeye dâhil etmek istedi; ancak Almanya buna engel oldu⁸⁷. Çünkü Almanya, Rusya'dan, işgal ettiği Türk bölgelerinin terkini

⁸² Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", s. 61.

⁸³ Bolşevik Devrimi Hakkında Bkz.: Selahattin Özçelik, "Osmanlı Gözüyle Rus Bolşevik Devrimi Hakkında Bir Rapor", **VII. TTK Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3, Ankara: TTK, 1999, ss. 1-64.

⁸⁴ Selçuk Ural, "**Vilayat-ı Şarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilaf Devletleri Tarafından Kontrolü**", (Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 74.

⁸⁵ Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. 1, s. 106.

⁸⁶ Aslında Türkler ve Ruslar arasında; 4 Aralık'ta Erzincan'da mütareke görüşmelerine başlanmıştır. Bu görüşmeler sonunda, 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalanmıştır. Erzincan Mütarekesi her iki devletin savaş durumuna son veriyordu. Ancak Antlaşma Sovyet Rusya ile değil Kafkasyalılarla yapılmıştı. Çünkü Bakü'nün dışındaki bölgeler, Kafkasyalıların elindeydi ve Kafkasyalılar Bolşevikleri tanııyordu. Bu nedenle, Türk-Rus Savaşı'nı bitiren Antlaşma, Brest-Litovsk'tur (Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, s. 42.); Erzincan Mütarekesi Hakkında Ayrıca Bkz.: Akgül, "**Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)**", ss. 155-157.

⁸⁷ Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, s. 43.

isterse; kendisi de işgal ettiği toprakları terk etmek zorunda kalacaktı. Avusturya da, Türk topraklarının iadesi ile ilgilenmiyordu. Önemli olanın, Rusya ile barış yapmak olduğunu düşünüyordu. Tüm bunlar, Osmanlı Devleti'nin dört yıl boyunca aynı safta savaştığı müttefiklerinin, onun eski topraklarına kavuşmasını umursamadıklarını açıkça ortaya koyuyordu⁸⁸.

Ruslar da işgal ettikleri bölgelerde, Kafkaslarda ve Doğu Anadolu'da, Ermenilerin askeri ve sivil teşkilatlar kurmalarını sağlamışlardı. İşgal ettikleri bölgelerde Ermeniler vasıtasıyla Türkleri katletiyorlardı ya da Ermenilerin Türkleri katletmesine göz yumuyorlardı. Türkler, Ruslarla yaptıkları görüşmelerde defalarca Rusların, Ermenileri silahlandırmasını ve Ermenilerin Türkleri katletmesine göz yummalarını protesto etti. Ancak Ruslar, bu durumu ısrarla inkâr etti⁸⁹. Zaten Rusya'nın savaştan çekilmesine rağmen, Ermeniler İtilaf bloğu içerisinde kalmayı ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmayı sürdürdüler⁹⁰.

3 Şubat 1918'de Türk Heyeti, Rus temsilcilerle yaptığı görüşmelerde; Rusların, Ermeni ve Gürcülerden silahlı birlikler oluşturmalarını yeniden protesto etti; Ermenilerin, Türklere karşı uyguladığı katliamlar durdurulmadığı takdirde, Türk Hükümeti'nin gerekli tedbirleri alacağını bildirdi. 10 Şubat'ta Rus temsilcilerin görüşmeleri terk etmeleri üzerine Türk Ordusu; barış yoluyla çözülemeyen meseleleri çözümlenmek üzere harekete geçti⁹¹. Ermenilerin ve Gürcülerin, Rusların boşalttığı bölgelerde, Türklere karşı zulme başlamasının da doğurduğu etkiyle harekete geçen Türk Ordusu, 12 Şubat 1918'de ileri harekâta başlayarak hem Doğu Anadolu vilayetlerini, hem Elviye-i Selâse'yi ve hatta ahalinin isteği üzerine Ahıska ve Ahılkelek'i işgalden ve mezalimden kurtardı. Türk birlikleri 5 Nisan 1918'de Sarıkamış'a, 14 Nisan 1918'de Batum'a, 25 Nisan 1918'de Kars'a girdi⁹².

Rusya, bir yandan Türk ilerleyişi; diğer yandan da Alman ilerleyişi karşısında zor durumda kaldı. Bu durumda Rus Heyeti, hangi şartlarda olursa olsun, bir

⁸⁸ Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, s. 44.

⁸⁹ Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, s. 45; Ermeni Katliamları Hakkında Bkz.: **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, I**, (1906-1918), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995; Hüsamettin Yıldırım, **Rus-Türk- Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara: Kök Yay., 1990; **Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi**, Haz.: Halil Kemal Türközü, 3.Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995.

⁹⁰ Selçuk Ural, "Ermenilerin ve İngilizlerin Vilâyât-I Şarkiye'ye Yönelik Çalışmaları ve Alınan Karşı Önlemler", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, IV/1 (Erzurum 2004) s. 109.

⁹¹ Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, s. 46.

⁹² Ural, "Yakınçağda Kars", s. 7.

antlaşma imzalamak üzere Brest-Litovsk'a geri dönmek zorunda kaldı⁹³. Rusya antlaşmayı ne olursa olsun imzalamak zorundaydı. Zira Lenin, “*Durum böyle kalmaz, ya barış, ya savaş gerek; eğer savaşıcak idiysek orduyu terhis etmemeliydik. Bu gidişle ihtilâl çökebilir*” diyordu. Stalin de, buna karşılık, “*Toplar beş dakika gürlensin cepheelerde tek bir er kalmaz*” diyerek, Rus Ordusunun, içinde bulunduğu durumu ifade ediyordu⁹⁴.

27 Şubat'ta görüşmelere yeniden başlandı. Görüşmelerde Türk Heyeti, daha kararlı bir şekilde, Rusya'dan işgal ettiği Doğu Anadolu'yu boşaltmasını; 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda, savaş tazminatı olarak verdiği Kars, Ardahan ve Batum'un iadesini; bu bölgede güvenlik ve düzen sağlanıncaya kadar, Türk jandarma ve polisinin bölgeyi kontrol altına almasını; o güne kadar Rusya ile yapılan bütün antlaşmaların iptalini istedi⁹⁵.

Özellikle Kars, Ardahan ve Batum'un iadesine karşı çıkan Rusya, bu kez Almanya'nın da Türkleri desteklemesi üzerine, Türk isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Nüfusunun $\frac{2}{3}$ 'den fazlası Müslüman olan Kars, Ardahan ve Batum'da, plebisite⁹⁶ dayanarak, söz konusu bölgede halk oylamasına gidilmesini istedi⁹⁷.

Her ne kadar Rusya, bir dikte olduğunu öne sürerek antlaşmayı protesto ettiyse de ilgili devletlerarasında, 3 Mart 1918'de⁹⁸, Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı⁹⁹. Brest-Litovsk Antlaşması, 16 Mart 1918'de Rusya; 22 Mart 1918'de Almanya ve 28 Mart 1918'de de Osmanlı Devleti tarafından onaylanarak kabul edildi¹⁰⁰.

⁹³ Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, s. 46.

⁹⁴ Yücel Özkaya, “1919'un Siyasî Olayları”, **Milli Mücadele Tarihi-Makaleler**, Yücel Özkaya ve Diğerleri, Ankara: AAM, 2002, s. 24.

⁹⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, ss. 381-382.

⁹⁶ Milletlerin, kendi kaderini tayin etme hakkı.

⁹⁷ Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, ss. 46-47.

⁹⁸ 1878 Yeşilköy Antlaşması da 3 Mart'ta imzalanmıştı. Bir tesadüf olsun ya da olmasın, 1878'de Rusya'ya bırakılan topraklar, 40 yıl sonra, 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması ile geri alınmıştır. (Karal, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, s. 526.).

⁹⁹ Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, s. 47; Brest-Litovsk Antlaşması Hakkında Ayrıca Bkz.: Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest-Litovski Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2004; Selami Kılıç, “Unutulmuş Barış: Brest-Litovsk -Mart 1918- Yankıları Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi”, **Osmanlı 2 (Siyaset)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 622-637; Yusuf Hikmet Bayur, “Brest-Litovsk Antlaşması”, **Belleten, C. XXIX, Temmuz 1965, S. 115**, ss., 499-516; Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 4**, ss. 135-138; Bilge, **Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1960**, ss. 16-24.

¹⁰⁰ Nebahat Oran Arslan, “**I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**”, (Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s. 189.

Brest-Litovsk Antlaşması'na göre Rusya: Polonya, Litvanya ve Estonya'dan çekilerek buraların kaderini merkezi devletlerin inisiyatifine bırakıyordu. Ukrayna'nın bağımsızlığını tanıyordu. Ayrıca Doğu Anadolu'dan çekiliyor; Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri veriyordu¹⁰¹. Ayrıca Türk ve Rus esirler karşılıklı olarak iade ediliyordu¹⁰². Türk-Rus Savaşı, Brest-Litovsk Antlaşması ile sona ermiş oldu. Brest-Litovsk Antlaşması'nda ön görülen halk oylaması, 14 Temmuz 1918'de yapıldı. Halkın tamamına yakını, Türk yönetimini tercih etti. 14 Eylül 1918'de yayınlanan kararnameyle bölgede Batum ve Kars livalarından oluşan 'Batum Vilayeti' oluşturuldu¹⁰³.

Brest-Litovsk Antlaşması, Rusya için çok pahalıya mal oldu. Rusya, bu antlaşma ile Polonya, Baltık Devletleri, Finlandiya, Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarının bir bölümünü yitirdi. 3 milyon km² toprak ve idaresindeki 62 milyon insanı kaybetti¹⁰⁴.

Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum'u geri aldı. Ancak Türk Ordusu'nun harekâtı yalnızca bu bölgeyle sınırlı kalmadı¹⁰⁵. Şöyle ki; 28 Mayıs 1918'de, Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Yeni kurulan devlet, kendin, Ruslar, Ermeniler ve İngilizler tarafından tehdit altında hissettiğinden, Osmanlı Devleti'nden yardım istedi¹⁰⁶. Osmanlı Devleti, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yardım isteğini geri çevirmedi; Türk Ordusu'na, Azerbaycan yönünde ilerleme talimatı verdi¹⁰⁷. Türk Ordusu, 15 Eylül'de Bakü'yü İngiliz işgalinden kurtardı. Buna ek olarak da 6 Ekim'de Derbent'e girdi¹⁰⁸.

¹⁰¹ Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. 1, s. 106.

¹⁰² Bkz.: Arslan, "**I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**", ss. 188-196.

¹⁰³ Ural, "Yakınçağda Kars", s. 7.

¹⁰⁴ Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, s. 278.

¹⁰⁵ Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, s. 156.

¹⁰⁶ Osmanlı Devleti zayıfladığı ve birçok zorluklarla uğraştığı dönemde bile; Azerbaycan'a büyük önem verdi. Azerbaycan'ın, Osmanlı Devleti'ne ihtiyacı vardı. Çünkü: büyük devletler, Ermenileri savunma adı altında ve onların aracılığı ile Transkafkasya'da karışıklık çıkarıyorlar; bu durumda Osmanlı Devleti için tehlike oluşturuyordu. Ermeniler, Doğu Anadolu ve Azerbaycan toprakları üzerinde 'Büyük Ermenistan Devleti' kurmak istiyordu. Azerbaycan'da Türklere karşı, Rus ve Ermeni askerî kuvvetleri katliam yapıyordu (İsmayıl Musa, "XX. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikasında Azerbaycan Faktörü", **XIII. TTK Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3, Kısım: 1, Ankara: TTK, 2002, s. 1.).

¹⁰⁷ Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımayan, Gürcü, Ermeni ve Azerilerden oluşan Transkafkasya Federasyonu, Türklerin ilerlemesini durdurmaya çalıştı; ancak başarılı olamadı (Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, s. 156.).

¹⁰⁸ Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", s. 61; Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yardımı hakkında ayrıca Bkz.: Halil Bal, "Türkiye'nin Azerbaycan'a Askerî Yardımı: Kafkas İslâm Ordusu ve Azerbaycan Millî Ordusu'nun Kurulması İçin Yapılan Çalışmalar (1918)",

SONUÇ

Rusya, 19. Yüzyıldan itibaren Karadeniz, Kafkasya, Balkanlar ve Türkistan'da önlenemez şekilde ilerlemiştir. Balkanlar'da Slav; Kafkasya'da Hıristiyan unsurları kullanırken; Türkistan'da ise Türk boylarının kendi aralarındaki rekabetlerinden yararlanarak topraklarını genişletmiştir. Osmanlı Devleti ise aldığı ağır mağlubiyetlerin; kapitülasyonların ve Büyük Devletlerin baskısı altında, denge siyasetini kullanarak, varlığını devam ettirebilmenin mücadelesini vermiştir.

Rusya, Çar I. Petro'dan itibaren sıcak denizlere inen; topraklarını güneye doğru genişleten; Boğazlara, Balkanlara ve Kafkaslara hâkim bir Rusya kurmayı hedefledi. Sıcak denizlere inmeyi milli politika haline getiren Rusya, sıcak denizlere üç yoldan inebilirdi: Kafkasya, Balkanlar ve Boğazlar. Bu amaçla Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya; Karadeniz üzerinden Boğazlara ve Tuna üzerinden Balkanlara doğru yayılmaya başladı.

Bu nedenle Rusya'nın yükseliş dönemi, Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine rastlamaktadır. Çünkü Rusya'nın yayılma alanı, Osmanlı Devleti topraklarını da kapsıyordu. Rusya, toprak ve nüfuz bakımından, Osmanlı Devleti aleyhine genişledi ve güçlendi. Bunun doğal sonucu olarak da Rusya güçlendikçe, Osmanlı Devleti daha da zayıfladı. Rusya, sıcak denizlere ulaşmak için, Osmanlı Devleti'ni güçsüzleştirmek, parçalamak ve tamamen egemenliği altına almak istiyordu.

Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine gelişip güçlendiği böyle bir ortamda, İttihat ve Terakki, uzun uğraşlar neticesinde 1908'de I. Meşrutiyet'i ilan ettirdi ve iktidar oldu. 1908'den, 1918'e kadar iktidarda kaldı. İttihat ve Terakki'nin iktidarda kaldığı dönem, Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemidir. Bu nedenle bu dönem Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nden isteklerinin en fazla olduğu ve Osmanlı Devleti üzerinde baskısını en fazla hissettirdiği dönemdir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin dış politikada yaşadığı her dış olay, Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz olarak kullanılmıştır. Buna ek olarak Osmanlı Devleti'nin iç politikada

---

Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler), (25-17 Ekim 1999, İstanbul), Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 2001, ss. 429-440; Cemil Hasanlı Poladhanoglu, **Azerbaycan Cumhuriyeti: Türkiye Yardımından Rusya İşgaline Kadar (1918-1920),** Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği, 1998; Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti,** Haz.: Yavuz Akpınar ve Diğerleri, İstanbul: Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 1990; Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi,** İstanbul, 1993.

azınlıklarla ilgili yaşadığı her mesele, özellikle Rusya tarafından bir dış politika malzemesi haline getirilmiştir. Bu dönemde yaşanan belli başlı olaylar ve Rusya'nın tavırları şu şekilde sıralanabilir:

Boğazlar, Balkanlar ve Kafkaslar üzerine yayılmacı bir politika izleyen Rusya, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı her zor durumdan faydalanma yolları aramıştır. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakından, kendine pay çıkarmaya çalışmıştır. Boğazlar üzerinde hak iddia etmiş ve Rusya'ya imtiyazlar verilmesini istemiştir. Bu yönde diplomatik hilelere bile başvurmuş; olayı oldubittiye getirmeye çalışmış; ancak başarılı olamamıştır.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine önceleri tepki gösterse de, ilerleyen günlerde bu durumu lehine çevirmek için Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesini desteklemiştir. Bu amaçla Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne ödeyeceği tazminat karşılığında; Osmanlı Devleti'nden alacağı olan savaş tazminatını silmiştir. Böylelikle Bulgaristan'ı kendisine bağımlı kılmayı; Balkanlarda 'Rusya'nın uydusu' olan bir Bulgaristan kurulmasını hedeflemiştir.

Boğazlar üzerindeki isteklerinin onaylanması karşılığında, İtalya'nın, Trablusgarp'ı işgalini desteklemiştir. İtalya ile Racconigi Antlaşması'nı imzalamıştır. Trablusgarp Savaşı'nın, İtalya'nın lehine sonuçlanması için Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapmıştır. Trablusgarp Savaşı sırasında da, Boğazların Rus savaş gemilerine açılması için Osmanlı Devleti ve Büyük Devletler nezdinde girişimlerde bulunmuş; ancak yine emeline ulaşamamıştır.

Balkan Savaşlarının mimarlığını ve öncülüğünü yapmıştır. Balkan Savaşları sırasında, Boğazlar üzerinde yeniden isteklerde bulunmuş; ancak bir kez daha hedefine ulaşamamıştır. Bulgaristan'ın Edirne'yi ele geçirip, İstanbul'a yürüyerek İstanbul ve Boğazları işgal etmesi fikri üzerine telaşlanmış; Bulgaristan'ı durdurmak için çaba sarf etmiştir. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin, II. Balkan Savaşı sırasında Edirne'yi geri alarak bir nebze de olsun güçlenmesine de en büyük tepkiyi Rusya göstermiştir.

Türk-Alman yakınlaşmasına ve Türk Ordusu'nun Almanya tarafından ıslahı meselesine de en büyük tepkiyi Rusya göstermiştir. Bu durumu Almanya'nın, İstanbul'u, Boğazları ve Osmanlı Devleti'ni ele geçirmesi olarak değerlendirmiştir. Tepkisini, bu değerlendirmeye dayalı olarak göstermiştir. Bunun İstanbul ve Boğazları işgal etmeyi bile tasarlamış; ancak muvaffak olamamıştır.

Rusya, sürekli olarak İstanbul ve Boğazları ele geçirmeye; şayet ele geçiremezse İstanbul ve Boğazlar üzerindeki imtiyazlarını artırmaya çalışmıştır. Bu hususta defalarca istişare toplantıları yapmış; raporlar ve işgal planları hazırlatmış; diplomatik girişimlerde bulunmuş; ancak hiçbirinde muvaffak olamamıştır.

Balkanlarda ve Kafkaslarda, Osmanlı idaresindeki unsurları himaye etmiş; bu sayede Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayı hedeflemiştir. Bu unsurların isyan ve bağımsızlık hareketlerini destekleyerek Osmanlı Devleti'nin güzsüzleşmesine neden olmuştur. Bu unsurlar aracılığıyla karışıklıklar çıkarmaya çalışmış ve bu şekilde; Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmanın yollarını aramıştır. Osmanlı idaresindeki azınlıkların kendi Devletlerini kurmalarına ve bu devletleri kendi nüfuzuna almaya çalışmıştır.

Rusya'nın, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetleri sürmesine rağmen, Osmanlı Devleti Rusya ile anlaşmanın yollarını aramıştır. Çünkü İttihat ve Terakki, dış politikada kendisini garantiye alıp, iç politikada yenilikler yapma; Devlet'in, çöküşünü durdurma, ömrünü uzatma peşindedir. Bu nedenlerle İttihat ve Terakki, Rusya ile yakınlaşmak, ittifak kurmak, müttefik olmak için bir takım çabalarda bulunmuştur. Bu ekseninde Türk-Rus Dostluk Cemiyeti kurulmuştur. Ancak Cemiyet kendisinden beklenen etkiyi gösterememiştir. Yine de, iki ülkenin yakınlaşması adına, olumlu bir çaba olarak değerlendirilebilir. Bizzat Talat Paşa'nın başkanlığında bir Heyet, Rusya ile ittifak meselesini görüşmek üzere Kırım'a, Livadia Sarayı'na gitmiştir. Ancak, yine Rusya'dan olumlu yanıt alamamıştır. Buna rağmen İttihat ve Terakki, Rusya ile yakınlaşmak, ittifak kurmak, müttefik olmak için, çabalarını sürdürmüştür. Bizzat Enver Paşa, İstanbul'da görüştüğü Rus General Leontiev'e ittifak teklif etmiştir. İttifak görüşmeleri, bir haftadan fazla sürmesine rağmen Rusya, Osmanlı Devleti ile müttefik olmayı istememiştir. Osmanlı Devleti'nin ittifak tekliflerini, sürekli olarak reddetmiştir. Rusya da diğer İtilaf Devletleri gibi, Türk-Alman ittifakının doğmasına neden olmuştur.

Rusya, bir yandan Osmanlı Devleti'nin ittifak tekliflerini reddederken, diğer yandan da sürekli olarak Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkları kışkırtmıştır. Ermenileri ve Kürtleri, hem Türklere hem de birbirlerine karşı silahlandırmış; Doğu Anadolu'da kanlı ayaklanmalar çıkması ve bölgede huzursuzluk ortamının doğması için çabalamış; binlerce Türk'ün katledilmesine neden olmuştur. I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde, Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtarak, Ermeni Tehcir Kanunu'nun çıkarılmasının en büyük sebebi olmuştur.

I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya, diğer müttefikleri gibi, Osmanlı Devleti'nin ittifak önerilerini reddetmiş; Osmanlı Devleti'nin Almanya ile anlaşmasının, adeta zeminini hazırlamıştır. 1914 Kasım'ından itibaren, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ile Kafkas Cephesi'nde savaşmış; 1916'ya kadar başarılar kazanmış; Doğu Anadolu'yu işgal etmiş; ancak sonraları Türk Ordusu karşısında gerilemek zorunda kalmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan 1915 İstanbul Anlaşması ile İstanbul ve Boğazlar üzerindeki isteklerini müttefiklerine kabul ettirmiştir.

Bolşevik İhtilali ile savaştan çekilen Rusya, Brest-Litovsk Antlaşması ile Türk-Rus Savaşı'nı resmen bitirmiştir. Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusya, Doğu Anadolu'dan çekilmiş ve Evliye-i Selase'yi Osmanlı Devleti'ne iade etmiştir. Türk Ordusu, 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne yardım amacıyla Bakü'ye kadar ilerlemiş ve Sarıkamış yenilgisini unutturmuştur.

İncelenen on yıl içerisindeki ilişkiler, daha çok Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri ve Osmanlı Devleti'nin Rus istekleri karşısında kendini koruma çabası şeklinde gelişmiştir. Dönemin şartları ve Rusya'nın yeteri kadar gücü olmaması, Rus isteklerinin gerçekleşmemesini sağlamıştır. Daha iyimser bir ifadeyle en güçsüz döneminde olmasına rağmen Osmanlı Devleti, Rusya'nın emellerini ve isteklerini engelleyebilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın neticesinde, her iki Devlet de yıkılmıştır: Çarlık Rusya'nın yerine, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği; Osmanlı Devleti'nin yerine de Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

Yeni kurulan her iki rejim, emperyalist batıya karşı, bir dönem ittifak yapsa da sonrasında yollarını ayırmıştır. Zaten ittifak yaptıkları dönemde de daha ziyade Rusya kendi rejimini Türkiye'ye dayatmaya çalışmıştır. Ancak bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Türkiye kendi demokratik rejimini muhafaza ederek Batılı Devler arasında yerini almıştır.

KAYNAKLAR

A- ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

BOA, Dâhiliye Nezareti Evrak Odası

BOA, Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım

BOA, Sadaret Mühime Kalemî Evrakı

BOA, Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa

B- YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, I, (1906-1918), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, Cilt I-II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2005.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, Cilt III-IV-V, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006.

British Documents On Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East, 1856-1914, The Ottoman Empire: Young Turks, 1908-1914, General Ed. Kenneth Bourne and Cameron Watt, Ed. David Gillard, Part1, Series B, vol. 20, University Publications of America, 1984.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, I, Ankara: TBMM, 1992.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920), Ankara: Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995.

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856), Yayına Haz.: Mustafa Küçük ve Diğerleri, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2006.

Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi, Haz.: Halil Kemal Türközü, 3.Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995.

C- SÜRELİ YAYINLAR

1-Gazeteler

İkdam 3 Mart 1919

İkdam 17 Ekim 1914

Sabah 2 Kasım 1914

Sabah 4 Ocak 1915

Tanin 2 Aralık 1914

2-Dergiler

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

Atatürk Yolu

Bellekten

Ermeni Araştırmaları

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Türk Kültürü İncelemeleri

Türk Kültürü

Yeni Türkiye

D- MÜRACAAT ESERLERİ

Osmanlı Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Türkler Ansiklopedisi

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

E- TELİF ESERLERİ

1- KİTAPLAR

ACAR, Kezban, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

AÇBA, Sait, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması**, Ankara: Vadi Yay., 2004.

ADAMOF, E. E., **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı**, Çev.: Babaeskili Hüseyin Rahmi, Yayına Haz.: Hayri Mutluçağ, İstanbul: Gün Matbaası, 1972.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, İstanbul: Kum Saati, 2000.

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev.: Nuran YAVUZ, 5. Basım, İstanbul: Kaynak Yay., 1999.

AKÇURA, Yusuf, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (18. ve 19. Asırlarda)**, Ankara 1988.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1987.

ALLEN, W. E. D.-MURATOFF, Paul, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1966.

ANDERSON, M. S., **The Great Powers and The Near East 1774–1923**, London: Documents of Modern History, 1970.

ANDONYAN, Aram, **Balkan Savaşı**, Çev.: Zaven Biberyan, 2. Baskı, İstanbul: Aras Yay., 1999.

ARİF, Mehmed, **Başımıza Gelenler 93 Osmanlı-Rus Harbi**, Ankara: Akçağ Yay., 2006.

ARMAĞAN, Mustafa, **Abdülhamit'in Kurtlarla Dansı**, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2006.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 12. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.

ARTUÇ, İbrahim, **Balkan Savaşı**, İstanbul: Kastaş Yay., 1988.

ATAK, M. Sadık, **Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti**, Ankara: 1964.

AVCIOĞLU, Doğan, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998.

AVAGYAN, Arsen-MİNASSİAN, Gaidz F., **Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya**, Çev.ler: Ludmilla Denisenko, Mutlucan Şahan, 2. Baskı, İstanbul: Aras Yay., 2005.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. 2 (1908-1914)**, 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

AYDIN, Ayhan, **Musul Meselesi**, İstanbul: Turan Yay., 1995.

AYDIN, Nurhan, **Her Yönüyle Sarıkamış**, Kars: 1998.

AYDOĞAN, Erdal-EYYÜPOĞLU, İsmail, **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, Ankara: Alternatif Yay., 2004.

AYVERDİ, Sâmiha, **Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri**, İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1970.

BABACAN, Hasan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921**, Ankara: TTK, 2005.

Balkan Harbi Kronolojisi, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1999.

Balkan Harbinden Günümüze Bakış, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yay.ndan, 1995.

BAYAR, Celâl, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, C. 4**, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 1, 4**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1, Kısım: 2, 4**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 1, 3**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 2, 3**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 3, 3**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 2, Kısım: 4, 3**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 3, Kısım: 1, 3**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 3, Kısım: 2, 3**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 3, Kısım: 3, 3**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 3, Kısım: 4, 3**. Baskı, Ankara: TTK, 1991.

BEYHAN, Mehmet Ali, **Gülzar-ı Fütuhat/Şirvanlı Fatih Efendi/Bir Görgü Tanığının Kalemile Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı**, İstanbul: Kitabevi, 2001.

BİLGE, A. Suat, **Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1960**, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1992.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 1-2, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

BURÇAK, Rıfki Salim, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946.

CEMAL PAŞA, **Hatıralar: İttihat ve Terakki-1. Dünya Savaşı Anıları**, Yayına Haz.: Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2001.

ÇABUK, Vahid, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid Han**, İstanbul: Emre Yay., 2003.

ÇAVDAR, Tevfik, **Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş (1860-1918)**, Ankara: Ayça, 1982.

_____, **Yüzyıllık Pahallık**, Ankara: Ülke Yay., 1983

_____, **İttihat ve Terakki**, İstanbul: İletişim Yay., 1991.

_____, **Talât Paşa**, Ankara: TTK, 1995.

_____, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

ÇAY, A. Halûk, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, 4. Baskı, Ankara: Turan Kültür Vakfı, 1996.

ÇİÇEK, Hikmet, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, İstanbul: Kaynak Yay., 2004.

DABAĞYAN, Levon Panos, **Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi**, İstanbul: Kum Saati Yay., 2001.

DAYI, S. Esin, **Evlîye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilâtlanma**, Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yay., 1997.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 20. Baskı, Yayına Haz.: A. Sami Güneycal, Ankara: Aydın Kitabevi Yay., 2003.

DEVLET, Nadir, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Ankara: TTK, 1999.

DUMAN, Halûk Harun, **Balkanlara Veda**, İstanbul: Duyap Yay., 2005.

DURU, Kazım Nami, **“İttihat ve Terakki” Hatıralarım**, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957.

ERASLAN Cezmi-OLGUN Kenan, **Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul: 3F Yay., 2006.

ERGÜL, Cevdet, **II. Abdülhamid’in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, İzmir: Çağlayan Yay., 1997.

Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetten Önce ve Sonra), Haz.: Mehmet Kanar, İstanbul: Der Yay., 2001.

FROMKİN, David, **Barışa Son Veren Barış (Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922)**, Çev.: Mehmet Harmancı, 3. Baskı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1994.

GENCER, Mustafa, **Jöntürk Modernizmi ve “Alman Ruhu” 1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim**, İstanbul: İletişim Yay., 2003.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, Ankara: TTK, 1993.

GRANVİLLE, Edgar, **Çarlık Rusya’sının Türkiye’deki Oyunları**, Çev.: Orhan Arıman, Ankara: Yarın Yay., 1967.

GÜRSEL, Halûk F., **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, İstanbul: 1968.

Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Harb Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, İstanbul: Harb Akademileri Basımevi, 1969.

HALE, William, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Çev.: Petek DEMİR, İstanbul: Mozaik Yay., 2003.

HALİL PAŞA, **Halil Paşa İttihat ve Terakki’den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, 2. Baskı Haz.: Taylan Sorgun, İstanbul: Kamer Yay., 1997.

HALL, Richard C. **Balkan Savaşları (1912-1913) Birinci Dünya Savaşı’nın Provası**, Çev.: M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük, C. 1 (1889-1902)**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1989.

HAYDAROĞLU, İlknur P., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara: Ocak Yay., 1993.

HAYİT, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Ankara: TTK Basımevi, 2004.

HERBERT, Von, **Plevne Meydan Muharebesi Bir İngiliz Subayının Anıları**, Çev.: Nurettin Artam, İstanbul: Kastaş Yay., 2004.

HÜLAGÜ, Metin, **Yaralı Mareşal (Gazi Osman Paşa)**, İstanbul: Yitik Hazine Yay., 2006.

İĞDEMİR, Uluğ, **Kuleli Vakası Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: TTK, 1937.

İNAN, Yusuf Ziya, **Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, İstanbul: Bayramâşık Yayınevi, 1978.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar: (Birinci Dünya Harbi)**, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay., 1999.

İRTEM, Süleyman K., **Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamit: Midhat Paşa-Abdülhamit Kavgası**, İstanbul: Temel Yay., 2004.

KARABEKİR, Kâzım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000.

_____, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik? C. 1**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000.

_____, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?, C. 2**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000.

_____, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? (Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu) C. 3**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000.

_____, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? (Sarıkaş, Kars ve Ötesi) C. 4**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000.

_____, **Ermeni Dosyası**, Yayına Haz.: Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2000.

KARADAĞ, Raif, **Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar**, 3. Baskı, İstanbul: Emre Yay., 2004.

KARAL, Enver Ziya, **III Selim'in Hatt-ı Hümayunları-Nizam-ı Cedit 1789 – 1807**, Ankara: TTK, 1988.

_____, **Osmanlı Tarihi, Cilt V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789 - 1856)**, Ankara: TTK, 1999.

_____, **Osmanlı Tarihi, Cilt VII: Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, 3. Baskı, Ankara; TTK Basımevi, 1983.

_____, **Osmanlı Tarihi, C. IX: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999.

KARPAT, Kemal H., **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev: Recep Boztemur, Ankara 2004.

KAYNAR, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara: TTK Basımevi, 1954.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Ankara: AAM, 1999.

KILIÇ, Selami, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest-Litovski Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2004.

KİLİ Suna-GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2000.

KOCA, Şevki, **Yeniçeri Ocağı ve Devşirmeler**, İstanbul: Nazenin Tarih, 2000.

KOCABAŞ, Süleyman, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913**, İstanbul: Vatan Yay., 2000.

KODAMAN, Bayram, **Hamidiye Hafif Süvari Alayları: (II Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)**, İstanbul: 1979.

_____, **Sultan II. Abülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1987.

KOHN, Hans, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Çev.: Ağâh Oktay Güner, 2. Baskı, İstanbul: Kervan Yay., 1983.

KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı-İtalyan Libya Savaşı'nda İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal**, Ankara: Ümit Yay., 1999.

KORKUD, Refik, **Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası**, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı, 1966.

KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara: T.T.K, 1991.

KURAN, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1956.

_____, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul: Kaynak Yay., 2000.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara: KBY, 1990.

_____, **Rusya Tarihi**, Ankara: TTK, 1993.

KURTCEPHE, İsrâfil, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara: TTK, 1995.

KUTAY, Cemal, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki**, İstanbul: Tarih Yay., 1964.

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Metin KIRATLI, Ankara: TTK, 1970.

MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1989.

MEMİŞ, Ekrem-KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası Tarihi**, Konya, 2000.

NİYAZI, AHMET, **Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları**, Çev.: İhsan Ilgar, İstanbul: Çağdaş Yay., 1975.

OKÇU, Yahya, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, Ankara: Yeni Matbaa, 1949.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım, C. 1**, İstanbul Emre Yay., 2004.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2005.

ÖĞÜN, Tuncay, **Kafkas Cephesinin 1. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, Ankara: AAM, 1999.

ÖKE, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu (1914-1923)**, Ankara: TTK, 1991.

Önsoy, Rifat, **Türkiye'deki Almanya (1914-1918)**, Ankara: Atlas Yay., 2004.

ÖZCAN, Besim, **Kırım Savaşı'nda Mâlî Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1997.

ÖZDEK, Refik, **Siyasi Vasiyetnameler**, İstanbul, 1975.

ÖZDEMİR, Hikmet ve Diğerleri, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2005.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Çev.: Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.

POLADHANOĞLU, Cemil Hasanlı, **Azerbaycan Cumhuriyeti: Türkiye Yardımından Rusya İşgaline Kadar (1918-1920)**, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği, 1998.

RAMSAUR, Ernest E., **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev.: Nuran Yavuz, 2. Baskı, İstanbul: Sander Yay., 1982.

RESULZADE, Mehmed Emin, **Azerbaycan Cumhuriyeti**, Haz.: Yavuz Akpınar ve Diğerleri, İstanbul: Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 1990.

SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım: 1 Birinci Dünya Harbi**, İstanbul: Nehir Yay., 1990.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara: İmge Kitabevi, 1989.

SANDERS, Liman Von, **Türkiye'de 5 Yıl**, Çev.: M. Şevki Yazman, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1968.

SARAY, Mehmet, **Rusların Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri**, Ankara: ODTÜ, 1984.

_____, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul, 1993.

_____, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, 2. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004.

_____, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 2. Baskı, Ankara: AAM, 2005.

SAZANOV, S., **Kader Yılları-S. Sazanov'un Anıları-Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916)**, Çev.: Betil Önuçak, Yayına Haz.: Sabahattin Özel, İstanbul: Derin Yay., 2002.

SOFUOĞLU, Ebubekir, **Osmanlı Devletinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet**, İstanbul: Gökkuşbu, 2004.

STANLEY, Francis, **Sr. Petersburg'tan Plevne'ye Gazi Osman Paşa**, Çev.: Salih CINGILLIOĞLU, İstanbul: Profil Yay., 2007.

SÜER, H. Hikmet, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Ankara: T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1993.

SÜSLÜ, Azmi, **Armenians And The 1915 Event Of Displacement**, 2. Baskı, Ankara: Köksav, 1999.

ŞAHİN, Turhan, **Öncesiyle ve sonrasıyla 93 Harbi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul: Güven Basımevi, 1943.

ŞİMŞEK, Halil, **Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları**, Ankara: KBY, 2001.

TALÂT PAŞA, **Talât Paşa'nın Anıları**, Haz.: Alpay Kabacalı, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1990.

_____, **Talât Paşa'nın Hatıratı**, Haz.: H. Cavit Yalçın, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 11. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2004.

TEMO, İbrahim, **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları**, İstanbul: Arba Yay., 1987.

TOLON, Ahmet Hürşit, **1. Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Ankara: AAM, 2004.

TOPUZ, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul: Doğan Kardeş Yay., 1952.

_____, **Hürriyet'in İlanı II. Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998.

_____, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi, 2. Baskı, C.:1-7, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

Türkçe Sözlük 2 K-Z, 9. Baskı, Haz.: Parlatur, İsmail ve Diğerleri, Ankara: TTK, 1998.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: XI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1995.

URAL, Selçuk-OKUR, Mehmet, **1. Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Erzurum: Aktif Yay., 2001.

UZER, Tahsin, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara: TTK, 1979.

UZUNÇARŞILI, İsmail H., **Osmanlı Tarihi**, IV/1, Ankara: TTK, 1982.

YALÇIN, durmuş ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. 1, 3. Baskı, Ankara: AAM, 2004.

YAVUZ, Ünsal, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, Ankara: TTK, 1999.

YAZICI, Nevin, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara: KBY, 2002.

YERASİMOS, Stefenos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, 4. Baskı, Çev.: Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yay., 2000.

YILDIRIM, Hüsamettin, **Rus-Türk- Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara: Kök Yay., 1990.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüzde Büyük İslam Tarihi**, C. XII, Çağ Yay., İstanbul 1989.

ZORLU, Ilgaz, **Evet Ben Selanikliyim**, İstanbul: Geyik Yay., 2006.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev.: Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yay., 1994.

2- MAKALELER

AHMAD, Feroz, “İttihat ve Terakki’nin Dış Politikası (1908-1919)”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul: İletişim Yay., 1985, ss. 293-303.

AKGÜL, Suat, “Doğu Anadolu’da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler”, **OSMANLI, C. 2: SİYASET**, Der. Güler EREN, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, ss. 540-550.

AKGÜN, Mensur, “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, ss. 45-83.

AKŞİN, Sina, “Siyasal Tarih (1789-1908)”, **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti (1600-1908)**, 6. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, ss. 77-190.

_____, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980, C. 1**, Haz.: Sina Akşin ve Diğerleri, İstanbul: Doğan Medya, 2005, ss. 27-126.

ALİYARLI, Süleyman, “Rusya’nın Boğazlar Politikasında Petrol Faktörü Üzerine”, **XIII. TTK Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3, Kısım: 1**, Ankara: TTK, 2002, ss. 1-3.

ARSLAN, Ali, “Rusların Güney Kafkasya’da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katogigosluğu’nun Rolü, İstanbul: **Kafkas Araştırmaları II**, 1996, ss. 39-49.

AYKUN, İbrahim, “Paskeviç ve Şark Seraskerliği ile İlişkileri”, **Türkler, C. 12**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 721-729.

BABACAN, Hasan, “Enver Paşa”, **Türkler, C. 13**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 263-273.

BAL, Halil, “Türkiye’nin Azerbaycan’a Askerî Yardımı: Kafkas İslâm Ordusu ve Azerbaycan Millî Ordusu’nun Kurulması İçin Yapılan Çalışmalar (1918)”, **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler), (25-17 Ekim 1999, İstanbul)**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 2001, ss. 429-440.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Brest-Litovsk Antlaşması”, **Bellekten, C. XXIX, Temmuz 1965, S. 115**, ss., 499-516.

BEYHAN, Mehmet Ali, “II. Abdülhamit Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller”, **Türkler, C. 12**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 939-950.

BEYOĞLU, Süleyman, “Girit Göçmenleri (1821-1924)”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı: 2** (Haziran 2000), s. 123-138

BITIS, Alexander, “1828–1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması”, Çev: Nasuh Uslu, **Türkler, C. 12**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 703-720.

BİNARK, İsmet, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 197-210.

ERASLAN, Cezmi, “1. Dünya Savaşı ve Türkiye”, **Türkler, C. 13**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 339-360.

ERYILMAZ, Bilal, “Osmanlılarda Millet Sistemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi, C. VI**, İstanbul: İz Yay., 1993, ss. 223-241.

_____, “Birlikte Yaşama Tecrübesi: Osmanlı Millet Sistemi”, **Yeni Türkiye, Mayıs- Haziran 2002, C. 45, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı 3**; ss. 340-349.

EYİCİL, Ahmet, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Türkler, C. 13**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 228–244.

GÖKTEPE, Cihat, “Sarıkamış Harekâtı ve Şehitler Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu (04-06 Ekim 2004)**, Ed.: Nurhan Aydın, İstanbul, 2006, ss. 125-133.

GÜL, Mustafa, “Evliye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, **Atatürk Yolu, S. 15 (Mayıs 1995)**, ss. 367-380.

HALAÇOĞLU, Ahmet, “Balkan Savaşı ve Sonrasında Rusya'nın Doğu Anadolu Siyaseti”, **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (Kars, 17-21 Haziran 1991, Bildiriler)**, Ankara: 1992, ss. 309-317.

_____, “Balkan Savaşları (1912-1913)”, **Türkler, C. 13**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 296-307.

HASANOVA, Hoşkadem, “Çarlık Rusyası İlmî Cemiyetleri ve Eğitim Kurumlarının Osmanlı Tarihi Araştırmaları”, **XIII. TTK Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3, Kısım: 2**, Ankara: TTK, 2002, ss. 1-4.

HAYTA, Necdet, “Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995 İstanbul)**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, ss. 438-452.

IGNATYEV, B., “XIX. Yüzyıl Sonu ile XX. Yüzyıl Başında Rus-Türk İlişkileri (Gerçekleşmeyen Yakınlaşma Tasarıları)”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, ss. 153-164.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1700”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 25-35.

İPEK, Nedim, “1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı”, **Türkler, C. 13**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, s. 15–24.

KARASU, Cezmi, “XIX. Yüzyılda Eflak ve Boğdan’daki Rus İşgalleri”, **Türkler**, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 741-749.

KARPAT, Kemal H.- ZENS, Robert W., “I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamit’in Saltanatı (1876-1909)”, Çev.:Nasuh USLU, **Türkler**, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 873-888.

KAZGAN, Haydar, “Tarih Boyunca Osmanlı-Rus Ticareti ve Sanayi Devrimi Ülkelerinin Ticaret Politikaları”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, ss. 33-44.

KILIÇ, Selami, “Unutulmuş Barış: Brest-Litovsk -Mart 1918-Yankıları Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi”, **Osmanlı 2 (Siyaset)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 622-637.

KIZILDOĞAN, Hüsrev Sami, “Vatan ve Hürriyet: İttihat ve Terakki”, **Bellekten**, sayı:3-4, ss. 619-655.

KODAMAN, Bayram, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, **Türkler**, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 165-192.

KOLOĞLU, Orhan, “İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler), Ankara: TTK, 1999, ss. 233-239.

KÖNİ, Hasan, “Ermeni Meselesi Üzerine Bazı Görüşler”, **Türk Kültürü’nü Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü**, S. 277, Yıl: XXIV, Mart 1986, ss. 273-285.

KURAT, Akdes Nimet, “Panslavizm”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XI, S. 2-4, Ankara, 1953, ss. 241-277.

KURAT, Yuluğ Tekin, “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, ss.139-145.

_____, “19. Yüzyılda Rusya’nın Balkanlardaki Pan-Slavizm ve Pan-Ortodoks Politikası Karşısında Osmanlı Diplomasisi”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997)**, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Ankara: TTK, 1999, ss. 137-148.

KÜÇÜK, Cevdet, “Ermeni Meselesi Karşısında Sultan II. Abdulhamid’in Tutumu ve Anadolu’da Ermeni Nüfusu”, **Türk Kültürü’nü**

Araştırma Enstitüsü: Türk Kültürü, S. 236, Yıl: XX, Aralık 1982, ss. 864-873.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Millet Sistemi ve Tanzimat”, Ankara: TTK (**Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler Ankara, 13-14 Mart 1985**), 1987, ss. 13-24.

MOISEYEV, P.P., “1877–1878 Yıllarındaki Rus-Türk Savaşı Döneminde Osmanlı İmparatorluğu”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s.165–168.

MOREAU, Odile, “Fransız Belgelerinin Işığında 1908 Jön Türk Devrimi ve Askerî Reformları”, **VII. TTK Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3, Ankara: TTK, 1999, ss. 1-9.

MUSA, İsmayıl, “XX. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Politikasında Azerbaycan Faktörü”, **XIII. TTK Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3, Kısım: 1, Ankara: TTK, 2002, ss. 1-5.

NECEFOĞLU, Hacali, “Sarıkamış’ta Cephenin Öteki Yüzü (Bir Rus Kaynağına Göre Sarıkamış Harekâtı)”, **Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu (04-06 Ekim 2004)**, Ed.: Nurhan Aydın, İstanbul, 2006, ss. 109-123.

NEKRASOV, M., “XVI. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, ss. 91-98.

NOVOSELTSEV, A. P., “XV. Yüzyıl İle XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 73-78.

ORAN ARSLAN, Nebahat, “Birinci Dünya Savaşı’nda Kars, Ardahan, Iğdır”, **Kars, Ardahan, Iğdır İllerinde Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu**, Ankara, 27-28 Kasım 2004, ss. 1-8.

OREŞKOVA, S. F., “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, ss. 17-32.

ORTAYLI, İlber, “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491–1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 125-133.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Türkler**, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 216-220.

ÖZCAN, Besim, “Kırım Savaşı (1853-1856)”, **Osmanlı 2 (Siyaset)**, Ankara 1999, ss. 97-112.

ÖZÇELİK, Selahattin, “Osmanlı Gözüyle Rus Bolşevik Devrimi Hakkında Bir Rapor”, **VII. TTK Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3, Ankara: TTK, 1999, ss. 1-64.

ÖZDEMİR, Bülent, “Mevcut Literatür ve Bakış açıları üzerine Bazı Düşünceler: XIX. Yüzyıl Osmanlı Reformlarını Nasıl İncelemeliyiz?”, **Türkler**, C. 14, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 572-580.

ÖZEL, Sabahattin, “Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 12, İstanbul 1998 (<http://site.mynet.com/tarihimiz/tarihimiz/id6.htm> (11.01.2008)).

ÖZKAYA, Yücel “(1914-1918) Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı”, **Milli Mücadele Tarihi-Makaleler**, Yücel Özkaya ve Diğerleri, Ankara: AAM, 2002, ss. 1-21.

_____, “1919’un Siyasî Olayları”, **Milli Mücadele Tarihi-Makaleler**, Yücel Özkaya ve Diğerleri, Ankara: AAM, 2002, ss. 23-32.

PAMUK, Şevket, “Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820–1914)”, **Türkler**, C. 14, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 241-252.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, “1876 Anayasası ve Türk Tarihi’ndeki Rolü”, Çev.: Damla GÜNEY, **Türkler**, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 899-908.

POTSHVERİYA, B. M., “Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, ss. 85-96.

PRİTSAK, Omeljan, “1491–1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: TTK, 1999, s. 65-71.

SARAY, Mehmet, “Balkanlarda Rus Yayılması, Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdafaası”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (13) 1983/87, s. 551–576.

_____, “Türkistan’da Rus-İngiliz Rekabeti”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 34, 1984, s. 397-417.

_____, “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, **Türkler**, C. 18, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, s. 561- 406.

SAYDAM, Abdullah, “Tanzimat Devri Reformları”, **Türkler**, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 782-804.

SHIDARA, Kunıhiro, “İttihat ve Terakki Mi? Terakki ve İttihat Mı?”, **XII. Türk Tarih Kongresi (12–16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler)**, 3. Cilt, Ankara: TTK, 1999, ss. 2-5.

_____, “Jön Türklerin Memleket Dışındaki Faaliyeti”, **XIII. TTK Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3, Kısım: 1, Ankara: TTK, 2002, ss. 1-7.

SONYEL, Salâhi R., “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri” **Bellekten**, XXXVI/141 (Ocak 1972), ss.31-49,51-69 ss. 31-69.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları (1908-1918) ”, **BELLEKEN**, Cilt: LXI, Sayı: 231, Ağustos 1997, 1-21.

SUBAŞI, Turgut, “Sultan Abdulmecid ve Abdülaziz”, **Türkler**, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 753-781.

ŞAHİN, Hasan, “Kaynarca’dan (1774) Paris Barışı’na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, **Türkler**, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 545-553.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi Nuri, “İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey”, **Bellekten**, Cilt XXIII, 1959, (Sayı 90’dan Ayrı Basım), ss. 307-332.

ŞİMŞİR, Bilâl N., “1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, Ankara: TTK, 1992, ss. 147-152.

THOBİE, Jacques, “1. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Gücü”, Çev.: Yavuz Ekmen, **Türkler**, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001, ss. 361-367.

TİMUR, Taner, “Osmanlı ve ‘Batılılaşma’”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul: İletişim Yay., 1985, ss. 139-146.

TOKAY, A. Gül, “II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. Basım, İstanbul: Der Yay., 2004, ss. 35-56.

TUFAN, Muzaffer, “Milletlerin Büyük Göçleri İçinde ve Günümüzde Türkler, Ruslar ve Bulgarlar”, **X. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrı Basım**, Ankara: TTK, 1993, ss. 1295-1322.

TURAN, Ömer, “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler), Ankara: TTK, 1999, ss. 241-253.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Hükümeti’nin Doğu Anadolu Islahat Projesi ve Uygulamaları”, **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler), (25-17 Ekim 1999, İstanbul)**, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 2001, ss. 239-268.

ULUSAN, İbrahim, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye’nin Siyasal Etkinliği”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995 İstanbul)**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, ss. 179-184.

URAL, Selçuk, “Rusya’daki Ermeni Propagandasından Bir Kesit: Tiflis Konferansı”, **ASAM-EREN Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S.:11 (Ankara 2003), ss.103-114.

_____, “Ermenilerin ve İngilizlerin Vilâyât-ı Şarkiye’ye Yönelik Çalışmaları ve Alınan Karşı Önlemler”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, IV/1 (Erzurum 2004) ss. 107-133.

_____, “1914-1915 Yıllarında Kafkas Cephesi’nde Yaşanan Askerî Olayların Türk Basımındaki Yankıları”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, IV/4 (Erzurum 2005) ss. 65-89.

_____, “Ermeni Sorunu’nun Doğuşu”, **Subatan Ermeni Katliamını Anma Töreni**, Kars, 22 Nisan 2006,

_____, “Mütareke Döneminde Gayrimüslim Muhacirlerin İskânı”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S.: 14 (İstanbul 2006), ss. 53-76.

_____, “Yakınçağda Kars”, **Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”**, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2006, ss.107-123.

_____, “I. Dünya Savaşı Sonrası Ermeni Muhacirlerinin Doğu Vilayetleri’nde İskânı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 157 (İstanbul, Temmuz-Ağustos 2005), ss. 115-129.

URAL, Selçuk- ORAN, ASLAN, Nebahat “Türkiye Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşı’nda Taraf Olma Çabaları ve Bunun Mondros Mütarekesi’ne Yansımaları”, **ASAM, Ermeni Araştırmaları**, S. 8, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2003, ss. 81-96.

ÜLMAN, Haluk, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul: İletişim Yay., 1985, ss. 272-292.

ÜNAL, Hasan, “Balkan Diplomasısından Bir Kesit: Bulgaristan’ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası 1908–1909”, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Yayına Haz.: Kemâli Saybaşılı, Gencer Özcan, İstanbul: Bağlam Yay., 1997, ss. 37-54.

_____, “İttihat-Terakki ve Dış Politika (1906-1909)”, **Türkler**, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 212-227.

YAVUZ, Nuri, “Balkan Savaşlarını Sona Erdiren Antlaşmaların Balkan Türkleriyle İlgili Maddelerinin Uygulanması ve Ortaya Çıkan Pürüzler”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (23-25 Ekim 1995 İstanbul)**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, ss. 226-241.

F- TEZLER

AKGÜL, Suat, “**Rusya’nın Doğu Anadolu Politikası (1918’e kadar)**”, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1995.

AKMAN, Halil, “**Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk’un Balkan Ülkeleri ve Etnik Yapısı Üzerine Stratejik Hedefleri**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze 2006.

BALCI, Ramazan, “**Sarıkamış Harekâtı**”, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999.

ÇETİNKAYA, Sevgi, “**Osmanlı Devleti’nin 1. Dünya Savaşı’na Girişi**”, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1995.

ERDAŞ, Sadık, “**Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Boğazları (1841-1953)**”, (Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2000.

KILIÇ, Güner, “Osmanlı Döneminde Boğazlar Meselesi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

ORAN ARSLAN, Nebahat, “**I. Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**”, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

ÖKKEŞ Kurt, “**İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1918)’nin Düşünce Yapısı**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

ÖZBOZDAĞLI, Özer, “**İttihat ve Terakki’nin Balkan Siyaseti (1908-1914)**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

ÖZGEN, Yüksel, “**II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan’ında Dış Politika Görüşmeleri (1908-1918)**”, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2004.

ŞAHİNGÖZ, Gülcan, “**Milli Mücadele Sonlarına Kadar Boğazlar Meselesi**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

SÖNMEZ, Z. Berrin, “**Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girişi (1913-1914)**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1986.

URAL, Selçuk, “**Vilayat-ı Şarkîye’de Mondros Mütarekesi’nin Uygulanışı ve İtilaf Devletleri Tarafından Kontrolü**”, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

USLU, Adem, “**1840–1856 Yılları Arasında Rusya’nın Balkan Politikası ve Bu Politika Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu İle İlişkiler**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

ÜNAL, Hasan, “**Ottoman Foreign Policy During The Bosnian Annexation Crisis 1908-1909**”, Basılmamış Doktora Tezi, Manchester Üniversitesi, Department of Middle Eastern Studies, 1992.

YANAR, Savaş, “**Türk-Rus İlişkilerinde Kafkasya’nın Önemi**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

YENİDÜNYA, Süheyla, “**Balkanlarda Kilise Mücadeleleri (XIX. YY-XX. YY)**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

G- İNTERNET KAYNAKLARI

<http://site.mynet.com/tarihimiz/tarihimiz/id6.htm> (11.01.2008).

<http://www.osmanli700.gen.tr/padisahlar/26-27osmanli.html>
(08.06.2006).

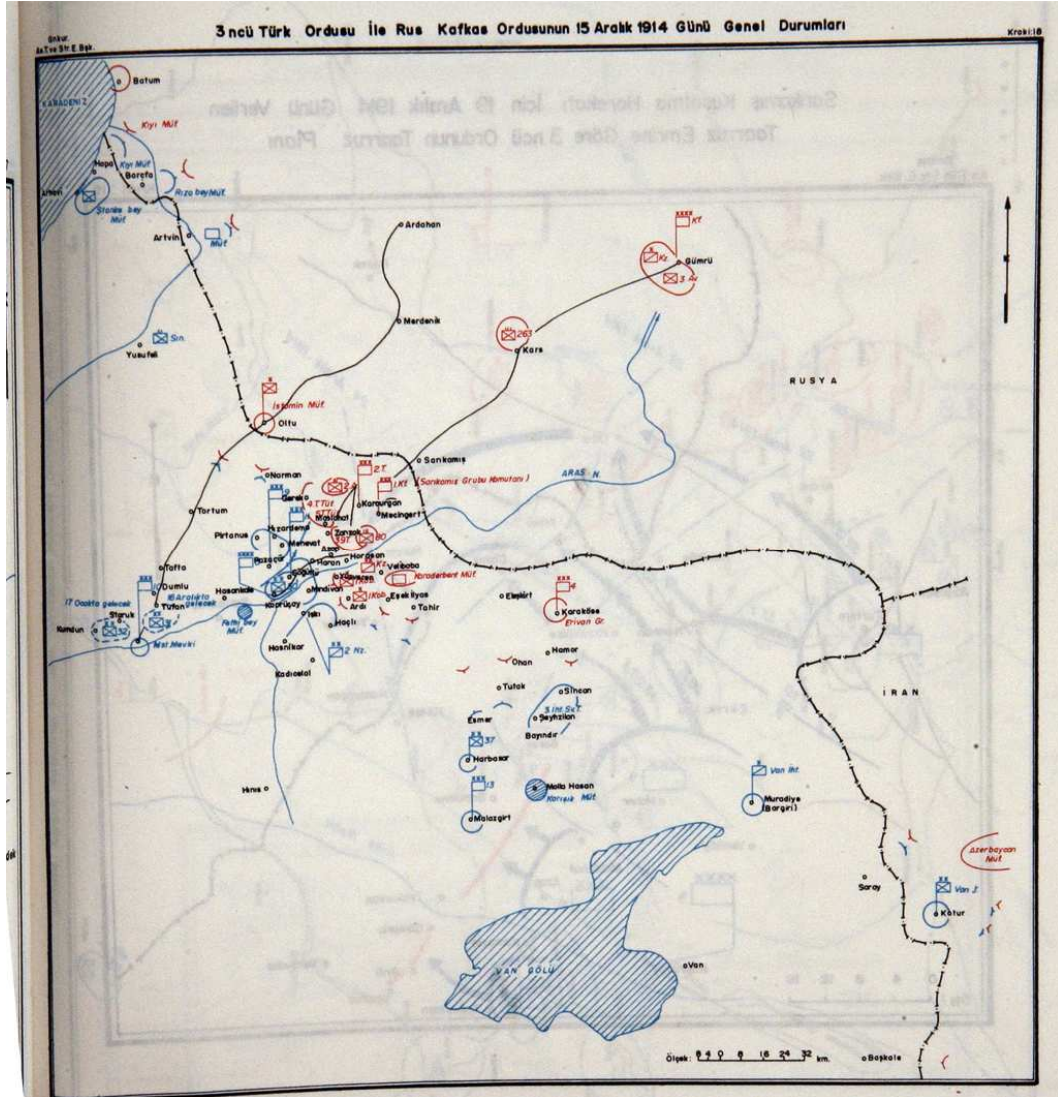
http://tr.wikipedia.org/wiki/II._Mahmud (02.06.2006).

Ek-2

3. Türk Ordusu ile Rus Kafkas Ordusu'nun
15 Aralık 1914 Günü Genel Durumları².

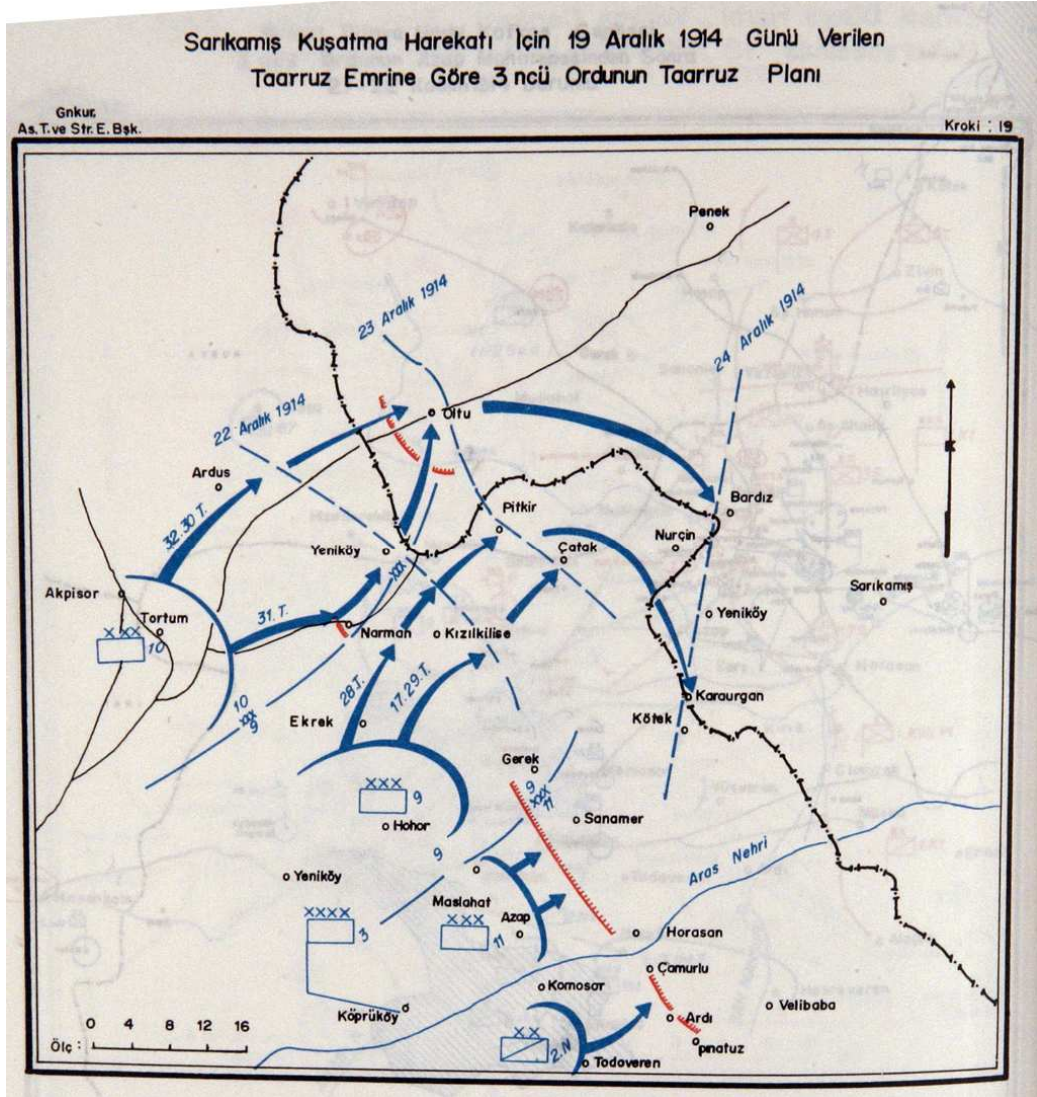

² I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 2, Bkz.: Ekler.

Ek-3

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı için 19 Aralık 1914'te Verilen Taarruz Emrine Göre
3. Ordu'nun Taarruz Planı³.

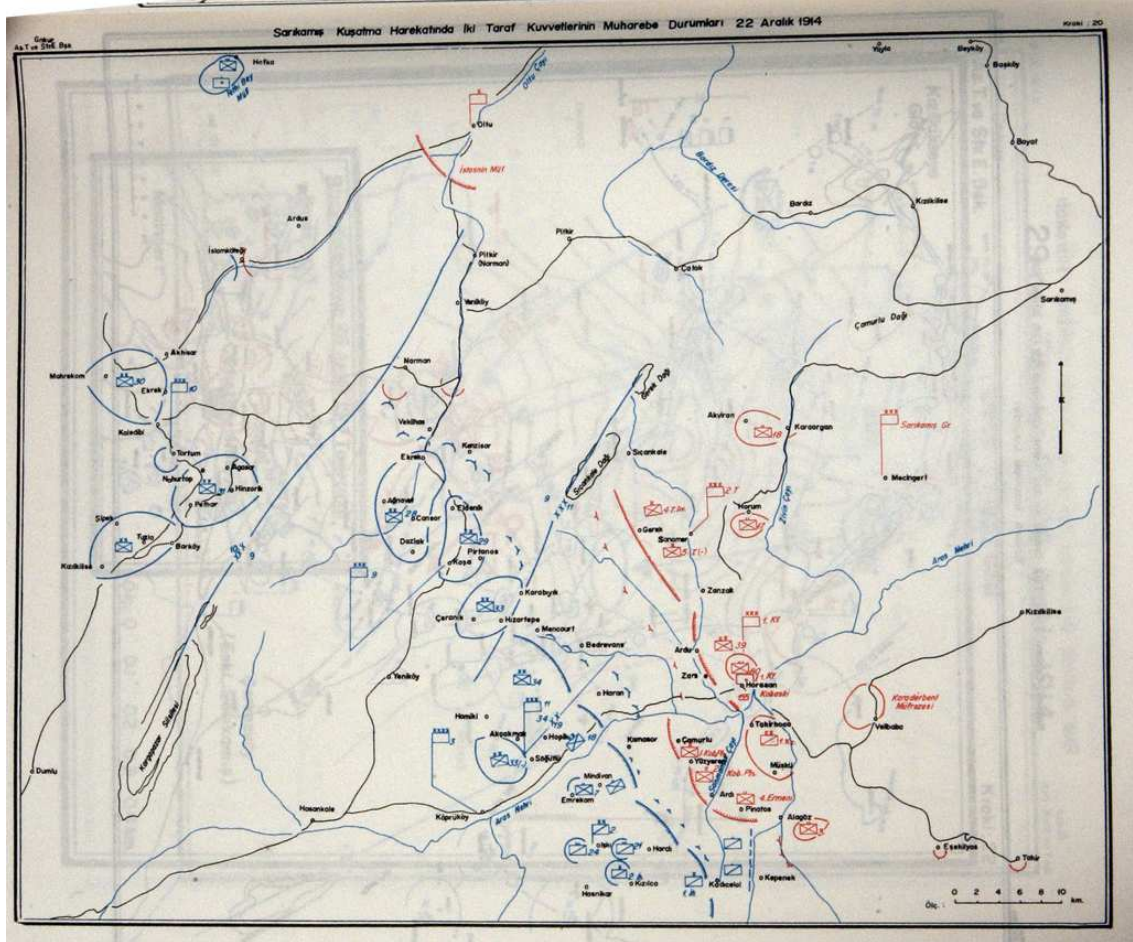

³ I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 2, Bkz.: Ekler.

Ek-4

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'nda

Türk ve Rus Kuvvetleri'nin Muharebe Durumları (22 Aralık 1914)⁴.

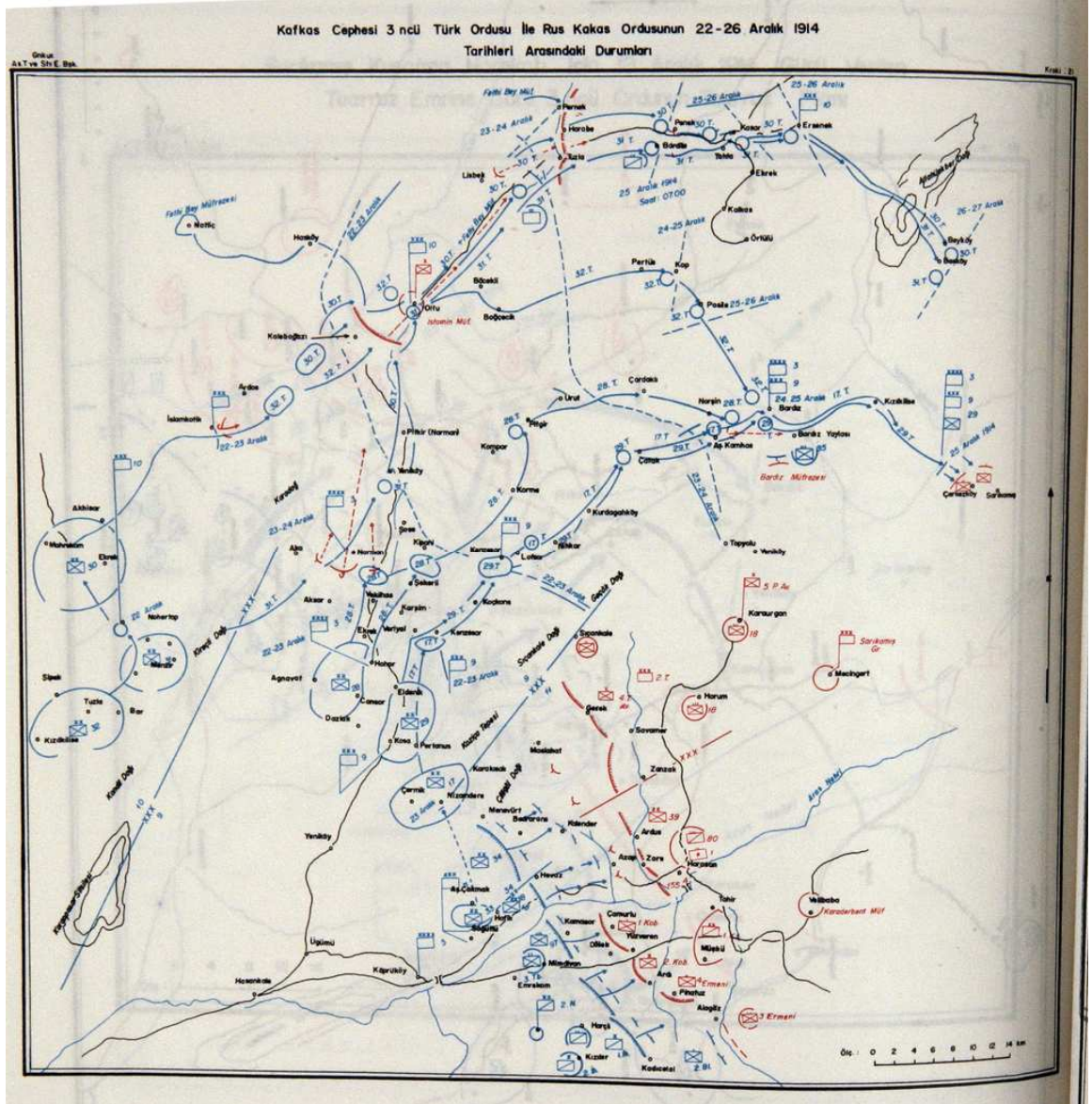

⁴ I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 2, Bkz.: Ekler.

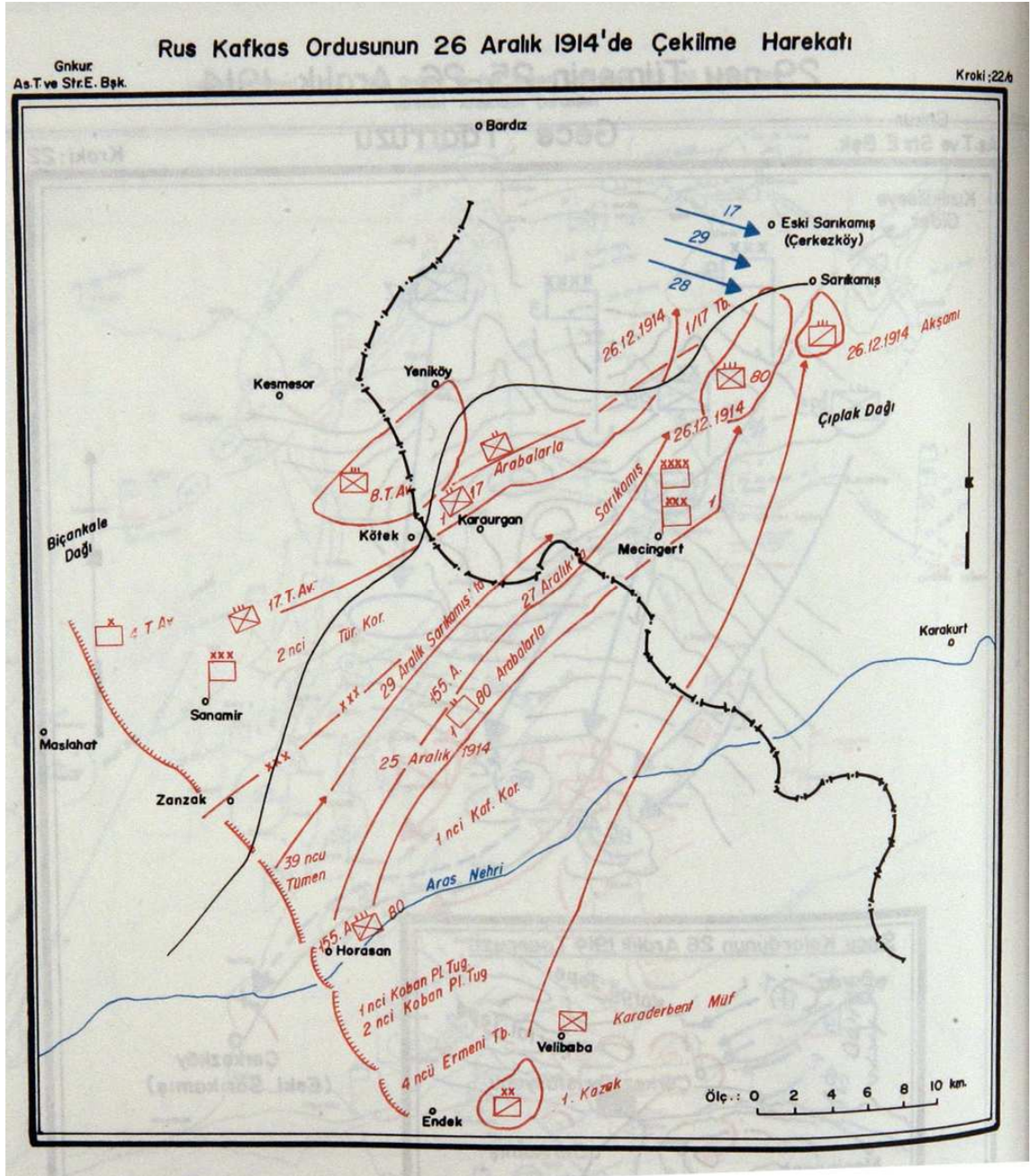

Ek-5

Kafkas Cephesi 3. Türk Ordusu ile Rus Kafkas Ordusu'nun
22-26 Aralık 1914 Tarihleri Arasındaki Durumları⁵.

⁵ I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 2, Bkz.: Ekler.

Rus Kafkas Ordusu'nun 26 Aralık 1914'te Çekilme Harekâtı⁶.

⁶ I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 2, Bkz.: Ekler.

Ek-7

Sarıkamış Kuşatma Harekâtı'ndan Sonra
Türk ve Rus Kuvvetlerinin Durumu (12 Ocak 1915)⁷.

⁷ I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 2, Bkz.: Ekler.

Ek-8

Sarıkamış Harekâtı Neticesinde Verilen Türk Kayıplarını Değerlendiren Yazarları Gösteren Tablo.

Yazarlar	Savaşa Katılan Toplam Kişi Sayısı	Şehit	Yaralı	Esir	Savaş Sonu Toplam Mevcut	Toplam Kayıp
Allen-Muratoff	95.000					75.000
Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı-I	75.000 Muharip 118.000	23.000 10.000 20.000		7.000		60.000
Cem Ender Arslanoğlu		60.000	30.000'den Fazla	7.000		97.000
David Fromkin	100.000	86.000				86.000
Felix Guze: 1. Rivayet		30.000		27.000	30.000	57.000
Felix Guze: 2. Rivayet		11.000		3.500		
Fevzi Çakmak	112.000/75.000 (Muharip)					
General Danilof		30.000				30.000
Hüsamettin Tuğaç (Bir Neslin Dramı)	150.000					40.000 (Tutsak+Şehit)
Hüseyin Hilmi Işık	118.000				28.000	90.000
İngiliz Binbaşı M. Larşer (Büyük Harbde; Türk Harbi)		90.000		40.000	12.000	90.000
Maslofski		23.000	17.000	7.000		57.000
Necati Ökse						60.000
Ş. Süreyya Aydemir	90.000				10.000	80.000

ÖZGEÇMİŞ

1984 Kahramanmaraş ili Elbistan ilçesinde doğdu.

1994 Elbistan; Afşin-Elbistan Linyitleri İlkokulu'ndan mezun oldu.

1997 Mersin; Anafartalar İlköğretim Okulu'ndan mezun oldu.

2000 Mersin; Cemile Hamdi Ogun Lisesi'nden mezun oldu.

2005 Kars; Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu.

2005 Kars; Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, yüksek lisans sınavını kazandı.